

Honoré de Balzac

ODABRANA DJELA

HONORE DE BALZACA

LJUDSKA KOMEDIJA

SCENES DE LA VIE PARISIENNE

HISTOIRE DE LA GRANDEUR ET DE LA DECANDENCE DE CESAK BIROTTEAU

Preveli: VINKO TECILAZIĆ

HONORE DE BALZAC

SLIKE

IZ PARIŠKOG ŽIVOTA

VELIČINA I PAD CESARA BIROTTEAUA

PETA KNJIGA

VELIČINA I PAD
CESARA BIROTTEAUA

Preveo
Vinko Tecilazić

PRVI DIO
CESAR NA SVOM VRHUNCU

Za zimskih noći buka se samo načas stišava u ulici Saint-Honore jer povrćari koji voze povrće u Veliku tržnicu nastavljaju promet kočija koje se vraćaju iz kazališta ili plesova. Za vrijeme te tišine, što u velikoj simfoniji pariške buke nastaje oko jednoga sata ujutro, grozan san trgnu iza sna ženu Cesara Birotteaua, trgovca miomirisima, koji je imao trgovinu blizu trga Vendome. Žena je sebe vidjela dvostruko: u dronjcima, suhom i naboranom rukom okretala je kvaku na svom dućanu, gdje je bila u isti mah i na pragu ulaznih vrata i u naslonjaču u svojoj poslovnici. Samu je sebe prosila milostinju i čula je kako govori i na pragu i u poslovnici. Htjela se uhvatiti za muža, no položila je ruku na hladno mjesto. Tada se toliko uplaši da nije mogla ni maknuti vratom koji joj se ukočio; grlo joj se osuši, ponestade joj glasa; ostade sjedećke u krevetu kao prikovana, raširenih i ukočenih očiju, s tužno zamršenom kosom. U ušima joj je neobično šumjelo, nešto ju je stislo za srce, ali je ono još uvijek kucalo, i, napokon, znojila se i smrzavala u isti mah usred ložnice širom otvorenih vrata.

Strah je napola bolesno osjećanje što tako žestoko napada ljudsku prirodu da njezine sposobnosti ili pojačava ili rastrojava do krajnosti. Fiziologiju je dugo zbunjivala ova pojava što ruši i remeti njezine sisteme i nagađanja, premda je strah zapravo udarac groma kojega se posljedice zbivaju u čovjekovoj nutrini, ali kao i kod svih nesreća električnom strujom, njegovi su oblici neobični i mušičavi. Ovo će tumačenje biti svima pristupačno kad učenjaci budu uvidjeli kakvu veliku ulogu igra elektricitet u ljudskoj misli.

Tada je gospođa Birotteau pretrpjela poneke od onih vidovitih patnja koje izazivaju ta ispražnjenja volje što je nepoznati mehanizam rasiplje ili skuplja. Tako je za vrijeme koje je bilo veoma kratko, kad bismo ga mjerili našim satovima, ali je prema njezinim brzim dojmovima neizmjerno dugo trajalo, jadna žena imala strašnu moć da skupi više misli, da u njoj šikne više uspomena nego što bi njene obične sposobnosti mogle da zamisle za čitav jedan dan. Ganutljiva pripovijest tog monologa mogla bi se izraziti u nekoliko riječi, nesuvislih, protivurječnih i besmislenih riječi, kakav je monolog i bio.

Ne postoji nijedan razlog zbog kojega bi Birotteau izašao iz mog kreveta! Pojeo je mnogo teletine, možda mu je pozlilo? No da je bolestan, on bi me bio probudio. Već devetnaest godina spavamo u ovoj postelji, u ovoj istoj kući, i nikad se nije dogodilo da je jadna moja ovčica ustala iz kreveta, a da mi to ne kaže! Spavao je izvan kuće samo onda kad je bio na straži u vojsci. Je li večeras legao sa mnom u postelji? Ali da, mili bože, kako sam glupa!

Ona baci pogled na krevet i vidje muževu noćnu kapu koja je sačuvala gotovo čunjasti oblik glave.

— Umro je! Možda se ubio? Zašto? — nastavi ona. Otkada je prije dvije godine imenovan općinskim podnačelnikom, sav se nekako promijenio. Povjeriti mu javnu službu, nije li, poštenja mi, šteta? Poslovi mu idu dobro, poklonio mi je maramu. Možda mu idu i slabo? Nije nego! Znala bih ja to. Može li se ikada znati što čovjek sakriva? A i žena? Nema u tome zla. Nismo li danas prodali robe za pet tisuća franaka? Uostalom, ne može podnačelnik da se sam ubije, on i suviše dobro poznaje zakone. Ta gdje li je?

Nije mogla ni okrenuti vrat, ni ispružiti ruku da povuče za zvonce kojim bi

dozvala kuharicu, tri pomoćnika i šegrta. Mučena svojim užasnim snom zaboravila je na svoju kćer koja je mirno spavala u susjednoj sobi, koje su vrata bila odmah do njezina kreveta.

Naposljetku ona poviče ,,Birotteau!“, ali joj nitko ne odgovori. Mislila je da ga je glasno zvala po imenu, a zapravo ga je samo u sebi izgovorila.

— Možda ima ljubovcu? Nije li rekao gospođi Roguin da me nije nikad prevario, čak ni u mislima? Taj je čovjek sušto poštenje. Ako tko zaslužuje raj, zar to nije on? Čime može on sebe optuživati pred svojim ispovjednikom? On mu ispovijeda djetinjarije. Iako je rojalist — uostalom ni sam ne zna zašto — on ipak nije pretjerano pobožan. Jadno moje mače, u osam sati ide kriomice na misu, kao da ide u javnu kuću. Boji se boga radi boga, pakao ga se gotovo i ne tiče. Kako bi on koji se tako drži moje suknje da mi je već dosadan, imao ljubovcu? Više voli mene nego svoje oči, oslijepio bi se zbog mene. Za devetnaest godina nikada nije podigao glasa govoreći sa mnom. Ja sam mu preča od njegove kćeri. Ta Cesarina je tu... (Cesarina! Cesarina!)... Birotteau nije nikada sakrivao preda mnom nijednu svoju misao. Imao je potpuno pravo kad je dolazio k *Malom mornaru* i tvrdio da ću ga upoznati tek prema njegovim postupcima. A sada!... dogodilo se pravo čudo!

Teško okrenu glavu i krišom pogleda po sobi punoj slikovitih noćnih dojmova koje je očajno teško izraziti riječima, te se čini da isključivo pripadaju kistu genre slikara. Kojim riječima opisati strašne krivulje bačenih sjena, nevjerojatne sablasti zastora koje nadima vjetar, igru nesigurna svijetla koje baca žižak u nabore crvena pamučna platna, plamenove što ih bljuje žrtvena čaša, kojoj je središte nalik na oko lupeža, prikaza jedne proklete haljine, naposljetku sve te neobičnosti koje zastrašuju maštu onda kad ona može samo primijetiti likove i uvećati ih? Gospođi Birotteau se pričini da vidi nekakvo jako svijetlo u sobi što je prije bila njezina, i najednom pomisli na požar, no pošto je opazila crvenu maramu, koja joj se činila kao bara puna krvi, počela je misliti samo na lupeže, i to osobito otkako je u rasporedu pokućstva htjela vidjeti tragove borbe. Pošto se sjetila svote koja je bila u blagajni, plemeniti strah otjera hladnu žestinu more, i ona sva uplašena odjuri u košulji do nasred sobe da bi pomogla mužu, misleći da se bori s lupežima.

Naposljetku ona poviče glasom punim tjeskobe:

— Birotteau! Birotteau!

Našla je trgovca miomirisima nasred susjedne sobe kako s aršinom u ruci mjeri zrak. Umotao se tako slabo u sobnu haljinu od zelene pamučne tkanine s točkicama čokoladne boje da su mu se noge zacrvenjele od zime, no on to nije osjećao, toliko se bio zanio poslom. Kad se Cesar okrenuo da reče svojoj ženi: „No, što hoćeš, Constanco?" njegov je izgled bio neobično glup, kao kod svih ljudi koji su rastreseni dok računaju, te se gospođa Birotteau počela smijati.

— Bože moj, Cestare, ala si ti čudan! — reče. — Zašto me ostavljaš samu, a da me prije ne upozoriš? Umrla sam od straha, nisam znala što da pomislim. Što radiš ovdje na propuhu? Prehladit ćeš se i kašljati kao vuk. Čuješ li, Birotteau?

— Da, ženo, evo idem — odgovori trgovac miomirisima i vrati se u sobu.

— Da, dođi đa se ugriješ i reci mi što te snašlo — nastavi gospođa Birotteau odgrćući pepeo sa žeravice i odmah raspirujući vatru. — Smrzla

sam se. Bila sam luđa što sam ustala u samoj košulji! No zaista sam mislila da su te ubili.

Trgovac položi svijećnjak na kamin, umota se u sobnu haljinu i nesvjesno ode da potraži suknju od flanela za svoju ženu.

— Evo ti, mačkice, pokrij se — reče. — Dvadeset i dva na osamnaest — nastavi on svoj monolog — možemo imati prekrasan salon.

— No čuješ, Birotteau, da nisi poludio? Sanjaš li?

— Ne, ženo, računam.

— Bar sačekaj da svane, pa onda pravi gluposti — viknu ona prikapčajući donju suknju za košulju, da bi otvorila vrata sobe gdje je spavala njezina kći.

— Cesarina spava — reče — neće nas čuti. De, Birotteau, govori! Što ti je?

— Možemo dati ples.

— Mi da damo ples? Tako mi poštenja, ti sanjaš, prijatelju!

— Ne sanjam, bijela košuto moja. De, slušaj me, moramo uvijek raditi ono što se priliči našem položaju. Vlada me je iznijela na vidjelo; znači, ja sam uz vladu. Mi smo primorani proučiti njezin duh i pomagati njezine naume tako da ih dalje razvijamo. Vojvoda de Richelieu je upravo oslobodio Francusku od okupacije. Po mišljenju gospodina de Billardiere, činovnici, koji predstavljaju grad Pariz, moraju se obavezati da će svaki proslaviti oslobođenje zemlje u krugu svojih utjecaja. Pokažimo pravo rodoljublje od koga će pocrvenjeti oni takozvani liberali, ti prokleti spletkari. Misliš da ja na ljubim svoju zemlju? Hoću da pokažem svojim neprijateljima liberalima da ljubiti kralja znači ljubiti Francusku!

— Misliš li da imaš neprijatelja, moj jadni Birotteau?

— Ta naravno, ženo, imamo neprijatelja. I polovina naših prijatelja u našem gradskom kotaru naši su neprijatelji. Svi govore: „Birotteau ima sreće, Birotteau je nesposobnjak, a ipak je postao podnačelnik, sve mu uspijeva!" E, pa neka im bude, sad će tek biti pogođeni. Evo, ti prva saznaješ da sam vitez Legije časti. Kralj je jučer potpisao ukaz.

— Oh, nema što — reče, sva uzbuđena, gospođa Birotteau — moramo dati ples, dobri prijatelju. No kakve su tvoje zasluge da si dobio križ.

— Jučer kad mi je gospodin de la Billardiere javio tu novost — odgovori zbunjeno Birotteau — i ja sam se upitao kao i ti sama: kakve su moje zasluge? No kad sam se pribrao, morao sam ih priznati i odobriti vladi. Najprije, ja sam nojalist, ranjen sam kod Saint-Roch, u mjesecu vendemiairu; zar i to nije nešto što sam ratovao za pravednu stvar? Zatim, prema mišljenju nekih trgovaca, kao sudac Trgovačkog suda ja sam izvršio svoju dužnost na opće zadovoljstvo. Naposljetku, ja sam podnačelnik. Kralj je podijelio četiri križa općinskoj upravi Pariza. Kad se ispitivalo koji bi podnačelnik mogao biti odlikovan, prefekt je stavio moje ime prvo na popisu. Uostalom, bit će da me kralj poznaje: hvala starom Ragonu, ja ga snabdijevam jednim prahom koji on izvoljeva upotrebljavati. Samo mi imamo recept za prah pokojne kraljice, jadne uzvišene žrtve! Načelnik se žestoko založio za mene. Što mogu? Kad mi je kralj dao križ, a da ga nisam tražio, čini mi se da mu ga ne mogu odbiti, a da se ne ogriješim o dužno poštovanje. Zar sam htio biti podnačelnik? Stoga, ženo, budući da nam vjetar duva u krmu, kao što veli tvoj stric Pillerault kad je dobre volje, odlučio sam da kod nas sve bude u skladu s našim visokim položajem. Ako mogu nešto postati nastojat ću da budem ono što dobri bog hoće da postanem: pođprefekt, ako je to moja sudbina. Ženo, ljuto se varaš

ako misliš da je jedan građanin platio svoj dug domovini ako je dvadeset godina prodavao miomirise onima koji su dolazili da ih kupuju. Ako država zahtijeva suradnju naših sposobnosti, mi joj to dugujemo, kao što smo joj dužni dati porez na pokretna dobra, na vrata, prozore itd. Zar želiš vječno ostati u svojoj trgovini? Hvala bogu, već si dosta dugo u njoj. Ples će biti naša svečanost. Zbogom trgovino na malo, bar što se tebe tiče. Spalit ću naš natpis *kod Kraljice ruža,* izbrisat ću s naše ploče: *Cesar Birotteau, trgovac miomirisima, nasljednik Ragona* i stavit ću jednostavno *Trgovina miomirisima,* i to velikim zlatnim slovima. U međuspratu smjestit ću poslovnicu, blagajnu i lijepu sobicu za tebe. Dućan ću proširiti i na stražnji dio lokala, gdje je sada blagovaonica i kuhinja. Unajmit ću prvi sprat susjedne kuće u kojoj ću otvoriti vrata u zidu. Premjestit ću stubište, tako da mogu ići ravno iz jedne kuće u drugu. Tada ćemo imati velik stan namješten poput kutije! Obnovit ću tvoju sobu, namjestit ću ti mali engleski salon, a Cesarini ću dati jednu lijepu sobu. Uzet ćeš pomoćnicu za dućan, naš prvi pomoćnik i tvoja sobarica (da, gospođo, vi ćete imati sobaricu) stanovat će u drugom katu. Na trećem katu bit će kuhinja, kuharica i sluga. Na četvrtom će biti naše glavno skladište za boce, kristal i porculan. Radionica za naše radnike bit će u potkrovlju! Prolaznici neće više gledati kako se lijepe etikete, kako se pune čiste boce i začepljuju bočice. To je još bilo dobro za ulicu SaintDenis, ali je sramotno za ulicu Saint-Honore! I neukusno! Ta reci, jesmo li mi jedini trgovci miomirisima kojima se iskazuju počasti? Nema li i trgovca octom, slačicom, koji su zapovjednici u narodnoj gardi i na koje se vrlo dobro gleda na dvoru? Oponašajmo ih, proširimo našu trgovinu, a u isti mah gurajmo se u visoke društvene slojeve.

— Gle, Birotteau, znaš li o čemu mislim slušajući te? E, pa ti me podsjećaš na čovjeka koji traži kruha — pokraj pogače. Sjeti se onoga što sam ti savjetovala kad se govorilo o tome da će te imenovati podnačelnikom: „Tvoj mir iznad svega!“ Ti si za javni život kao i moja ruka za krilo od vjetrenjače. Upropastit će te počasti. Nisi me poslušao, i došla je naša propast. Treba imati novaca da bi čovjek odigrao političku ulogu, a imamo li ga mi? Što ti pada na um? Hoćeš da zapališ svoj natpis koji je stajao šest stotina franaka, i odričeš se *Kraljice ruža,* svoje prave slave? Prepusti drugima častoljublje. Tko vatru dira, opprži se, zar ne? Danas politika opeče čovjeka. Imamo zarađenih svojih sto tisuća franaka, osim dućana, tvornice i robe. Želiš li povećati svoj imetak, učini danas kao što si učinio 1793. Rente su po sedamdeset i dva franka, kupi rente i imat ćeš deset tisuća prihoda, i to neće ništa oštetiti naše poslove. Iskoristi ovaj preokret da udaš našu kćer, prodaj naše imanje i hajdemo u tvoj zavičaj. Nego što! Petnaest godina stalno si govorio da ćeš kupiti *Tresorieres,* to lijepo malo imanje blizu Chinona, gdje su vode, livade, šume, vinogradi, majuri, koji donose tisuću talira prihoda, a koje nam se oboma dopalo; danas ga možemo dobiti za šezdeset tisuća franaka, ali gospodin hoće sada postati netko i nešto u vladi. Sjeti se da smo mi trgovci miomirisima. Prije šesnaest godina, prije nego si pronašao *Sultanijinu dvostruku pomadu* i *Karminativnu vodu,* da je netko došao i rekao ti:
„Imat ćete novaca koliko vam je potrebno da kupite Tresorieres", zar se ne bi onesvijestio od radosti? E, pa sada možeš kupiti imanje koje si toliko želio i o kojem si neprestano pripovijedao. A sada ti se prohtjelo potrošiti na gluposti novac što smo ga zaradili u znoju naših lica. Mogu da kažem *naših* jer sam

neprestano sjedila u tom dućanu, kao bijedno pseto u svojoj kućici. Zar ne bi bilo bolje imati kakav prolazni stan kod naše kćeri koja bi se udala za kakvog javnog bilježnika u Parizu, i da živimo osam mjeseci na godinu u Chinonu, nego da se zadužimo na svoju gotovinu i da nam ne ostane ništa! Sačekaj da skoči cijena državnim papirima, onda ćeš dati osam tisuća livra rente svojoj kćeri, nama će ostati dvije tisuće, a prihodi našeg dućana dopustit će nam da kupimo Tresorieres. Tamo, u tvome kraju, mače moje milo, kad odnesemo naš pokretni imetak koji vrijedi mnogo, živjet ćemo kao kneževi, dok nam ovdje u Parizu treba bar milijun, pa da nešto značimo.

— E, to sam baš htio, ženo — reče Cesar Birotteau. — Opet nisam toliko glup (iako me ti smatraš veoma glupim!), a da ne bih pomislio na sve. Slušaj me dobro. Aleksandar Crottat bio bi zet kakva samo možemo zamisliti, i on će dobiti Roguinovu kancelariju; no misliš li ti da će se on zadovoljiti sa sto tisuća miraza (uz pretpostavku da ćemo mu dati svu našu gotovinu da bismo udali svoju kćer, a to je moje mišljenje; ja bih do smrti rado jeo suhi kruh, samo da je vidim sretnu kao kraljicu, ukratko kao ženu jednog pariškog javnog bilježnika, kao što ti veliš)? Dakle, sto tisuća franaka ili čak osam tisuća livra rente premalo su da bi se kupila Roguinova kancelarija. Taj mali Xandrot, kako ga mi zovemo, smatra, kao i čitav svijet, da smo mi mnogo bogatiji nego što zapravo jesmo. Ako njegov otac, taj debeli gospodar koji je škrt kao nitko, ne proda za stotinu tisuća franaka zemlje, Xandrot neće biti javni bilježnik, jer Roguinova kancelarija vrijedi četiri ili pet stotina tisuća franaka. Ako Crottat ne isplati polovinu u gotovu, kako će sklopiti posao? Cesarina mora imati dvjesta tisuća franaka miraza; ja se želim povući iz posla kao pošten pariški građanin sa petnaest tisuća livara rente. Sto! Kad bih ti sve to jasno dokazao, ne bi li onda zavezala usta?

— Ah! Ako imaš kakvo blago...

— Da, košuto moja, imam ga. Da — reče i zagrli ženu oko pasa tapšući je radosno uzbuđen, što se vidjelo na svim crtama njegova lica. — Nisam ti htio govoriti o tom poslu prije nego ga ispečena, ali vjere mi, možda ću ga sutra sklopiti. Evo u čemu je stvar: Roguin mi je predložio jednu veoma sigurnu spekulaciju, koje se prihvatio s Ragonom, s tvojim stricem Pilleraultom i s još dvojicom svojih mušterija. U blizini Madeleine kupit ćemo zemljišta koja ćemo, prema Roguinovu računu, dobiti uz četvrtinu cijene, koju će doseći za tri godine kad budu istekli zakupni rokovi i mi budemo postali gospodari da ih iskorištavamo. Sudjelujemo šestorica s ugovorenim dijelovima. Uložit ću tri stotine franaka i imat ću tri osmine udjela. Ako netko od nas treba novaca, naći će mu ga Roguin s uknjižbom na njegov dio. A ja, da bih držao tavu za držak i promatrao kako se ribica prži, htio sam biti nominalni vlasnik polovine koja će biti zajedničko vlasništvo Pilleraulta, dobričine Raguina i moje. Roguin će biti moj suvlasnik pod imenom gospodina Charlesa Claparona te će se, kao i ja, pismeno obavezati svojim drugovima. Kupovni se ugovori prave na osnovu potpisane pismene prodajne obaveze koja se neće službeno ovjeriti dok ne budemo gospodari čitava zemljišta. Roguin će ispitati koji će se ugovori morati izvršiti, jer nije sigurno da ćemo se moći osloboditi upisa u javne knjige i prebaciti pristojbe na one kojima ćemo prodavati manje parcele; ali odvelo bi me predaleko da ti to protumačim. Kad budemo isplatili zemljište, prekrižit ćemo ruke, a za tri godine bit ćemo milioneri. Cesarina će imati dvadeset godina, a s božjom pomoći krenut ćemo skromno k veličini.

— Eh, ali gdje ćeš naći tri stotine tisuća franaka?

— Ti se, ljubljena mačkice, ništa ne razumiješ u poslove. Dat ću sto tisuća franaka koji su mi kod Roguina, dići ću zajam od četrdeset tisuća franaika na zgrade i perivoje gdje su naše tvornice u predgrađu Templea; imamo dvadeset tisuća franaka u vrijednosnim papirima, svega sto šezdeset tisuća franaka. Ostaje još sto četrdeset tisuća franaka koje ću dobiti na mjenicu od gospodina Charlesa Claparona, bankara; on će dati novac pošto odbije eskompt. I tako smo platili sto tisuća talira: *tko duguje na rok, ne duguje ništa.* Kad mjenice dospiju, isplatit ćemo ih od naše zarade. Ne budemo li ih mogli podmiriti. Roguin će nam dati novaca uz pet posto kamate, pošto se bude uknjižio na moj dio zemljišta. No nećemo trebati zajam. Pronašao sam jedno ulje za porast kose: *Ulje comagene!* Livingston mi je postavio hidraulični tijesak za izradu moga ulja od lješnjaka, iz kojih će se pod snažnim tlakom iscijediti sve ulje. Otprilike za godinu dana zaradit ću najmanje sto tisuća franaka. Razmišljam o oglasu koji će početi riječima *Dolje vlasulje!;* dojam toga oglasa bit će vanredan. Ti nisi ni primijetila moje besanice! Ima već tri mjeseca kako mi uspjeh *Ulja Macassar* ne da spavati. Hoću da utučem *Macassar!*

— To su ti tvoji krasni planovi što ti se motaju u glavurdi već dva mjeseca, planovi o kojima mi ništa ne govoriš. Čas prije vidjela sam sebe kao prosjakinju na svojim vratima. Nebo me je opomenulo! Uskoro će nam ostati samo oči da plačemo. Dok ja budem živjela, ti to nećeš uraditi, razumiješ li, Cesare! Ima u tome nekakvih podvala koje ti ne vidiš jer si previše pošten i dobar da bi sumnjao u prijevare drugih! Zašto ti nude milijune? Lišavaš se svega, obvezuješ se iznad svojih mogućnosti, pa ako se tvoje ulje ne bude prodavalo, ako ne nađemo novaca, ako se ne ostvari vrijednost zemljišta, čime ćeš platiti mjenice? Da li ljuskama lješnjaka? Di bi prodro u više društvo, nećeš više da radiš na svoje ime, hoćeš da skineš natpis *Kraljica ruža* i dat ćeš napraviti te smiješne oglase i prospekte koji će prikazivati Cesara Birotteaua po svim uglovima i na daskama svih slika gdje se god nešto zida!

— Oh! Ne pogađaš. Imat ću podružnicu na ime Popinota u jednoj kući pokraj ulice Lombarde gdje ću namjestiti malog Anselma. Pošto smjestim njihova nećaka, koji se može obogatiti, time ću se odužiti gospođi i gospodinu Ragonu. Čini mi se da su ti jadni Ragončići odnedavno prilično propali.

— Gle, ti ljudi hoće tvoj novac!

— Ali koji ljudi, lijepa moja? Zar tvoj stric Pillerault koji nas voli kao svoju djecu, te svake nedjelje objeduje kod nas? Zar onaj dobri starkelja Ragon, od koga smo preuzeli dućan koji je četrdeset godina pošteno radio, s kojim igramo boston? Naposljetku, nije li to Roguin, pariški javni bilježnik, koji ima pedeset i sedam godina, čovjek koji je dvadeset i pet godina bilježnik? Pariški bi bilježnik bio čisto zlato kad svi pošteni ljudi ne bi bili jednako vrijedni. U slučaju potrebe pomoći će mi moji drugovi. Kakva je to zavjera, bijela moja košuto? Eto, treba da ti odbrusim ono što te ide! Časti mi, odavno mi je na jeziku. Ti si uvijek bila nepovjerljiva kao mačka! Čim smo složili svoje dvije pare u dućanu, već si mislila da su kupci lupeži. Trebalo bi kleknuti pred tobom i moliti te za dopuštenje da te napravim bogatom! lako si Parižanka, ti nemaš ni najmanje častoljublja. Da se neprestano ne bojiš, ne bi bilo sretnijeg čovjeka od mene! Da sam tebe slušao, ne bih nikada bio napravio ni *Sultanijinu pomadu* ni *Karminativnu vodu.* Mi smo doduše živjeli od našeg dućana, ali ova dva otkrića i naši sapuni donijeli su nam čistih sto šezdeset

tisuća franaka! Bez moga genija, jer imam talenta kao trgovac miomirisima, mi bismo bili trgovci na malo, kuburili bismo da *povežemo kraj s krajem,* ja ne bih bio jedan od uglednijih trgovaca koji imaju prava birati suce u Trgovački sud, ne bih bio ni sudac ni podnačelnik. Znaš li što bih bio? Trgovčić, kao što je bio tatica Ragon, bez uvrede za njega, jer ja poštujem dućandžije; i mi smo u dućanu stvorili dobar dio našeg imetka! Pošto bismo četrdeset godina prodavali miomirise, imali bismo, kao i on, tri tisuće livara rente, a po današnjoj cijeni stvari, koja se podvostručila, i mi bismo, kao i oni, jedva živjeli. (Iz dana u dan sve mi je teže pri srcu zbog tog starog bračnog para. Trebat će da izvedem to načistac; sutra ću saznati tajnu od Popinota!) Da sam slušao tebe koja si nemirna te se pitaš hoćeš li imati sutra ono što imaš danas, ne bih imao kredita, ne bih imao križ Legije časti, ne bih bio na putu da postanem politički čovjek. Da, možeš kimati glavom koliko hoćeš, ali ako se naš posao ostvari, mogu postati pariški zastupnik. Ah! ne zovem se ja budzašto Cesar, sve mi je uspjelo! Ne da se ni zamisliti, kako mi izvan kuće svatko priznaje da sam sposoban, dok ovdje, u kući, jedina osoba kojoj hoću da se toliko svidim, za koju se krvavo znojim da je usrećim, upravo me ta osoba smatra glupanom!

Premda su ove rečenice bile odijeljene rječitim stankama i premda ih je Cesar izgovorio kao iz puške, kao što rade svi oni koji zauzimaju stanovište protivoptužbe, one su izricale tako duboku i uzvišenu privrženost da se gospođa Birotteau raznježila u sebi, ali kao i sve žene ona se poslužila ljubavlju koju je budila da bi imala pravo.

— Pa dobro, Birotteau — na to će ona — ako me ljubiš, pusti da budem zadovoljna na svoj način, Ni ti ni ja nismo naobraženi, ne znamo ni govoriti ni ponašati se kao otmjeni ljudi. Kako misliš da ćemo uspjeti na tim vladinim položajima? Što se mene tiče, ja bih bila sretna u Tesorieresu! Uvijek sam voljela životinje i male ptice, živjela bih veoma zadovoljna hraneći piliće, baveći se gospodarstvom. Prodajmo naše poduzeće, udajmo Cesarinu, i okani se svoga *Imogenova ulja.* Provodit ćemo zimu u Parizu kod svoga zeta, bit ćemo sretni, a naš način života neće moći promijeniti ništa ni u politici ni u trgovini. Zašto da uništimo druge? Zar nam naša imovina nije dovoljna? Kad budeš milioner, hoćeš li objedovati dva puta na dan? Osjećaš li potrebu za još kojom ženom osim mene? Ugledaj se na moga strica Pilleraulta! On se mudro zadovoljava s ono malo što ima, i posvećuje svoj život dobrotvornim djelima. Treba li on lijepo pokućstvo? Uvjerena sam da si mi naručio novo pokućstvo: vidjela sam da je došao Braschon, a sigurno nije dolazio da kupuje miomirise.

— E pa jest, naručio sam tvoje pokućstvo, sutra će započeti radovi kojima će upravljati arhitekt koga mi je preporučio gospodin de la Billardiere.

— Bože moj, smiluj nam se! — povika ona.

— Košuto moja, ti nisi razborita. Zar da se žena sa trideset i sedam godina, svježa i lijepa, kao što si ti, zakopa u Chinonu? A ja, hvala bogu, imam samo trideset i devet. Slučaj mi pruža priliku da lijepo uspijem, i ja ću ga iskoristiti. Ako budem radio oprezno, moći ću osnovati uglednu kuću u pariškom građanstvu, kao što se to i nekada radilo, stvorit ću Birotteaue, kao što ima Kellera, Julesa Desmaretsa, Rogu ina, Cochina, Guillaumea, Lebasa, Nucingena, Saillarda, Popinota, Matifata, koji se ističu ili su se isticali u svojim gradskim kotarima. Samo hrabro! Kad ovaj posao ne bi bio siguran kao zlato u polugama...

— Siguran!

— Da, siguran. Računam već dva mjeseca. Kao usput obavještavam se o građanima u gradskom građevnom odsjeku, kod arhitekata i poduzetnika. Gospodin Grindot, mladi arhitekt koji će preurediti naš stan, očajan je što nema novaca da bi sudjelovao u našoj spekulaciji.

— Gradit će se kuća na tom zemljištu, on vas u to gura da bi vas kasnije sisao.

— Zar se mogu nasaditi ljudi kao što su Pillerault, Charles Claparon i Roguin? Tu je zarada sigurna kao i u *Sultanijinoj pomadi,* evo tako je to!

— Ali, prijatelju, zašto Roguin spekulira ako ima plaću i ako je bogat? Ponekad ga vidim kako prolazi zabrinutiji nego kakav ministar, s oborenim pogledom koji ne volim: sakriva brige. Već ima pet godina što mu je lice poprimilo izraz starog razvratnika. Tko ti veli da neće podmetnuti nogu kad bude imao vaša imanja u svojoj ruci? Takve su se stvari događale. Poznajemo li ga dobro? Iako je on već petnaest godina naš prijatelj, ipak ne bih stavila ruku u vatru za nj. Čuj, tu nešto smrdi, on ne živi sa svojom ženom, bit će da ima ljubovce kojima plaća pa ga upropašćuju; ne znam zašto bi inače bio neraspoložen. Ujutro kad se odijevam, gledam kroz kapke na prozorima pa vidim kako se pješice vraća kući, pitaj boga otkud. Naliči mi na čovjeka koji ima još jedno kućanstvo u gradu, na čovjeka koji troši na svojoj strani, dok mu gospođa troši na drugoj. Zar tako smije živjeti javni bilježnik? Ako zarađuje pedeset tisuća franaka godišnje, a troši šezdeset, za dvadeset godina doći će kraj njegovu imanju i bit će go kao nokat, no jer se navikao sjajno živjeti, to će nemilosrdno operušati svoje prijatelje: tko ne zna čuvati svoje, ne zna ni tuđe. On je prisan prijatelj s onom propalicom du Tilletom, našim bivšim pomoćnikom, a meni se ne dopada to prijateljstvo. Ako nije znao pročitati du Tillcta, onda je potpuno ćorav, a ako ga pozna, zašto ga toliko mazi? Reći ćeš mi da njegova žena ljubi du Tilleta? E znaj da ne očekujem ništa dobro od čovjeka koji nije častan prema svojoj ženi. Napokon, zar su dosadašnji vlasnici tih zemljišta tako glupi te daju za stotinu soua ono što vrijedi stotinu franaka. Kad bi ti susreo jedno dijete koje ne zna koliko vrijedi jedan zlatnik, zar mu ti ne bi rekao njegovu vrijednost? Bez uvrede, ali vaš mi se posao čini kao nekakva krađa.

— Bože moj, ala su žene pokatkad smiješne, i kako im se sve smuti u glavi! Kad Roguin ne bi bio spretan u poslovima, ti bi mi rekla: „Vidiš, vidiš, Cesare, uglavljuješ posao u kome ne sudjeluje Roguin, znači posao ne vrijedi." Sad je on tu kao jamstvo, a ti mi veliš...

— Ne, tu je neki gospodin Claparon.

— Ali javni bilježnik ne može sa svojim punim imenom sudjelovati u nekoj spekulaciji.

— Zašto onda radi nešto što mu zakon brani? Što ćeš mi odgovoriti na to ti koji znaš samo za zakon?

— Dakle, pusti me da nastavim. Roguin sudjeluje, i ti mi kažeš da posao ne vrijedi ništa! Zar je to razborito? Još mi kažeš: „On radi protuzakonite stvari." Ali on će i otvoreno sudjelovati, ako ustreba. Sad mi kažeš: „On je bogat." Ne može li se to isto predbaciti i meni. Zar bi nam Ragon i Pillerault dobro došli kad bi mi rekli: „Zašto poduzimate taj posao kad imate novaca kao trgovac svinjama?"

— Trgovci nisu u istom položaju kao i javni bilježnici — primijeti gospođa

Birotteau.

— Naposljetku, moja je savjest čista — nastavi Cesar. — Ljudi koji prodaju, prodaju iz potrebe. Ne krademo im ništa, kao što ne krademo ni onima od kojih kupujemo rentu po sedamdeset i pet. Danas mi kupujemo zemljište po njegovoj dnevnoj cijeni, a za dvije godine imat će drugu cijenu, kao i rente. Znajte, Constanco — Barbo — Josephino Pillerault, da vi nikada nećete uhvatiti Cesara Birotteaua na djelu koje bi bilo u suprotnosti s najstrožim poštenjem ili u suprotnosti sa zakonom, savješću i obzirnošću. Da netko sumnja u poštenje čovjeka koji je već osamnaest godina trgovac, i to u njegovoj vlastitoj kući!

— Da, umiri se, Cesare. Žena koja s tobom živi isto toliko godina pozna te u dno duše. Uostalom, ti si ovdje gazda. Ti si zaradio ovaj imetak, zar ne? On je tvoj i možeš ga potrošiti. Makar spali na prosjački štap, ni ja ni tvoja kći nikada ti nećemo nešto predbaciti. No slušaj me: Kad si pronašao svoju *Sultanijinu pomadu* i *Karminativnu vodu,* što si onda stavljao na kocku? Pet do šest tisuća franaka. Danas stavljaš sav svoj imetak na jednu kartu i ne igraš sam, imaš drugove koji se mogu pokazati lukavijima od tebe. Daj ples, obnovi svoj stan, to je doduše suvišno, ali te neće upropastiti. Što se tiče kupovanja zemljišta oko Madeleine, ja se tome izričito protivim. Ti si trgovac miomirisima, ostani trgovac miomirisima, a ne preprodavač zemljišta. Mi žene imamo nagon koji nas ne vara! Upozorila sam te, a ti radi po svojoj glavi. Bio sd sudac u Trgovačkom sudu, poznaješ zakone, dobro si vodio svoju lađu, slijedit ću te, Cesare! No drhtat ću sve dok ne vidim da je naše imanje opet sigurno i Cesarina dobro udata. Dao bog da moj san ne bude proročanstvo!

Njezina podložnost smete Birotteaua koji se posluži nedužnim lukavstvom kojim se uvijek služio u sličnim prilikama.

— Slušaj, Constanco, ja još nisam dao riječ, ali je isto kao da sam je dao.

— Oh, Cesare! Sve si rekao, ne govorimo više o tom. Najprije čast, a onda imetak. Hajde, legni dragi prijatelju, nema više drva. Uostalom, bit će nam udobnije razgovarati u krevetu, ako te to zabavlja... Oh, grdna li sna! Bože, vidjeti samu sebe! strašno je to!... Cesarina i ja molit ćemo se devet dana bogu da ti uspije posao sa zemljištima.

— Božja pomoć bez sumnje ne škodi ničemu — reče ozbiljno Birotteau — *no* i ulje od lješnjaka je nekakva moć, ženo moja! Otkrio sam ga slučajno kao što sam nekad otkrio i dvostruku *Sultanijinu pomadu:* prvi put kad sam otvorio jednu knjigu, a ovoga puta dok sam gledao bakrorez *Hero i Leandar.* Znaš, jedna žena što izlijeva ulje na glavu svoga ljubavnika, nije li to lijepo? Najsigurnije spekulacije su one koje se oslanjaju na taštinu, na samoljublje, na želju za dopadanjem. Ovi osjećaji ne umiru nikada.

— Na žalost! Vidim da je tako!

— U neko doba starosti ljudi bi sve uradili, samo da imaju kosu kad je više nemaju. Od nedavno brijači mi kažu da osim Macassara prodaju sve ostale lijekove kojima se može bojiti kosa ili za koje se smatra da pomažu rastu kose. Otkako je sklopljen mir, muškarci se više vrzu oko žena, a one ne vole ćelavce! Eh, eh, mačkice! Političkim se prilikama objašnjava potražnja za tom robom. Mješavina koja bi sačuvala kosu u dobrom stanju prodavala bi se kao kruh, to više što će ovo mirisavo ulje možda odobriti i Akademija nauka. Možda će mi opet pomoći moj dobri gospodin Vauquelin. Sutra ću poći do njega da mu izložim svoj naum, i ponudit ću mu bakrorez, koji sam naposljetku našao u

Njemačkoj poslije dvije godine traženja. On se upravo bavi analizom kose. To mi je rekao Chiffreville koji mu je drug u njegovoj tvornici kemikalija. Ako bi se moje otkriće slagalo s njegovim, moje bi mirisavo ulje kupovala oba spola. Moja zamisao, ponavljam, predstavlja čitav imetak. Bože, ja ne spavam od toga. Ej, sva je sreća što mali Popinot ima najljepšu kosu na svijetu. Kad bih našao prodavačicu koja bi imala kosu do zemlje te rekla, ako je to moguće, a da ne uvrijedimo ni boga, ni bližnjega svoga, da joj je *ulje comagene* (jer to će zaista biti ulje) pomoglo, onda bi svi sijedi ljudi navalili na nj, kao sirotinja na otmjeno društvo. No reci mi, mala, a što je s tvojim plesom? Nisam zao, ali bih se rado sreo s onim malim du Tilletom koji se kočoperi svojim bogatstvom, a uvijek me izbjegava na burzi. On zna da poznajem jednu njegovu crtu koja baš nije lijepa. Možda sam bio previše dobar s njim? Zar nije čudo, ženo, da uvijek ispaštamo zbog svojih dobrih djela, razumije se, ovdje na zemlji! Bio sam mu kao otac, ti i ne znaš što sam sve učinio za njega.

— Sva se naježim, samo kad mi govoriš o njemu. Da si znao šta je htio uraditi s tobom, ti ne bi bio prešutio da ti je ukrao tri tisuće franaka, jer sam pogodila kako se stvar zataškala. Da si ga predao policiji, možda bi mnogima bio napravio uslugu.

— Dakle, šta je htio uraditi sa mnom?

— Ništa. Birotteau, kad bi večeras bio sposoban da me slušaš, dala bih ti dobar savjet: ok-ani se du Tilleta.

— Zar ne bi bilo neobično što ne zalazi k nama jedan naš trgovački pomoćnik kojemu sam jamčio prvih dvadeset tisuća s kojima je počeo raditi? Mani se, radimo dobro zbog dobra. Uostalom, možda se du Tillet promijenio?

— U tom slučaju trebat će sve izvrnuti na glavu!

— Šta podrazumijevaš pod „sve izvrnuti na glavu"? Ta sve će ići kao po loju. Dakle, već si zaboravila što sam ti rekao o stubištu i o uzimanju u najam susjedne kuće, što sam već utanačio s Cayronom, trgovcem kišobrana? Sutra moramo ići zajedno gospodinu Molineuxu, vlasniku te kuće, jer sutra imam toliko poslova, kao kakav ministar...

— Zavrtio si mi glavu svojim naumima — reče Constanca — sve mi se pobrkalo. Uostalom, Birotteau, spavam.

— Dobar dan — odgovori muž. — De, slušaj, velim ti dobar dan, jer je već jutro, mačkice. Ah! Zaspala je, milo dijete. Neka je, bit će veoma bogata, ili se ja ne zvao Cesar.

Nekoliko časaka kasnije Constanca i Cesar mirno zahrkaše.

Ako bacimo letimičan pogled na prijašnji život ovog bračnog para, to će samo potvrditi misli na koje nas mora navesti prijateljska svađa dvaju glavnih lica ovog prizora. Slikajući običaje trgovaca na malo, ova će skica uostalom protumačiti pod kakvim je neobičnim okolnostima Cesar Birotteau postao podnačelnik i trgovac miomirisima, bivši oficir narodne garde i vitez Legije časti. Kad prodremo u dubinu njegova značaja i mehanizma njegove veličine, moći ćemo razumjeti kako nesreće u trgovini, koje svladavaju ljudi jake pameti, donose nepopravljivu propast malim duhovima. Događaji nisu nikada nezavisni, njihovi rezultati potpuno zavise od ljudi — nesreća je odskočna daska za genije, plivalište za kršćanina, blago za vješta čovjeka, a bezdan za slabiće.

Neki seljak iz blizine Chinona, po imenu Jacques Birotteau, oženio se sobaricom neke gospođe kojoj je obrađivao vinograde. Imao je tri sina, a žena

mu je umrla u zadnjem porođaju, ali je jadnik nije dugo preživio. Gospođa je veoma voljela svoju sobaricu. Odgojila je sa svojom djecom najstarijeg vinogradareva sina i dala ga u sjemenište. Pošto se zaredio, Francois Birotteau se skrivao za vrijeme revolucije i vodio skitnički život, kao svi nezakleti popovi koje su gonili kao zvijeri i guillotinirali za najmanju sitnicu. U vrijeme kad počinje ova pripovijetka, bio je kapelan katedrale u Toursu i makao se iz svog grada samo jedanput, da vidi brata Cesara. Pariška strka toliko je omamila ovog dobrog popa da se nije usudio izaći iz svoje sobe. Dvokolice je zvao polukočijama i čudio se svemu. Pošto je proboravio tjedan dana u Parizu, vratio se u Tours odlučivši da se nikad više neće vratiti u glavni grad.

Kad je drugi vinogradarev sin uzet u miliciju, brzo je postigao kapetanski čin za vrijeme prvih ratova revolucije. U bici kod Trebije Macdonalđ je tražio dobrovoljce koji će oteti jednu bateriju. Jean Birotteau se prijavio sa svojom četom i poginuo. Bez sumnje je Birotteauovima bilo suđeno da ih ljudi ili događaji ugnjetavaju gdje se god pojave. Junak je ove pripovijetke posljednje vinogradarevo dijete. Kad je imao četrnaest godina, naučivši čitati, pisati i računati, Cesar je Birotteau krenuo iz svog zavičaja s jednim zlatnikom u džepu i došao pješice u Pariz da traži sreću. Preporuka jednog ljekarnika iz Toursa pomogla mu je da ga prime za šegrta kod gospodina i gospođe Ragon, trgovaca miomirisima. Tada je Cesar imao par potkovanih cipela, jedne hlače i plave čarape, prsluk sa cvjetićima, seljački kaput, tri košulje iz grubog i dobrog platna i kratku putnu toljagu. Kosa mu je bila podšišana kao u djece koja pjevaju u crkvenom zboru, no bio je snažan, kao i svi Touranjani. Ponekad se, po običaju svoga kraja, prepuštao lijenosti, no tu je sklonost nadoknađivao željom da se obogati. Ako nije bio duhovit ni naobražen, bio je po svojoj naravi ispravan i nježnih osjećaja, njegova je narav, kako se veli u Touraini, imala *zlatno srce.* Cesar je kcđ Ragonovih imao hranu i šest franaka na mjesec, a spavao je na tavanu na slamnjači pokraj kuharice. Pomoćnici, koji su ga naučili kako se pakuju i dostavljaju narudžbe, kako se mete dućan i ulica, rugali su mu se, a ipak su ga učili poslu, kao što je to običaj po dućanima gdje se šala smatra glavnim odgojnim sredstvom. Gospodin i gospođa Ragon razgovarali su s njim kao sa psom. Nitko se nije brinuo da li je naučnik umoran, iako su ga uvečer užasno boljele noge koje je izmučio hodajući kaldrmom, a ramena mu bila slomljena. Oštra primjena načela *svatko za sebe,* koje je evanđelje svih kapitala, bila je uzrokom da se Cesaru pariški život učinio veoma teškim. Uveče bi plakao i mislio na Tourainu gdje seljak radi po svojoj volji, gdje zidar polako slaže kamen na kamen, gdje se lijenost mudro miješa s radom, no san bi ga obrvao, a da nije imao vremena misliti na bijeg, jer je imao da ujutro obavlja poslove, te se pokoravao dužnosti nagonom čuvarskog psa. Ako bi se slučajno žalio, najstariji bi mu se pomoćnik veselo nasmiješio.

— Ah, momče, ne cvatu ruže kod *Kraljice ruža,* ne padaju tu pečene ševe, treba ih najprije goniti, zatim uloviti, a napokon imati čime da ih pripremiš.

Kuharica, debela žena iz Pikarđije, uzimala je najbolje zalogaje za sebe, a obraćala se Cesaru samo da se potuži na gospodina i gospođu Ragon koji joj ne dozvoljavaju da išta ukrade. Krajem prvog mjeseca, kad je jedne nedjelje morala čuvati kuću, započne razgovor s Cesarom. Oprana Ursula izgledala je divna slugi koji bi se, a da nije bilo tog slučaja, nasukao na prvu sakrivenu hridinu na svome putu. Poput svih nezaštićenih bića, on je zavolio prvu ženu

koja mu je dobacila ljubezan pogled. Kuharica je odsad zaštićivala Cesara, i iz toga je proizišla tajna ljubav kojoj su se pomoćnici nemilosrdno rugali. Srećom je dvije godine kasnije kuharica napustila Cesara zbog jednog vojnog bjegunca iz svog kraja, koji se skrivao u Parizu, nekog dvadesetogodišnjeg Pikarđanina, koji je imao nekoliko jutara zemlje, te je pristao da se oženi Ursulom.

Za te dvije godine kuharica je dobro hranila svog malog Cesara, objasnila mu je mnoge tajne pariškog života, natjeravši ga da ga prouči odozdo, a iz ljubomore mu je utjerala grozan strah u kosti prema zloglasnim mjestima kojih opasnosti, čini se, njoj nisu bile nepoznate. Godine 1792. noge Cesarove, kome se Ursula iznevjerila, bile su se naučile na pločnik, ramena na nošenje sanduka, a duh na ono što je on zvao *pariškim lažima.* Stoga se on, kad ga je Ursula napustila, brzo utješio, jer ona nije zadovoljila ni jednu od njegovih nagonskih osjećajnih sklonosti. Putena i osorna, ulizica i kradljivka, sebična i ispičutura, vrijeđala je Birotteauovu nevinost, a nije mu pružala nikakva bogata izgleda na dobro. Kadšto se jadno dijete bolno osjećalo vezano najjačim vezama sa stvorenjem koje mu se nije sviđalo. Imao je šesnaest godina kad je zavladao svojim srcem. Ursula i šale pomoćnika razvile su njegov duh koji je počeo promatrati trgovinu okom koje je pod jednostavnošću sakrivalo pamet: promatrao je mušterije, za vrijeme dokolice zapitkivao je o robi koju je počeo razlikovati a znao je i gdje se nalazi; jednog lijepog dana poznavao je sve artikle, cijene i oznake bolje nego novi pomoćnik, i otad ga gospodin i gospođa Ragon počeše upotrebljavati kao pomoćnika.

Onoga dana kad je užasna rekvizicija u godini II temeljito očistila kuću građanina Ragona, Cesar se Birotteau, pošto je postavljen za drugog pomoćnika okoristio prilikama da dobije plaću od pedeset livra mjesečno, i zasjeo za sto Ragonovih s neizrecivim zadovoljstvom. Drugi pomoćnik *Kraljice ruža,* koji je već imao svojih šest stotina franaka, dobio je svoju sobu gdje je mogao pristojno zaključati u ormare, koje je dugo želio, svoje rublje i odijela što ih je postepeno pokupovao. Za dekadnih dana, u odjeći mladića toga doba, kojima je tadašnja moda nalagala namješteno surovo ponašanje, ovaj blagi i skromni seljak bar je po izgledu bio ravan njima, te je tako prekoračio ogradu koja se u prijašnja vremena bila ispriječila između sluge i građanskog staleža. Krajem godine, zbog njegova poštenja, postaviše ga na blagajnu. Uznosita građanka Ragon brinula se o pomoćnikovu rublju, i dvoje trgovaca navikoše se na nj.

Vendemiaira god. 1794. Cesar je promijenio sto zlatnika koje je imao za šest tisuća franaka u asignatima, kupio je rentu po trideset franaka plativši je uoči dana kad je ljestvica padanja cijena počela da se penje na burzi, i neizrecivo sretan stisnuo je u ruci svoje upise. Otad je pratio tečajeve vrijednosti državnih papira potajno i s tjeskobom od koje je drhtao dok je slušao razgovore o gubicima koji obilježavaju ovo razdoblje naše povijesti. Tih kritičnih dana gospodin Ragon, bivši dvorski dobavljač miomirisa njenog veličanstva kraljice Marije Antoinette, povjeri Cesaru Birotteauu svoju odanost svrgnutim tiranima. Ovo povjerenje bilo je jedno od glavnih okolnosti u životu Cesaru Birotteaua. Kad bi se zatvorio dućan, obračunata blagajna i stišala ulica, poveli bi se večernji razgovori koji su fanatizirali tourainskog seljaka, i tako je on, postavši rojalist, samo poslušao svoje urođene osjećaje. Priče o vrlim djelima Louisa XVI, anegdote u kojima je dvoje supružnika

preterano slavilo kraljičine zasluge, raspalili su Cesarovu maštu. Grozna sudbina dviju okrunjenih glava, koje su posjekli na nekoliko koraka od Ragonova dućana, ogorčila je njegovo osjetljivo srce i ispunila mržnjom prema sistemu vladanja kojemu nije teško prolijevati nedužnu krv. Trgovački mu je interes govorio da će zbog maksimiranih cijena i političkih oluja trgovina zamrijeti, jer su one oduvijek neprijatelji poslova. Uostalom, kao istinski trgovac miomirisima on je mrzio revoluciju koja je svima podšišala kosu i zabranjivala upotrebu praha za kosu. Postao je fanatični rojalist jer je apsolutistička vladavina stvarala mir koji je jedini mogao dati života gradu i stvoriti priliv novca. Kad je gospodin Ragon vidio da je tako raspoložen, postavio ga je svojim prvim pomoćnikom i uveo u tajnu trgovine kod *Kraljice ruža,* koja je među svojim kupcima imala najaktivnije i najprivrženije tajne izaslanike Bourbona i u kojoj se izmjenjivala pošta između zapadne Francuske i Pariza. Pošto ga je zanio žar njegove mladosti i elektriziralo druženje s Georgesovima, Billardierima, Montauranima, Bauvanima, Songuyma, Maudima, Bernierima, du Guenicima i Fontainima, Cesar se umiješao u urotu koju su 13. vendemiaira ujedinjeni rojalisti i teroristi uperili protiv Konventa koji je izdisao.

Cesar je imao čast boriti se protiv Napoleona na stubama Saint-Rocha i bio je ranjen odmah u početku okršaja. Svatko pozna ishod ovog pokušaja. Ako je Barrasov ađutant izašao iz nepoznatosti, Birotteaua je spasilo što je bio nepoznat. Nekoliko je prijatelja odnijelo borbenog prvog pomoćnika *Kraljice ruža,* sakrilo ga na tavanu gdje ga je njegovala gospođa Ragon, i tako se srećom zaboravilo na nj. To je bila samo časovita iskra vojničke hrabrosti Cesara Birotteaua. Za vrijeme oporavka, koji ie trajao mjesec dana, on je ozbiljno razmišljao o smiješnom savezu između politike i trgovine miomirisima. Ako je i ostao rojalist, on je odlučio da će ostati samo čisti i jednostavni rojalistički trgovac miomirisima, da se više neće izvrgavati neprilikama, i predao se dušom i tijelom svome poslu.

18. brumaira gospodin i gospođa Ragon, očajni zbog kraljevske stvari, odlučili su da će se povući iz trgovine, živjeti kao mirni građani i ne miješati se više u politiku. Da bi polučili cijenu svoga dućana, trebalo je naći čovjeka koji bi imao više poštenja nego slavoljublja, mnogo više zdrava razuma nego sposobnosti, i Ragon je predložio posao svome prvom pomoćniku. Birotteau, koji je imao dvadeset godina i bio vlasnik tisuću franaka rente, ipak je oklijevao.

Birotteau je želio da, kad bude imao petnaest tisuća franaka rente, i kad prvi konzul, pošto bude učvrstio sebe u Tuilerijima, učvrsti i državni dug, živi u okolici Chinona. Zašto da u trgovačkim poslovima stavi na kocku svoju poštenu i jednostavnu nezavisnost, mislio je on. Nikada nije vjerovao da će steći tako znatan imetak koji je dugovao sreći što je čovjek ima samo u mladosti. Tada je pomišljao da se oženi u Touraini sa ženom koja će biti isto tako bogata kao i on, da bi kupio i obrađivao Tresorieres, imanjce koje je želio otkad zna za sebe i sanjao da ga uveća; to bi mu imanjce davalo tisuću talira rente i na njemu bi on provodio sretan i nezamjetam život. Upravo je htio odbiti Ragonovu ponudu, kadli ljubav, najedanput, promijeni njegovu odluku pođeseterostručivši njegove ambicije.

Otkako ga je Ursula izdala, Cesar je mirovao, bilo zato što se bojao opasnosti kojima se čovjek izlaže u Parizu u odnošajima sa ženama, bilo zato

što je bio zaposlen. Kad se strasti ne zadovoljavaju, one postaju potreba. Tada ljudi srednjeg staleža uporno misle na brak, jer im je to jedini način da osvoje i prisvoje ženu. Cesar Birotteau je bio na tom stupnju. U dućanu kod *Kraljice ruža* sve je ležalo na prvom pomoćniku: nije imao ni časka vremena za užitak. U takvom načinu života potrebe postaju još žešće, i zato je susret s lijepom djevojkom, na koju bi raspušteni trgovački pomoćnik jedva i pomislio, morao izvršiti najjači dojam na čestitog Cesara. Jednoga lijepog dana mjeseca lipnja, idući Marijinim mostom na obalu Saint-Louis, on je ugledao djevojku koja je stajala na pragu dućana na uglu pristaništa u Anjou. Constanca Pillerault bila je prva prodavačica u jednoj pomodnoj trgovini koja se zvala k *Malom mornaru,* bila je to u Parizu prva trgovina takve vrste; trgovina kakve su se otada otvarale s više ili manje naličenim natpisima, lepršavim trakama, s izlozima prepunim šalova složenih na sve moguće načine, kravatama poredanim poput papirnatih dvoraca, i sa tisuću drugih trgovačkih mamaca, sa stalnim cijenama, malim vrpcama, oglasima, optičkim varkama i efektima koji su se toliko usavršili da su izlozi trgovina postali trgovačke pjesme. Zbog niskih cijena pomodnoj robi koja se mogla naći u trgovini k *Malom mornaru* pronio se glas u onom dijelu Pariza koji je bio najmanje sklon modi i kupovanju. Ova prva prodavačica bila je onda poznata po svojoj ljepoti, kao što je kasnije bila Belle Limonadiere iz kavane *Tisuću stupova* i mnogo drugih bijednih stvorenja zbog kojih je u okna modisteraja, kavana i trgovina buljilo više mladića i starica nego što ima kamenja na pariškim ulicama. Prvi pomoćnik *Kraljice ruža,* koji je stanovao između Saint-Rocha i ulice la Sourđiere te se bavio isključivo miomirisima, nije imao ni pojma o postojanju *Malog mornara,* jer su male trgovine dosta nepoznate jedne drugima. Cesar se tako smrtno zaljubio u Constancinu ljepotu da je bijesno uletio u trgovinu kod *Malog mornara* da kupi šest platnenih košulja, i dugo se pogađao za cijenu zahtijevajući, kao kakva Engleskinja koja je raspoložena da se cjenjka, da mu odmotaju čitave bale platna. Prva se prodavačica udostojila poslužiti Cesara, dosjetivši se po nekim znacima koje sve žene poznaju da je on došao više zbog prodavačice nego zbog robe. Gospođici je rekao svoje ime i svoju adresu, ali se ona, pošto je kupio robu, pokazala veoma ravnodušnom prema mušterijinu divljenju. Jednom pomoćniku nije se trebalo mnogo truditi da bi stekao Ursulinu naklonost, ali je sada blenuo kao ovca; ljubav ga je pravila još glupljim, tako da se nije usudio ni beknuti, a bio je i previše zadivljen da bi opazio nehaj kojim je ova trgovačka sirena zamijenila svoj smiješak.

Osam je dana Birotteau svake večeri stražario pred *Malim mornarom,* moleći za jedan pogled, kao što pas moli kost na vratima kakve kuhinje, ne osvrćući se na ruganje pomoćnika i prodavačica, ponizno se uklanjajući s puta kupcima i prolaznicima, pažljivo osluškujući vrevu dućana. Nekoliko dana kasnije on je opet ušao u raj gdje je bio njegov anđeo, ne toliko da kupi rupčiće, koliko da joj saopći jednu sjajnu misao.

— Gospođice, ako biste vi trebali miomirise, ja vas mogu opskrbiti — reče on plaćajući.

Svakog je dana Constanca Pillerault primala ponude u kojima nije bilo ni govora o braku, pa budući da je njezino srce bilo isto tako čisto kao što joj je čelo bilo bijelo, to se ona tek poslije šest mjeseci mjera i protumjera, kojima je Cesar dokazao svoju neumornu ljubav, udostojila primiti Cesarove pažnje, ali se nije htjela izjasniti: to je bila opreznost koju su joj nalagali bezbrojni

uđvarači, trgovci vinom na veliko, bogati kavanari i drugi koji su s njom očijukali. Ljubavnik se oslanjao na Constancina skrbnika gospodina Clauda-Josepha Pilleraulta, koji je tada bio gvožđarski trgovac na pristaništu de la Ferraille, koga je naposljetku našao, predavši se podzemnom uhođenju, po čemu se raspoznaje prava ljubav. Brzina pripovijedanja prisiljava nas da prijeđemo šutke prekoradosti nevino vođene pariške ljubavi, da prešutimo rasipnosti koje su svojstvene trgovačkim pomoćnicima: darovi u prvim proljetnim dinjama, večere kod Venna, a poslije njih odlazak na kakvu kazališnu predstavu i nedjeljne izlete u kočiji. Premda nije bio lijep mladić, u Cesarovoj osobi nije bilo ništa što bi priječilo da bude ljubljen. Pariški život i boravak u tamnom dućanu naposljetku su izblijedjeli živu -boju njegova seljačkog lica. Njegova bujna crna kosa, njegov vrat kao u normandijskog konja, njegove snažne ruke i noge, njegovo jednostavno i čestito lice, sve je to pridonijelo da je voda išla na njegov mlin. Stric Pillerault, koji je vodio brigu o sreći svoje sinovice, pobrinuo se da dobije obavještenja o našem Tourenjcu, te je odobrio njegove namjere. Godine 1800., lijepoga mjeseca svibnja, gospođica Pillerault pristala je da se uda za Cesara Birotteaua, koji se onesvijestio od sreće kad ga je, pod jednom lipom u Sceauxu, Constanca Barba-Josephina uzela za muža.

— Mala — reče Pillerault — dobila si dobrog muža. Ima toplo i osjetljivo srce: iskren je i dobar kao dijete, jednom riječju, najbolji čovjek na svijetu.

Constanca se iskreno odrekla sjajna života o kome je, kao sve prodavačice, ponekad sanjarila: htjela je biti poštena žena, dobra majka obitelji, i shvatila je život po vjerskim načelima malograđana. Uostalom, ova je uloga više pristajala njenim idejama nego opasne taštine koje toliko zavode maštu pariške omladine. Skučene pameti, Constanca je bila tip malograđanke koje rad ide uvijek naporedo s malo hirovitosti; malograđanke koja u početku odbija ono što želi, te se ljuti kad je se uhvati za riječ; malograđanke kojoj se nemirna djelatnost vrti oko kuhinje i novca, oko najozbiljnijih poslova i oko krpljenja rublja; malograđanke koja ljubi grdeći, shvaća samo najjednostavnije misli, sitnež duha, razmišlja o svemu, boji se svega, proračunava sve i uvijek misli o budućnosti. Njezina hladna, ali čista ljepota, njezin uzbudljiv izgled, njezina svježina spriječili su Birotteaua da misli na njene mane koje je, uostalom, nadoknađivala nježnim poštenjem, prirođenim ženama, savršenom urednošću, zanosom za radom i darovifošću prodavačice. Constanca je onda imala osamnaest godina i jedanaest tisuća franaka. Cesar, u kome je ljubav razmahala najpretjeranije ambicije, kupio je dućan kod *Kraljice ruža* i premjestio[1] ga u lijepu kuću na trgu Vendome. Bilo mu je tek dvadeset i šest godina, oženio se ženom koju je obožavao, bio je vlasnik trgovine za koju je platio u gotovu samo tri četvrtine od njene prave cijene, pa mu se budućnost morala ukazivati i ukazivala mu se ružičastom, osobito kao se osvrnuo na put kojim je pošao od svog početka. Roguin, Ragonov bilježnik, koji je sastavio njegov bračni ugovor, dao je novom trgovcu pametne savjete i spriječio ga da preostali dio duga za dućan namiri mirazom svoje žene.

— Samo čuvajte gotovinu za kakav dobar posao — reče mu.

Birotteau je zadivljeno pogledao javnog bilježnika, navikao se da se posavjetuje s njim i postao mu je prijatelj. Kao Ragon i Pillerault imao je i on toliko povjerenja u javnog bilježnika da se povjerio Roguinu bez ikakve sumnje. Zahvaljujući tom savjetu, Cesar, koji je imao Constancinih jedanaest

tisuća franaka da započne posao, ne bi promijenio svoju imovinu ni za onu prvog konzula, ma koliko da se Napoleonova imovina činila sjajna. Najprije je Birotteau imao samo kuharicu, a nastanio se u međukatu iznad dućana, u tijesnom stanu koji je neki tapetar dosta dobro ukrasio; tu je novi bračni par počeo svoj vječni medeni mjesec. Cesarova gospođa pojavi se kao čudo u njegovom dućanu. Njezina poznata ljepota odlično je utjecala na prodaju, među elegantnim svijetom Pariza govorilo se samo o lijepoj gospođi Birotteau. Iako su Cesara optuživali kao rojalista, ljudi su odavali priznanje njegovu poštenju; premda su mu susjedni trgovci bili zavidni zbog njegove sreće, smatrali su da je dostojan sreće. Kako je bio ranjen na stubištu Saint-Rocha, to se pročuo kao hrabar čovjek koji je upleten u političke tajne, premda nije imao u srcu nikakve vojničke srčanosti, a u glavi nikakvu političku ideju. I tako su ga časni ljudi njegova gradskog kotara imenovali kapetanom narodne garde, ali ga je razriješio dužnosti Napoleon koji je, prema mišljenju Birotteaua, bio ljut na nj od njihova susreta u mjesecu vendemiairu. I tako je Cesar na jeftin način postigao slavu progonjenika, ispao je zanimljiv u očima opozicionara i stekao nekakvu važnost.

Evo, takva bijaše sudbina ovoga bračnog para koji je neprestano bio sretan u ljubavi, a koji su uznemirivale samo trgovačke brige.

Prve je godine Cesar Birotteau uputio ženu u prodaju parfumerijske robe, u čemu se ona prekrasno snašla; činilo se da je stvorena i rođena da osvoji kupce. Kad se navršila godina dana, inventar je uplašio ambicioznog trgovca miomirisima: po odbitku svih troškova, tek bi za dvadeset godina mogao zaraditi svotu od sto tisuća franaka, uz koju je potajno vezao svoju sreću. On odluči da se brže obogati, te je najprije htio da sam proizvodi i prodaje na malo. Protiv mišljenja svoje žene unajmio je neku daščaru i zemljište u predgrađu Templea: na daščari dao je velikim slovima napisati: *Tvornica Cesara Birotteaua.* Iz Grassea je domamio nekog radnika s kojim je napola počeo proizvoditi nešto sapuna, mirisavog ulja i kolonjske vode. S njim je bio udružen samo nekoliko mjeseci, dok se posao nije završio gubicima koje je Birotteau sam snosio. Ne izgubivši hrabrost, Birotteau je pod svaku cijenu htio uspjeti, samo da ga ne bi psovala žena kojoj je kasnije priznao da mu je to doba očajanja kipjelo u glavi kao u loncu i da bi se više puta bio bacio u Seinu da nije bio vjernik.

Očajan zbog pokušaja koji nisu urodili plodom jednoga je dana lutao duž bulevara vraćajući se kući na večeru, jer pariško tumaralo može biti jednako neki očajnik kao i danguba. I tako su njegove oči zapele za knjige koje su se prodavale po šest soua, poredane u nekoj velikoj košari na zemlji, i za jedan požutjeli naslov: *Abdeker ili umjetnost održavanja ljepote.* Uzeo je u ruke tu tobožnju arapsku knjigu, nekakav roman koji je napisao neki liječnik u prošlome vijeku, i namjeri se na jednu stranu gdje se govorilo o miomirisima. Naslonio se na jedno stablo na bulevaru, listao je knjigu i pročitao bilješku u kojoj je autor objašnjavao prirodu kože i pokožice i dokazivao kako neke pomađe ili sapuni vrše upravo protivan učinak od onoga koji se očekuje, ako pomada ili sapun napinje kožu koja bi morala olabaviti, ili olabavljenju kožu koja bi se morala napeti. Birotteau je kupio knjigu, za koju je mislio da vrijedi imetak. Pošto se slabo uzdao u svoje znanje, otišao je nekom slavnom kemičaru. Vauquelinu, kojega je posve naivno pitao kako bi sastavio dvostruku pomadu koja bi podjednako djelovala na različite vrste ljudske

kože. Istinski učenjaci, oni zaista veliki ljudi koje za života nikada ne stigne nagrada priznanja, kojim bi trebalo platiti njihove velike radove, gotovo su svi uslužni i susretljivi prema ljudima ograničena uma. Dakle, Vauquelin je postao zaštitnik trgovca miomirisima i dozvolio mu da se smatra izumiteljem neke pomade za bijeljenje ruku, iako mu je on pokazaonjezin sastav. Birotteau je nazvao tu pomadu *Dvostrukom sultanijinom pomadom.* Da bi upotpunio djelo, primijenio je isti postupak pomade za ruke na vodu za lice, koju je nazvao *Karminativnom vodom.* U svom je poslu oponašao sistem *Malog mornara,* te se, prvi među trgovcima miomirisima, počeo služiti raskošnim oglasima i svim sredstvima javne reklame koja se možda nepravedno zove obmanjivanjem.

Otmjeno se društvo upoznalo sa *Sultanijinom pomadom* i *Karminativnom vodom* preko šarenih oglasa na kojima je stajalo: *Odobrila je Akademija nauka!* Ova formula, koju je Birotteau prvi upotrijebio, imala je čarobno djelovanje. Nije samo Francuska nego i čitav kontinent bio oblijepljen žutim, crvenim i plavim oglasima kralja *Kraljice ruža,* koja je imala i proizvodila sve i snabdijevala svime što spada u njezinu struku. U doba kad su svi ljudi govorili samo o Istoku, nazvati kakvu god kozmetičku mast *Sultanijinom pomadom* i pogoditi kakvo će čarobno djelovanje proizvesti te riječi u zemlji gdje svaki čovjek želi biti sultan, a svaka žena da postane sultanija, bilo je zaista nadahnuće koje je moglo pasti na um i običnom čovjeku jednako kao i duhovitom; no jer javnost uvijek sudi po uspjesima, to je Birotteaua smatrala višim čovjekom, to više što je, govoreći trgovački, sam sastavio prospekt koji je svojom smiješnom frazeologijom također pridonio uspjehu: u Francuskoj se ljudi smiju samo onim stvarima i ljudima o kojima se govori, a nitko se ne bavi onim što nije uspjelo. Premda Birotteau nije hinio glupost, smatrali su da ima talenta da se napravi glupim kad mu to ustreba. Pronašao se, ne bez muke kod tvrtke *Popinot i drug,* u drogeriji u ulici Lombards, jedan primjerak tog prospekta. Ovaj neobičan sastav spada među one koje povjesničari zovu dokaznim dokumentima. Evo mu sadržaja:

DVOSTRUKA SULTANIJINA POMADA I KARMINATIVNA VODA
CESARA BIROTTEAUA ČUDOTVORNO OTKRIĆE
ODOBRILA GA JE FRANCUSKA AKADEMIJA NAUKA

U Evropi već dugo vremena oba spola žele pomadu za ruke i vodu za lice koje bi svojim djelovanjem premašile kolonjsku vodu. Pošto je mnoge noći probdio proučavajući kožu i pokožicu oba spola, koji s pravom daju najveće značenje nježnosti, gipkosti, sjaju i baršunastoj mekoći kože, gospodin Birotteau, tvorničar miomirisa, vrlo poznat u prijestolnici i u inozemstvu, otkrio je pomadu i vodu koje otmjene gospođe i gospoda od prvog časa s pravom smatraju čudotvornima. I doista, ova pomada i voda imaju čudotvorna svojstva kojima djeluju na kožu da se ne nabora prije vremena, što je neizostavna posljedica raznih preparata koji su se neoprezno upotrebljavali sve do dana današnjeg, a koje je preparate izmislila lakomost neznalica. Ovaj se izum temelji na podjeli temperamenata na dvije velike skupine koje označuje boja pomade i vode: ružičasta za kožu osoba limfatičke konstitucije, bijela za osobe sangviničkog temperamenta.

Ova se pomada zove *Sultanijina pomada* jer ju je prije otkrio neki arapski liječnik za potrebe sultanova harema. Akademija nauka ju je odobrila na

temelju izvještaja našeg slavnog kemičara Vauquelina, a isto tako i vodu koja je sastavljena po istim načelima kao i pomada.

Dakle, ova dragocjena pomada, što odiše najugodnijim miomirisima, uklanja najotpornije pjege, bijeli najuporniju kožu, a njezinom upotrebom nestaje znojenje ruku, na koje se tuže gospođe i gospoda.

Karminativna voda skida bubuljice što se ponekad iznenada pojavljuju na licu gospođa **i** sprečava ih da odu na ples, na koji bi htjele ići; ona osvježuje i oživijuje boju lica otvarajući ili zatvarajući pore prema prirodi temperamenta: ona je već toliko poznata po tome da sprečava pustošenje starosti, da su je mnoge gospođe iz zahvalnosti nazvale *prijateljicom ljepote.*

Kolonjska voda je zapravo obični miris bez osobita djelovanja, dok su *Dvostruka sultanijina pomada* i *Karminativna voda* dvije djelotvorne mješavine koje snažno i bez opasnosti pokreću unutarnje sposobnosti organizma i razvijaju ih; njihov miris, bitno ublažujući i osvježujući, pravo je veselje za srce i mozak, te budi i ushićuje misli; one začuđuju svojom vrijednošću i jednostavnošću; naposljetku, one predstavljaju jednu čar više za žene, a za ljude jedno sredstvo zavođenja koje oni mogu steći.

Ako se voda upotrebljava svaki dan, ona uklanja žar što nastaje od britve poslije brijanja; u isti mah čuva usne od pucanja i njihovo prirodno rumenilo; s vremenom odstranjuje, razumije se, pjege i naposljetku koža dobiva opet svoju prirodnu jedrinu. Ove posljedice uvijek pokazuju da je u čovječjem tijelu postignuta savršena ravnoteža između sokova, što djeluje na nestajanje glavobolje kod onih osoba koje trpe od ove užasne bolesti. Naposljetku, *Karminativna voda,* koju žene mogu upotrebljavati prilikom svakog pranja, sprečava kožne bolesti, a da pri tom ne ometa isparivanje kože i daje joj postojanu baršunastu mekoću.

Obratite se, slobodno od poštarine, gospodinu Cesaru Birotteauu, nasljedniku Ragona, bivšeg dobavljača miomirisa kraljice Marije-Antoinette, kod *Kraljice ruža,* ulica Saint-Honorć, Pariz, blizu trga Vendome.

Cijena je pomadi 3 Uvre, a bočici 6 livra.

Da bi se izbjeglo svakoj imitaciji, gospodin Cesar Birotteau upozorava javnost da je pomada umotana u papir s njegovim potpisom, a da bočice imaju pečat utisnut u staklo.

Cesar nije ni slutio da duguje svoj uspjeh Constanci koja mu je savjetovala da pošalje sanduke *Sultanijine pomade* i *Karminativne vode* svim trgovcima miomirisa u Francuskoj i inozemstvu i da im ponudi trideset posto dobitka ako budu uzimali ova dva predmeta na velike tucete. Pomada i voda bile su doista bolje od sličnih preparata, te su privukle neznalice zbog toga što su se temeljile na razlici između temperamenata. Svaki od pet stotina francuskih trgovaca miomirisima, koje je privukla zarada, kupovao je kod Birotteaua više od tri stotine puta po dvanaest tuceta, pa iako mu je zarada bila manja po komadu, bila je velika jer je prodavao velike količine. Tada je Cesar mogao kupiti kućicu i zemljište u predgrađu Temple, i tu je sagradio velike tvornice, dok je svoju trgovinu kod *Kraljice ruža* sjajno ukrasio. Njegovo kućanstvo osjeti malu sreću blagostanja, a njegova žena nije više toliko drhtala.

Godine 1810. gospođa je Birotteau predvidjela povišenje stanarine te je natjerala muža da postane glavni zakupnik kuće u kojoj su oni imali dućan i međusprat, i da oni urede stan u prvome katu. Neka je sretna prilika navela Constancu da zažmiri na ludorije koje je Birotteau pravio zbog nje u stanu.

Trgovca miomirisa izabraše za suca u Trgovačkom sudu. Bio je pošten, poznat zbog obzirnosti i uvažen, i to mu je pribavilo čast koja ga je otada uvrstila među odlične pariške trgovce. Da bi proširio svoje znanje, ustajao je u pet sati ujutro i čitao sudbene izvještaje i knjige o trgovačkim sporovima. Njegov osjećaj pravednosti, njegova ispravnost, dobra volja, ta bitna svojstva potrebna u rješavanju sporova pred Trgovačkim sudom, učiniše ga jednim od najpoštovanijih sudaca. Isto su tako njegove mane pridonijele njegovu ugledu. Cesar je osjećao svoju manju vrijednost pa se rado podređivao mišljenju svojih drugova u sudu, kojima je laskalo što ih on tako radoznalo sluša; jedni su težili za šutljivim odobravanjem čovjeka koga su smatrali dubokim, a koji ih sluša; drugi su ga hvalili, očarani njegovom skromnošću i blagošću. Parničari su hvalili njegovu susretljivost i pomirljivost, te je često puta bio pozvan da sudi u sporovima u kojima je svojim zdravim razumom kadijski sudio. Za čitavo vrijeme svoje službe znao je da sebi složi rječnik, začinjen općim frazama, aksiomima i zaključcima izrečenim u zaobljenim rečenicama koje su, polagano izrečene, u ušima površnih ljudi odzvanjale kao rječitost. Zato se, naravno, svidio ovoj osrednjoj većini koja je osuđena vječno raditi, ljudima sa skučenim pogledima. Cesar je na sudu gubio toliko vremena da ga je žena prisilila da se ubuduće odrekne te skupe počasti. Budući da su neprestano živjeli u slozi i čisto jednostavnim životom, oko godine 1813. za ovaj je bračni par počelo razdoblje blagostanja, za koje je izgledalo da ga više ništa neće moći prekinuti. Gospodin i gospođa Ragon bivši vlasnici dućana, njihov stric Pillerualt javni bilježnik Roguin, Matifatovi, drogeristi iz ulice Lombarđs, dobavljači *Kraljice ruža;* Joseph Lebas, trgovac suknom, koji je naslijedio trgovinu Guillaumovih *Mačka koja se igra loptom,* jedan od prvih ljudi u ulici Saint-Denis; sudac Popinot, brat gospođe Ragon; Chiffreville, od trgovačke kuće Protez i Chiffreville; gospodin i gospođa Cochin, činovnici državne blagajne i komanditori Matifatovih; opat Loraux, ispovjednik i dušobrižnik pobožnih ljudi te skupine i još neke osobe bile su njihov prijateljski krug.

Unatoč rojalističkim Birotteauovim osjećajima, javno mu je mišljenje bilo sklono. Smatrali su ga veoma bogatim, premda je imao tek sto tisuća franaka osim svoga poduzeća. Njegovo uredno poslovanje, njegova tačnost, njegova navika da ne bude nikome dužan, da nikada ne eskomptira svoje mjenice, a da naprotiv uzima sigurne papire od onih kojima je mogao biti koristan, njegova uslužnost, sve je to pridonijelo da stekne veliko povjerenje. Uostalom, on je zapravo i zaradio mnogo novaca, ali su dobar dio tog novca progutale njegove gradnje i tvornice. Zatim mu je kućanstvo trošilo više od dvadeset tisuća franaka godišnje. Naposljetku Cesarinin odgoj, odgoj njihove jedinice koju su on i Constanca obožavali, zahtijevao je velike izdatke. Ni muž ni žena nisu pazili na novac kad se radilo o užitku njihove kćeri, od koje se nisu htjeli dijeliti. Zamislite koliko je bilo zadovoljstvo jednog seljaka skorojevića kad bi čuo svoju dražesnu Cesarinu kako na klaviru ponavlja neku Steibeltovu sonatu ili pjeva koju romansu; kad je bez grešaka piša a francuski, kad joj se divio kako čita Racinea, oca i sina, i tumačila mu njihove ljepote, kako crta pejzaže ili slika sepijom! Kako je bio sretan što je opet živio u tom lijepom i čistom cvijetu koji se još nije bio odvojio od roditeljske stabljike, naposljetku u anđelu kojega su se draži tek razvijale i kojega, se razvoj strastveno prati! Kako je uživao u svojoj jedinoj kćeri koja nije bila kadra prezirati svoga oca ili se rugati njegovoj neobrazovanosti, jer je zaista bila djevojka. Kad je došao u

Pariz, Cesar je znao čitati, pisati i računati, ali se nije pomakao dalje od toga; njegov radišni život nije mu dozvolio da stekne poglede i znanje koji ne spadaju u trgovinu miomirisima. Bio je neprestano u društvu ljudi ravnodušnih prema nauci i književnosti, kojih znanje nije prekoračivalo opseg njihovog užeg zanimanja. Budući da nije imao vremena da se posveti višim težnjama, trgovac miomirisima je postao praktičan čovjek. Silom prilika poprimio je jezik, zablude i mišljenje pariškog građanina koji se po čuvenju divi Moliereu, Voltaireu i Rousseauu, koji kupuje njihova djela, a ne čita ih; koji tvrdi da se za ormar mora reći *ormoire* jer su u njemu žene zatvarale svoje zlato[1] i svoje haljine, što su nekada gotovo uvijek bile izrađene iz tkanine koja se prelijeva, i da se ta riječ iskvarila i postala „armoire"[2]. Potier, Talma i gospođica Mars da su desetorostruki milioneri i da ne žive kao obični ljudi; veliki tragični glumac tobože jede sirovo meso, a gospođica Mars kadšto daje istuckati i ispržiti bisere da bi oponašala neku slavnu egipatsku glumicu. Car je tobože imao na svojim prslucima kožne džepove da bi šakama mogao vaditi duhan, i trkom je tjerao konja uz stubište staklenika u Versaillesu. Zbog originalnosti svi pisci i umjetnici umiru u bolnicama; uostalom, oni su svi bezbožnici i čovjek ih ne smije primati u kuću. Joseph Lebas navodio je s užasom primjer braka svoje nećakinje Augustine sa slikarom Sommervieuxom. Astronomi su se hranili paucima. Ove svijetle tačke njihova poznavanja francuskog jezika, dramske umjetnosti, politike, književnosti i nauke objašnjavaju domet njihove građanske pameti. Prođe li kakav pjesnik ulicom Lombards i osjeti neki miomiris, on može da sanja o Aziji. U nekakvom hanu on se divi plesačicama udišući miris pirike. Pod dojmom sjaja crvenog crvca on u njemu prepoznaje brahmanske spjevove, vjere i njihove kaste. Kad naiđe na neizrađenu slonovu kost, on se penje na leđa slonu, u šator od muslina, gdje provodi ljubav kao sultan iz Sahare. Međutim, mali trgovac nema ni pojma o tome gdje rastu proizvodi kojima trguje. Trgovac miomirisima Birotteau bio je potpuna neznalica u prirodopisu i kemiji. Budući da je smatrao da je Vauquelin velik čovjek, vjerovao je da je iznimka; imao je znanje bivšeg sitničara koji je prepirku o tome kako dolazi k nama čaj lukavo zaključivao ovim riječima: „Čaj dolazi k nama samo na dva načina, *karavanama ili preko le Havrea.* Po mišljenju Birotteauovu aloja i opijuma ima samo u ulici Lomibarđs, a ružina voda, koja je tobože iz Carigrada, pravi se u Parizu, kao i kolonjska voda. Ta imena gradova u kojima se tobože prave dana su im samo zato da se svide Francuzima koji ne vole proizvode iz svoje zemlje. Francuski trgovac mora reći da je njegovo otkriće englesko, samo da bi ga uveo, kao što u Engleskoj drogist naziva svoje otkriće francuskim. Ipak Cesar nije mogao biti potpuno glup ni lud: čestitost i dobrota bacale su na njegova djela častan odsjev, jer se zbog dobra djela prihvaćaju sva moguća neznanja. Njegov neprestani uspjeh stvarao mu je pouzdanje. U Parizu ono se prihvaća kao snaga kojemu je ona oznaka. Pošto je za prve tri godine braka procijenila Cesara, njegova je žena bila u neprestanom strahu; u tom braku ona je predstavljala trezvenu i razboritu stranu, sumnju, suprotstavljanje, strah, a Cesar hrabrost, taštinu, rad i nečuvenu naklonost sudbine. Unatoč prividnostima trgovac je ipak bio kukavica, a žena mu je imala strpljivosti i hrabrosti. Tako je plašljiv čovjek, osrednji, bez naobrazbe, bez zamisli, bez

1 zlato francuski l'or.
2 la moire — tkanina koja se prelijeva.

značaja, koji ne bi trebao nikako uspjeti na najskliskijem putu na svijetu svojim ponašanjem, osjećanjem pravednosti, dobrotom zaista kršćanske duše, ljubavlju za jedinu ženu koju je posjedovao, postigao da ga smatraju važnim i odlučnim. Javnost je vidjela samo rezultate. Osobe iz njegova društva, osim Pilleraulta i suca Popinota, nisu mogle suditi o Cesaru jer su ga samo površno poznavale. Uostalom, ono dvadeset do trideset prijatelja koji su se sastajali govorili su iste gluposti, ponavljali su ista opća mjesta, svi su se smatrali višim ljudima u svom poslu. Žene su jurišale na dobre večere i haljine; svaka je od njih rekla sve time što bi kazala nešto prezirno o svome mužu. Samo je gospođa Birotteau imala toliko zdravog razuma da o svome mužu govori u javnosti s poštovanjem i uvažavanjem; ona je u njemu vidjela čovjeka koji je, unatoč svojim skrivenim nesposobnostima, stekao njihov imetak, čovjeka kojega je uvažavanje i ona dijelila. Samo što bi se ponekad pitala kakav bi bio svijet kad bi svi ti tobožnji viši ljudi bili nalik na njena muža. Njeno ponašanje mnogo je pridonijelo tome da se sačuva smjerno poštovanje koje se ukazivalo trgovcu u zemlji gdje su žene prilično sklone da omalovažavaju svoje muževe i da se žale na njih.

Prvi dani godine 1814., tako kobne za carsku Francusku, za suprugu Birotteau bili su obilježeni dvoma događajima koji bi bili od male važnosti u kakvoj drugoj obitelji, ali su ipak bili kadri da uzbude jednostavne duše, kao što su bili Cesar i njegova žena, koji su, osvrćući se na svoju prošlost, nalazili samo nježna uzbuđenja. Namjestili su kao svog prvog pomoćnika Ferdinanda du Tilleta, mladića od dvadeset i dvije godine. Ovaj mladić koji je napustio neku trgovinu miomirisima, jer mu nisu htjeli dati udio u zaradi, a koga su ljudi smatrali genijalnim, mnogo se uzvrtio da bi dobio mjesto kod *Kraljice ruža,* jer je dobro poznavao njezine ljude, snage i unutarnje običaje. Birotteau ga je primio i dao mu tisuću franaka plaće s namjerom da ga napravi svojim nasljednikom. Ferdinand je imao tolik utjecaj na ovu obitelj da se mora reći nekoliko riječi i o njemu. Ponajprije, on se zvao samo Ferdinand, i to je bilo njegovo obiteljsko ime. Činilo mu se da će od ove anonimnosti imati veliku korist u doba kad je Napoleon cijedio obitelji da bi iscijedio vojnike. Međutim je bila činjenica da se i on negdje rodio nekom surovom i sladostrasnom slučajnosti. Evo nekoliko skupljenih obavijesti o njegovim ličnim podacima. Godine 1793. neka jadna djevojka iz Tilleta, malog mjesta blizu Andelysa, došla je noću i rodila u vrtu kapelana crkve u Tilletu i, pokucavši na prozorske kapke, otišla da se utopi. Dobri pop prihvatio je dijete, dao mu je ime sveca koje je toga dana našao u kalendaru, hranio ga i uzgajao kao svoje dijete. Pop je umro godine 1804. ne ostavivši mu dovoljno obilno nasljedstvo koje bi mu dostajalo da se do kraja školuje, kako je bio počeo. Ferdinanda život baci u Pariz gdje je živio kao lopov, pa su ga slučajnosti mogle dovesti do stratišta ili bogatstva, do odvjetništva, do vojničke službe, do trgovine ili do toga da postane sluga. Budući da je Ferdinand bio prisiljen živjeti kao pravi Figaro, postao je trgovački putnik, zatim pomoćnik u trgovinama miomirisima u Parizu, kuda se bio vratio, pošto je proputovao čitavu Francusku, proučio društvo i čvrsto odlučio da pod svaku cijenu uspije. Godine 1813. smatrao je potrebnim da odredi svoje godine i da prikupi svoje lične dokumente te je zamolio sud u Andelysu da mu izda odluku o prenošenju njegova imena iz knjige krštenih u matične općinske knjige; postigao je da mu se umetne prezime du Tillet, pod kojim se predstavljao, na što je imao pravo jer je nahoče

ostavljeno u istoj općini. Bez oca i majke, bez ikakva skrbnika osim carskog prokuratora, sam na svijetu i bez obaveze da ikome polaže računa, on je nemilosrdno postupao s društvom smatrajući ga maćehom; nije poznavao drugih pobuda osim svog interesa i sva su mu se sredstva činila dobra da bi se domogao imetka. U ovom Normanđaninu, oboružanom opasnim sposobnostima, spajala se želja za uspjehom s velikim manama koje se s pravom ili nepravom zamjeravaju ljudima iz njegova kraja. Ulagujući se sakrivao je svoju čangrizavost, jer je on bio najžešći parničar, no ako je i osporavao tuđe pravo; nije ni za dlaku odstupao od svoga; protivnika je napadao na vrijeme i umarao sa svojom nepopustljivom voljom. Njegova je glavna prednost, kao i kod raznih Scapina iz starih komedija, bila ova: imao je njihovu plodnu duševnu snagu, njihovu vještinu da ide pored nepravde, njihovu želju da uzme ono što vrijedi. Naposljetku, računao je da će na svoje siromaštvo primijeniti riječ koju je opat Terray govorio u ime države: „može kasnije postati i pošten čovjek." Nadaren strastvenom radinošću, vojničkom neustrašivošću da od svakoga traži i dobra i loša djela, opravdavajući svoj zahtjev teorijom ličnog interesa, prezirao je sve ljude jer je smatrao da su svi pokvareni; nije bio osobito tankoćutan u izboru sredstava jer je smatrao da su sva dobra; odviše je uporno gledao u uspjeh i novac kao u odrešenje moralnog mehanizma, a da ne bi prije ili kasnije uspio. Takav čovjek, kojemu je mjesto bilo između miliona i robije, morao je biti osvetljiv, odrešit, nagao u svojim odlukama, ali i licemjer kao Cromwell koji je htio poštenju odrubiti glavu. Njegova dubina sakrivala se pod podrugljivim i lakim smiješkom. Bio je obični pomoćnik u trgovini miomirisima, ali njegova ambicija nije imala granica; jednim pogledom punim mržnje obuhvatio je čitavo društvo i rekao: „Bit ćeš moje!" Zakleo se sam sebi da se neće oženiti prije četrdesete; održao je riječ. Svojom vanjštinom Ferdinand je bio vitak mladić, ugodna stasa i različita ponašanja, da se u slučaju potrebe prilagodi svim društvima. Njegovo sitno lice sviđalo se na prvi pogled, no s vremenom, kad ga je čovjek bolje promatrao, otkrivao bi neobične crte što se pojavljuju na licu ljudi koji nisu zadovoljni sa sobom ili u kojima kadšto zabrunda savjest. Boja njegova lica, veoma rumena pod mlohavom kožom Normanđanina, bila je kričava. Pogled njegovih šarenih očiju, protkanih srebrom, bio le plah, ali strašan kad bi se zaustavio na svojoj žrtvi. Činilo se da mu je glas promukao, kao kod čovjeka koji je mnogo govorio. Njegove tanke usne nisu bile bez draži, ali njegov šiljasti nos i izbočeno čelo odavali su da mu rasa nije čista. Naposljetku, njegova kosa, nalik na kosu koja je crno obojena, pokazivala je da je društveni mješanac koji je naslijedio duh velikog razuzdanog gospodina, a prostotu kakve zavedene seljanke, znanje od nedovršene naobrazbe, a poroke zato što je bio napušteno dijete. Birotteau se duboko iznenadio kad je saznao da se njegov pomoćnik, vrlo elegantno odjeven, vraća veoma kasno, da ide na plesove kod bankara ili javnih bilježnika. Njegove se navike nisu sviđale Cesaru jer su po njegovu mišljenju pomoćnici morali proučavati knjige svoje trgovine i misliti isključivo na svoj posao. Trgovca su sablažnjavale te gluposti pa je blago prekorio du Tilleta što nosi previše fino rublje, što je na posjetnice dao tiskati svoje ime: F. du Tillet, a to je po njegovoj trgovačkoj pravnoj znanosti bilo isključivo pravo otmjenih ljudi. Ferdinand je došao k ovom Orgonu s Tartuffovim namjerama: udvarao je gospođi Birotteau, pokušavao ju je zavesti, prosudio je svoga gazdu, kao i ona sama, ali s nevjerojatnom

brzinom. Premda je bio mučaljiv, povučen, premda je govorio samo ono što je htio reći, ipak je du Tillet otkrio svoja mišljenja o ljudima i o životu, i to tako da je uplašio bogobojaznu ženu, koja je bila istog vjerskog mišljenja kao i njezin muž te je smatrala zločinom nanijeti svome bližnjemu i najmanju krivicu. Unatoč lukavstvu kojim se poslužila gospođa Birotteau, du Tillet je pogodio koliko ga prezire. Constanca, kojoj je Ferdinand napisao nekoliko ljubavnih pisama, uskoro opazi da je njihov pomoćnik promijenio svoje ponašanje prema njoj i odnosio se kao da među njima postoji kakav sporazum. Ne upoznavši muža sa svojim tajnim razlozima, ona mu je savjetovala da otpusti Ferdinanda. Birotteau je bio sporazuman sa svojom ženom. Jedne večeri u subotu, tri dana prije nego će ga otpustiti, Birotteau napravi mjesečni blagajnički obračun i nađe manjak od tri tisuće franaka. Strahovito se zaprepastio, ne toliko zbog gubitka, koliko zbog sumnje koja je pala na tri pomoćnika, kuharicu, šegrta i na ostale radnike. Na koga da sumnja? Gospođa Birotteau nije nikada napuštala poslovnicu. Pomoćnik na blagajni bio je nećak gospodina Ragona, po imenu Popinot, osamnaestogodišnji mladić, koji je kod njih stanovao, utjelovljeno poštenje. Njegove brojke nisu bile u skladu sa svotom u blagajni te su odavale deficit i pokazivale da je novac uzet poslije bilance. Bračni je par odlučio da će šutjeti i nadzirati kuću.

Sutradan, u nedjelju, primili su svoje prijatelje. Obitelji koje su sačinjavale to društvo pozivale su se u goste redom. Dok su se igrali karata, javni bilježnik Roguin položi na stol stare zlatnike, kakve je gospođa Birotteau primila nekoliko dana prije od jedne tek udate žene, gospođe d'Espard.

Opljačkali ste nečiju škrabicu — reče smiješeći se trgovac miomirisima.

Roguin odgovori da ih je dobio od nekog bankara du Tilletova, a ovaj potvrdi Roguinovu tvrdnju ne pocrvjenevši. Trgovca miomirisima oblije rumenilo. Kad je svršio sijelo, te je Ferdinand htio da legne, Birotteau ga odvede u dućan, pod izlikom da će razgovarati o poslovima.

— Du Tillet — reče mu pošteni čovjek — iz moje blagajne nestalo je tri tisuće franaka, a ja ne sum— njam ni na koga; slučajnost sa starim zlatnicima i previše govori protiv vas, a da bih to prešutio, stoga nećemo leći tako dugo dok ne nađemo grešku, jer to, uostalom, može biti samo greška. Možda ste vi nešto uzeli na račun vaše plaće.

Du Tillet je priznao da je zaista uzeo zlatnike. Trgovac je otvorio svoju glavnu knjigu. Račun njegova pomoćnika još nije bio zadužen.

— Žurio sam se, trebalo je reći Popinotu da zapiše svotu — reče Ferdinand.

— Tako je i trebalo — reče Birotteau uzrujan hladnom bezbrižnošću Normanđanina koji je dobro poznavao čestite ljude kojima je došao u namjeri da stekne imetak.

Trgovac miomirisima i njegov pomoćnik proveli su noć u provjeravanju za koje je časni trgovac znao da je uzaludno. Idući uzduž i poprijeko Cesar gurne tri novčanice od tisuću franaka u blagajnu zalijepivši ih uz rub pretinca, a zatim, pretvarajući se da je mrtav umoran, tobože zaspa i zahrče. Du Tillet ga pobjednički probudi pokazavši pretjeranu radost što je otkrio grešku. Sutradan je Birotteau javno psovao malog Popinota i svoju ženu i razbjesnio se zbog njhova nemara. Petnaest dana poslije Ferdinand du Tillet je ušao u službu kod nekog mjenjača. Rekao[1] je da mu trgovina miomirisima nije odgovarala i da želi izučiti bankarstvo. Odlazeći od Birotteaua du Tillet je govorio o Cesarovoj gospođi tako kao da ga je tobože gazda otpustio zbog

ljubomore. Prošlo je nekoliko mjeseci i du Tillet posjeti svog nekadašnjeg gazdu tražeći da mu bude jamac na dvadeset tisuća franaka, koliko mu je trebalo da upotpuni jamčevinu što su je od njega tražili u jednom poslu kojim će se obogatiti. Opazivši da se Birotteau iznenadio tim bezobrazlukom, du Tillet namršti obrve i zapita ga da li nema povjerenja u njega. Matifat i dva poslovna prijatelja Birotteauova opazili su srdžbu trgovca miomirisima koji se u njihovoj nazočnosti suzdržavao. Možda je đu Tillet opet, postao pošten, možda je pogriješio zbog kakve ljubovce koja se našla u nevolji, ili zbog kakvog pokušaja da dobije na kartama, te bi javna osuda poštena čovjeka natjerala mladića koji je na putu da se pokaje na zlodjelo i nesreću. I zato se ovaj anđeo maši za pero i potpiše se kao jamac na đu Tilletovim mjenicama, rekavši da od sveg srca čini tu malu uslugu mladiću koji mu je bio veoma koristan. Krv mu je navalila u lice dok je tako polusložbeno lagao. Du Tillet nije izdržao njegov pogled i bez sumnje se tog časa zavjetovao na nepomirljivu mržnju koja je nikla u anđelima zla prema anđelima dobra. Du Tillet se tako dobro održao u ravnoteži plešući po napetom užetu financijskih spekulacija da je naoko uvijek bio elegantan i bogat i prije nego je to zaista bio. Čim se domogao lake jednoprežne kočije, nije više izlazio iz nje. Održao se u gornjem sloju ljudi kao Turcadeti [3] ovoga doba koji prave poslove pretvarajući foyer u Operi u podružnicu burze. Zahvaljujući gospođi Roguin, koju je upoznao kod Birotteaua, on je zašao vrlo brzo među najviše financijske krugove. Tada je du Tillet stekao blagostanje u kojemu nije bilo ništa lažno. Bio je u odličnim odnosima s bankom Nucingen, u koju ga je uveo Roguin, brzo se sprijateljio s braćom Keller, vlasnicima velike banke. Nitko nije znao odakle tom mladiću ogromni kapitali koje je obrtao, no ljudi su pripisivali njegovu sreću njegovoj pameti i poštenju.

Restauracija je od Cesara stvorila ličnost, i u vrtlogu političkih kriza on je zaboravio na ova dva obiteljska događaja. Nepromjenljivost njegovih rojalističkih uvjerenja prema kojima se on, otkad je bio ranjen, odnosio ravnodušno, ustrajući u njima iz pristojnosti, i uspomena na njegovu odanost u mjesecu vendemiairu pribavile su mu visoke protekcije, upravo zato što nije ništa tražio. Imenovali su ga komandantom bataljona narodne garde, premda nije bio kadar da preuzme ni najmanju komandu. Godine 1815. smijenio ga je Napoleon koji je uvijek ostao Birotteauov neprijatelj. Za vrijeme stotinu dana Napoleonove vlasti Birotteau je bio trn u oku liberala njegova gradskog kotara, jer je tek godine 1815. nastao politički rascjep među trgovcima koji su dotad bili jednodušni i željeli mir, toliko potreban poslovanju. Za vrijeme druge Restauracije kraljevska je vlada morala izvršiti promjene u upravi općine. Prefekt je htio imenovati Birotteaua načelnikom. Zahvaljujući savjetu svoje žene, Birotteau je pristao samo da bude podnačelnik jer na tom mjestu nije bio toliko izložen. Njegova je skromnost uveliko uvećala poštovanje koje je bilo opće, i pribavila mu prijateljstvo načelnika, gospodina Flameta de la Billardierea. Sam Birotteau, koji ga je viđao kod *Kraljice ruža* u ono vrijeme kad je dućan bio sastajalište rojalističkih urotnika, preporučio ga je prefektu koji ga je pitao za savjet koga da izabere. Gospodina i gospođu Birotteau nisu nikada zaboravili pozvati na načelnikova primanja. Naposljetku je gospođa Birotteau, kad su se skupljali milodari, često bila u Saint-Rochu u otmjenom

3 Turcadet je naslov jedne komedije Le Sagea (1658 —1747), inače se riječ upotrebljava u značenju novčar- skoroj ević.

i lijepom društvu. La Billardiere je toplo podupirao Birotteaua kad se radilo o dijeljenju odlikovanja članovima općinskog vijeća, pozivajući se na ranu koju je Birotteau zadobio kod Saint-Rocha, na njegovu vjernost Bourbonima i na poštovanje koje je uživao. Ministarstvo je htjelo, dijeleći obilno odlikovanja Legije časti, da obori Napoleonovo djelo i da stvori svoje pristaše vežući uz Bourbone razne trgovce, umjetnike i učenjake, te je tako obuhvatilo i Birotteaua među one koji će biti odlikovani. Ova naklonost, u skladu sa sjajem kojim je Birotteau obasjavao svoj gradski kotar, dovela ga je u priliku u kojoj bi se morao umisliti čovjek kojemu je dotle sve uspjelo. Kad mu je načelnik saopćio vijest o odlikovanju, bijaše to posljednji razlog koji je naveo trgovca miomirisima da se upusti u financijsku operaciju, koju je maločas izložio svojoj ženi, da bi se što prije povukao iz trgovine miomirisima i podigao do krugova visokog pariškog građanstva.

U to vrijeme Cesar je imao četrdeset godina. Radovi koje je poduzeo u svojoj tvornici pribavili su mu nekoliko preranih bora i lako protkali sjedinama njegovu dugu, gustu kosu, oko koje je pritisak šešira ostavio sjajan obruč. Njegovo čelo, na kome su kose, kako su rasle, ocrtavale pet šiljaka, odavalo je jednostavnost njegova života. Njegove guste obrve nisu plašile nikoga jer su njegove plave oči svojim bistrim, uvijek iskrenim pogledom bile u skladu s čelom poštena čovjeka. Zbog svoga nosa koji se odmah u početku savijao i debljao prema kraju davao je čudesni dojam pariškog tikvana. Imao je veoma debele usne i ravni podbradak. Njegovo široko lice živih boja, osuto borama, davalo mu je čitavim svojim izgledom izraz naivno-lukavog seljaka. Opća tjelesna snaga, čvrste i jake ruke i noge, široka leđa, jednom riječju sve je odavalo seljaka presađena u Pariz. Široke i dlakave ruke, debeli članci njegovih naboranih prstiju, veliki četvorouglati nokti bili su dovoljni da otkriju njegovo porijeklo, sve da tragovi tog porijekla nisu ostali u čitavu njegovu liku. Na usnama je imao ljubazni smiješak koji pokazuje trgovac kad mu netko uđe u dućan, samo što je taj trgovački smiješak bio slika i prilika njegova nutarnjeg zadovoljstva i njegove blagosti. Svoje nepovjerenje nije nikad prenio izvan poslova, a lukavost je ostavljao na pragu burze, ili kad bi zatvorio glavnu knjigu. Za njega je sumnja bila isto što i njegove tiskane fakture: prodaja ju je nužno nametala. Njegovo je lice pokazivalo neku smiješnu sigurnost, uobraženost pomiješanu s dobroćudnošću, što mu je davalo neobičan pečat koji nije dozvoljavao da bude nalik na bezizražajno lice pariškog građanina. On bi ulijevao i previše poštovanja da nije imao taj izraz naivna divljenja i vjere u svoju osobu, a ovako je bio bliz ljudima, pošto je platio svoj dio smiješnosti. Kad bi govorio, obično bi ukrstio ruke na leđima. Kad je mislio da je rekao nešto otmjeno i važno, on bi se dvaput neprimjetno podigao na vršcima nogu i teško se spustio na pete, kao da bi htio poduprijeti svoju rečenicu. Usred kakve prepirke ponekad se vidjelo kako bi se naglo okrenuo, nekoliko puta zakoračao, kao da traži kakvu zamjerku, te se naglim pokretom vratio prema protivniku. Nikada nije prekidao druge i često je bio žrtva svoga krajnjeg poštovanja i pristojnosti jer su se drugi nadmetali tko će više govoriti, pa je dobričina napuštao mjesto, a da nije rekao ni jedne riječi. Zbog velikog iskustva u poslovima stekao je navike koje su neke osobe smatrale nastranostima. Ako tko ne bi platio kakvu mjenicu, poslao bi je ovršitelju i nije se više zanimao za nju dok mu se ne bi vratio kapital, kamate i troškovi. Ovršitelj bi morao tjerati trgovca dok ne bi pao pod stečaj. Tada bi Cesar

prekidao svaki postupak, nije se pojavljivao ni na kakvom sastanku vjerovnika i čuvao bi svoje mjenice. Ovaj sistem i svoj nesmiljeni prezir prema propalim trgovcima naslijedio je od gospodina Ragona koji je u toku svog trgovačkog rada naposljetku došao do zaključka da se gubi veoma mnogo vremena u svim tim parnicama, te je mršave i nesigurne otpatke koji bi se primali od nagođa smatrao obilno naplaćenim ako bi korisno upotrijebio vrijeme koje bi inače izgubio u trčkaranju, u otvaranju postupaka i u slušanju nečasnih isprika.

— Ako je trgovac koji je pao pod stečaj pošten pa se oporavi, on će vam platiti — govorio je Ragon. — Ako je ostao bez sredstava i ako je naprosto bio zle sreće, zašto ga onda mučiti? Ako je lopuža, nećete nikad ništa dobiti. Kad ljudi budu saznali za vašu strogost i budu vas smatrali nepristupačnim kao čovjeka s kojim se ne može nagoditi, plaćat će vam dok god budu mogli.

Cesar bi došao na poslovni sastanak u ugovoreni sat, ali bi odlazio neumoljivo deset minuta poslije i ništa ga ne bi moglo odvratiti od toga. Stoga je njegova tačnost prisiljavala na tačnost ljude koji su s njim htjeli poslovati. Odijevao se u skladu sa svojim običajima i svojim izgledom. Ni pod kakvim pritiskom ne bi se bio odrekao kravata od bijela muslina, kojima su krajevi što su ih vezle njegova žena i kći visjeli pod vratom. Njegov dugi prsluk od bijela piketa, čvrsto zakopčan, pokrivao je dobar dio njegova izbočena trbuha; on se naime bio ponešto osalio. Nosio je plave hlače, crne svilene čarape i cipele s vezicama kojima bi se čvor često odriješio. Njegov dugi kaput maslinasto zelene boje, uvijek preširok, i šešir sa širokim obodom davali su mu izgled kvokera. Kad bi se oblačio za neđjeljnja večernja sijela, navukao bi svilene kratke hlače, cipele sa zlatnim sponama i svoj neizbježivi karirani prsluk, kojemu bi se tada krajevi otvorili te bi se ukazao gornji dio nabrana platna na prsima njegove košulje. Njegovo odijelo kestenjave boje imalo je i velike pole i duge skutove. Sve do godine 1819. sačuvao je dva lanca za sat koji su mogli visiti paralelno, ali je drugi uzimao samo onda kad se svečanije odijevao. Takav je bio Cesar Birotteau, častan čovjek, kome su tajne koje vladaju rođenjem ljudi uskratile sposobnost da sudi o cjelini politike i života, da se uzdigne iznad društvene površine u kojoj živi srednji stalež koji se u svemu povodio za navikama: sva svoja mišljenja on je poprimio od drugih i on ih je primjenjivao bez ispitivanja. Slijep, ali dobar, nedovoljno duhovit, ali duboko religiozan, imao je čisto srce. U tom srcu blistala je samo jedna ljubav: svjetlo i snaga njegova života, jer njegova želja da se uzdigne i ono malo znanja što ga je stekao sve je to potjecalo od njegove ljubavi prema svojoj ženi i kćeri.

Što se tiče Cesarove gospođe, koja je u to vrijeme imala trideset i sedam godina, ona je bila toliko savršeno nalik na Veneru iz Miloša da su svi oni koji su je poznavali vidjeli njezin portret u kipu Venere, kad ga je poslao vojvoda de Riviere. Ali za nekoliko mjeseci brige su tako uprskale žutilom njenu blistavu bjelinu, tako okrutno izdubile i pocrnile plave kolobare, u kojima su igrale njezine lijepe zelene oči, da je izgledala kao stara madona, jer je još uvijek sačuvala, i usred ruševina, blagu bezazlenost, čisti pogled, iako tužan, te se nije moglo reći da nije još uvijek lijepa žena, dobra držanja i pristojna vladanja. Uostalom, na plesu koji je Cesar naumio dati ona će zasjati posljednjim blijeskom ljepote koja će se primijetiti.

Svaki život dosiže svoj napon, a to je vrijeme u kojemu uzroci djeluju i ujedno su u tačnom razmjeru s rezultatima. To podne života, kad su žive

snage u ravnoteži i ispoljavaju se u svoj svojoj moći, nije zajedničko samo svim živim bićima nego i gradovima, narodima, mislima, ustanovama, trgovini, poduzećima, koji se, nalik na otmjene rase i dinastije, rađaju, rastu i propadaju. Otkuda ta strogost zbog koje se zakon rastenja i propadanja primjenjuje na sve što je živo na zemlji? Jer i sama smrt, u doba nevolja, ima svoj uspon, svoje usporavanje, svoje opadanje i svoj san. Možda je naša zemlja samo raketa, nešto trajnija nego druge. Povijest koja ponavlja uzroke i veličine i propasti svega onoga što je bilo na zemlji mogla bi opomenuti čovjeka na čas kad će morati zaustaviti igru svih svojih sposobnosti, ali ni osvajači, ni glumci, ni žene, ni pisci ne slušaju glas spasa. Cesar Birotteau, koji je trebao smatrati da je na vrhuncu svoga bogatstva, shvaćao je taj čas predaha kao tačku novog polaska. On to nije znao. Uostalom, ni kraljevi, ni narodi nisu pokušali napisati neizbrisivim slovima uzrok svojih propadanja kojih je puna povijest, a tolike kraljevske i trgovačke kuće daju mnoštvo primjera. Zašto nove piramide ne bi neprestano podsjećale na ovo načelo koje mora prevladavati u politici naroda kao i pojedinaca: *Kad proizvedeni učinak nije više u upravnom odnosu ni u jednakom razmjeru sa svojim uzrokom, počinje rastrojstvo.* No ovi spomenici postoje svuda, o prošlosti nam govore predanja i starine koje čuvaju hirovi neukrotive sudbine koja svojom rukom briše naše snove i dokazuje nam da se najveći događaji resumiraju u jednoj ideji. Troja i Napoleon samo su spjevovi. Želio bih da ova pripovijetka bude spjev građanskih nestalnosti na koje nije nitko pomislio; toliko one izgledaju neuzvišene, dok su zapravo beskrajne. U ovoj pripovijesti ne radi se samo o jednom čovjeku nego o čitavom svijetu bolova.

Uspavljujući se, Cesar se uplašio da mu sutra žena ne stavi kakve odlučne primjedbe i odluči ustati rano ujutro da bi sve riješio. U osvit dana izašao je nečujno, ostavio je ženu u krevetu, hitro se obukao i sišao u dućan upravo kad je momak skidao numerirane prozorske kapke. Budući da je Birotteau vidio da je sam, pričekao je da ustanu pomoćnici, stao je na prag vrata i promatrao kako momak, koji se zvao Raguet, vrši svoje poslove; Birotteau se i te kako razumio u to! Unatoč studeni vrijeme je bilo prekrasno.

— Popinot, idi po svoj šešir, navuci cipele, reci Celestinu da siđe, a nas dvojica otići ćemo u Tuilerije da se porazgovorimo — reče videći da silazi Anselme.

Popinot, ova divna suprotnost du Tilletu, koga je sretna slučajnost, zbog koje se vjeruje u sudbinu, dovela k Cesaru, igra tako veliku ulogu u ovoj pripovijesti da ga je potrebno predstaviti. Gospođa Ragon po svom djevojačkom imenu zvala se Popinot. Imala je dva brata. Jedan od njih, mlađi, bio je pomoćni sudac u kotarskom sudu za Seinu. Drugi, stariji brat, koji se bavio trgovinom neprerađene vune, spiskao je svoj imetak te je umro, a za njegova jedinca sina, kojemu je majka umrla u porodu, brinuli su se Ragonovi i njegov brat sudac koji nije imao djece. Da bi opskrbila svog nećaka, gospođa ga je Ragon namjestila u parfumeriji kod Birotteaua nadajući se da će on jednoga dana postati njegovim nasljednikom. Anselme Popinot bio je malen i imao je zgrčeno stopalo, manu kojom je slučaj opteretio lorda Bvrona, Waltera Scotta i gospodina de Talleyranda, da ne bi izgubili hrabrost oni koji su njome opterećeni. Imao je sjajnu put osutu pjegama, kojom se ističu riđokosi, ali njegovo čisto čelo, njegove oči boje siva ahata protkana žilicama, njegova lijepa usta, njegova bjelina i dražest stidljive mladosti, njegova bojažljivost

prouzrokovana tjelesnom manom, sve je to budilo u ljudima zaštitničku sklonost: ljudi vole slabe. Popinot ih je zanimao. Mali Popinot, kako su ga svi zvali, potjecao je iz veoma pobožne obitelji, u kojoj su vrline bile razumne, gdje se skromno živjelo i vršilo dobra djela. Stoga je dijete, koje je odgojio stric sudac, u sebi ujedinilo vrline koje čine mladost tako lijepom: dobar i srdačan, malo stidljiv, ali pun žara, miran kao janje, ali hrabar u poslu, privržen, trijezan, bio je nadaren svim vrlinama kršćanina u prvim danima crkve. Kad je čuo da mu govori o nekakvoj šetnji po Tuilerijama, a bio je to najnastraniji prijedlog koji mu je mogao u ovaj sat predložiti njegov uvaženi gazda, Popinot pomisli da će mu govoriti o udomljavanju; pomoćnik je odmah pomislio na Cesarinu, pravu kraljicu ruža, živi natpis trgovine, u koju se zaljubio istoga dana kad je stupio kod Birotteaua, dva mjeseca prije du Tilleta. Idući uza stepenice morao je stati jer mu se srce nadimalo, a bilo žestoko tuklo. On je uskoro sišao sa Celestinom, prvim pomoćnikom Birotteauovim. Anselme i njegov gazda uputiše se k Tuilerijama bez ijedne riječi. Popinot je imao dvadeset **i** jednu godinu; Birotteau se u njegovim godinama oženio, dakle Anselme nije smatrao da ima kakvih smetnja njegovu vjenčanju s Cesarinom, iako su trgovčevo bogatstvo i kćerina ljepota bili i te kako ogromne zapreke ostvarenju tako častoljubivih želja. No ljubav budi zanosne nade, i što su one besmislenije, to im ona više vjeruje; stoga, što mu je draga bila nepristupačni ja, to su mu želje bile življe. Sretno dijete koje u doba kad se sve izjednačuje, kad su svi šeširi jedan nalik na drugi, uspijeva da stvori razlike između kćeri jednog trgovca miomirisima i sebe, potomka jedne stare pariške obitelji! Unatoč svojim sumnjama i bojaznima bio je sretan: ručao je svaki dan pokraj Cesarine! Zatim bi se posvetio poslovima trgovačke kuće s toliko gorljivosti i revnosti da je radio bez ikakve gorčine: radeći sve u Cesarinino ime nije nikada bio umoran. Kod dvadesetogodišnjeg mladića ljubav se hrani požrtvovnošću.

— To će biti trgovac, taj će uspjeti — govorio je o njemu Cesar gospođi Ragon i hvalio Anselmovu radinost u tvornici, njegovu sposobnost da razumije finese struke, sjećajući se njegove izdržljivosti u radu kad bi navalile pošiljke i kada bi šepavac zasukao rukave i goloruk sam spakovao i zakucao više sanduka nego drugi pomoćnici.

Poznata i priznata preuzetnost Aleksandra Crottata, prvog Roguinova pisara, imetak njegova oca, bogatog posjednika iz Briea, bili su veoma velika zapreka pobjedi siročeta, no nije bilo najteže svladati te poteškoće: u svom srcu Popinot je krio tužne tajne koje su povećavale razmak između njega i Cesarine. Imetak Ragonovih, na koji je mogao računati bio je doveden u pitanje, pa je siroče bilo sretno što ih može pomagati da žive, donoseći im svoju mršavu plaću. Međutim, on je vjerovao u uspjeh! Više je puta uhvatio nekoliko pogleda, tobože oholih, koje mu je Cesarina dobacila, pa se u dubini njenih plavih očiju usudio pročitati neku tajnu misao punu umiljatih nada. Išao je, dakle, mučen svojom časovitom nadom, dršćući, šutljiv, kao što bi u sličnoj prilici bilo svakom mladiću u kojemu pupa život.

– Popinot — reče mu čestiti trgovac — je li ti ujna zdrava?

– Da, gospodine.

– Međutim, odnedavna, čini mi se da je zabrinuta, možda nije nešto u redu kod nje? čuj me, dijete, ne smije čovjek biti sa mnom previše tajanstven, ja sam gotovo član obitelji, već dvadeset i pet godina poznajem tvoga ujaka

Ragona. Stupio sam u službu kod njega s velikim i teškim potkovanim cipelama, kad sam stigao iz svoga sela. Premda se ono zove Tresorieres[4], cijeli se moj imetak sastojao od jednog zlatnika što mi ga je dala moja kuma, pokojna markiza gospođa d'Uxelles, rođakinja gospodina vojvode i gospođe vojvotkinje de Lemoncourt, koji su naše mušterije. Zato sam svake nedjelje molio boga za nju i svu njezinu obitelj; zato šaljem u Tourainu njezinoj nećakinji gospođi Mortsauf sve svoje miomirise. Oni mi uvijek šalju mušterije, na primjer gospodina de Vandenessea koji ostavlja kod mene tisuću i dvjesta franaka godišnje. Čovjek ne bi smio biti zahvalan zbog dobra srca, morao bi biti iz proračunanosti, no ja ti želim dobra bez ikakvih primisli, samo zbog tebe.

— Oh, gospodine, dozvolite mi da vam kažem, imali ste pametnu glavu!

— Ne, dijete, to nije dovoljno. Ne kažem da moja glava ne vrijedi koliko i druge, ali ja sam bio pošten, do vraga! Znao sam se ponašati, ljubio sam uvijek samo svoju ženu. Ljubav je slavno vozilo, sretna riječ koju je jučer upotrijebio gospodin de Villele na govornici.

— Ljubav! — reče Popinot. — Oh, gospodine, da li?...

— Gle, gle, eno čiče Roguina, ide pješice gornjom stranom Trga Luja XV. Šta li čiča radi tamo u osam sati? — zapita Cesar zaboravivši na Anselma Popinota i na ulje od lješnjaka.

Sjetio se sumnja svoje žene i umjesto da uđe u vrt Tuilerija, Birotteau produži i ode u susret javnom bilježniku. Anselme je pratio svoga gazdu iz daljine i nije mogao objasniti što ga je najedanput počelo zanimati u jednoj naoko tako malo važnoj stvari, ali je bio veoma sretan jer je Cesarove riječi o potkovanim cipelama, zlatniku i ljubavi smatrao bodrenjem.

Roguinu, velikom i debelom čovjeku s bubuljičavim licem, veoma visoka čela s crvenom kosom, nikada lice nije bilo bezizražajno. Bio je mlad i hrabar, od malog pisara postao je javni bilježnik, ali sada je njegovo lice, u očima iskusna promatrača, pokazivalo tragove umornosti od pretjeranih uživanja. Kad netko utone u kal raskalašnosti, teško da mu i lice ne bude blatno u kakvom kutu. Zato su Roguinovi obrisi bora i rumenilo puti bili neotmjeni. Umjesto onog čistog svjetla koje zrači iz tkiva suzdržljivih ljudi i utiskuje im pečat zdravlja, kod njega se nazirala nečistoća krvi šibane naporima, protiv kojih se tijelo buni. Nos mu je bio sramno prćav, kao u ljudi u kojih tjelesni sokovi, provaljujući kroz ovaj organ, izazivlju tajnu bolest, za koju je neka kreposna francuska kraljica naivno vjerovala da je zajednička čitavom muškom rodu, jer, osim kralja, nije nikada upoznala nijednog muškarca da bi se mogla razuvjeriti. Šmrčući mnogo duhana Roguin je mislio sakriti svoju bolest, no izazvao je samo veće smetnje, koje su bile glavni razlog njegovih nesreća.

Slikati uvijek ljude lažnim bojama i ne otkriti neke od pravih razloga njihovih nesreća, tako često prouzrokovanih bolešću, nije li to društveno laskanje što previše dugo traje? Povjesničari običaja možda su dosad previše zanemarivali moralna pustošenja i njihov utjecaj na mehanizam života, koja izaziva tjelesna bolest. Gospođa Birotteau je dobro pogodila tajnu bračnog para Roguin.

Dražesna je jedinica bankara Chevrela već od prve bračne noći osjetila

4 blagajne.

prema jadnom javnom bilježniku nepremostivu odvratnost i htjela se odmah zatim rastaviti. Presretan što mu je žena donijela pet stotina tisuća franaka, ne računajući ono što bi mu još mogla donijeti, Roguin je zaklinjao svoju ženu da ne započne brakorazvodnu parnicu, te joj je ostavio slobodu i pokorio se svima posljedicama takva ugovora. Pošto je gospođa Roguin postala neograničeni gospodar, ponašala se sa svojim mužem kao kakva milosnica sa svojim starim ljubavnikom. Uskoro se Roguinu činilo da mu je žena preskupa i, kao mnogi pariški muževi, imao je van kuće drugu obitelj. Ispočetka je trošak bio nevelik jer je ostajao u granicama razboritosti.

Najprije je Roguin upoznao ljubovce koje su bile veoma sretne što im je on zaštitnik, te ga to nije mnogo stajalo, ali od prije tri godine njega je grizla jedna od neukrotivih strasti kojima podlegnu ljudi između četrdesete i šezdesete godine, koja je nalazila svoje opravdanje u jednom od najljepših stvorenja toga vremena, u ženi koja je bila poznata u povijesti prostitucije pod nadimkom Lijepe Holanđanke, jer je stajala pred padom u taj bezdan u kojemu ju je proslavila njezina smrt. Nekada ju je doveo iz Bruxellesa neki Roguinov klijent koji mu je predstavi godine 1815., jer je zbog političkih događaja morao otići. Javni je bilježnik kupio za svoju ljepoticu kućicu na Elizejskim Poljanama, nabavio joj je raskošno pokućstvo i bio je toliko slab da je počeo zadovoljavati skupe hirove ove žene koje mu rasipnost upropasti imanje.

Smrknuti izgled utisnut na Roguinovu licu, koji je nestao kad je ugledao svoga klijenta, bio je posljedica tajanstvenih događaja koji su sadržavali tajnu bogatstva što ga je du Tillet tako brzo stekao.
Du Tillet je promijenio prvotni svoj plan već od prve nedjelje kad je kod svog gazde mogao promatrati odnos između gospodina i gospođe Roguin. Nije se namjestio kod Birotteaua da bi zaveo Cesarovu gospođu, već da mu ponude Cesarininu ruku kao odštetu za jednu potisnutu strast. Bilo mu je to lakše odreći se ove ženidbe što je mislio da je Cesar bogata uvjerio se da je siromah. Uhodio je javnog bilježnika, stekao je njegovo povjerenje, dao se uvesti u kuću i predstaviti Lijepoj Holanđanki, gdie je proučio u kakvim je ona odnosima s Roguinom, te je saznao da prijeti svom ljubavniku da će ga napustiti ako smanji izdatke za njezin raskoš. Lijepa je Holanđanka bila jedna od onih ludih žena koje se nikad ne brinu odakle kome novac i kako se stječe, jedna od onih koje bi priredile zabavu i sa škudama kakva ocoubojice. Danas je nije nikada boljela glava zbog onoga što će biti sutra. Za nju je budućnost bila njezino poslijepodne, a kraj mjeseca bila je vječnost čak i onda kad je imala da plati račune. Ushićen što je našao prvu polugu, du Tillet je uspio postići od Lijepe Holanđanke da ljubi Roguina za trideset tisuća franaka na godinu, umjesto za pedeset tisuća, a to je usluga koju zaneseni starci rijetko kad zaborave.

Naposljetku, poslije jedne večere koju se obilno zalijevalo vinom, Roguin je otkrio du Tilletu svoje novčane neprilike. Budući da su mu nekretnine vezane zakonitom uknjižbom njegove žene, strasti su ga natjerale da iz fondova svojih klijenata uzme svotu koja je bila veća od polovine njegova imetka. Kad bude spiskao preostalo, nesretni Roguin će sebi kuglom prosvirati glavu, jer je bio uvjeren da će javna samilost koju će izazvati umanjiti strahotu pada pod stečaj. Du Tillet opazi brzo i sigurno bogatstvo koje je sinulo kao munja u pijanoj noći, umiri Roguina i oduži mu se za povjerenje, natjeravši ga da ispali svoje kubure u zrak.

— Čovjek vaše važnosti, kad se odvaži na takvo što, ne smije se ponašati

kao bluna i ići nesigurno, nego mora da radi hrabro.

Savjetovao mu je da odmah uzme jednu veliku svotu, da mu je povjeri da s njom smjelo igra u bilo kakvoj igri na burzi ili u kakvoj spekulaciji, u jednoj od tisuća što su se onda poduzimale. Ako zaradi, osnovat će njih dvojica nekakvu banku *iz* koje će se koristiti ulozima, a dobiveni novac služit će mu da zadovolji njegove strasti. Ako mu se sreća iznevjeri, Roguin će otići živjeti u inozemstvo, a njegov du Tillet ostat će mu vjeran do posljednje pare. To je bio konopac na dohvatu ruke čovjeku koji se utapao, a Roguin nije opazio da mu ga je parfumerijski pomoćnik omotao oko vrata.

Kad je tako ušao u Roguinovu tajnu, du Tillet se njome poslužio da u isti mah zavlada i ženom i ljubovcom i mužem. Pošto ju je obavijestio o nesreći koju nije mogla ni slutiti, gospođa Roguin prihvati du Tilletovu zaštitu, a du Tillet, siguran za svoju budućnost, napusti trgovca miomirisima. Bilo mu ie lako nagovoriti ljubovcu da stavi na kocku neku svotu, kako se ne bi nikada morala odati bludništvu, ako bi je zadesila kakva nesreća. Roguinova žena sredi svoje poslove, skupi na brzinu nešto gotovine i preda je čovjeku u koga je njezin muž imao povjerenja, jer je najprije javni bilježnik dao sto tisuća franaka svome pomagaču. Kad je uspio kod gospođe Roguin da interese te lijepe žene pretvori u naklonost, du Tillet je znao da u njoj razbudi najžešću strast. Razumije se da su mu njegova tri tajna kompanjona odredili dio od zarade, ali jer je bio nezadovoljan time, imao je smjelosti, pošto ih je natjerao da igraju na burzi, sporazumjeti se s jednim protivnikom da mu vraća tobožnje gubitke, jer je igrao za svoje klijente i za sebe. Uskoro je imao pedeset tisuća franaka, te je bio siguran da će steći veliki imetak. Svojim orlovskim pogledom, koji mu je bio prirođen, uočio je stanje u kome se Francuska tada nalazila; spekulirao je na padanje cijena za vrijeme francuskih ratova, a na skakanje cijena kad su se vratili Bourboni. Gospođa Roguin je imala dvjesta tisuća franaka dva mjeseca poslije povratka Luja XVIII a du Tillet sto tisuća škuda. Javni bilježnik, u čijim je očima taj mladić bio anđeo, uspostavio je ravnotežu u svojim poslovima. Lijepa je Holanđanka spiskala sve i postala žrtvom nekog sramotnog tikvana, bivšeg carevog paža, koji se zvao Maksim de Trailles. Du Tillet je otkrio pravo ime te djevojke pošto je s njom uglavio neki ugovor. Zvala se Sara Gobseck. Iznenadila ga je sličnost tog imena s imenom nekog lihvara o kome je čuo govoriti, pa je otišao do tog starog bankara, toj providnosti bogataške djece, da bi provjerio do koje bi svote mogao kreditirati njegovoj rođakinji. Kralj lihvara bio je neumoljiv prema kćeri svog nećaka, ali mu je du Tillet znao omiljeti, prikazujući se kao Sarin bankar i kao čovjek koji ima novaca, a želi ga prometati. Priroda Normanđanina i lihvara svidješe se jedna drugoj. Gobseck je trebao nekog spretnog mladića koji će mu nadzirati neku malu financijsku operaciju u inozemstvu. Neki prisjednik u Državnom savjetu, koga je iznenadio povratak Bourbona, da bi bio dobro viđen na dvoru, sjetio se da ode u Njemačku i otkupi obveznice koje su prinčevi izdali za dugove što su ih bili napravili za vrijeme emigracije. Svu zaradu od tog posla, koji je za nj imao samo političku važnost, ustupio je onima koji bi stavili na raspolaganje potrebna novčana sredstva. Lihvar je htio izdati novac samo postepeno, kako se budu kupovale tražbine koje će ispitati vješt stručnjak. Lihvari se ne pouzdaju ni u koga, oni hoće jamstvo, oni se uvijek ravnaju prema prilikama: hladni kao led kad čovjeka ne trebaju, oni se ulaguju i skloni su dobročinstvima kad im tko može biti koristan. Du Tillet je saznao od

Palme, bankara predgrađa Poissoniere, koji je uvijek bio u poslovnim vezama s Gobseckom, kakvu potajnu veliku ulogu na pariškom tržištu igraju Werbrust i Gigonnet, bankari trgovaca u ulicama Saint-Denis i Saint-Martin. On je dakle ponudio novčano jamstvo pod uvjetom da dobije nešto kamata i uz zahtjev da ova gospoda upotrijebe u trgovanju novcem i kapitale koje će im on položiti: tako je sebi pripremio oslonce. Pratio je gospodina elementa Chardina des Lupeau!xa na jednom putovanju po Njemačkoj za vrijeme Napoleonovih sto dana i vratio se za vrijeme druge Restauracije, pošto je tako više uvećao temelje za svoj imetak nego sam imetak. Upoznao se s tajnama najsposobnijih pariških spekulanata, pridobio je prijateljstvo čovjeka koga je nadzirao, jer mu je taj vješti sljepar otkrio poluge i pravna načela visoke politike. Du Tillet je spadao među one ljude kojima je dovoljno reći jednu riječ pa da shvate, te je na ovom putu dovršio svoje šegrtovanje. Kad se vratio u Pariz, gospođa Roguin ostala mu je vjerna. Što se tiče jadnog javnog bilježnika, on je isto tako nestrpljivo čekao Ferdinanda kao i njegova žena jer ga je Lijepa Holanđanka opet upropastila. Du Tillet je razgovarao s Lijepom Holanđankom i nije se složio s time da je morala izdati toliko novaca koliko ih je spiskala. Tada je Sara Gobseck otkrila tajnu koju je tako brižno sakrivala od du Tilleta: svoju ludu strast za Maksimom de Traillesom, koji se već u početku svoje raskalašene i poročne karijere pokazao takav kakav je bio: jedan od političkih nevaljalaca koji su potrebni svakoj dobroj vladi, i koga je igra činila nezasitnim. Pošto je to otkrio, du Tillet je shvatio Gobseckovu bešćutnost prema kćeri svog nećaka. U tom je stjecaju prilika bankar du Tillet, jer on je postao bankar, odlučno savjetovao Roguinu da sačuva nešto za crne dane, i to tako što će nagovoriti svoje najbogatije klijente na nekakav posao iz kojega bi mogao izvući za sebe velike svote ako bi propao, pošto opet započne s novim bankarskim spekulacijama. Poslije igre na skakanje i padanje cijena, iz koje su izvukli korist samo du Tillet i gospođa Roguin, naposljetku je javni bilježnik čuo kako odbija sat njegove propasti. Njegove smrtne muke iskoristio je njegov najbolji prijatelj. Du Tillet je izmislio spekulaciju sa zemljištima koja su se nalazila oko Madeleine. Naravno, onih sto tisuća franaka koje je Birotteau položio kod Rog'uina, dok ih negdje ne uloži, Roguin je predao du Tilletu koji je, hoteći upropastiti trgovca miomirisima, uvjerio Roguina da je opasnost manja ako uhvati u svoje mreže svoje prisne prijatelje.

— Prijatelj je — reče mu — obziran i kada je ljut.

Danas malo tko znade kako je malo vrijedio jedan hvat zemljišta oko Madeleine, ali su se ta zemljišta nužno morala platiti iznad njihove trenutačne vrijednosti, jer se moralo pronaći vlasnike koji će ih prodati, a omi će iskoristiti priliku; dakle du Tillet je htio biti u položaju da pobere koristi, a da ne snosi gubitke jedne spekulacije na dugi rok. Drugim riječima, njegov se plan sastojao u tome da ubije posao i prisvoji mrtvaca za kojega je znao da će ga moći oživjeti. U ovakvim prilikama Gobsecki, Palme, Werbrusti i Gigonneti pružili bi jedan drugome ruku, ali du Tillet nije bio tako prisan s njima da bi zatražio njihovu pomoć. Uostalom, on je htio dobro sakriti šape, premda je upravljao poslom da bi pobrao skorup od krađe i da se pri tome ne mora stidjeti. Dakle, osjetio je potrebu da ima pri ruci jednu živu lutku koja se u trgovačkom jeziku zove: kukavac. Njegov tobožnji igrač na burzi učini mu se prikladnim da postane slijepo oruđe u njegovim rukama, i on sebi prisvoji božansko pravo da ga stvori. Upravitelja kuće Claparon, bivšeg trgovačkog

putnika bez sredstava i sposobnosti, osim sposobnosti da bez kraja i konca govori o svemu, a da ništa ne kaže, bez prebite pare, ali koji je mogao odigrati ulogu, a da ne upropasti komad; čovjeka puna veoma neobičnog osjećaja časti, to jest, sposobna đa čuva tajnu i da se obeščasti na račun svoga povjeritelja, učinio je du Tillet bankarom koji je osnivao najveća poduzeća i upravljao njima. Charles Claparon je znao da će jednoga dana biti izručen Židovima i farizejima afeo bi poslovi koje je poduzeo du Tillet zahtijevali da se ode pod stečaj. Ne, za bijedna đavola koji je tužno šetao po bulevarima sa budućnošću od četrdeset soua u džepu, kad ga je susreo du Tillet, mali zalogaji koje su mu prepuštali od svakog posla bili su pravi Eldorado. Tako je on iz prijateljstva i privrženosti du Tilletu, koje je podsticala potreba za raskalašenim i neurednim životom, rekao *amen* na sve. Zatim, pošto je prodao svoju čast i vidio da se on veoma oprezno izlaže opasnosti, priljubio se svom bivšem drugu kao pseto svome gospodaru. Claparon je bio veoma ružan pas, ali uvijek spreman da skoči kao Curtus. U poslu koji se trebao uglaviti Claparon je predstavljao jednu polovinu kupaca, a Birotteau drugu. Claparon bi primio od Birotteaua mjenice koje bi eskomptirao neki lihvar, od koga bi du Tillet mogao posuditi ime da bi Birotteaua strovalio u bezdan bankrota kad mu Roguin bude dignuo glavnicu. Upravitelji stečajne mase radili bi po želji du Tilleta koji bi, pošto je raspolagao novcem što ga je isplatio trgovac miomirisima, a ujedno bio njegov jamac pod raznim imenima, prodao na dražbi zemljišta i kupio ih uz pola cijene, plaćajući ih Roguinovim kapitalom i onim što bi dobio od stečajne mase. Javni se bilježnik dao namamiti u taj plan nadajući se da će dobiti dobar dio od skupocjenih posmrtnih ostataka trgovca miomirisima i njegovih sudionika, no čovjek kome se on povjerio zgrabit će i zgrabio je za sebe lavovski dio. Roguin neće moći goniti du Tilleta pred nijednim sudom i bit će zadovoljan s kostima koje će mu baciti da ih grize u kakvom kutu Švicarske gdje će naći ljepotice uz snižene cijene. Ovaj strašni plan nije izmislio pisac tragedija nego prilike. Mržnja bez žeđi za osvetom, to je sjeme koje pada na kamen, ali osveta kojoj se du Tidlet predao bit će da je bila jedna od najprirodnijih sklonosti; inače treba nijekati svađu dobrih i zlih anđela. U Parizu du Tillet nije mogao bez velikih neprilika ubiti jedinog čovjeka koji je znao da je on — du Tillet — kućni kradljivac, ali bi ga mogao tako okaljati i uništiti da bi mu postalo nemoguće da svjedoči protiv njega. Dugo je njegova osveta klijala, a da nije procvjetala, jer u Parizu ljudi puni mržnje stvaraju veoma malo planova, živi se prebrzo i s previše uzbuđenja, čovjek nailazi na mnogo nepredviđenih događaja; no, ove neprestane promjene, premda ne dozvoljavaju promišljenost, ipak veoma dobro hrane misao koja se skutrila u lukavu srcu, dovoljno jakom da vreba povoljnu priliku. Kad je Roguin otkrio svoje tajne du Tilletu, trgovački je pomoćnik nejasno naslutio mogućnost da uništi Cesara, i nije se prevario. Na putu da napusti svog idola, javni je bilježnik ispijao ostatak svog pića iz napuklog pehara, išao je svakog dana na Elizejske Poljane i vraćao se kući rano ujutro. Tako je nepovjerljiva Cesarova gospođa imala pravo. Čim netko pristane da igra ulogu koju je du Tillet namijenio Roguinu, on postaje najveći glumac, vid mu se izoštri i postaje prodorno vidovit, znade opčiniti budalu. Stoga je javni bilježnik opazio Birotteaua mnogo prije nego ga je ovaj vidio, a kad ga je trgovac miomirisima pogledao, on mu je već mahao iz daljine.

— Upravo sam primio oporuku jedne velike ličnosti koja neće živjeti više od

osam dana — reče najprirodnijim glasom na svijetu — ali su se ponašali sa mnom kao sa seoskim liječnikom, poslali su po mene kočiju, a vraćam se pješice.

Ove riječi raspršiše laki oblak nepovjerenja koji je bio smrknuo čelo trgovcu miomirisima. Stoga se javni bilježnik dobro čuvao da progovori o poslu sa zemljištima jer je htio zadati posljednji udarac svojoj žrtvi.

— Poslije oporuke bračni ugovori — reče Birotteau — takav je život. E, pa kad već govorimo o tome, kad ćemo se oženiti s Madeleinom, eh, eh, tatice Roguin? — dometnu, tapšući ga po trbuhu.

Među muškarcima i najneviniji muškarci žele izgledati raskalašeni.

— E, ako to ne učinimo danas — na to će lukavo javni bilježnik — onda nećemo nikada. Mi se bojimo da se ne sazna za posao, jer me već jure dvojica od mojih najbogatijih klijenata koji hoće da sudjeluju u ovoj spekulaciji. Stoga ili treba zagrabiti ili pustiti. Poslije dvanaest sati sastavit ću ugovore, i vi ćete ih moći potpisati do jednoga sata. Zbogom! Idem da odmah pročitam koncepte koje mi je Xandrot noćas trebao sastaviti.

— Pa dobro, neka bude! Evo vam moje riječi — reče Birotteau, trčeći za javnim bilježnikom i lupnuvši ga po ruci. — Uzmite sto tisuća franaka koji su kod vas položeni kao miraz za moju kćer.

— U redu — reče Roguin udaljujući se.

Za onaj trenutak koji je Birotteauu bio potreban da stigne do malog Popinota on osjeti da ga utroba žestoko pali, da mu se ošit grči i da mu šumi u ušima.

— Što vam je, gospodine? — upita pomoćnik kad je ugledao blijedo lice svoga gazde.

— Ah, momče, jednom riječju upravo sam sklopio velik posao, a u takvom slučaju nitko ne vlada svojim osjećajima. Uostalom, ti možeš biti upućen u to. Zato sam te i poveo ovamo gdje nas nitko neće čuti, da se po volji porazgovorimo o tome. Tvoja je ujna u neprilici; dakle, na čemu je izgubila svoj novac? Reci mi.

— Gospodine, moj ujak i moja ujna uložili su svoj novac kod gospodina de Nucingena i bili su prisiljeni da umjesto isplate prime dionice rudnika Vorčin koji još ne isplaćuje dividende, a u njihovim godinama teško je živjeti od nade.

— A od čega žive?

— Učinili su mi uslugu i primili moju plaću.

— Dobro, dobro, Anselme — reče trgovac miomirisima ne skrivajući suzu što mu probi na oči — ti si dostojan odanosti koju osjećam za tebe. Zato ću te i nagraditi za tvoju radinost u mojim poslovima.

Govoreći te riječi, u koje je unio onaj naivni i građanski zanos, kao izraz svoje namještene nadmoćnosti, trgovac je rastao u svojim i u Popinotovim očima.

— Što! Da niste naslutili moju ljubav prema...?

— Prema kome? — upita trgovac.

— Prema gospođici Cesarini.

— Ah, momče, ti si presmion — poviče Birotteau — ali dobro čuvaj svoju tajnu; ja ti obećajem da ću je zaboraviti ili ćeš sutra izletjeti od mene. Do vraga! do vraga! Ne ljutim se na tebe, i meni bi se to bilo dogodilo. Ona je tako lijepa!

— Ah, gospodine! — izusti pomoćnik koji je osjećao da mu je košulja

mokra, toliko se znojio.

— Momče, to nije posao od jednog dana i Cesarina je svoja gospodarica, a njena majka ima svoje namjere. Zato, uvuci se u se, obriši svoje oči, obuzdaj svoje srce, i ne govorimo, nikada više o tome. Ne bih se crvenio da si mi zet: ti se nećak gospodina Popinota, suca na okružnom sudu; ti si nećak Ragionovih, imaš pravo da proikrčiš sebi put kao i ostali, ali ima *ali, jer, ako!* Do vraga, kakve veze ima to s poslovnim razgovorom? Evo,' sjedni na ovaj stolac i neka zaljubljenika zamijeni trgovački pomoćnik. Popinot, jesi li ti srčan? reče on gledajući pomoćnika. Osjećaš li hrabrosti da se boriš, da se uhvatiš u koštac s jačim od sebe?...

— Da, gospodine.

— Da izdržiš dugu, opasnu borbu?

— O čemu se radi?

— Da uništiš *Macassarovo ulje!* — reče Birotteau, propevši se na prste, kao nekakav Plutarhov junak. — Ne varajmo se! Neprijatelj je jak, čvrst, opasan. *Macassarovo ulje* je dobro uvedeno. Zamisao je vješta. Četvorouglate flašice imaju originalan oblik. Za naše ulje najprije sam pomislio na trouglate, ali bih više volio-, poslije zrelog razmišljanja, male flašice od tankog stakla ©pletenog trstikom. Izgledale bi tajanstveno, a potrošač voli sve što ga čini radoznalim.

— Skupo je — reče Popinot. — Trebalo bi da sve bude što jeftinije, kako bi se prodavačima na malo dao veliki popust.

— Evala, momče, tako treba početi. Razmisli dobro o tome, *Macassarovo ulje* će se braniti, ono je ugledno, ima privlačivo ime! Reklamiraju ga kao uvezenu robu, a mi imamo nesreću da živimo u svojoj zemlji. No, Popinot, osjećaš li se tako jakim da uništiš Macassarovo ulje? Najprije ćeš ga pobijediti u prekomorskom izvozu. Čini se da je Macassar zaista u Indiji, i zato je prirodnije slati francuski proizvod Indijcima nego da im se vraća ono što su oni nama poslali. Tebi prepuštam prodavače loše robe! Ali treba se boriti u inozemstvu, u provinciji! No *Macassarovo ulje* je dobro reklamirano, ne smijemo sebi prikrivati njegovu moć, ono se uvelo, javnost ga poznaje.

— Ja ću ga uništiti — reče Popinot kojemu su se oči zažarile.

— Kako? — upita ga Birotteau. — Mladići lako planu. Dakle, slušaj me do kraja.

Anselme stade mirno preda nj, kao pred kakvog francuskog maršala.

— Popinot, pronašao sam ulje koje pospješuje rast kose, oživljava vlasište i čuva boju muške i ženske kose. Ulje će imati isti uspjeh kao moja pomada i moja voda, ali neću sam iskorištavati ovu tajnu jer se mislim povući iz trgovine. Ti ćeš, dijete moje, uvesti moje *Comageno* ulje (od latinske riječi c*oma,* što znači kosa, kako mi je rekao gospodin Alibert, kraljev liječnik). Riječ se nalazi u tragediji Berenice, u kojoj je Račine nazvao jedno lice kraljem iz Comagena, ljubavnika ove lijepe kraljice, tako čuvene po svojoj kosi, a ljubavnik je, bez sumnje da bi joj se dodvorio, tako nazvao svoje kraljevstvo. Kako su ti veliki genijalni ljudi duhoviti! Oni se upuštaju u najsitnije podrobnosti.

Mali Popinot sačuvao je svoju ozbiljnost, slušajući ovo smiješno tumačenje koje je Birotteau očito izvalio zbog njega koji je bio naobražen.

— Anselme, bacio sam oko na tebe da bih osnovao drogeriju na veliko u ulici Lombards — reče Birotteau. — Ja bih bio tvoj tajni drug i ja bih ti dao

početni kapital. Poslije *Comagenova ulja* pokušali bismo s vanilijevim i metvičinim uljem. Najzad, mi ćemo revolucionarno prići poslovanju drogerije, prodajući njezine proizvode u koncentriranom stanju, umjesto da ih prodajemo u prirodnom. Jesi li zadovoljan, častoljubivi mladiću?

Anselme je bio toliko zbunjen da nije mogao odgovoriti, no njegove oči, pune suza, govorile su umjesto njega. Činilo mu se da je ovu ponudu nalagao očinski postupak koji kao da mu je govorio: „Budi bogat i uvažen i time ćeš biti dostojan Cesarine."

— Gospodine — odgovori najzad, smatrajući da je Birotteau ovo uzbuđenje zapravo čuđenje — i ja ću uspjeti.

— Evo, takav sam bio i ja — viknu trgovac miomirisima — ni ja nisam drukčije govorio. Ako ne budeš imao moju kćer, ipak ćeš imati imetak. E pa, mladiću, što je tebi?

— Dozvolite mi nadati se da ću, stekavši jedno, zadobiti drugo!

— Ne mogu ti priječiti da se nadaš, prijatelju moj — reče Birotteau, koga se dojmilo kako je Anselme govorio.

— Pa dobro, gospodine, mogu li se već od danas starati da nađem dućan, kako bih što prije započeo?

— Pa da, dijete moje. Sutra ćemo se nas dvojica zatvoriti u tvornici. Prije nego odeš u četvrt ulice Lombards, svratit ćeš kod Livingstona da ti kaže hoće li moj hidraulički tijesak sutra proraditi. Večeras, u doba večere, ići ćemo k slavnom i dobrom gospodinu Vauquelinu da se posavjetujemo s njim. Taj se učenjak nedavno bavio sastavom kose; istraživao je što joj daje boju, odakle ona potječe, od kakva se tkiva sastoji. Sve je u tome, Popinot. Ti ćeš znati moju tajnu, preostat će ti samo da je pametno iskoristiš. Prije nego odeš k Livingstonu, svrati k Pierreu Benardu. Dijete moje, nesebičnost gospodina Vauquelina je najveća bol moga života: nemoguće ga je skloniti da nešto primi. Na svu sreću saznao sam od Chiffrevillea da želi neku sliku bogorodice iz Dresdena koju je urezao u bakar neki Mtiller, i, poslije dvije godine dopisivanja s Njemačkom, napokon ju je našao Benard, otisnutu na kineskom papiru: ona stoji tisuću i pet stotina franaka, mladiću! Danas će je naš dobročinitelj vidjeti u svome predsoblju kad nas bude ispratio, zato se mora još danas uokviriti; ti ćeš se pobrinuti za to. To će ga podsjetiti na nas, na moju ženu i na mene, a što se tiče zahvalnosti, mi već šesnaest godina svakoga dana molimo boga za nj. Ja ga neću nikada zaboraviti, ali, Popinote, učenjaci se udube u znanost i zaborave sve: žene, prijatelje. A nama ovo malo pameti što je imamo dozvoljava, ako ništa drugo, a ono bar da imamo toplo srce. To nam je utjeha za to što nismo veliki ljudi. Kod te gospode članova Akademije sve je mozak, vidjet ćeš, nećeš ih nikada sresti u jednoj crkvi. Gospodin je Vauquelin uvijek u svojoj radnoj sobi ili u svom laboratoriju; rado vjerujem da misli na boga analizirajući svoja djela. Eto, sporazumjeli smo se: dat ću ti pare; ostavit ću ti u vlasništvo svoju tajnu, radit ćemo upola, ugovor nam nije potreban. Neka bude uspjeha i mi ćemo se sporazumjeti! Trči, momče, a ja idem za svojim poslom. Čuj me, Popinot, za dvadeset dana dat ću veliki ples, daj napraviti odijelo i dođi kao već gotov trgovac...

Ova posljednja crta dobrote toliko je ganula Popinota da je uhvatio veliku Cesarovu ruku i poljubio je. Svojim povjerenjem dobričina je polaskao zaljubljeniku, a zaljubljenici su kadri učiniti sve.

— Jadno momče — reče Birotteau, gledajući ga kako trči kroz Tuilerije —

samo kad bi ga Cesarina ljubila! Ali on je šepav, kosa mu je žuta kao da je od mjedi, a djevojke su tako čudne! Gotovo i ne vjerujem da bi Cesarina... A zatim, njezina majka želi da ona postane ženom nekog javnog bilježnika. Aleksandar Crottat će je obogatiti: u bogatstvu je sve podnošljivo, dok svaka sreća podlegne bijedi. Naposljetku, odlučio sam da moja kći bude sama svoj gazda pa čak i onda ako počini kakvu ludost.

Susjed Birotteauov bio je mali trgovac kišobrana, suncobrana i štapova, po imenu Cayron; bio je iz Languedoca, posao mu je slabo išao, a Birotteau ga je već više puta zadužio. Cayronu je došlo kao naručeno da stisne svoj dućan i da ustupi bogatom trgovcu miomirisima dvije sobe u prvom katu i da za toliko smanji svoju kiriju.

— E pa, susjede — reče mu prijateljski Birotteau, ulazeći k trgovcu kišobrana — moja je žena pristala na proširenje naše trgovine. U jedanaest sati, ako želite, ići ćemo gospodinu Molineuxu.

— Mili gospodine Birotteau — odvrati trgovac kišobrana — nisam nikada ništa tražio za odstupanje lokala, ali vi znate da dobar trgovac mora iz svega izvući pare.

— Do vraga! Do vraga! — odgovori mu trgovac miomirisima — ja ne štampam novac. Ne znam hoće li moj arhitekt, koga čekam, pronaći da se to može izvesti. „Prije nego zaključimo“, rekao mi je, „moramo znati da li je pod u istoj ravnini s vašim. Zatim gospodin Molineux mora pristati da se probije zid; a da li je to granični zid.“ Napokon se kod mene mora okrenuti stubište da bi se promijenio potrijemak, da bi čitav stan bio u istoj ravnini. Za sve to potrebni su izdaci, a ja neću da se upropastim.

— Oh, gospodine — reče južnjak — kad se vi upropastite, sunce će se spariti sa zemljom i njih dvoje će roditi mlade.

Birotteau pomiluje podbradak sve se dižući na vrške prstiju i spuštajući se na pete.

— Uostalom — nastavi Cayron — ne tražim od vas drugo nego da mi otkupite ove papire...

I on preda mali svežanj od pet tisuća franaka, raspodijeljenih na šesnaest mjenica.

— Ah — reče trgovac miomirisima, listajući mjenice — *sitnice,* na dva, tri mjeseca...

— Uzmite ih samo uz šest posto — skromno će trgovac.

— Zar se ja bavim lihvarenjem? — reče prijekorno trgovac miomirisima.

— Bože moj, gospodine, bio sam kod vašeg bivšeg pomoćnika du Tilleta; nije ih htio ni pod kakvu cijenu, bez sumnje da bi saznao na koliki bih ja gubitak pristao.

— Ne poznam ove potpise — reče trgovac miomirisima.

— Kod nas u trgovini kišobrana i štapova ima tako smiješnih imena; to su torbari!

— E pa, ne velim da ću ih sve uzeti, ali nekako ću urediti one s najkraćim rokom.

— Ne dajte da zbog onih tisuću franaka na četiri mjeseca trčkaram oko onih pijavica što nam ispiju svu našu dobit, Uzmite ih sve, gospodine. Vrlo se malo pribjegavam eskomptu, nemam nikakva kredita, a to ubija nas, trgovce na malo.

— Dobno, uzimam ove sitnice. Celestim će izračunati. Budite spremni u

jedanaest sati. Evo i mog arhitekta, gospodina Grindota — dođade trgovac miomirisima, videći da dolazi mladić s kojim je sinoć kod gospodina de la Billarđierea urekao sastanak. — Iako je to u suprotnosti s običajima talentiranih. ljudi, vi ste tačni gospodine — reče mu Cesar, razvivši svu svoju najotmjeniju ljubaznost. — Ako je tačnost, kao što je rekao kralj, koji je isto tako duhovit kao i velik političar, pristojnost kraljeva, ona je i bogatstvo trgovaca. Vrijeme, vrijeme je novac, osobito za vas, umjetnike. U arhitekturi sjedinjuju se sve umjetnosti, kako su mi rekli. Nemojmo proći kroz dućan — đođađe, pokazujući mu lažnu kućnu vežu.

Prije četiri godine gospodin je Grindot dobio prvu nagradu za arhitekturu, bio se vratio iz Rima gdje je proveo tri godine na državni trošak. U Italiji je mladi umjetnik mislio na umjetnost, a u Parizu na bogatstvo. Samo vlada može dati nekom arhitektu potrebne milione da se proslavi. Kad se netko vrati iz Rima, tako je prirodno da se smatra Fontaineom ili Percierom, kao što je svaki častoljubivi arhitekt sklon ministerijalizmu: liberalni stipendist, pošto je postao rojalist, nastojao je da stekne zaštitu utjecajnih ljudi. Kad se netko tko je nagrađen prvom nagradom tako ponaša, drugovi ga zovu spletkarom. Mladi je arhitekt mogao zauzeti dva stanovišta: poslužiti trgovca miomirisima ili ga oglobiti. No podnačelnik Birotteau, Birotteau budući polovični vlasnik zemljišta oko Mađeleine, gdje će se prije ili kasnije izgraditi novo naselje, bio je čovjek prema kome je trebalo imati obzira. Grindot dakle žrtvova časovitu zaradu u korist buduće. On je strpljivo slušao planove, ponavljanja, mišljenje jednoga od onih građana na koje neprestano ciljaju šale i poruge umjetnika, jednoga od onih koji su vječni predmet njihova prezira, te je pratio izlaganja trgovca miomirisima i odobravao ih klimajući glavom. Kad je trgovac miomirisima sve dobro objasnio, mladi arhitekt pokuša da sebi ukratko izloži njegov plan.

— S ulične strane vi imate tri prozora, zatim prozor na stubama koji gleda u potrijemak. Vi želite ovim prozorima dodati dva prozora koji su u istoj visini na susjednoj kući, i premjestiti stubište tako da se izravno s ulične strane ide u čitav stan.

— Savršeno ste me razumjeli — začuđeno će na to trgovac miomirisima.

— Da bi se ostvario vaš naum, treba osvijetliti novo stubište odozgo i napraviti sobu za vratara u podnožju.

— Podnožju?

— Da, to je ovaj dio na kome će ležati...

— Razumijem, gospodine.

— Što se tiče vašega stana, dajte mi slobodne ruke da napravim raspored i da ga ukrasim. Hoću da postane dostojan...

— Dostojan! To je prava riječ, gospodine.

— S koliko vremena mogu raspolagati da ga: ponovo ukrasim?

— Dvadeset dana.

— Koliku svotu mislite žrtvovati za radove? — upita Grindot.

— Ali koliko bi mogli stajati ti popravci?

— Arhitekt izračuna na paru cijenu nove zgrade — odgovori mladić — no, jer ja ne znam što je to *namagarčiti* građanina... (oprostite mi, gospodine, izmakla mi se riječ), moram vas upozoriti da nije moguće izračunati popravke i krpanje. Tek za osam dana bit će mi moguće da vam dadem približni proračun. Imajte povjerenja u mene i imat ćete krasno, stubište rasvijetljeno

odozgo, s lijepim trijemom, a pod podnožjem...

— Opet to podnožje?

— Ne uznemiravajte se, naći ću mjesta za vratarovu sobicu. Vaš ću stan s ljubavlju proučiti i obnoviti. Da, gospodine, pred očima mi je umjetnost, a ne novac! Uostalom, ne moram li se brinuti da se o meni govori da bih uspio? Po mome mišljenju, najbolje je ne cjenkati se s dobavljačima, da se tako na najbolji način poluči najbolji uspjeh.

— S takvim načelom, mladiću, vi ćete uspjeti — reče Birotteau zaštitničkim glasom.

— Tako — nastavi Grindot — pogodite se vi osobno s vašim zidarima, soboslikarima, bravarima, tesarima, drvodjelcima. Moja je dužnost pregledati njihove račune. Meni odobrite samo dvije tisuće franaka honorara, to je dobro uložen novac. Dozvolite da od sutra u podne ja budem ovdje gospodar i dajte mi svoje radnike.

— Recite mi odoka koliko to može najviše stajati? — upita Birotteau.

— Deset do dvanaest tisuća franaka — odgovori Grindot. — No u tu svotu ne računam pokućstvo, jer ćete ga, bez sumnje, obnoviti. Dajte mi adresu vašeg tapetara, moram se s njim dogovoriti zbog boja da dobijemo ukusnu cjelinu.

— Gospodin Braschon, ulica Saint-Antoine, po mom nalogu — reče trgovac miomirisima, poprimivši kneževsko držanje.

Arhitekt zapiše tapetarovu adresu u mali podsjetnik koji je obično uspomena od kakve lijepe žene.

— Neka bude — reče Birotteau — povjeravam se vama, gospodine. Samo sačekajte da uredim da mi se ustupe u najam ove dvije susjedne sobe, i dobijem dozvolu da probijem zid.

— Večeras me obavijestite pisamcem — reče arhitekt. — Noćas moram napraviti planove. Mi više volimo raditi za građane nego za pruskog kralja, tj. za nas. Ipak ću odmah uzeti mjere; visinu, veličinu slika, prozora...

— Dovršit ćemo do određenog dana — reče Birotteau — inače kao da i nismo radili.

— Morat ćemo — odgovori arhitekt. — Radnici će raditi noću, upotrijebit ćemo nove postupke da se osuše boje, ali ne dajte se zaklati od poduzetnika, tražite uvijek cijene unaprijed i ugovorite vaše uvjete!

— Pariz je jedino mjesto na svijetu gdje se mogu praviti čudesa — reče Birotteau, napravivši kretnju kao lice iz *Tisuću i jedne noći*... — Bit će mi čast ako dođete na moj ples, gospodine. Ne pokazuju svi nadareni ljudi prezir prema trgovcima, i vi ćete tu vidjeti bez sumnje učenjaka prvoga reda, gospodina Vauquelina, člana Akademije nauka, a zatim gospodina Billardierea, gospodina grofa de Fontainea, gospodina Lebasa, suca i predsjednika Trgovačkog suda, visoke činovnike: grofa de Granvillea, iz kraljevske kancelarije, gospodina Popinota, suca Prvog prizivnog suda, gospodina Camusota iz Trgovačkog suda, gospodina Cardota, njegova tasta...; naposljetku, možda i gospodina vojvodu od Lenoncourta, prvog plemića gornje kuće. Skupit će se nekoliko prijatelja, isto toliko... da proslavimo oslobođenje zemlje... koliko da proslavimo moje... odlikovanje ordenom Legije časti...

Grindot napravi neobičnu kretnju.

— Možda... sam postao dostojan ove... počasti... i... kraljeve sklonosti kao sudac Trgovačkog suda i boreći se za stvar Bourbona na stubištu Saint-Rocha

13. vendemiaira, gdje me je ranio Napoleon. Ove titule...

Constanca je izišla u jutarnjoj haljini iz Cesarinine spavaonice u kojoj se oblačila. Svojim prvim pogledom zaustavila je žar svoga muža koji je upravo nastojao da sastavi rečenicu kojom će svoga bližnjega sa skromnošću obavijestiti o svojoj veličini.

— Evo, mačkice, gospodina de Grinđota, otmjenog mladića velike nadarenosti. Gospodin je moj arhitekt, koga nam je preporučio gospodin de la Billardiere da upravlja našim *malim* popravcima.

Trgovac se miomirisima sakrije od žene da bi namiginuio arhitektu, metnuvši prst na svoje usne, kad je izgovorio riječ *malim,* i umjetnik je razumio.

— Constanco, gospodin će uzeti mjere i visinu. Pusti ga da radi, milo moje — reče Birotteau i umakne na ulicu.

— Hoće li biti veoma skupo? — zapita Constanca arhitekta.

— Ne, gospođo, šest tisuća franaka, odoka...

— Odoka! — poviče gospođa Birotteau. — Gospodine, molim vas, nemojte početi ništa bez proračuna i potpisanih pogodbi. Poznam je dobro gospodu poduzetnike: šest tisuća znači dvadeset tisuća. Mi nismo u stanju da pravimo ludosti. Molim vas, gospodine, premda je moj muž svoj gazda, dajte mu vremena da razmisli.

— Gospođo, gospodin podnačelnik mi je rekao da mu predam prostorije za dvadeset dana, pa ako zakasnimo, vi ćete se izložiti troškovima, a nećete postići uspjeh.

— Razlika je između troškova i troškova — reče nato lijepa žena trgovca miomirisima.

— Eh, gospođo, mislite li vi da je osobito dično arhitektu koji želi graditi spomenike da uresi neki privatni stan? Ja se ponizujem do ovih sitnica samo zato da učinim uslugu gospodinu de la Billardiereu, pa, ako. vas ja strašim...

I on korakne kao da će otići.

Dobro, dobro, gospodine — reče Constanca vraćajući se u svoju sobu, gdje joj glava pade na Cesarinino rame. — Ah! kćeri moja, tvoj te otac upropaštava! Uzeo je arhitekta koji ima brkove i bradicu pod donjom usnom, a govori o gradnji nekakvih spomenika! Izbacit će kuću kroz prozore da nam sagradi Louvre. Cesar je uvijek brz za kakvu ludoriju. Tek mi je noćas govorio o svojoj nakani, a već je jutros izvodi.

— Koješta! mama, pusti tatu neka radi, dobri ga je bog uvijek štitio — reče Cešarina poljubivši majku i sjeda za glasovir da pokaže arhitektu da kći trgovca miomirisima nije tuđa umjetnostima.

Kad je arhitekt ušao u spavaonicu, iznenadila ga je Cesarinina ljepota te je ostao gotovo zapanjen. Pošto je Cešarina izašla u jutarnjoj kućnoj haljini iz svoje sobičice tako svježa i ružičasta, kao što može biti ružičasta i svježa djevojka od osamnaest godina, plava, tanka i plavih očiju, pred umjetnikovim pogledo-m ukazala se vitkost tako rijetka u Parizu, od koje kao da se zaoble i najnježnija tijela i preliju finim razlikama boja što ih slikari obožavaju, plavih žila, kojih mreža treperi u svijetlom tonu. Premda je živjela u nezdravu pariškom dućanu, gdje se zrak teško obnavlja, gdje sunce slabo prodire, njezin način života davao joj je prednosti života na čistome zraku koje ima Rimljanka s druge strane Tibera. Bujna kosa, što je rasla kao očeva, koju je češljala tako da se isticao lijep vrat, blistala je njegovanim uvojcilma, kao što

ih njeguju sve gospođice iz dućana koje je želja za sviđanjem u pitanjima toilete nadahnula najengleskijom sitničavošću. Ljepota ove lijepe djevojke nije bila ni ona kakve lady ni kakve francuske vojvotkinje, nego obla, riđa ljepota Rubensovih Flamankinja. Cesarina je imala malo prćast nos kao i njezin otac, ali, jer je bio fino oblikovan, bio je oštrouman, nalik na one izrazito francuske nosove koji su tako uspjeli Largilliereu. Njezina koža, kao gusta i jaka tkanina, odavala je djevičansku životnost. Imala je lijepo čelo svoje majke, ali obasjano vedrinom bezbrižne djevojke. Plave oči, što su se utapale u bogatom fluidu, imale su izraz nježne draži sretne plavuše. Ako je ovoj glavi sreća skidala poeziju, koju slikari pod svaku cijenu žele dati svojim slikama, dajući im ponešto previše zamišljeni izraz, to je njoj neodređena tjelesna sjeta, koja uhvati djevojke koje nisu nikada napuštale majčino krilo, utisnula u lice nekakav ideal. Unatoč finim oblicima ona je bila čvrsto građena: noge su joj odavale očevo seljačko porijeklo, jer joj je nedostatak bio čistoća rase i, možda, crvenilo njenih ruku znak čistog građanskog života. Prije ili kasnije ona će se udebljati. Budući da su u dućan dolazile neke mlade elegantne žene, ona je stekla ukus u oblačenju, osjećaj kako treba držati glavu, govoriti, kretati se, što je od nje pravilo svjetsku ženu koja je zavrtjela glavom svim mladićima i pomoćnicima koji su je smatrali veoma otmjenom. Popinot se zakleo da neće nikada uzeti drugu ženu osim Cesarine. Samo mu je ova prozračna plavuša, koju kao da je jedan pogled mogao probiti, te je bila spremna da brižne u plač zbog najmanjeg prijekora, mogla dati osjećaj muškaračke nadmoći. Ova dražesna djevojka pobuđivala je ljubav, a da nije ostavljala vremena d;a se istražuje ima li ona dovoljno duha da tu ljubav učini trajnom; no čemu je potrebno to što se u Parizu naziva *duhom,* u društvenoj klasi u kojoj su glavni elementi sreće zdrav razum i vrlina? U moralnom pogledu Cesarina je bila kao i njena majka, samo što su je suvišnosti odgoja malo više usavršile: voljela je glazbu, crtala je olovkom djevicu Mariju na prijestolju, čitala je djela gospođa Cottin i Riccoboni, Bernardina de Saimt-Pierrea, Fenelona i Racinea. Nikad se nije pojavljivala pokraj svoje majke za tezgom, osim nešto prije nego bi sjeli za stol da jedu, ili da, i to vrlo rijetko, zamijeni majku. Njezini roditelji, kao i svi skorojevići koji jedva čekaju da u svojoj djeci odgoje nezahvalnost time što ih uzdižu iznad sebe, uživali su u obožavanju Cesarine koja je, srećom, imala kreposti građanstva te nije iskorištavala njihovu slabost.

Gospođa je Birotteau nemirno i skrbno pratila arhitekta gledajući s grozom i pokazujući; svojoj kćeri neobične kretnje metra koje je štap arhitektima i poduzetnicima, a kojim je Grindot mjerio. U tim udarcima štapića ona je vidjela nešto urotničko što je nagoviještalo zlo, željela je da joj zidovi budu niži, sobe manje, a nije se usudila upitati mladića kako će se svršiti sva ta čarolija.

— Umirite se, gospođo, neću ništa odnijeti — reče umjetnik sa smiješkom.

Cesarina se nije mogla suzdržati, a da se ne nasmije.

— Gospodine — reče Constanca glasom kao da zaklinje, i ne primijetivši arhitektovu šalu — pazite da što manje potrošite, a kasnije ćemo vas nagraditi za to...

Prije nego pođe gospodinu Molineuxu, vlasniku susjedne kuće, Cesar je htio da kod Roguina uzme ugovor koji je Aleksandar Crottat trebalo pripremiti za ustupanje zakupa. Dok je izlazio, Birotteau je vidio du Tilleta na prozoru Roguinove kancelarije. Premda je ljubavna veza između njegova nekadašnjeg pomoćnika i bilježnikove žene činila prirodnom nazočnost du Tilleta u vrijeme

kad su se potpisivali ugovori o kupnji zemljišta, ipak se Birotteau uznemirio, unatoč svome najvećem povjerenju. Po raspaljenom du Tilletovu licu moglo se zaključiti da se o nečemu prepiru.

— Da nije i on upleten u posao? — upita se on iz trgovačke opreznosti.

Sumnja bijesnu kao munja njegovom dušom. Okrene se i vidje gospođu Roguin i zato mu se bankarova nazočnost ne učini sumnjivom.

— Međutim, ako bi Constanca imala pravo? — reče on. — Jesam li pobudalio te slušam ženine misli! Uostalom, govorit ću jutros sa stricem. Samo je nekoliko koraka od dvorišta Batave gdje stanuje gospodin Molineux, do ulice Bourdonnais.

Nepovjerljiv promatrač, trgovac koji bi u svom životu bio sreo više lupeža, bio bi spasen, ali Birotteauova prijašnja iskustva, nemoć njegove pameti, koja je bila vrlo malo sposobna da ide dalje lancem indukcije, pomoću kojih viši čovjek dolazi do uzroka, sve ga to uništi. On sretne trgovca kišobranima u svečanu odijelu i upravo je s njim išao k vlasniku kad ga Virginija, njegova kuharica, zgrabi za ruku.

— Gospodine, gospođa ne želi da odete dalje...

— Koješta — poviče Birotteau — opet ženske utvare!

— ... a da ne ispijete šalicu kave koja vas čeka.

— Ah, tako je! Susjede — reče Birotteau Cayronu — toliko mi se stvari mota po glavi da sam zaboravio na jelo. Molim vas, pođite naprijed, i naći ćemo se na ulazu kod Molineuxa, ukoliko se vi ne popnete k njemu da mu protumačite o čemu se radi. Tako ćemo izgubiti manje vremena.

Gospodin je Molineux bio malen, smiješan rentijer, kakvih ima samo u Parizu, kao što neka vrst mahovine raste samo na Islandu. Ova je usporedba utoliko tačnija što je ovaj čovjek spadao u mješovite prirode, u nekakvu biljno-životinjsku vrstu koju bi jedan novi Mercier mogao sastaviti od tajnocvjetnica što rastu, cvjetaju i venu na, u ili pod sadrenim zidovima raznih čudnih i nezdravih kuća kamo ova bića najradije dolaze. Na prvi je pogled ova ljudska biljka, neke vrsti štitarica s obzirom na ljevkastu, plavu kapu koja je kruni, na stabljiku opkoljenu zelenkastim hlačama, s gomoljastim korijenima umotanim u prtenu obuću, pokazivala bjelkastu i plitku fizionomiju koja sigurno nije odavala ništa otrovno. U tom neobičnom proizvodu vi biste upoznali u pravom smislu riječi dioničara koji vjeruje u sve vijesti što ih periodična štampa krsti svojim crnilom, i koji je sve rekao kad veli: „Čitajte novine!“ Građanin koji je u svojoj biti prijatelj reda i uvijek u moralnoj pobuni prema vlasti kojoj se ipak uvijek pokorava, građanin, biće slabo u cjelini, a okrutno u pojedinostima, bešćutan kao ovršitelj kad se radi o njegovu pravu, ali koji će hraniti svježim mokricama ptice ili ribljim kostima svoju mačku, biće koje će prekinuti pisanje priznanice o zakupnini da bi nešto tepao kanarincu, biće nepovjerljivo kao tamničar, ali koje će dati svoj novac za kakav slab posao koji će kasnije nastojati nadoknaditi škrtošću. Pakost ovog križanog cvijeta zapravo se otkriva tek u dodiru s njim: da bi se osjetila, njegovu odvratnu gorčinu trebalo bi iskuhati na bilo kakvoj trgovini gdje bi njegovi, računi bili pomiješam s računima ljudi. Kao i svi Parižani, Molineux je osjećao potrebu za vlašću, on je želio svoj udio u vrhovnoj vlasti koju svatko, pa čak i vratar, izvršuje s više ili manje važnosti, na više ili manje žrtava: na ženi, djetetu, stanaru, pomoćniku, konju, psu ili majmunu, kojima se neposredno vraćaju poniženja koja su tim ljudima nanesena u višim slojevima

prema kojima teže. Ovaj dosadni starčić nije imao ni žene, ni djeteta, ni nećaka, ni nećakinje, postupao je surovo sa svojom služavkom, da bi se na nekom iskalio, jer je ona izbjegavala svaki doticaj s njim, iako je revno vršila svoju dužnost. Dakle, njegovi su se tiranski prohtjevi izjalovili, a da bi ih zadovoljio, on je strpljivo proučio zakone o zakupnim ugovorima i o kućnim graničnim zidovima; on je temeljito proučio zakonodavstvo koje određuje pravne odnose u pariškim kućama, u svim najmanjim pojedinostima koje govore o teretima, porezima, obavezama, .metenju, ukrašivanju o Ti jelovu, olucima, rasvjeti, izbočinama na ulicama i o susjedstvu nezdravih poduzeća. Njegove sposobnosti, njegov rad, sva njegova pamet usredotočila se na to da sačuva svoj stav vlasnika u ratnoj spremi. To ga je zabavljalo, a zabava je prelazila u nastranost. Volio je štititi građane protiv nezakonitosti, no jer su se ljudi rijetko žalili, njegova se strast naposljetku iskalila na njegovim stanarima. Stanar bi postao njegov neprijatelj, njegov podloženi, njegov podanik, njegov vazal. Mislio je da ima pravo na poštovanje stanara i smatrao je prostakom čovjeka koji bi stubištem prošao kraj njega, a da ništa ne kaže. Sam je pisao priznanice i slao ih o podne na dan kad je trebalo platiti stanarinu. Stanar koji bi zakasnio s plaćanjem dobio bi platni nalog s određenim satom kad mora platiti. Zatim bi uslijedila pljenidba, troškovi, i sva sudska konjica pojurila bi brzinom koju izvršitelj državne pravde naziva mehanikom. Molineux nije odobravao ni rok ni odgodu, njegovo je srce bilo okorjelo u pitanju stanarine.

— Uzajmit ću vam novaca ako vam treba — govorio je nekom solventnom platiši — ali platite mi zakupninu, jer svako zakašnjenje povlači za sobom gubitak kamata za koje nam zakon ne priznaje odštetu.

Poslije dugog ispitivanja hirovitih i neopravdanih zahtjeva zakupnika koji su se izmjenjivali, a svaki je tražio da se sruši sve što su uveli njegovi prethodnici, gotovo isto tako kao kad se mijenjaju kraljevske kuće, on je sebi ustanovio povelju koje se pobožno držao. Tako naš dobričina nije ništa popravljao, jer se nijedan dimnjak nije dimio, stubišta su njegovih kuća uvijek bila čista, plafoni bijeli, vijencima se nije moglo ništa zamjeriti, parket podova se nije svijao na gredama, boja je zidova zadovoljavala, brave nisu bile starije od tri godine, sva prozorska stakla bila su čitava, pukotine nisu postojale, napukle pločice na podu stanar bi opazio tek kad je iselio; Molineux je primao stanove u nazočnosti bravara, soboslikara i staklara, „vrlo uslužnih ljudi", kako bi govorio. Uostalom, zakupnik je slobodno mogao da izvrši popravke, ali ako bi ih neopreznih izvršio u svom stanu, mali je Molineux danju i noću razmišljao kako da ga izbaci da bi se dočepao tek uređena stana; on ga je vrebao, čekao i započinjao niz svojih loših postupaka. Poznavao je u tančine pariške zakone o najmovima. Volio se parničiti, piskarati, i zato je smišljao slatka i uljudna pisma svojim stanarima, ali u suštini njegova stila, kao i pod otužnim i prijatnim izgledom njegova lica, sakrivala se duša Shylocka. Trebalo mu je uvijek platiti šest mjeseci unaprijed, računajući od posljednjeg roka zakupa, i pristati na čitav niz teških uvjeta koje je on izmislio. Provjeravao je da li je u stanovima takvo pokućstvo koje bi bilo dovoljno jamstvo za zakupninu. Ako je imao kakvog novog stanara, podvrgao bi ga svom policijskom ispitivanju, jer neka zvanja nije htio u kući, bojeći se i najmanjeg udarca čekića. Napokon, kad je trebalo potpisati najamni ugovor, on bi ga zadržao i polako ga čitao osam dana, bojeći se zakačica javnog bilježnika, koje

je on nazivao *et caetera.* Ukoliko se ne bi pojavljivao kao kućevlasnik, Jean Baptiste Molineux činio se dobar, uslužan; igrao je boston i nije se nikada tužio da ga suigrači nisu podržavali, smijao se svemu čemu se smiju i drugi građani, govorio je o onome o čemu oni govore: o zločinačkoj svojevolji pekara koji prodaju kruh nepropisne težine, o sukrivnji policije, o sedamnaestorici junačkih zastupnika ljevice. Čitao je *Zdrav razum* župnika Mesliera i išao je na misu jer nije mogao izabrati između deizma i kršćanstva, ali nije davao crkvi blagoslovljeni kruh i tada se branio da se podvrgne osvajačkim zahtjevima crkve. Neumorno piskaralo molba, pisao je novinama o tome pisma koja novine ne bi uvrstile niti bi mu na njih odgovarale. Naposljetku, bio je nalik na časnog građanina koji na Božić svečano baca u vatru svoj badnjak, izmišlja aprilske šale, lunja po svim bulevarima; kada je lijepo vrijeme, ide da gleda kako se ljudi kližu, a u dane kad su vatrometi, dolazi u dva sata na terasu Trga Buja XV s kruhom, u džepu, da bi dobio mjesto u *poluotvorenim trijemovima.*

Dvorište je Batave, gdje je stanovao ovaj starčić, bilo proizvod jedne od onih neobičnih spekulacija koje čovjek ne može više objasniti kad su već izvedene. Ova samostanska gradnja u unutrašnjim svodovima i hodnicima, zidovima od klesanog kamena, ukrašena u sredini jednom istrošenom česmom s otvorenom njuškom, za koju bi se prije reklo da traži vode od svih prolaznika nego da je daje, bila je bez sumnje zamišljena da bi se obdarila gradska četvrt Saint-Denis kao nekom kraljevskom palačom. Ovaj nezdravi spomenik, poklopljen sa sve četiri strane visokim kućama, oživi samo danju jer se u nj stječu mračni prolazi koji vežu četvrt des Ralles s četvrti Saint-Martin preko čuvene ulice Quincampoix, vlažni prolazi gdje stisnuti ljudi obole od reumatizma. Ali noću u Parizu nema mjesta koje bi bilo pustije; reklo bi se da su to grobnice trgovine. Ima tu više industrijskih nečistih mjesta, veoma malo Batavaca i mnogo trgovaca špeceraja. Naravno, svi su stanovi ove trgovačke palače smješteni sa strane zajedničkog dvorišta, svi prozori gledaju na nj i zato su najamnine vrlo niske. Gospodin je Molineux stanovao na jednom uglu u šestom katu — iz zdravstvenih razloga: zrak je tu bio čist tek na sedamdeset stopa od zemlje. Odatle je taj dobri kućevlasnik uživao u čarobnom pogledu na mlinove Montmartra šetajući po olucima na krovu gdje je gajio cvijeće ne obzirući se na policijske propise o visećim vrtovima modernog Babilona. Stan mu se sastojao od četiri sobe, ne računajući njegove dragocjene „staklenike", smještene na gornjem katu: on je imao ključ, on ih je napravio i, što se toga tiče, on je imao pravo. Kad bi se ušlo k njemu, odmah je nepristojna golotinja otkrivala škrtost tog čovjeka: u predsoblju šest slamnih stolica, zemljana peć, a na zidovima, presvučenim tamnozelenim papirom, visjele su četiri slike kupljene na dražbama; u blagovaonici dva kredenca, dvije krletke pune ptica, stol pokriven voštanim platnom, barometar, staklena vrata, što gledaju na njegove viseće vrtove, i stolice od mahagonija presvučene konjskom strunom; u salonu visjeli su zastori od stare zelene svile, a pokućstvo je bilo od bijelo obojena drveta, presvučeno zelenim baršunom iz Utrechta. U spavaonici tog starog momka bilo je pokućstvo iz vremena Luja XV, koje je duga upotreba izobličila i na koje bi se neka žena odjevena u bijelo bojala sjesti da se ne uprlja. Kamin je resila ura sa dva stupa, između kojih je visio brojčanik, što je ujedno bio podnožje jednoj Paladi koja je zamahnula kopljem. Pod su zakrčile razne posude s ostacima jela spremljenim za mačke, te se čovjek bojao da ne

stane nogom na njih. Iznad jedne komode od ružina drveta visio je portret u pastelu (Molineux, dok je bio mlad). Zatim knjige, stolovi, na kojima su se vidjeli razni zeleni kartoni; na jednom stupu njegovi pokojni balzamirani kanarinci; napokon krevet, tako hladan da bi mu prigovorila i kakva karmelićanka.

Cesara Birotteaua očarala je Molineuxova divna pristojnost; našao ga je u kućnoj haljini od siva flanela gdje nadzire mlijeko koje je na jednom kraju kamina kuhalo na malom željeznom grijalu, i svoju drožđenku koja je kipjela u malom, smeđom željeznom sudu, te ju je ulijevao u malim količinama u sud za kavu. Da ne bi smetao svome kueevlasniku, trgovac je kišobranima otvorio vrata Birotteauu. Molineux je duboko štovao pariške gradske načelnike i pođnačelnike koje je zvao *svojim općinskim oficirima.* Kad se pojavio visoki gradski službenik, on je ustao, ostao je stojeći s kapom u ruci dok nije sjeo veliki Birotteau.

— Ne, gospodine... Da, gospodine... Oh! gospodine, da sam znao da ću imati čast primiti u svom skromnom ognjištu jednog člana općinskog vijeća Pariza, vjerujte, ja bih u tom slučaju smatrao svojom dužnošću da dođem k vama, premda sam vaš kućevlasnik ili... na putu... da to... postanem.

Birotteau mahnu rukom moleći ga da opet natakne kapu.

— Ne, ne, nataknut ću kapu netom vi sjednete i pokrijete glavu šeširom, ako ste prehlađeni. Moja je soba malo hladna, moji skromni prihodi ne dozvoljavaju mi... Po vašoj želji, gospodine podnačelniče.

Tražeći svoj ugovor, Birotteau je kihnuo. Da se ne bi stvar zategla, on ih pokaže i reče da ih je sastavio o njegovu trošku javni bilježnik Roguin.

— Ne osporavam znanje gospodinu Rogu inu koji je staro, veoma poznato ime među pariškim javnim bilježnicima, ali ja imam svoje navike te svoje poslove vodim sam.; mojoj se nastranosti može oprostiti, i moj javni bilježnik je...

— Ali naša je stvar veoma jednostavna — reče trgovac miomirisima koji je bio vičan na nagle odluke trgovca.

— Tako, jednostavna! — viknu Molineux. — Ništa nije jednostavno što je u vezi sa zakupima. Ah, vi niste kućevlasnik, gospodine, i imate sreću. Kad biste vi samo znali dokle ide nezahvalnost stanara, i na kakve vas sve opreznosti oni prisiljavaju! Na primjer, gospodine, imam jednog stanara...

Molineux je četrvt sata pripovijedao kako je crtač, gospodin Gendrin, prevario njegova vratara u ulici Saint-Honore. Gospodin je Gendrin napravio svinjarije dostojne jednog Marata, sramotne crteže koje je policija zbog svoje popustljivosti dopuštala! Taj Gendrin, duboko nemoralni umjetnik, vraćao se kući s ozloglašenim ženama i zbog toga se stubište nije moglo upotrebljavati! Sala dostojna čovjeka koji je pravio karikature protiv vlade. A zašto ta nedjela?... Jer se od njega tražilo da plaća najamninu petnaestog u mjesecu!... Gendrin i Molineux će se parničiti jer je umjetnik, premda nije plaćao, htio da ostane u svom praznom stanu. Molineux je primao anonimna pisma u kojima mu se Gendrin (a tko bi drugi nego on?) prijetio da će ga jedne večeri ubiti u prolazima koji vode u dvorište Batave.

— Išlo je tako daleko, gospodine — reče on nastavljajući — da je gospodin upravnik policije, kome sam povjerio svoje poteškoće... (iskoristio sam priliku da mu prišapnem nekoliko riječi o izmjenama u vezi s ovim pitanjima koje treba unijeti u zakone) dozvolio da zbog svoje lične sigurnosti nosim pištolje.

Starčić ustade i potraži svoje pištolje.

— Evo ih, gospodine! — viknu.

— Ali, gospodine, s moje strane ne treba da se bojite — reče Birotteau gledajući Cayrona kome se nasmiješio pogledavši ga pogledom u kome se osjećala samilost prema takvu čovjeku.

Molineux uhvati ovaj pogled i uvrijedi se što je na takav izraz lica naišao kod jednog visokog gradskog službenika koji bi morao štititi svoje građane. On bi to bio svakome oprostio, ali nije oprostio Birotteauu.

— Gospodine — nastavi on osorno — sudac Trgovačkog suda, i to jedan od najpoštovanijih, jedan gradski podnačelnik, jedan častan trgovac ne bi se nikad smio poniziti do tih niskosti! Ali u predloženoj stvari mora se izvršiti neko probijanje koje mora odobriti vaš kućevlasnik, gospodin grof de Granville, moraju se utanačiti uvjeti o ponovnom zatvaranju zida kada prestane zakup. Naposljetku, stanarine su veoma niske, a one će porasti, trg Vendome će dobiti na vrijednosti, on već dobiva jer će uskoro početi probijanje ulice de Castiglione! Ja sebi vežem ruke... ja sebi vežem ruke...

— Svršimo — reče Birotteau iznenađen — što hoćete? Poznam dosta dobro poslovni svijet te sam uvjeren da će vaši razlozi ušutjeti pred višim razlogom, pred novcem. Dakle, koliko hoćete?

— Upravo onoliko koliko je pravedno, gospodine podnačelniče. Na koliko vremena želite najamni ugovor?

— Na sedam godina — odgovori Birotteau.

— Koliko li će samo vrijediti moj prvi kat za sedam godina! — poviče gospodin Molineux. — Zašto ne bih iznajmio dvije namještene sobe u tcj četvrti? Možda bih dobio više od dvjesta franaka na mjesec! Vežem sebi ruke, vežem sebi ruke najamnim ugovorom! Dakle, utvrdit ćemo najamninu na tisuću i pet stotina franaka godišnje! Uz tu cijenu pristajem da otcijepim te dvije sobe od stana gospodina Cayrona koji je ovdje nazočan — reče on i baci podmukli pogled na trgovca kišobranima, i dajem vam ih u najam za sedam narednih godina. Probijam je zida izvršit će se na vaš trošak ako mi donesete pristanak i odstupanje od svih prava gospodina grofa de Granvillea. Vi ste odgovorni za sve slučajnosti koje mogu nastati zbog ovog neznatnog probijanja zida, a što se mene tiče, vi nećete biti dužni da opet napravite zid, a kao odštetu dat ćete mi odmah pet stotina franaka. Ne možemo znati tko će biti živ, a tko će umrijeti, te neću da za bilo kime trčim da mi opet zazida zid.

— Uvjeti mi se čine otprilike opravdani — reče Birotteau.

— A zatim — nastavi Molineux — vi ćete mi isplatiti sedam stotina i pedeset franaka, *hic et nunc,* na radan posljednjih šest mjeseci najamnine; u ugovoru će biti namira. Oh! Prihvatit ću i male mjenice s oznakom *vrijednosti najamnine* da ne izgubim svoju naknadu štete, s rokom koji vi hoćete. Ja sam otvoren i kratak u poslovima. Ugovorit ćemo da ćete vi zatvoriti vrata na moje stubište kojim se vi nećete moći služiti... na vaš trošak... zidom. Umirite se, neću tražiti nikakvu odštetu da se uspostavi u prijašnje stanje po isteku ugovora; smatram da je uračunata u tih pet stotina franaka. Gospodine, Vidjet čete da sam uvijek pravedan.

— Mi trgovci nismo tako sitničavi — reče trgovac miomirisima — jer bi bilo nemoguće raditi uz tolike formalnosti.

Oh, trgovima je nešto drugo, a osobito trgovina miomirisima, gdje sve ide kao po loju — reče starčić s kiselim smiješkom. — No, gospodine, što se tiče

zakupa, u Parizu nema ništa nevažno. Na primjer, u ulici Montorgueil imam stanara...

— Gospodine — reče Birotteau — bio bih očajan kad biste zbog mene zakasnili s ručkom: ovdje su ugovori, pogledajte ih, sporazuman sam sa svim što vi tražite; dogovorimo se danas, a sutra potpišimo, jer moj arhitekt mora sutra započeti s radovima...

— Gospodine — nastavi Moli.neux gledajući trgovca kišobranima — dospjela je jedna tromjesečna stanarina koju gospodin Cayron neće da platim đodat ćemo to malim mjenicama da bi najamnina tekla od siječnja do siječnja. Bit će pravilnije.

— Pa dobro — reče Birotteau.

— Jedan sou po svakoj Uvri za vratara...

— Ali vi mi ne dozvoljavate upotrebu stubišta, ulaza, pa nije pravedno...

— Ta vi ste stanar — reče mali Molineux odlučnim glasom. — Ako pazimo oštro na načela, vi dugujete porez na vrata i prozore i vaš udio u nametima. Kad se o svemu dogovorimo, neće više biti nikakvih poteškoća. Vi se mnogo širite, gospodine, idu li dobro poslovi?

— Da reče Birotteau ali ima i drugih razloga. Kod mene će se sastati nekoliko prijatelja da proslavimo i oslobođenje zemlje i moje odlikovanje Legijom časti.

— Tako — reče Molineux — vi ste zaista zaslužili tu nagradu!

— Da — reče Birotteau — možda sam postao dostojan tog odlikovanja i kraljevske naklonosti kao sudac Trgovačkog suda i boreći se 13. vendemiaira za Bourbone na stubištu Saint-Rocha, gdje me ranio Napoleon; ove povelje...

— Ravne su onima naših hrabrih vojnika bivše kraljevske vojske. Traka je crvena samo zato što se natopila prolivenom krvlju.

Na ove riječi, koje je mali Molineux uzeo iz Constituonnela, Birotteau se nije mogao uzdržati a da ga ne pozove na proslavu. Molineux se sav topio zahvaljujući i bio je spreman da mu oprosti što ga je prezreo. Starac otprati svog novog stanara do praga obasipajući ga uljudnošću. Kad je Birotteau bio s Cayronom usred dvorišta Batave, podrugljivo pogleda svog susjeda.

— Nisam vjerovao da mogu postojati takvi bogalji.

— Ah, gospodine — reče Cayron — svi ljudi nemaju vaše sposobnosti!

Birotteau se mogao smatrati višim čovjekom nasuprot gospodinu Molineuxu. Zbog odgovora trgovca kišobranima on se zadovoljno nasmiješi i pozdravi ga kraljevski.

— Ja sam na velikoj tržnici — pomisli Birotteau — hajde da sklopim posao s lješnjacima.

Pošto je jedan sat tražio, prodavačice na velikoj tržnici uputile su Birotteaua u ulicu Lombarđs, gdje su se trošili lješnjaci za ošećerene bombone. Od svojih prijatelja Matifatovih saznao je da suhe lješnjake prodaje na veliko samo neka gospođa Angelika Madou koja stanuje u ulici Perrin-Gasselin, a to je jedina trgovina gdje se može naći pravi provansalski i pravi bijeli alpski lješnjak.

Ulica Perrin-Gasselin je jedna od mnogih uličica u labirintu koji zatvaraju pristanište, ulica Saint-Denis, ulica Ferronnerie i ulica Monnaie, a taj labirint je kao nekakva utroba grada. Tu je sve prepuno mnogobrojne razne i pomiješane robe, smrdljive i raskošne, haringa i muselina svile i meda, maslaca i finog tila, a osobito mnogo ima trgovina o kojima Pariz i ne sluti, kao

što ni ljudi ne znaju što sve njihova gušterača prokuhava. Krvopija tih sitnih trgovina bio je neki Bidault, nazvan Gigonnet, bankar, koji je stanovao u ulici Greneta. Ovdje, u bivšim konj usnicama, stanuju tone ulja, u skladištima ima na milijarde pamučnih čarapa. Tu se na veliko čuvaju živežne namirnice koje se prodaju na malo u tržnici. Gospođa Madou, bivša prodavačica svježe morske ribe, bacila se prije deset godina na trgovinu suhim voćem, i to zbog ljubavnog odnosa s bivšim vlasnikom tih trgovina; ona je već dugo opskrbljavala piljarice, a bila je muškaračke i izazivačke ljepote, koje je tada već nestalo u prekomjernoj gojaznosti. Stanovala je u prizemlju jedne žute ruševne kuće koju su na svakom katu podupirale ukrštene željezne poluge. Pokojniku je uspjelo da se otrese konkurencije i da svoju trgovinu pretvori u monopol. Iako je njegovoj nasljednici nedostajala potpuna naobrazba, ipak je mogla, na temelju iskustva, i dalje trgovati i obilaziti svoja skladišta koja su bila smještena po šupama, konjušnicama, bivšim radionicama, u kojima se ona uspješno borila s kukcima. Nije imala mi poslovnice, ni blagajne, ni poslovne knjige jer nije znala ni čitati ni pisati, te je udarcima šake udarala po pismu, na koje je gledala kao na kakvu uvredu. Uostalom, bila je dobra žena, crvena u licu, nosila je na glavi kapu, a na kapi još i maramu, te je svojim siktavim glasom sebi pribavljala poštovanje vozara koji su joj dovozili robu, a male svađe s njima svršavala je bocom dobra bijela vina. Nije mogla imati nikakvih poteškoća sa proizvođačima jer se s njima dopisivala gotovim novcem, što je bio jedini način da se međusobno sporazume; teta Madou posjećivala ih je za vrijeme ljeta. Birotteau spazi ovu divlju trgovkinju između vreća lješnjaka, kestena i oraha.

— Dobar dan, moja draga gospođo — reče Birotteau.

— Tvoja draga? — odvrati ona. — Ej, sinko, ti me poznaš kao da si sa mnom baš u ugodnim odnosima? Jesmo li zajedno pasli ovce?

— Ja sam trgovac miomirisima, a osim toga podnačelnik drugog pariškog gradskog kotara, stoga, kao viši općinski službenik i potrošač, imam pravo da drukčije govorite sa mnom.

— Ja se udajem kad mi se prohtije — reče muškobanja — ne kupujem ništa u općini i ne umaram podnačelnika. Moje me mušterije obožavaju i ja govorim s njima kako je mene volja. Ako im se to ne sviđa, neka kupe kod drugoga.

— Takve su posljedice monopola! — progunđa Birotteau.

— Popol! Pa to je moje kumče; bit će da je napravio kakvu glupost; dolazite li vi zbog njega, moj poštovani visoki općinski službeniče? reče ona umekšavši glas.

— Ne imao sam čast reći vam da dolazim kao kupac.

— E pa, kako se ono ti zoveš, momče? Nisam te još nikad vidjela,

— Kad tako govorite, bit će da jeftino prodajete lješnjake!? — reče Birotteau, pošto joj je rekao svoje ime i zanimanje.

— Eh, vi ste onaj slavni Birotteau koji ima lijepu ženu. E, pa koliko hoćete ovih slatkih lješnjaka, ljubavi moja draga?

— Šest tisuća livara.

— To je sve što imam — reče trgovkinja govoreći kao promukla frula. — Dragi gospodine, ne spadate vi među lijenčine koji udavaju kćeri i posiplju ih miomirisima! Neka vas bog blagoslovi, vi ste poslovan čovjek! Oprostite mi što imam tako malo. Vi ćete biti divna mušterija i vi ćete se usjeći u srce žene koju najviše volim na ovom svijetu.

— Koje?

— E, pa drage gospođe Madou.

— Pošto su lješnjaci?

— Za vas, gazdo, dvadeset i pet franaka za stotinu livra, ako kupite sve.

— Dvadeset i pet franaka — reče Birotteau — to je svega tisuću i pet stotina franaka! A možda će mi trebati na stotine tisuća godišnje.

Da, pogledajte lijepu robu, ubrana je bez čaške! reče trgovkinja i zarije svoju crvenu ruku u vreću krupnih lješnjaka. I nisu šuplji, dragi gospodine! Ta trgovac špeceraja prodaje one svoje jadne lješnjake po dvadesiet i četiri sioua livru i na svake četiri livre miješa jednu livru sitnih. Zar da ja izgubim na svojoj robi da bih vam se svidjela'* Vi ste doduše ljubazni, ali još mi se dovoljno ne sviđate da bih gubila novac! Ako vam toliko treba, moći ćemo se pogoditi po dvadeset franaka, jer ne smijem odbiti podnaćelnika, to bi donijelo nesreću mladoženjama! De, popipajte lijepu robu!
Kako je samo teška! Nema ni pedeset lješnjaka u jednoj livri! Puni su, bez crva!

— Dobro, pošaljite mi šest tona za dvije tisuće franaka, plativo u roku od devedeset dana, ulica Fabourg-du-Temple, u moju tvornicu, sutra rano ujutro!

— Žurit ću se kao mlada. E, onda zbogom, gospodine podnačelniče i ne ljutite se. No, ako je to vama svejedno, više bih voljela vašu mjenicu na četrdeset dana, jer sam vam zacijenila prejeftino, i ne mogu još gubiti eskompt! Iako' tatica Gigonnet ima nježno srce, on nam ipak pije krv kaopauk mušici.

— Neka bude na petnaest dana. No vagat ćemo po sto livara da ne bude šupljih. Inače odustajem.

— Oh, pseto nijedno, razumije se u to — reče gospođa Madou ne možeš mu podvaliti. To su ga naučili oni lupeži iz ulice Lambards! Sve su se te vučine složile da proždru jadne jaganjce.

Janje je bilo pet stopa visoko i tri široko, a bilo je nalik na kamen međaš odjeven u prostu pamučnu tkaninu s prugama, bez pasa. Trgovac miomirisima išao je ulicom SaintHonore, udubio se u svoje kombinacije i razmišljao o svom dvoboju s uljem Macassar, o natpisima na bočicama, obliku bočica, vrsti čepova, boji oglasa. I još ljudi vele da nema pjesništva u trgovini! Ni Newton nije toliko računao za svoj čuveni binom, koliko Birotteau za svoju *comagene esenciju,* jer je ulje postalo esencija, i on je upotrebljavao sad jedan sad drugi izraz ne znajući mu pravo značenje. Sve su mu se kombinacije izmiješale u glavi, pa je on tu besmislenu djelatnost smatrao bitnim radom talenta. Tako zadubljen prešao je ulicu des Bourdonnais te se morao vratiti kad se sjetio svoga ujaka.

Clauđe-Joseph Pillerault, koji je nekada imao trgovinu gvožđarijoim *Zlatnom zvonu,* takav kakav je, bio je lijep: njegovo odijelo i njegove navike, njegova pamet i njegovo srce, njegov govor,
njegovo mišljenje, jednom riječju, sve je kod njega bilo skladno. Budući da je bio sam i jedini od rodbine gospođe Birotteau, to je Pillerault svu svoju ljubav usredotočio na nju i na Cesarinu, pošto je dok je još bio trgovac, izgubio ženu i sina, a zatim i posvojče, sina svoje kuharice. Ti okrutni gubici bacili su ovog dobričinu u kršćanski stoicizam, u to lijepo učenje koje je oduševljavalo njegov život t obojilo njegove dane onom u isti mah toplom i hladnom bojom

što pozlaćuje zimske zalaske sunca.. Njegova mršava glava i upali obrazi stroga izgleda,, na kojima su se skladno slile boje okera i čađe, bila je upadno slična slikama Vremena, kako ga običavaju prikazivati slikari kad žele rasprodati što više slika, ali su navike trgovačkog života na njemu umanjile onu monumentalnu i odbojnu crtu koju pretjeravaj-u slikari, kipari i ljevači zidnih satova. Pillerault je bio srednjeg stasa, više dežmekast nego debeo, kao da ga je priroda stvorila za rad i dug život, bio je plećat i snažno građen, osorna temperamenta, koji nije pokazivao svoja čuvstva, ali nije bio neosjetljiv. Pillerault, u sebi zatvoren, kao što je odavalo i njegovo mirno i suzdržano ponašanje, imao je posve unutrašnju osjetljivost bez riječi zanosa. Njegove oči sa zelenim šarenicama uprskanim crnim tačkicama isticale su se nepomućenom bistrinom. Njegovo čelo, koje je vrijeme naboralo ravnim borama i požutjelo, bilo je malo, zbijeno, tvrdo, pokriveno srebmastom kosom koju je kratko šišao i češljao. Tanko ocrtana usta odavala su opreznost, ali ne škrtost. Žive oči otkrivale su život, u kome je bilo sadržaja. Napokon poštenje, osjećaj dužnosti i istinska skromnost kaoda su stvarale i davale njegovu licu izraz čvrsta zdravlja. On je šezdeset godina živio tvrdim i trijeznim životom neumorna radnika. Njegov je život bio nalik na Cesarov, osim Cesarovih sretnih okolnosti. Bioje pomoćnik do svoje tridesete godine, pa je svoj novac uložio u trgovinu u ono vrijeme kad je Cesar svoje.uštednje ulagao u rente; naposljetku pretrpio je ono najgore: njegovi tmokopi i njegova željezna roba bili su rekvirirani. Njegov razborit i suzdržtjiv karakter, njegova sposobnost predviđanja i matematička promišljenost djelovale su i na njegov način rada. Veći dio svojih poslova uglavljivao je na riječ, a rijetko je kada imao poteškoća. Budući da je bio promatrač, kao i svi ljudi koji razmišljaju, on je proučavao ljude puštajući ih da govore. Tada bi znao odbiti dobre poslove u koje bi zagrizli njegovi susjedi, ali bi se kasnije pokajali i govorili da Pillerault nanjuši lopuže. Više je volio male i sigurne zarade nego smjele pothvate koji su dovodili u pitanje velike svote. Imao je u dućanu ploče za kamine, roštilje, grube podglavke za kamine, kotliće od željeza i od lijevana željeza, motike i seljački pribor. Ova dosta nezahvalna roba zahtijevala je od njega pretjerani tjelesni rad. Zarada nije bila u skladu sa radom, malo je koristi bilo od te nezgodne robe koju je bilo teško pomicati i spremati u skladište. Tako je on mnioigio sanduka zakucao, mnogo pakovao, otpakovao, mnoga kote istovario. Ničiji imetak nije bio ni otmjenije, ni zakonitije, ni časnije stečen nego njegov. Niti je svoje poslove suviše hvalio, niti je za njima trčao. Posljednjih dana njegova trgovačkog života moglo ga se vidjeti kako pred svojim dućanom puši lulu, promatra prolaznike i nadzire rad svojih pomoćnika. Kad se povukao iz poslova godine 1814., njegov se imetak sastojao od sedamdeset tisuća franaka koje je uložio u državne zajmove, od kojih je imao pet tisuća i nekoliko stotina franaka prihoda, i od četrdeset tisuća franaka plativih u pet godina bez kamata, a to je bila svota za koju je prodao svoju trgovinu jednom svom pomoćniku. U trideset godina on je godišnje pravio otprilike sto tisuća franaka prometa te je zarađivao sedam odsto na tu svotu, dok je na izdržavanje trošio polovinu zarade. Takva je bila njegova bilanca. Susjedi onu wfcu bili zavidni zbog uspjeha te su hvalili njegovu razboritost, a da je nisu razumjeli. Na uglu ulica Monnaie i Saint-Honore nalazi se kavana David, gdje je svraćalo nekoliko starih trgovaca poput Pilleraulta da uvečer piju kavu. U toj je kavani ponekad bilo predmet šala njegovo posvajanje kuharičina sina, i to takvih šala

koje se zbijaju na račun poštovana čovjeka jer je trgovac gvožđarijom ulijevao poštovanje, iako ga nije tražio; dovoljno mu je bilo njegovo vlastito poštovanje. Stoga, kad je Pillerraultu umro taj jadni mladić, na sprovodu mu je bilo više od dvije stotine ljudi koji su ga pratili do groblja. U to se vrijeme on junački držao. Njegova bol, koju je suzdržavao kao i svi jaki ljudi bez nadutosti, povećala je simpatije gradske četvrti za tog *poštenjačinu.* Ta se riječ za Pilleraulta izgovarala tako da je dobivala šire i plemenitije značenje. Trezvenost Clauđa Pilleraulta, pošto je postala navika, nage se mogla predati, užicima dokona života kad je, napustivši trgovinu, stupio u odmor koji toliko slabi pariškog građanina; on je nastavio da živi kao i prije i oživio je svoju starost političkim uvjerenjima koja su, recimo odmah, bila kramje ljevice. Pillerault je pripadao onoj radničkoj stranci koju je revolucija združila s građanstvom. Jedina mrlja u njegovu karakteru bila je važnost koju je pridavao svome uvjerenju: bilo mu je stalo do svojih prava, do slobode, do tekovina revolucije. On je vjerovao da dobrobit i političku samostalnost revolucije kompromitiraju jezuiti, kojih su tajnu moć objavljivali liberali, i da im prijeti opasnost od mišljenja koje je *Constitutionnel* pripisivao prijestolonasljedniku. Uostalom, bio je dosljedan u svom životu i u svojim mišljenjima: u njegovom političkom uvjerenju nije bilo uskoće, on nije nikada vrijeđao svoje protivnike, bojao se dvorjanika i vjerovao je u republikanske vrline: bio je uvjeren da je Mannel čist od svake neumjerenosti, da je general Foy velik čovjek, da je Casimir Perier bez ambicija, da je la Fayette politički prorok, Courier dobar čovjek. Uostalom, imao je plemenitih tlapnja. Ovaj je lijepi starac živio obiteljskim životom, išao je Ragonovima i k svojoj nećakinji, k sucu Popinotu, k Josephu Lebasu i k Matifatovima. Za sve njegove lične potrebe trebalo mu je tisuću i pet stotina franaka. Ostatak svojih prihoda davao je u dobrotvorne svrhe, za darove kćeri svoje nećakinje; četiri puta godišnje davao je večeru za svoje prijatelje kod Rolanđa u ulici Hazard i vodio ih je na kazališne predstave. On je igrao ulogu onih starih momaka od kojih udate žene izvlače mjenice, plative po predočenju, da bi zadovoljile svoje hirove: izlet u prirodu, predstavu u Operi i planine Beaujon. Pillerault je bio sretan što je nekom omogućio užitak, uživao je u radostima drugih. Kad je prodavao svoj dućan, nije htio iseliti iz gradskog kotara na koji se naučio, pa je u ulici Bourbonnais, u jednoj staroj kući na četvrtom katu uzeo mali stan od tri sobe. Isto tako kao što su se običaji Molineuxa ocrtavali u njegovu čudnom pokućstvu, tako se i Pilleraultov čist i jednostavan život otkrivao u unutrašnjem rasporedu njegova stana koji se sastojao od predsoblja, salona i sobe. Po svojoj veličini to je otprilike bila samostanska ćelija. Predsoblje s crvenim i uglačanim pločicama imalo je samo jedan prozor na kojemu su visjeli bijeli zastori od pamučne tkanine s crvenim rubom, stolice od mahagonija presvučene učinjenom crvenom ovčjom kožom što je bila zakucana pozlaćenim čavlima; zidovi su bili zastrti papirom maslinasto zelene boje i urešeni slikama *Zakletva Amerićana* i *Bitka kod Austerlitza.* Salon, koji je sigurno uredio tapetar, imao je žuto pokućstvo s ružama i sag; na kaminu bio je pribor iz bronze bez pozlate, prednji dio kamina bio je oslikan; jedan stup sa staklenom vazom za cvijeće i okrugli stol sa priborom za liker. Novo pokućstvo dovoljno je otkrivalo žrtvu što ju je stari gvožđarski trgovac, koji je rijetko kad primao goste, prinio svjetskim običajima. U njegovoj spavaonici, jednostavnoj kao fratarska ćelija ili soba kakva stara vojnika, a to su dva čovjeka koji najbolje znaju procijeniti život,

upadalo je u oči raspelo sa škropionicom. Ovo javno ispovijedanje vjere jednog stoičkog republikanca duboko se doimalo. Jedna mu je starica vodila kućanstvo, ali je njegovo poštovanje prema ženama bilo tako veliko da joj nije dozvoljavao da mu lasti cipele, koje mu je čistio -neki ulični čistač kod koga se pretplatio. Odijevao se jednostavno i uvijek jednako. Obično je nosio dug kaput i hlače od plavog sukna, prsluk od šarena platna iz Rouena, bijelu kravatu i jako otvorene cipele; u svečane dane oblačio je odijelo s metalnim dugmetima. Najstrožom točnošću držao se svojih navika: ustajanja, doručka, izlaženja, ručka i večere i vraćanja kući, jer urednost u navikama produžava život i održava zdravlje. Cesair, Ragonovi, opat Loraux i on nikada nisu međusobno govorili o politici, jer su se ljudi tog društva i previše dobro znali a da bi jedan drugoga pokušali predobiti za svoje uvjerenje. Kao njegov nećak, kao i Ragonovi, i on je imao veliko povjerenje u Raguina. Za nj je pariški javni bilježnik uvijek bio časno biće, živo utjelovljenje poštenja. U poslu sa zemljištem Pillerault je počeo ispitivati što je bilo razlogom smjelosti kojom se Cesar borio protiv predosjećanja svoje žene.

Trgovac miomirisima popeo se uz sedamdeset i osam stepenica koje su vodile do malih smeđih vrata stana njegova ujaka, i pritom je mislio da taj starac zaista mora biti čvrst kad se uvijek penje tim stepenicama, a da se nikada ne potuži na njih. Našao je dugi kaput i hlače vani obješene na vješalici; gospođa Vaillant ih je četkala i čistila, dok je ovaj istinski filozof ručao pokraj vatre i čitao skupštinske rasprave u *Constltutionnelu* i u *Journal du Commerce.*

— Striče — reče Cesar — posao je uglavljen, sastavljaju se ugovori. Međutim, ako se vi bojite ili ako ste se predomislili, možete još uvijek raskinuti.

— Zašto da ga raskinem? Posao je dobar, ali treba dugo čekati dok se ostvari, kao i svi sigurni poslovi. ..Ta imam u banci pedeset tisuća franaka, jučer sam dobio posljednjih pet tisuća na račun svog dućana. Što se tiče Ragonovih, oni ulažu u to sav svoj imetak.

— E, pa kako onda žive?

— Ta umiri se, oni ipak žive.

— Ja vas razumijem, striče — reče Birotteau živo uzbuđen i stisnu ruku strogom starcu.

— Kako će biti izvršen posao? — naglo upita Pillerault.

— Ja kupujem tri osmine, vi i Ragonovi jednu osminu. Ja ću vam kreditirati dok se ne ovjere ugovori.

— Dobro, momče! Bit će da si veoma bogat kad u to bacaš tri stotine tisuća franaka! Čini mi se da mnogo toga stavljaš na kocku izvan svoje trgovine. Neće li joj to škoditi? Uostalom, to se tebe tiče. Ako doživiš neuspjeh, evo rente po osamdeset, ja bih mogao prodati i dvije tisuće franaka državnih dugova. Čuvaj se, mladiću: ako ti ja ustrebam, znači da ćeš dirati u imetak svoje kćeri.

— Striče, kako vi jednostavno kažete najljepše stvari! Vi mi uzbuđujete srce.

— Čas prije general Foy uzbudio mi ga je na drugi način. Napokon, idi, uglavi posao: zemljišta neće pobjeći, polovina ću biti naša. Bude li trebalo čekati i šest godina, još uvijek ćemo imati nešto prihoda, jer ima na njima radionica koje se iznajmljuju, dakle ne možemo ništa izgubiti. Ima samo jedna mogućnost, iako je nemoguća, ako bi nam Roguin odnio naše pologe...

— Upravo mi je to govorila noćas žena, ona se boji...
— Da Roguin ne ukrade naše pologe? — zapita Pillerault smijući se. — A zašto?
— Ona haže da mu nešto previše smrdi u nosu, i kao svi ijudi koji ne mogu imati žene, pomahnitao je za...
Pošto mu je izbjegao smiješak nevjerovanja, Pillerault otkine komadić papira iz jedne knjižice, napiše svotu i potpiše se.
— Evo ti potvrda za banku na sto tisuća franaka za Ragonove i za mene. Ti jadnici su ipak prodali onoj tvojoj rđi du Tilletu petnaest svojih dionica rudnika Vorčin da zaokruže svotu. To su valjani ljudi u nevolji, pa čovjeka srce boli. Tako divni, tako otmjeni ljudi, jednom riječju, cvijet starog građanstva! Brat gospođe Ragon, sudac Popinot, ne zna ništa o tome, oni taje pred njim da ga ne bi spriječili da i dalje vrši dobra djela. To su ljudi koji su trideset godina radili kao i ja.
— Bog dao da moje *Comagenovo ulje* uspije! — poviče Birotteau — bit ću dvostruko sretan. Zbogom, striče, dođite na večeru u nedjelju s Ragonovima, Roguinom i gospodinom Claparonom, jer ćemo svi potpisati prekosutra; sutra je petak, neću zaključavati pasi...
— Zar si i ti praznovjeran?
— Striče, ne bih mogao nikada vjerovati da dan kad su ljudi ubili sina božjeg donosi sreću. Dvadeset i prvoga siječnja nećemo poslovati.
— Do viđenja u nedjelju — naglo će Pillerault.
— Bez svojih političkih uvjerenja — pomisli Birotteau silazeći niza stube — on bi bio najbolji čovjek na svijetu. Sto će mu politika? Bilo bi mu sasvim dobro kad ne bi na to mislio. Njegova tvrdoglavost samo je dokaz da nema savršenih ljudi. — Već je tri sata! — reče Cesar, vrativši se kući.
— Gospodine, zar vi kupujete ove mjenice? — upita ga Celestin pokazujući mu papire trgovca kišobranima.
— Da, po šest bez provizije. Ženo, pripremi mi odijelo i sve ostalo, idem gospodinu Vauquelinu, znaš zašto. Svakako i bijelu kravatu.
Birotteau izda neka naređenja svojim pomoćnicima, ali nije vidio Popinota. Sjetio še da se njegov budući poslovni drug oblači i brzo se popne u svoju sobu gdje je našao đresđensku *Djevicu Mariju* divno uokvirenu, kako je bio naredio.
— Je li lijepa? — upita svoju kćer.
— Oh, tata, i te kako je lijepa, inače bi ti se rugali.
— Gle, kći psuje svoga oca!... E pa, što se mene tiče, ja isto taiko volim *Heru i Leandra. Djevica Marija* je vjerski motiv koji bi pristajao u kakvoj kapeli, ali *Heru i Leandra,* ah! ja ću je kupiti jer me je bočica s uljem podsjetila...
— Tata, ja te ne razumijem.
— Virginija, kočiju! — poviče Cesar gromkim glasom, pošto se obrijao i pošto se stidljivi Popinot pojavio vukući svoju nogu zbog Cesarine.
Zaljubljeni Popinot nije još opazio da njegova tjelesna mana ne postoji više za njegovu mladu gospodaricu. Prekrasan dokaz ljubavi koji mogu osjetiti samo ljudi kojima slučaj nanese kakvu god tjelesnu manu.
— Gospodine — reče on — tijesak će moći proraditi sutra.
— E pa što je tebi, Popinot? — upita Cesar, videći da je Anselme pocrvenio.
— Gospodine, to je od sreće što sam našao dućan sa stražnjom sobom, kuhinjom, dvije sobe na katu i skladištima u ulici Cinq-Diamants za tisuću i dvjesta franaka godišnje.

— Treba napraviti najamni ugovor na osamnaest godina — reče Birotteau — ali sada hajdemo gospodinu Vauquelinu. Razgovarat ćemo putem.

Cesar i Popinot uđoše u kočiju pred začuđenim pomoćnicima koje iznenadiše pretjerana odijela i neobična kočija, jer nisu znali o kakvim velikim stvarima razmišlja vlasnik *Kraljice ruža.*

— Dakle, sad ćemo saznati istinu o lješnjacima! — reče trgovac miomirisima.

— O lješnjacima? — upita Popinot.

— Sad znaš moju tajnu, Popinot — reče trgovac miomirisima — izmakla mi se riječ *„lješnjaci“* sve je u tome. Jedino ulje od lješnjaka potiče rast kose, nijedna tvornica miomirisima nije pomislila na to. Gledajući sliku Hero i Leanđar, pomislio sam: „Ako su stari narodi upotrebljavali toliko ulja za kosu, imali su i razloga za to, jer stari narodi nisu ni za što stari! Unatoč tvrdnji suvremenika, ja se slažem s mišljenjem Boileaua o starim narodima. To mi je bila polazna tačka da stignem do ulja od lješnjaka, zahvaljujući malom Bianchonu, studentu medicine, tvom rođaku; on mi je rekao da njegovi školski drugovi mažu lješnjakovim uljem svoje brkove i zaliske da bi brže rasli. Nedostaje nam samo potvrda slavnog gospodina Vauquelina. Kad nam on to Objasni, mi nećemo varati javnost. Čas prije sam bio na glavnoj tržnici kod jedne trgovkinje lješnjacima da kupim sirovinu; začas ću biti kod jednoga od najvećih učenjaka Francuske da me uputi kako ću iscijediti ulje. Poslovice .nisu glupe, krajnosti se dodiruju. Eto, mladiću, trgovina posreduje između poljoprivrednih proizvoda i nauke. Angelika Madou bere, gospodin Vauquelin iscjeđuje ulje, a mi ga prodajemo. Lješnjaci stoje pet soua po livri; gospodin Vauquelin će im postostručiti vrijednost, a mi ćemo možda učiniti uslugu, čovječanstvu, jer ako taština prouzrokuje čovjeku velike muke, onda mu je dobro kozmetičko sredstvo pravi melem.

Budući da je zadivljeni Popinot pobožno slušao oca svoje Cesarine, to je samo podsticalo Birotteauovu rječitost u ikojoj je sebi dopustio najdivnije riječi koje građanin može izmisliti.

— Anselme, budi smjeran — reče mu ulazeći u ulicu gdje je stanovao Vauquelin — sad ćemo ući u svetište nauke. Postavi *Djevicu Mariju* tako da upadne u oči, ali neusiljeno, na kakav stolac u blagovaonici. Samo da se ne smetem dok budem govorio! — vikne naivno Birotteau. — Popinot, taj mi čovjek čini kemijski dojam, njegov mi glas grije utrobu, čak mi izazivlje laki proljev. On je moj dobročinitelj, a za nekoliko časaka, Anselme, bit će i tvoj.

Od tih riječi Popinota prođoše hladni žmarci, i on poče hodati kao po jajima i pogleda nemirnim pogledom zidove. Gospodin Vauquelin bio je u svojoj radnoj sobi kad su mu najavili Birotteaua. Akademik je znao da je trgovac miomirisima pođnačelnik i da je u velikoj milosti, pa ga je primio.

— Vi me niste zaboravili ni sada kad ste se tako visoko popeli? — reče učenjak. — Da, od kemičara do trgovca miomirisima samo je jedan korak.

— Na žalost, gospodine, od vaše genijalnosti do jednostavnog dobričine, kao što sam ja, čitava je beskrajnost. Ja vam dugujem ono što vi zovete mojom veličinom, i neću to zaboraviti ni na ovom ni na onom svijetu.

— Oh! na drugom kažu da ćemo svi biti jednaki, i kraljevi i šeprtlje.

— To jest kraljevi i šeprtlje koji su sveto živjeli, — primijeti Birotteau.

— To je vaš sin? — upita Vauquelin gledajući u maloga Popinota koji se izbezumio što nije vidio ništa neobično u radnoj sobi, gdje je mislio naći

kojekakvih grdoba, ogromne strojeve, kovine koje lete i oživljene tvari.

— Ne, gospodine, ali to je mladić koga volim i koji dolazi da od vas zamoli dobročinstvo koje je ravno vašem talentu. Nije li ono beskrajno? — reče on lukavo. — Dolazimo da se po drugi put, poslije šesnaest godina, s vama posavjetujemo o jednoj važnoj stvari o kojoj kao trgovac miomirisima ništa ne znam.

— O čemu se radi?

— Znam da gubite noći zbog kose i da ste se posvetili njezinu ispitivanju! Dok ste vi na to mislili zbog slave, ja sam mislio zbog trgovine.

— Dragi gospodine Birotteau, što želite od mene, možda analizu kose?

I on uze komadić papira.

— Pročitat ću u Akademiji nauka podnesak o tome — nastavi. — Kosa se sastoji od dosta velike količine sluzi, male količine bijela ulja, od mnogo zelenkastocrna ulja, od željeza, od nekoliko atoma manganova oksida, kalcijeva fosfata, silicija i mnogo sumpora. Različiti razmjeri ovih tvari stvaraju različitu boju kose. Tako, na primjer, riđa kosa ima mnogo više crnozelenkastog ulja nego druga.

Cesar i Popinot upravo smiješno raskolačiše oči.

— Zar devet tvari? — vikne Birotteau. — Kako, žar u jednoj vlasi ima kovina i ulja? To ste mi morali reći vi, čovjek, koga duboko poštujem, pa da u to vjerujem. Nije li to čudno!... Bog je velik, gospodine Vauquelin.

— Kosa je proizvod jednog čahurastog organa — nastavi veliki kemičar — koji je nalik na nekakav džep otvoren s obje strane: jednom se stranom drži u vezi s nervima i krvnim sudovima, a kroz drugu raste kosa. Po mišljenju nekih mojih kolega učenjaka, a među njima i gospodina de Blainvillea, kosa je mrtvi dio koji taj džep ili grobnica ispunjena nekakvom tvari izbacuje.

— Moglo bi se reći da je to nekakav znoj u štapićima — poviče Popinot, koga trgovac slabo udari nogom u petu.

Vauquelin se nasmiješi Popinotovoj primjedbi.

— Zar ne da ima sredstava? — nato će Cesar gledajući Popinota. — No, gospodine, ako je kosa mrtvorođenče, onda nije moguće oživjeti je, i mi smo propali! Prospekt je besmislen. Vi ne znate kako su ljudi čudni, ne možete im reći...

— Da imaju bunjište na glavi — reče Popinot, htijući da opet nasmije Vauquelina.

— Zračne katakombe — odgovori mu kemičar, prihvativši šalu.

— A ja sam već kupio lješnjake! — poviče Birotteau, kao trgovac koga boli gubitak. — Ali zašto se prodaju?...

— Umirite se — nato će Vauquelin sa smiješkom. — Sve mi se čini da se tu radi o nekoj tajni koja sprečava da kosa ispada i sijedi. Slušajte, evo vam moje mišljenje koje sam o tom stvorio, poslije svih mojih radova.

Popinot naćuli uši kao preplašeni zec.

— Po mome mišljenju, bilo da je ta tvar živa ili mrtva, ona gubi boju zato što se tvari koje joj daju boju prestaju izlučivati, a to objašnjava zašto dlaka životinja u sjevernim zemljama blijedi i pobijeli zimi.

— Hm! Popinot!

— Očito je — nastavi Vauquelin — da se slabljenje kose može pripisati naglim promjenama okolne temperature...

— Okolne, Popinot... zapamti, zapamti — poviče Cesar.

— Da — reče Vauquelin — izmjeničnoj toplini i studeni ili unutarnjim zbivanjima koja izazivlju iste posljedice. I zato je vjerojatno da glavobolje ili druge bolesti u glavi upijaju, uništavaju ili premještaju hranjive sokove. Ono što se zbiva u nutrini,, to je stvar liječnika. Što se tiče vanjštine, to je stvar vaših kozmetičkih sredstava.

— E pa, gospodine, vi mi vraćate život. Ja sam pomišljao na prodaju ulja od lješnjaka, jer su stari narodi upotrebljavali ulje za kosu, a stari su stari, ja sam Boileauova mišljenja. Zašto su se mazali atleti?...

— Maslinovo ulje vrijedi koliko i Iješnjakovo — reče Vauquelin, koji nije slušao Birotteaua. — Svako ulje je dobro da sačuva mesnati dio korijena od štetnih utjecaja za tvar koju i dalje podstiče na rad, a to mi kemičarizovemo otapanjem. Možda imate pravo. Lješnjakovo ulje sadrži, rekao mi je Dupuytren, jedno sredstvo za jačanje. Nastojat ću da upoznam kakve su razlike između ulja od žira, masline, oraha itd.

— Dakle, nisam se prevario — reče Birotteau slavodobitno — ja sam se sastao s velikim čovjekom. Maeassar je propao! Gospodine, Macassarovo ulje je nekakvo kozmetičko sredstvo koje se nudi, zapravo, koje se prodaje, i to skupo prodaje, za podsticanje rasta kose.

— Dragi gospodine Birotteau — reče Vauquelin — u Evropu nisu došle ni dvije unce[5] Macassarova ulja. Macassarovo ulje nema ni najneznatnije djelovanje na kosu, ali ga Malajci kupuju po cijeni zlata zbog toga što čuva kosu, a ne znaju da je ulje od kita isto tako dobro. Nikakve moći ni kemijske ni božanske...

— Oh, božanske... ne govorite to, gospodine Vauqueline.

— Ali, gospodine, prvi zakon koji treba slijediti jest taj da čovjek bude dosljedan sa samim sobom: bez jedinstva nema sile...

— Ah, tako da...

— Dakle, nema sile koja bi mogla natjerati kosu da naraste ćelavcima, kao što nećete nikada bez štete obojiti riđu ili sijedu kosu, ali hvaleći upotrebu ulja, vi nećete pogriješiti, nećete slagati, pa mislim da će oni koji ga budu upotrebljavali sačuvati svoju kosu.

— Mislite li vi da će Kraljevska akademija nauka htjeti da odobri?...

— Oh! niste vi ništa otkrili — reče Vauquelin. — Uostalom, nadriliječnici su toliko zloupotrebljavali ime Akademije da vam ne bi mnogo pomoglo. Savjest mi ne dopušta da Iješnjakovo ulje smatram čudom.

— Kako bi se najbolje moglo iscijediti, kuhanjem ili tiještenjem? — upita Birotteau.

— Ako lješnjake tiještite između dvije tople daske, dobit ćete više ulja, no ako ga tiještite između dvije hladne daske, ono će biti bolje kakvoće. Treba njime mazati samo kožu — reče dobrodušno Vauquelin — a ne trljati kosu, inače ne bi djelovalo.

— Popinot, dobro to zapamti — reče Birotteau s oduševljenjem koje mu je obasjalo lice. — Evo vam, gospodine, mladića kome će ovaj dan biti najljepši dan u životu. On vas je poznavao i duboko poštovao, a da vas nije nikada vidio. O vama se uvijek govori kod mene. Ime koje uvijek nosimo u srcu često nam je na jeziku. Moja žena, moja kći i ja, mi se svakoga dana molimo bogu za vas, kao što se i mora za svoga dobrotvora.

---

5 unca, stara mjera, otprilike 33 grama.

— To je previše za tu malenkost — reče Vauquelin koji se smeo pred blagoglagoljivom zahvalnošću trgovca miomirisima.

— Koješta — reče Birotteau — vi, koji niste ništa primili od mene, vi nam ne možete zabraniti da vas volimo. Vi ste kao sunce, dajte svijetlo, a oni koje vi obasjavate ne mogu vam ništa vratiti.

Učenjak se nasmiješi i ustade, a za njim ustadoše trgovac miomirisima i Popinot.

— Pogledaj, dobro pogledaj ovu radinu sobu, Anselme. Dopuštate li, gospodine? Vaše je vrijeme tako dragocjeno, možda nećeš više nikad svraćati ovamo.

— E pa, jeste li zadovoljni s poslovima? — upita Vauquelin. — Konačno, mi smo obojica ljudi od posla...

— Dosta dobro, gospodine — reče Birotteau, povlačeći se u blagovaonicu, dok ga je Vauquelin pratio — ali da bismo prodrli s ovom *Comagenom esencijom,* treba nam dosta novaca.

— *Esencija* i *comagene,* to su dvije kričave riječi. Zovite vašu tekućinu *Birotteauovim uljem.* Ako nećete isticati svoje ime, uzmite neko drugo ... Gle, *Djevica Marija* iz Dresdena... Ta, gospodine
Birotteau, vi zaista želite da se posvadimo prije rastanka.

— Gospodine Vauqueline — reče trgovac miomirisima, uhvativši kemičara za ruke — ova rijetka slika ima cijenu samo toliko koliko vrijedi ustrajnost koju sam ja uložio tražeći je; trebalo je isprevrtati čitavu Njemačku da se nađe na kineskom papiru i bez oznake. Znao sam da je želite, no vi ste toliko zaposleni da je niste mogli nabaviti, i tako sam ja bio vaš trgovački putnik. Izvolite, dakle, primiti ne loš bakrorez, nego brigu; pažnju, poduzete korake i pokušaje koji govore o potpunoj odanosti. Više bih bio volio da ste zaželjeli neke stvari koje bi trebalo potražiti u bezdanima i vratiti se da vam reknem: „Evo ih!“ Ne odbijte me. Imamo toliko izgleda da nas se zaboravi, i zato mi dozvolite da se ja, moja žena, moja kći i moj budući zet, mi svi tako izložimo vašim očima. Gledajući *Djevicu,* vi ćete reći: „Ima dobrih ljudi koji misle na mene.“

— Primam — reče Vauquelin.

Popinota i Biratteaua toliko je uzbudila dobrota kojom je akademik izgovorio riječ da su morali brisati suze. — Hoćete li prevršiti vašu dobrotu? — zapita trgovac miomirisima.

— A što želite? — odvrati Vauquelin.

— Kod mene se sastaje nekoliko mojih prijatelja....

I on se podiže na prste, ali ipak sačuva svoj smjerni izgled.

— Da bi proslavili oslobođenje zemlje i moje odlikovanje Legijom časti.

— Ah! — iznenađeno će Vauquelin.

— Možda sam postao dostojan te velike kraljeve sklonosti zato što sam sudac Trgovačkog suda i što sam se borio za Bourbone na stubištu SaintRocha, 13. vendemiaira, kad me je ranio Napoleon... U nedjelju, za dvadeset dana, moja žena priređuje ples, dođite i vi, gospođine! Iskažite nam čast time što ćete toga dana večerati s nama. Time ću ja biti dva puta odlikovan. Ja ću vam unaprijed pismeno javiti.

— E, pa hoću — reče Vauquelin.

— Srce mi je prepuno radosti — reče na ulici trgovac miomirisima. — On će doći k meni. Bojim se da nisam zaboravio što je rekao o kosama! Sjećaš li se ti,

Popinot?

— Da, gospodine, i za dvadeset godina još ću se sjećati.

— Velik čovjek! Kako samo pronicavo gleda! — reče Birotteau. — Ah, u tren oka, odmah je pogodio naše misli i pružio nam mogućnost da uništimo *Macassarovo ulje.* Ah! nema sile koja može natjerati. kosu da raste, Macaissiare, ti lažeš. Popinot, u rukama nam je bogatstvo. Tako budimo sutra u sedam sati u tvornici, dovest će nam lješnjake i napravit ćemo ulje, bez obzira na to što on veli da je svako ulje dobro. Kad bi ljudi to znali, mi bismo propali. Kad mi ne bismo u naše ulje ulili malo lješnjaka i miomirisa, pod kakvom bismo ga izlikom mogli prodavati po tri ili četiri franka za četiri unce?

— Gospodine, vi ćete biti odlikovani — reče Popinot. — Kakva slava za...

— Za trgovinu, zar ne, dijete?

Pomoćnici su opazili pobjedničko držanje Cesara Birotteaua koji je sad bio siguran da će se obogatiti, te su počeli jedan drugome namigivati, jer ih je odlazak kočijom, gazdino i blagajnikovo ponašanje natjeralo da nagađaju štošta neobično. Obostrano zadovoljstvo, i Cesarovo i Anselmovo, koje su odavali lukavi pogledi što su ih izmjenjivali, pogled pun nade koji je Popinot dva puta dobacio Cesarini, sve je to najavljivalo nekakav velik događaj i potvrđivalo nagađanja pomoćnika. U tom zaposlenom i gotovo samostanskom načinu života i najneznatniji događaji poprimali su važnost koju im pridaje robijaš u zatvoru. Ponašanje gospođe Birotteau, koja je s nepovjerenjem odgovarala na olimpijske poglede svog muža, odavalo je da se radi o nekom novom poduzeću; inače bi gospođa Birortrteau bila zadovoljna jer je nju usrećivala prodaja na malo. Naime, dnevni je utržak, iako neobičan, dosegao svotu od šest tisuća franaka jer su neke mušterije došle da plate neke zaostale račune.

Blagovaonica i kuhinja, koja je dobivala svijetlo iz jednog malog dvorišta i bila odijeljena od blagovaonice hodnikom u koji se moglo doći stubištem postavljenim u jednom uglu u stražnjoj sobi dućana, bile su u međukatu gdje je nekada bio stan Cesara i Constance, i zato je blagovaonica u kojoj su oni proveli medeni mjesec bila nalik na mali salon. Za vrijeme objeda dućan je čuvao povjerljivi momak Raguet, ali kad bi se služili kolači ili voće, pomoćnici su silazili u dućan i puštali da Cesar, njegova žena i njihova kći sami svrše ručak pokraj ognjišta. Naslijedio je ovu naviku od Ragonovih koji su se još uvijek pridržavali starih trgovačkih običaja, prema kojima su se gazde držale daleko od pomoćnika. Tada bi Cesarina ili Constanca pripremile trgovcu miomirisima šalicu kave koju je pio sjedeći u naslonjaču pokraj ognjišta. Za to vrijeme Cesar je upoznavao svoju ženu sa sitnim događajima dana, pripovijedao je što je vidio u Parizu, što se zbilo u predgrađu Templea i o poteškoćama u proizvodnji.

— Ženo — reče on pošto su pomoćnici sišli — ovo je jedan od najznačajnijih dana mog života! Kupio sam lješnjake; hidraulični će tijesak sutra proraditi; uglavio sam posao sa zemljištem. Evo ti, i zaključaj ovaj nalog banci — reče, pružajući joj Pilleraultov nalog. — Budući da sam odlučio da se preuredi naš stan, bit će nam veći. Bože, u dvorištu Batave vidio sam veoma čudna čovjeka!

I on ispripovjedi o gospodinu Molineuxu.

— Vidim — odgovori žena, pošto je prekinula njegovu bujicu riječi — da imaš dvije stotine tisuća franaka duga.

— Istina je — reče trgovac miomirisima lažnom poniznošću. — Bože, kako

ćemo to platiti? Ta ne možemo računati sa zemljištima oko Madeleine, iako će to jednoga dana biti najljepša četvrt u Parizu!

— Jednog dana, Cesare.

— Na žalost — reče nastavljajući šaljivo — moje tri osmine vrijedit će mi milion franaka tek za šest godina. A kako ću platiti dvije stotine tisuća franaka? — nastavi Cesar s užasom. — E pa, platit ćemo ih ovim — reče i izvadi iz svoga džepa jedan lješnjak što ga je uzeo od gospođe Madou i pomno ga čuvao.

I on pokaže Cesarini i Constanci lješnjak koji je držao u ruci između dva prsta. Žena nije ni pisnula, ali Cesarina, koju je to zanimalo, reče ocu poslužujući ga kavom:

— Ah, tata, tata, ti se šališ?

Trgovac miomirisima, koji je za vrijeme objeda opazio, kao i njegovi pomoćnici, poglede što ih je Popinot dobacio Cesarini, htio je da raščisti neke svoje sumnje.

— E pa, kćerkice, ovaj je lješnjak uzrok revoluciji u našem stanu. Od večeras bit će jedan manje pod našim krovom.

Cesarina pogleda svog oca tako kao da mu je htjela reći: „Što me se to tiče!"

— Popinot odlazi.

Premda je Cesar bio slab promatrač te je pripremio svoju posljednju rečenicu koliko da joj postavi stupicu, toliko da joj najavi osnivanje tvrtke *A. Popinot i drug,* ipak mu je očinska ljubav pomogla da opazi zbunjene osjećaje što su navrli iz kćerina srca i procvjetali u crvene ruže na njezinim obrazima, i na čelu, i razlile se očima koje je ona oborila. Nato Cesar pomisli da su se Cesarina i Popinot jedno drugom obećali. Od svega toga nije bilo ništa: to dvoje djece, kao svi stidljivi ljubavnici, sporazumijevali su se bez riječi.

Neki moralisti misle da je ljubav strast koja je najmanje ovisna o volji, najnesebičnija i najneproračunanija od svih strasti, osim materinske ljubavi. To mišljenje sadrži grubu zabludu. Iako većina ljudi nije svjesna razloga zbog kojih ljube, ipak svaka fizička i moralna simpatija nije zato ništa manje osnovana na računima duha, osjećaja ili surovosti. Ljubav je bitno sebična strast. Jedni vele sebičnost, drugi proračunanost. I tako bi se svakome tko bi vidio samo ishod moglo najprije činiti nevjerojatnim i čudnim što se tako lijepa djevojka kao Cesarina zagledala u jadnog, šepavog i riđeg mladića. Međutim, ta je pojava u skladu s računicom buržoaskih osjećaja. Objašnjavati ovu pojavu isto je što i izvještavati o brakovima na koje se neprestano gleda s čuđenjem, o brakovima između otmjenih lijepih žena i malih ljudi, između malih i ružnih ženskih stvorenja i lijepih momaka. Tko god trpi od kakve tjelesne mane, bilo da je šepav, krivih nogu, grbav, neobično ružan, bilo da mu je lice osuto mađežima, crvenim mrljama, ili pak pali od Rogu i nove nemoći i drugih nakaznosti, mora izabrati jedno od dvoga: ili da bude strašan ili da postane beskrajno dobar, jer mu se ne dopušta da, kao većina ljudi, plovi između krajnosti. U prvom slučaju on je darovit, genijalan, snažan, jer čovjek ulijeva užas samo snagom zla, poštovanje samo genij alnosću, strah samo duhovitošću. U drugom slučaju njega obožavaju, on popušta ženskoj tiraniji i znade bolje ljubiti nego ljudi bez tjelesnih mana. Budući da su ga odgajali Ragomovi, ljudi puni vrlina, uzori najčasnijeg građanstva, i njegov stric sudac Popinot, Anselme je i zbog svoje čistoće srca i vjerskih osjećanja otkupio svoju laku tjelesnu manu savršenstvom karaktera. Budući da im je upala u oči ova

težnja, koja mladost čini privlačivom, to su Constanca i Cesar često pred Cesarinom hvalili Anselma. To dvoje trgovaca, inače sitničavi, imali su veliku dušu i dobro su razumjeli pitanja srca. Njihove hvale našle su odjeka u srcu djevojke koja je, unatoč svojoj nevinosti, pročitala u čistini Anselmovim očima jaku strast koja uvijek laska, ma koliko star bio udvarač, ma kakav imao položaj ili vanjštinu. Mali je Popinot imao mnogo više razloga da voli ženu nego kakav lijep mladić. Ako mu žena bude lijepa, on bi bio lud za njom sve do posljednjeg dana, ljubav bi mu dala ambiciju, on bi se ubio da usreći svoju ženu, on bi je pustio da gospodari u kući, on bi joj svojevoljno ustupio vlast. Tako je nesvjesno mislila Cesarina, možda ne tako surovo; ona je iz ptičje perspektive nazirala ljubavnu žitvu i razmišljala je uporeďujući: pred očima joj je bila sreća njene majke i drukčiji život ona nije željela, nagonski je vidjela u Anselmu drugog Cesara, koga je odgoj usavršio kao: i nju. Zamišljala je Popinota kao načelnika jednog gradskog okruga i uživala je u tome da sebe vidi kako će skupljati dobrovoljne priloge u svojoj župnoj crkvi, kao što radi njezina, majka u Saint-Rochu. Naposljetku, ona nije više zapažala razlike između lijeve i desne Popinotove noge, ona bi bila kadra da reče: „Zar on šepa?“ Voljela je tu tako jasnu zjenicu, uživala je promatrajući dojam što ga izazivlje njezin pogled u njegovim očima koje bi stidno planule, da ih odmah tužno obori. Aleksandar Crottat, prvi Roguinov pisar, obdaren onim preranim iskustvom koje je dugovao svome zvanju, sa svojim ciničnim i dobroćudnim izgledom, ozlojeđivao je Cesarinu koja je i onako bila ozlojeđena njegovim praznim razgovorima. Popinotova šutnja odavala je blagost, ona je voljela otužni smiješak koji su izazivale beznačajne prostote; budalaštine kojima bi se on smiješio uvijek su je pomalo odbijale. Oni su se zajedno.smijali ili žalostili. Njezina nadmoćnost nije bila zapreka Anselmu da se sav preda radu, i njegova ,s.e neumorna revnost sviđala Cesarini, jer dok su ostali pomoćnici govorili: „Cesarina će se udati za prvog pisara gospodina Roguina“, ona je prozirala da jadni, crvenokosi Anselme nije gubio nadu da će dobiti njezinu ruku. Velika je nada dokaz velike ljubavi.

— Kamo ide? — upita Cesarina svoga oca nastojeći da izgleda ravnodušna.

— Otvara svoj dućan u ulici Cinq-Diamants i, vjeruj mi, zahvaljujem za to bogu! — reče Birotteau, čiji usklik nisu razumjele ni njegova žena ni njegova kći.

Kad bi Birotteau naišao na kakvu moralnu poteškoću, on bi radio kao što rade kukci pred zaprekom, skrenuo bi lijevo ili desno. Stoga on promijeni razgovor odlučivši da će sa svojom ženom razgovarati o Cesarini.

— Pripovijedao sam tvome stricu o tvom strahu i mišljenju o Roguinu, i on se nasmijao — reče Constanci.

— Ne smiješ nikome kazivati što nas dvoje razgovaramo — viknu Constanca. — Možda je ovaj jadni Roguin najpošteniji čovjek na svijetu; on ima pedeset i osam godina i bez sumnje ne misli više...

Ona naglo prekine razgovor, pošto je vidjela kako Cesarina pažljivo sluša, i namignu Cesaru.

— Dakle, dobro sam uradio što sam uglavio — reče Birotteau.

— Pa ti si gazda — odgovori ona.

Cesar uhvati ženu za ruke i poljubi je u čelo. Takav je njen odgovor uvijek značio da prećutno pristaje na naume svog muža.

— Dakle, dućan ćemo zatvoriti u deset sati — poviče trgovac miomirisima

svojim pomoćnicima, silazeći u trgovinu. — Gospodo, pomozite mi! Moramo u toku noći prenijeti sve pokućstvo iz prvog u drugi kat! Treba staviti, kako se kaže, mali lonac u veliki da bi moj arhitekt imao sutra slobodne ruke. Popinot je izašao bez dozvole — nastavi, pošto ga nije vidio. — Eh! Ta on ne spava ovdje, zaboravio sam. Otišao je, — pomisli — da sredi misli gospodina Vauquelina ili da unajmi kakav dućan.

— Znamo mi zašto selimo — reče Celestin u ime druga dva pomoćnika i Ragueta, koji su stajali na okupu iza njega. — Dopuštate li da vam čestitamo, gospodine, na časti koja pada na sve nas?... — Popinot nam je rekao da gospodin...

— E pa, djeco, šta se može? Odlikovali su me! Dakle, ne samo zbog oslobođenja naše zemlje nego i da proslavimo moje odlikovanje ordenom Legije časti, pozvat ćemo naše prijatelje. Možda sam postao dostojan tog odlikovanja i kraljeve milosti kao sudac Trgovačkog suda i kao borac za kraljevsku stvar koju saim branio... u vašim godinama, na stubištu Saint-Rocha, 13. vendemiaira, kad me je, vjere mi, Napoleon, takozvani car, ranio! Bio sam ranjen u bedro, a njegovala me je gospođa Ragon. Budite hrabri i nagradit će vas! Eto, djeco moja, svako zlo nije za nesreću!

— Neće se ljudi nikada više tući po ulicama — reče Celestin.

— Treba se tome nadati — odvrati Cesar, koji je svojim pomoćnicima održao govor, svršivši ga pozivom na ples.

Poziv na ples toliko je oduševio sva tri pomoćnika, Ragueta i Virginiju, da su postali spretni kao pelivani. Svi su se penjali i silazili natovareni stubama, tako da nisu ništa slomili ni prevrnuli. Cesar i njegova žena legoše u drugom katu. Popinotova soba postala je Celestinova i drugog pomoćnika. Treći se kat pretvorio u privremeno skladište pokućstva.

Zahvaćen veličanstvenim žarom, što ga izazivlje priliv živčanog fluida koji u mladića što su ambiciozni ili zaljubljeni razmahuje velike naume, Popinot, mirni i blagi Popinot, pošto se digao s ručka, propinjao se u dućanu kao rasni konj pred trkom.

— Što ti je? — upita ga Celestin.

— To je za mene velik dan, dragojeviću! Otvaram svoj dućan — šapnu mu u uho — a i gospodin Cesar je odlikovan.

— Imate veliku sreću! Gazda vas pomaže — poviče Celestin.

Popinot ne odgovori i nestade kao da ga tjera bjesomučni vjetar, vjetar uspjeha!

— Oh, kaika je sinetan! — reče pomoćnik, koji je slagao rukavice u tuceta, svome susjedu koji je provjeravao cedulje s natpisom. — Gazda je opazio da Popinot gleda Cesarinu, a jer je gazda veoma lukav, on se rješava Anselma; bilo bi mu teško da ga odbije, zbog njegovih rođaka. Anselme prima to lukavstvo kao velikodušnost.

Anselme Popinot silazio je ulicom Saint-Honorć i jurio u ulicu Deux-Ecus da nađe nekog mladića koga je njegov trgovački njuh izabrao da bude glavno oruđe u njegovoj sreći. Sudac Popinot je napravio uslugu najspretnijem pariškom trgovačkom putniku kome su kasnije, zbog njegove neodoljive rječitosti i radinosti prisili nadimak ,,SIavni“. Taj kralj trgovačkih putnika, koji se bavio samo prodajom šešira i luksuzne robe, tada se zvao jednostavno Gaudissart. Kad je imao dvadeset i dvije godine, on se već istakao snagom svoje trgovačke privlačnosti. Tada je još bio vitak, radosnih očiju, imao je

izrazito lice, neumorno pamćenje, pogled sposoban da uoči svačiji ukus, te je zasluživao da bude ono što je kasnije postao: kralj trgovačkih putnika, Francuz u pravom smislu riječi. Nekoliko dana prije Popinot je sreo Gaudissarta koji mu je rekao da se priprema na put. Nada da će ga još naći u Parizu nagnala je zaljubljenog u ulicu Deux-Ecus gdje je saznao da je putnik dobio mjesto u putničkim poštanskim kolima. Da bi kazao zbogom svojoj dragoj prijestolnici, Gaudissart je pošao da gleda neki novi komad u Vaudevillu, te je Popinot odlučio da ga pričeka. Povjeriti uvođenje lješnjakova ulja ovom izvanrednom draguljaru prodajnih domišljatosti, koga su već mazile najbogatije tvrtke, zar to nije bilo isto što i sretno izvući mjenicu? Popinot je imao Gaudissarta. Trgovački putnik, koji je znao tako spretno i vješto smotati i najtvrdokornije ljude, dao se uplesti u prve zavjere protiv Bourbona poslije Napoleonovih stotinu dana vladavine. Gaudissart, kojemu je slobodan zrak bio neophodno potreban, našao se u zatvoru s teretom optužbe zbog veleizdaje. Sudac Popinot, koji je vodio istragu, oslobodio je Gaudissarta uvjerivši se da je u stvar upao samo zbog svoje glupe neopreznosti. Da se tu našao kakav sudac koji se želio ulagivati vlasti, ili bilo koji pretjerani rojalist, nesretni bi trgovački putnik dospio na stratište. Gaudissart, koji je bio uvjeren da istražnom sucu duguje svoj život, bio je duboko očajan što svome spasitelju može da dade samo zahvalnost od koje sudac nije imao nikakve koristi. Budući da se nije smio zahvaliti sucu što mu je pravedno sudio, on je otišao Ragonovima kojima je izjavio da je potpuno odan Popinotovima. Dok se Gaudissart ne vrati, Popinot je otišao u ulicu Cinq-Diamants da vidi svoj dućan i upita za vlasnikovu adresu, te da pregovara s njim 0 najmu. Lunjajući mračnim labirintom velike tržnice, razmišljajući kako će postići svoj uspjeh, u ulici Aubry-le-Boucher Popinot naleti na izvanrednu priliku i dobar znak kojim je računao da će razveseliti Cesara. Dok je stražario na vratima hotela Commerce, na kraju ulice Deux-Ecus, oko ponoći, Popinot začu izdaleka kako Gaudissart u ulici Grenelle pjeva završni vaudeville, prateći ga štapom koji se značajno vukao po pločniku.

— Gospodine — reče Anselme, pošto je izbio iz vrata i naglo se pojavio — samo dvije riječi.

— Jedanaest, ako želite — reče trgovački putnik, dižući svoj olovom okovani štap na napadača.

— Ja sam Popinot — reče jadni Anselme.

— To je dovoljno — reče Gaudissart, pošto ga je prepoznao. Sto trebate? Novaca? Sad sam na dopustu, ali ćemo ga naći. Moju ruku za nekakav dvoboj? Vaš sam od glave do pete.

I zapjeva:

Evo, evo
Pravog francuskog vojnika!

— Dođite da se porazgovaramo deset minuta, ali ne u vašoj sobi gdje bi nas mogli čuti, nego na pristaništu Horloge; u ovo doba nema tamo nikoga — reče Popinot — radi se o nečem osobito važnom.

— Dakle, nešto vam gori pod petama? Hajdemo!

Za deset minuta Gaudissart se upoznao s Popinotovim tajnama i uočio njihovu važnost.

— Naprijed parfilmeri, krojači i sitničari! — poviče Gaudissart, oponašajući Lafona u ulozi Cida. Namamit ću sve trgovce Francuske i Navarre. Oh, nešto

mi pade na um. Trebao sam otputovati, ali ostajem: uzet ću zastupstva pariških trgovaca miomirisima.

— A zašto?

— Da udavim vaše takmace, naivni sinko! Kad budem imao zastupstva njihove robe, napojit ću uljem njihove lažne kozmetičarske proizvode radeći za vaše i baveći se samo vašima. Slavna dosjetka trgovačkog putnika! Ah! Ah! Mi smo diplomati trgovine. Slavni? Što se tiče vašeg prospekta, ja ću se pobrinuti za nj. Andoche Finot je moj prijatelj, iz dječjih dana; on je sin klobučara iz ulice du Coq, njegov me stari uveo u trgovačke putnike klobučarske struke. Andoche je veoma duhovit, pokupio je duhovitost iz svih glava koje nose šešire njegova oca. On se bavi književnošću, piše male kazališne komade za *Kazališni vjesnik.* Njegov otac, staro pseto, koje je i previše pametno a da ne bi voljelo duh, ne vjeruje u duh! Nemoguće mu je dokazati da se i duh prodaje i da se čovjek može obogatiti pomoću duha! Što se tiče duha, on poznaje samo običnu žestu. Stari Finot hvata mladog Finota pomoću gladi. Anđoche je moj prijatelj i sposoban čovjek, jer, uostalom, ja se družim s glupanima samo kad trgujem, on piše gesla za *Vjernog pastira* koji plaća, dok u novinama, za koje se gadno izmučio, nailazi samo na prikrivenu zlobu. Zna se kako su ljubomorni u tom zvanju! Baš kao i u pomodnoj robi. Finot je napisao sjajnu komediju jednočinku za gospođicu Mars, za najslavniju od slavnih. Ah, to vam je jedna koju volim! E pa, da bi mu se komad prikazivao, morao ga je predati *Veselom kazalištu.* Andoche zna sastaviti prospekte, on zna što trgovac hoće, nije ohol, on će nam skalupiti badava naš prospekt. Bože, počastit ćemo ga jednim punčem i kolačima, jer, Popinot, to nije šala, ja ću putovati bez komisione nagrade i bez naknade troškova, platit će ih vaša konkurencija, nasamarit ću ih. Da se razumijemo. Za mene je ovaj uspjeh pitanje časti. Moja će nagrada biti da budem djever na vašoj svadbi! Ići ću u Italiju, Njemačku, Englesku! Odnijet ću sa sobom oglase na svim jezicima, dat ću ih nalijepiti svuda, po selima, na vratima crkava, na svim dobrim mjestima koja poznajem po provincijskim gradovima! To će ulje sjati, gorjeti, bit će ga na svim glavama. Ah, vaša svadba neće biti divlja svadba, već prava svečanost! Vi ćete imati vašu Cesiarinu ali se ja više neću zvati *Slavni,* kako me je nazvao stari Finot, zato što sam uspio s njegovim sivim šeširima. Prodajući vaše ulje, ja ostajem u svojoj struci: na ljudskoj glavi; poznato je da ulje i šešir čuvaju ljudima kosu.

Popinot se vratio svojoj tetki, kod koje je morao spavati, u takvoj groznici izazvanoj slutnjama o uspjehu da su mu se ulice činile kao potoci ulja. Malo je spavao, sanjao je da mu kosa ludo raste, i u snu je vidio dva anđela koji su, kao u melodrami, pred njim odmatali jedno platno s natpisom: Ce*sarovo ulje.* Kad se probudio, sjeti se svog sna i odluči da će tako nazvati lješnjakovo ulje, smatrajući ovu igru sna nebeskim naređenjem.

Cesar i Popinot bijahu u svojoj radionici u predgrađu Templea mnogo prije nego su im donijeli lješnjake. Dok su čekali nosače gospođe Madou, Popinot je pobjedonosno pripovijedao Cesaru o svom savezu s Gaudissartom.

— Imamo slavnog Gaudissarta, mi smo milioneri! — poviče trgovac miomirisima pruživši ruku svome blagajniku na način kako je Luj XVI morao primiti maršala de Villarsa kad se vratio iz Denaina.

— Imamo još nešto — nadoveže presretni pomoćnik izđvađivši iz džepa bočicu tikvasta oblika s rebrima — našao sam deset tisuća ovakvih bočica već napravljenih, po četiri soua, plativo u roku od šest mjeseci.

— Anselme — reče Birotteau, promatrajući čudnovati oblik bočice — jučer — počeo je ozbiljnim glasom — u Tuilerijama, da, upravo jučer, ti si mi govorio: „Uspjet ću.“ A danas ti ja velim: „Uspjet ćeš!“ Četiri soua! Plativo u roku od šest mjeseci! Originalan oblik! Macassar će se rasklimati. Sjajan udarac *Macassarovu ulju!* Nisam li dobro uradio što sam kupio sve lješnjake koji su u Parizu? Gdje si dakle našao ove bočice?

— Čekao sam Gaudissarta da se porazgovorim s njim i lunjao sam...

— Kao i ja nekada — poviče Birotteau.

— Idući niz ulicu Aubry-le-Boucher opazio sam ovu bočicu u nekoga trgovca staklom na veliko koji prodaje ispupčeno staklo i staklena zvona te ima veliko skladište. Ah! sinulo mi je pred očima, kao nenadana svjetlost, i kao da mi je nešto govorilo: „To je za tebe!“

— Rođeni trgovac! Taj će dobiti moju kćer — promumlja Cesar.

— Ušao sam u dućan i vidio sam na tisuće ovakvih bočica u sanducima.

— Raspitkivao si se?

— Mislite li da sam takav šeprtlja? — tužno poviče Anselme.

— Rođeni trgovac! — ponovi Birotteau.

— Zatražio sam staklena zvona za male voštane kipove Isusa. Dok sam se pogađao za staklena zvona, kudio sam oblik bočica. Tako sam naveo trgovca da mi se potpuno ispovjedi i da malo pomalo prizna da su Faille i Bouchot, koji su nedavno pali pod stečaj, htjeli proizvoditi nekakvo kozmetičko sredstvo te su htjeli bočice originalna oblika. Nije imao povjerenja u njih, zahtijevao je polovinu u gotovu. Faille i Bouchot su platili jer su se nadali da će uspjeti. Za vrijeme izrade pali su pod stečaj. Upravitelji stečajne mase, koji su bili pozvani da plate, došli su da se s njim izravnaju, te su mu ostavili i bočice i novac kao odštetu za izradu tobože smiješnih bočica koje se neće moći prodati. Bočice stoje osam soua, a on bi bio sretan da ih proda za četiri. Bog zna koliko bi mu vremena ta roba ležala neprodata na skladištu. „Hoćete li nam isporučiti deset tisuća po četiri soua? Mogu vas riješiti vaših bočica, ja sam pomoćnik kod gospodina Birotteaua." I umekšam ga, tako da se zagrijao za posao, i on je naš.

— Četiri soua! — reče Birotteau. — Znaš li ti da ulje možemo prodati po tri franka i zaraditi trideset soua ako odobrimo dvadeset našim prodavačima na malo?

— *Cesarovo ulje*! — poviče Popinot.

— *Cesarovo ulje?...* Ah, zaljubljeni gospodine, vi hoćete laskati ocu i kćeri! E pa, neka se zove *Cesarovo* ulje! Cesari su bili gospodari svijeta, bit će da su imali izvrsnu kosu.

— Cesar je bio ćelav — reče Popinot.

— Jer nije upotrebljavao naše ulje, tako ćemo reći! Po tri franka *Cesarovo ulje. Macassarovo ulje* stoji dvostruko. Tu je Gaudissart, imat ćemo sto tisuća franaka još ove godine jer mi naturavamo svakoj glavi koja se poštuje dvanaest bočica godišnje, tj. da potroši osamnaest franaka na godinu! Neka bude osamnaest tisuća glava, a to je osamdeset tisuća franaka, i mi smo milioneri.

Kad su im dostavili lješnjake, Raguet, radnici, Popinot i Cesar očistiše dovoljnu količinu te su u roku od nepunih četiri sata imali nekoliko livra ulja. Popinot ga odnese pokazati Vauquelinu koji ga je badava uputio u način kako će miješati lješnjakovo ulje s drugim jeftinijim uljima i kako će ga namirisati.

Popinot odmah zatraži službenu zaštitu svoga otkrića i pravo da ga usavrši. Privrženi Gaudissart posudi mu novac za takse, jer je Popinot želio platiti polovinu troškova oko osnivanja tvrtke.

Uspjeh opija, te mali ljudi ne odolijevaju tome pijanstvu. To je oduševljenje izazvalo posljedice koje je bilo lako predvidjeti. Došao je Grindot koji je donio obojeni nacrt krasnog interieura budućeg stana. Birotteaua je to očaralo, te je pristao na sve. Uskoro počeše zidari udarati budacima od kojih je stenjala Constancina kuća. Gospodin je Lourdois, njegov soboslikar, vrlo bogat poduzetnik, koji je obećavao da neće ništa propustiti, predlagao da se pozlati salon. Kad je to čula, Constanca se umiješala.

— Gospodine Lourdois — upadne ona u riječ, — vi imate trideset tisuća livra godišnje prihoda, stanujete u svojoj kući, radite tamo što hoćete, ali mi, mi...

— Gospođo, trgovina mora blistati i ne smije dozvoliti da je plemstvo šatre. Uostalom, gospodin je Birotteau na vladi, svi su pogledi uprti u nj...

— Da, ali on je i u dućanu — reče Constanca pred pomoćnicima i pred ostalih pet lica koji su je slušali — to nećemo zaboraviti ni ja ni on, ni njegovi prijatelji ni njegovi neprijatelji.

Birotteau se nekoliko puta podiže i spusti na pete s rukama ukrštenim na leđima.

— Moja žena ima pravo — reče. — Bit ćemo skromni u blagostanju. Uostalom, dok je netko trgovac, mora razborito trošiti, mora biti suzdržljiv u raskošu. Na to ga obavezuje i zakon. Ne smije se izlagati pretjeranim izdacima. Kad bi proširenje mojih prostorija i njihovo ukrašavanje prekoračilo granice, s moje bi strane bilo neoprezno da ih prelazim. Vi biste me sami kudili, Lourdois. Oči su naše četvrti uprte u mene; ima svijeta koji je ljubomoran, te zavidi onima koji imaju uspjeha! Ah, naskoro ćete i vi to osjetiti, mladiću — obrati se on Grindotu — ako vas kleveću, ne dajte im bar povoda da nas ogovaraju.

— Ni kleveta ni ogovaranje ne mogu vas pogoditi — reče Lourdois — vi ste u iznimnom položaju, vi imate tako veliko iskustvo u trgovini da znate proračunati svoje poslove: vi ste lukavi.

— Tako je, imam nekakvo iskustvo u poslovima; znate li zašto proširujemo stan? Ako teško odstupam od svoje dužnosti, to je...

— Ne.

— Eto, zato što moja žena i ja pozivamo neke prijatelje da bismo proslavili oslobođenje zemlje i moje odlikovanje ordenom Legije časti.

— Tako, tako! Odlikovali su vas križem Legije časti? — reče Lourdois.

— Da, možda sam zaslužio to odlikovanje kao sudac Trgovačkog suda i u borbi za kraljevu stvar 13. vendemiaira u Saint-Rochu, gdje me je ranio Napoleon. Dođite i vi s vašom ženom i gospođicom...

— Neobično sam sretan što ste me počastili svojim pozivom — reče liberal Lourdois. — No vi se šalite, tatice Birotteau, vi hoćete biti sigurni da ću održati riječ, i zbog toga me pozivljete. Pa dobro, dovest ću svoje najspretnije radnike, napravit ćemo paklenu vatru da osušimo boju na zidovima; imamo sredstva za sušenje, jer se ne smije plesati u vlazi koja se isparuje iz zidova. Premazat ćemo ih firnisom da se izgubi svaki miris.

Tri dana kasnije trgovci te njegove gradske četvrti uzbudili su se kad su čuli da Birotteau sprema ples. Uostalom, to je svatko mogao vidjeti po

vanjskim skelama koje je trebalo postaviti da bi se brzo promijenilo stubište, i po četvorouglatim drvenim olucima kroz koje su padali otpaci i velika teretna kola što su tu stajala. Besposličari i radoznali ljudi zaustavljali su se na ulici i promatrali užurbane radnike; zbog tih priprema ogovarali su Birotteauove da se bacaju u ogroman raskoš.

U ugovorenu nedjelju, kad je trebalo zaključiti posao, gospodin i gospođa Ragon i stric Pillerault dođoše u četiri sata poslije večernje. Budući da se kuća preuređivala, ovoga je puta mogao pozvati samo Charlesa Claparona, Crottata i Roguina. Javni je bilježnik donio *Journal des Debats,* gdje je gospodin de la Billarđiere uvrstio ovaj članak:

Saznajemo da će se u Francuskoj oduševljeno proslaviti oslobođenje zemlje. No u Parizu su članovi pariške općine osjetili da je došao čas da se prijestolnici vrati i onaj sjaj koji je iz osjećanja pristojnosti bio prestao za vrijeme strane okupacije. Svi su načelnici i podnačelnici odlučili prirediti ples, te izgleda, dakle, da će zima biti veoma sjajna. Taj rodoljubni pokret imat će pristalica. Između svih svečanosti koje se pripremaju mnogo se govori o plesu gospodina Birotteaua koji je odlikovan ordenom Legije časti i poznat po svojoj vjernosti kraljevskoj stvari. Gospodin Birotteau, koji je ranjen prilikom pobune u Saint-Rochu 13. vendemiaira, jedan je od najpoštovanijih sudaca Trgovačkog suda, te je dvostruko zaslužio ovu počast.

— Kako se danas lijepo piše — poviče Cesar. — Govore o nama u novinama — reče on Pilleraultu.

— E pa šta onda? — odgovori mu stric, kojemu je *Journal des Debats* bio osobito nesimpatičan.

— Zbog ovog članka možda ćemo prodati više naše *Sultanijine pomade* i *Karminativne vode* — reče tiho Constamca gospođi Ragon, ne sudjelujući u zanosu svog muža.

Gospođa Ragon, velika, mršava i naborana žena prćava nosa i tankih usana izgledala je namještena kao markiza nekadašnjeg dvora. Na priličnovelikoj površini koža joj je oko očiju olabavila kao što se vidi u starih žena koje su dosta trpjele. Njezino strogo i dostojanstveno držanje, iako je bilo ljubezno, ulijevalo je poštovanje. Bilo je u njoj nešto neobično, nešto što uzbuđuje, a ne pobuđuje na smijeh, a to je objašnjavalo i njezino odijelo i njezine kretnje. Uvijek je imala rukavice bez prstiju i po svakom vremenu suncobran nalik na onaj koji je upotrebljavala Marija Antoinetta u Trianomu; njezina se haljina, a najmilija joj je bila blijedosmeđa boja suhog lišća, od kukova širila u naborima koje je nemoguće oponašati, jer tajnu te vještine kao da su stare gospođe odnijele sa sobom u grob. Sačuvala je crn ogrtač ukrašen crnim čipkama s velikim očicama. Njezine su starinske kape imale ukrase što su podsjećali na starinske izrezbarene rupičave okvtire. Vadila je duhan tako izvanrednom čistoćom i kretnjama, kojih se mogu sjetiti mladići koji su imali sreću vidjeti svoje bake i svoje stare tetke, kako svečano odlažu na stol pokraj sebe svoje zlatne duhankese i brišu sa svoga rupca popadale mrvice od duhana.

Gospodin je Ragon bio malen čovjek od najviše pet stopa[6], lice mu je bilo nalik na kliješta za razbijanje oraha, gdje su se vidjele samo oči, dvije oštre jagodice, nos i podbradak; budući da je bio krezub, to je gutao polovinu riječi,

---

[6] 1 stopa = 33 cm.

i pljuvao je govoreći, bio je udvoran, uobražen i uvijek se smiješio smiješkom kojim je nekada dočekivao lijepe žene koje su razne slučajnosti dovodile do praga njegova dućana. Prah kojim se prašio ocrtavao je na njegovoj lubanji snježni, dobro izgrabljani polumjesec, s obje strane podijeljen u dva krila što ih je dijelio repić vezan trakom. Nosio je kaput plav kao različak, bijeli prsluk, svilene hlače i čarape, cipele sa zlatnim kopčama, rukavice od crne svile. Njegova je najupadljivija crta bila ta što je idući ulicom držao šešir u ruci. Izgledao je kao kakav glasnik Kuće pairova, kao kakav podvornik kraljevskog kabineta, kao netko tko je u službi bilo koje vlasti koja baca na nj svoj odsjaj, od koga vrlo malo ostaje na njemu.

— E pa, Birotteau — reče on važno — kaješ li se, mladiću, što si nas onda poslušao? Jesmo li mi ikada posumnjali u zahvalnost naših ljubljenih vladara?

— Bit će da ste veoma sretni, moja mala — reče gospođa Ragon gospođi Birotteau.

— Dakako — reče lijepa trgovkinja miomirisima, očarana tim suncobranom, ukrašenom kapicom, tijesnim rukavima i velikom maramom *a la Julie,* koje je nosila gospođa Ragon.

— Cesarina je divna. Dođite, drago dijete — reče zaštitnički gospođa Ragon svojim piskutavim glasom.

— Hoćemo li zaključiti posao prije večere? — upita stric Pillerault.

— Čekamo gospodina Claparona — odgovori Roguin. — Oblačio se kad sam ga ostavio.

— Gospodine Roguine — reče Cesar — jeste li ga upozorili da ćemo večerati u nekakvom lošem polukatu...

— Smatrao ga je prekrasnim prije šesnaest godina — promumlja Constanca.

— ... Između ruševina i radnika?

— Koješta! Vidjet ćete jednog dobrog dečka kome nije teško ugoditi.

— Ostavio sam Ragueta da pripazi u dućanu, jer se kroz naša vrata više ne može proći. Vidjeli ste da je sve porušeno — reče Cesar javnom bilježniku.

— Zašto niste doveli svoga nećaka? — upita Pillerault gospođu Ragon.

— Hoćemo li ga vidjeti? — dometne Cesarina.

— Ne, srce moje — reče gospođa Ragon. — Anselme se ubija radeći, dijete moje. Plaši me ta ulica bez zraka i sunca, ta smrdljiva ulica Cinq-Diamants; voda je u kanalu uz cestu uvijek plava, zelena ili crna. Bojim se da se ne razboli. Ali kad mladićima nešto sune u glavu! — obrati se ona Cesarini, učinivši pritom kretnju koja je riječ *glava* tumačila riječju *srce.*

— Dakle, on je potpisao najamni ugovor? — upita Cesarina.

— Jučer, i to pred javnim bilježnikom — nastavi Ragon — na osamnaest godina, ali zahtijevaju od njega da plati šest mjeseci unaprijed.

— E, pa jeste li zadovoljni sa mnom? — umiješa se trgovac miomirisima. — Ustupio sam mu tajnu svog otkrića... napokon!

— Znamo mi vas, Cesare — reče mali Ragon uhvativši Cesara za ruke i stežući ih s izrazom pobožnog prijateljstva.

Roguin se ipak uznemirio zbog Claparonova dolaska, kojega su navike i način govora mogli uplašiti kreposne građane. Smatrao je potrebnim da ih na to pripremi.

— Vidjet ćete — reče Ragonu, Pilleraultu i gospođama — jednog čudaka koji

svoje sposobnosti sakriva veoma lažnim ponašanjem, jer se iz vrlo niskog položaja popeo visoko samo svojim sposobnostima. Bez sumnje poprimit će i on lijepo ponašanje jer mnogo dolazi u doticaj s bankarima. Možda ćete ga susresti na bulevaru ili u kakvoj kavani gdje razdrljen pijanci ili igra biljar. Izgleda kao najgora vucibatina... Ali ne! On proučava i smišlja kako će novim shvaćanjima pokrenuti industriju.

— Razumijem to — reče Birotteau — i meni su pale napamet moje najbolje misli dok sam lutao, zar ne, košuto moja?

— Claparon — nastavi Roguin — naknađuje noću vrijeme koje je danju upotrijebio u traženju i izmišljanju poslova. Svi ti veoma daroviti ljudi žive neobičnim, neobjašnjivim životom, i takvim rastrganim životom, a ja mogu to posvjedočiti, on postiže svoj cilj: uspjelo mu je obmanuti i umoriti sve vlasnike zemljišta koji nisu htjeli pristati, jer su nešto slutili, posjećivao ih je svakog dana, i mi smo, ovog puta, gospodari zemljišta.

Neobično klopotanje nogu svojstveno onima koji piju čašice rakije i jake likere, najavilo je dolazak najčudnijeg lica ove pripovijetke i vidljivog neograničenog gospodara Cesarove budućnosti. Trgovac miomirisima pojuri niz malo, tamno stubište, da bi rekao Raguetu neka zatvori dućan i neka se ispriča Clajparonu što će ga primiti u blagovaonici.

— Koješta! Ta ovdje je vrlo lijepo da se čovjek pretvara... htio sam reći da se zaključe poslovi.

Unatoč Roguinovim vještim pripremama ovaj tobožnji novčar visokog društva neugodno se dojmio građana dobra ponašanja, gospodina i gospođe Ragon, promatrača Pilleraulta, Cesarine i njezine majke.

Iako je imao tek dvadeset i osam godina, ovaj nekadašnji trgovački putnik nije imao ni dlake na glavi te je nosio vlasulju s uvojcima. Za ovakvu je frizuru trebalo imati djevičansku svježinu, bijelo prozirnu kožu, najdražesniju žensku ljupkost; međutim, ona je samo isticala prosto, bubuljičavo, smeđecrveno lice, kao u kakvog kočijaša poštanskih kola, dok su prerane, duboke i okorjele bore govorile o raspuštenu životu, kojega su s[1]e posljedice vidjele i na pokvarenim zubima i na crnim pjegama rasutim po smežuranoj koži. Claparon je izgledao kao provincijski glumac koji zna sve uloge, koji se hvališe, dok mu se na licu više ne drži šminka jer ga je umor istrošio, a usne mu ispucale, koji je brzopleta jezika, čak i kad je pijan, bezočna pogleda i kretnja koje ga sramote. To je lice, zagrijano veselom vatrom punča, opovrgavalo ozbiljnost njegovih poslova. Stoga je Claparon morao dugo proučavati mimiku prije nego mu je uspjelo da poprimi držanje u skladu s njegovom lažnom važnošću. Du Tillet je bio nazočan dok se Claparon oblačio, kao kakav direktor kazališta koji se boji zbog prvog nastupa svog glavnog glumca, jer je drhtao da prostačke navike njegova bezbrižnog života ne izbiju na bankaru.

— Govori što manje — rekao mu je. — Bankar nikada ne brblja: on radi, misli, razmišlja, sluša i važe. Stoga, ako želiš biti nalik na bankara, ne reci ništa ili govori beznačajne stvari. Ugasi to svoje suviše živahno oko i načini ga ozbiljnim, pa makar izgledalo glupo. U politici budi uz vladu i melji opće misli, kao: *Budžet je velik. Nemoguća je nagodba među strankama. Liberali su opasni. Bourboni moraju izbjegavati svaki sukob. Liberalizam je samo krinka za koaliciju koristoljublja. Bourboni nam pripremaju razdoblje blagostanja; podržavajmo ih, iako ih ne volimo.* Nemoj se izvaliti za svaki stol, sjeti se da moraš sačuvati dostojanstvo milionera. Ne šmrči duhan kao kakav invalid;

igraj se svojom duvankesom; prije nego ćeš odgovoriti, često pogledaj na svoje noge ili na strop; naposljetku, drži se dubokoumno. Osobito se čuvaj svog nesretnog običaja da sve kušaš. Pred ljudima bankar mora izgledati kao da je sit svega. Naravno, ti noću radiš, brojevi te čine surovim, treba skupiti i proučiti toliko elemenata da se vješto izvede jedan posao! Osobito govori zlo o poslovima. Poslovi su spori, naporni, teški, mučni. Ne izlazi iz toga i ne spominji ništa poimence. Nemoj pjevati za stolom Berangerove lakrdije i ne pij suviše. Ako se budeš opio, upropastit ćeš svoju budućnost. Nadzirat će te Roguin. Naći ćeš se među moralnim ljudima, kreposnim građanima, pazi da ne izvališ kakvo svoje kavansko načelo i da ih uplašiš.

Ova propovijed izvršila je na Charlesa Claparona dojam nalik onome koji su na nj vršila nova odijela. Ovaj veseli bezbrižnjak, svačiji prijatelj, navikao na razdrljeno široko odijelo, u kojemu je njegovo tijelo bilo slobodno, kao duh na njegovu jeziku, stegnut u novo odijelo, na koje je dugo čekao; a sada ga prvi put navukao, držao se ukočen kao kolac, a jer se bojao da se ne makne i da mu ne omakne kakva riječ, naglo bi trgnuo ruku natrag kad bi se neoprezno mašio za bocom ili kakvom kutijom, kao što bi zastao usred započete rečenice. Sve je to pojačavalo njegov smiješni nesklad koji je Pillerault opazio. Njegovo rumeno lice, njegova vlasulja s uvojcima opovrgavali su njegovo držanje, kao što su njegove misli opovrgavale njegov razgovor. No dobri su građani naposljetku počeli ovaj njegov neprestani nesklad opravdati zaposlenošću.

— Ima toliko posla — reče Roguin.

— Poslovi su ga slabo odgojili — reče Cesarini gospođa Ragon.

Gospodin je Roguin to čuo i položi prst na usta.

— On je bogat, spretan i neobično pošten — reče Roguin prignuvši se gospođi Ragon.

— Nešto mu se može i oprostiti na račun njegovih sposobnosti — reče Pillerault Ragonu.

— Pročitajmo ugovore prije večere — reče Ragon — dok smo sami.

Gospođa Ragom, Cestarina i Consrtamca ostaviše ugovorače; Pillerault, Ragon, Cesar i Claparon slušali su ugovore koje je čitao Aleksandar Groti at. Cesar je potpisao u korist neke Roguinove mušterije obavezu na četrdeset tisuća franaka koja se imala uknjižiti na zemljišta i tvornice smještene u predgrađu Temple; predao je Raguinu Pillerraultov bankovni nalog i dao mu bez priznanice dvadeset tisuća franaka u mjenicama koje je imao uza se, a potpisao je i mjenicu na sto četrdeset tisuća franaka plativo po nalogu Claparona.

— Ne dajem vam nikakve potvrde — reče Claparon — vi pregovarate sa svoje strane s Roguinom, kao što ćemo mi sa svoje. Oni koji nama prodaju primit će od njega svoj gotov novac, a ja se sa svoje strane obavezujem samo na to da ću vam naći ostatak gotovine na temelju vaših sto i četrdeset tisuća franaka u mjenicama.

— To je u redu — reče Pillerault.

— A sada, gospodo, hoćemo li pozvati dame, jer je bez njih hladno? — reče Claparon gledajući u Roguina, kao da hoće saznati nije li šala bila prepaprena.

— Gospođe!... Oh, gospođica je sigurno vaša kći — reče Claparon držeći se uspravno i gledajući Birotteaua. — Zaista niste nespretni. Nijedna ruža koju ste destilirali nije joj ravna, a možda zato što ste destilirali ruže...

— Vjere mi — reče Roguin, prekinuvši ga — priznajem da sam gladan.

— E pa, hajde da večeramo — reče Birotteau.

— Znači, večerat ćemo pred javnim bilježnikom — reče Claparon, napravivši se važnim.

— Vi zaključujete mnogo poslova — reče Pillerault koji je namjerno sjeo za stol pokraj Claparona.

— Izvanredno mnogo, na tucete — odgovori bankar — ali su teški, mučni; tu su i kanali. Oh, kanali! Ne možete ni zamisliti koliko nam oni zadaju posla! A to je i razumljivo. Vlada hoće kanale. Kanal je potreba koja se općenito osjeća u okruzima, a tiče se čitave trgovine, vi to znate! „Rijeke su putovi koji se kreću", rekao je Pascal. Treba nam trgova. Tržišta zavise od nasipa, tržišta zahtijevaju ogromna nasipanja; nasipi se tiču siromašnih klasa, i zato se prave zajmovi koji se, na koncu konaca, vraćaju siromasima. Voltaire je rekao: „Kanali, izmišljotine, nitkovi!" Ali vlada ima svoje inženjere koji je upućuju. Teško ih je prevariti, ukoliko se ne pogodite s njima, jer Skupština!... Oh, gospodine, Skupština nam pravi neprilike! Ona neće da shvati da se iza financijskog pitanja sakriva političko. Nema povjerenja ni s jedne ni s druge strane. Hoćete li nešto vjerovati? Kellerovi, zapravo Francois Keller je govornik, on napada vladu zbog novaca, zbog kanala. Kad se vrati kući, naša junačina nađe nas s našim prijedlozima koji su povoljni, treba se nagoditi s tom istom vladom koju je čas prije bezobrazno napadao.
Interes govornika sukobljuje se s interesom bankara. Mi smo između te dvije vatre! Sada razumijete kako su poslovi mučni; treba zadovoljiti toliko ljudi: trgovačke putnike, Skupštine, skupštinske hodnike, ministre...

— Ministre? — reče Pillerault koji je pod svaku cijenu htio da prozre svog sudruga.

— Da, gospodine, ministre.

— Znači, novine imaju pravo — reče Pillerault.

— Moj stric je zašao u politiku — reče Birotteau — gospodin Claparon mu je taman ugodio.

— Ala su te novine vraški šaljive! — reče Claparon. — Gospodine, novine nam sve pomrse. Ponekad nam prave uslugu, no koliko groznih noći provodim zbog njih; bilo bi mi milije da ih provodim drugačije. Upropastio sam oči čitanjem i računanjem.

— Vratimo se ministrima — reče Pillerault nadajući se da će nešto otkriti.

— Ministri imaju čisto državničke razloge. Ali što ja ovo jedem, ambroziju? — primijeti Claparon, prekinuvši razgovore. — Evo umaka koji se mogu jesti samo u građanskim kućama. Nikada krčmari...

Na tu riječ cvjetovi na kapi gospođe Ragon skočiše kao ovnovi. Claparon je razumio da je izrekao prostu riječ, htio ju je ublažiti.

— U visokim bankovnim krugovima zovemo *krčmarima* šefove otmjenih kabarea, kao što su Very, braća Provencaux. Pa čak ni ti besmrtni krčmari ni naše učene kuharice ne daju nam sočne umake; jedni nam priređuju čistu vodu zakiseljenu limunom, drugi nam sprčkaju svega.

Za vrijeme čitave večere Pillerault je napadao nastojeći da prozre u tog čovjeka u kome je nailazio samo na prazninu; smatrao ga je opasnim,

— Sve je dobro — šapne Roguin Charlesu Claparonu u uho.

— Ah, samo da mi se svući večeras — odgovori Claparon koji se gušio.

— Gospodine — obrati mu se Birotteau — prisiljeni smo da od blagovaonice

napravimo i salon, jer ćemo za osamnaest dana pozvati nekoliko prijatelja da proslavimo oslobođenje zemlje...

— Sjajno, gospodine, i ja sam vladin čovjek. Po svojim uvjerenjima ja sam za *status quo* velika čovjeka koji upravlja sudbinom austrijske kraljevske kuće, slavnog junačine! Sačuvati da se stekne, a osobito steći da se sačuva... To su moja osnovna uvjerenja koja imaju čast da budu i uvjerenja kneza Metternicha.

— ... da proslavim svoje odlikovanje Legijom časti — nastavi Birotteau.

— Da, da, znam ja to. Tko mi je o tome govorio? Kellerovi ili Nucingfen?

Roguin, koga iznenadi tolika prisebnost duha, pokaže svoje divljenje.

— Ah ne, bilo je to u Skupštini!

— U Skupštini? Možda gospodin de la Billardiere? — upita Cesar.

— Upravo on.

— Divan je — reče Cesar svome stricu.

— Izbacuje riječi, puste riječi, — primijeti Pillerault — riječi u kojima se čovjek izgubi.

— Možda sam postao dostojan te pažnje... — nastavi Birotteau.

— Zbog vaših radova na miomirisima. Bourboni znaju nagraditi svačije zasluge. Ah, držimo se ovih plemenitih zakonitih knezova kojima ćemo dugovati blagostanje zemlje... Jer, vjerujte mi, Restauracija se zna natjecati s Carstvom; ona će u punom miru izvršiti osvajanja; vidjet ćete osvajanja!...

— Gospodin će nas sigurno počastiti svojim prisustvom na našem plesu? — upita Cesarova gospođa.

— Da bih proveo jedno veče s vama, gospođo, propustio bih i milione zarade.

— Zaista mnogo brblja — obrati se Cesar svome stricu.

Dok se slava parfumerije približavala svome sutonu i bacala svoju posljednju svjetlost, jedna se zvijezda polako pomaljala na trgovačkom obzorju. Tog je istog sata mali Popinot polagao temelje svog bogatstva u ulici Cinq-Diamants. Ulica Cinq-Diamants, uska uličica, kuda natovarena kola teško mogu proći, jednim krajem gleda na ulicu Lombards, a drugim na ulicu Aubry-le-Boucher, nasuprot ulici Quincampoix, na slavnu ulicu starog Pariza, gdje se toliko proslavila historija Francuske. Unatoč tom nedostatku, savez trgovaca drogista čini ovu ulicu zgodnom, i Popinot nije slabo izabrao. Druga je kuća od ugla ulice Lombards bila tako mračna da ju je i danju ponekad trebalo rasvijetliti. Sinoć je početnik uselio u te najcrnje i najodvratnije prostorije. Njegov prethodnik, koji je bio trgovac melasom i nerafiniranim šećerom, ostavio je tragove svoje trgovine na zidovima, u dvorištu i u skladištima. Zamislite velik i prostran dućan s teškim, željezom okovanim vratima, zeleno obojenim, s dugim željeznim polugama koje su upadale u oči i bile ukrašene čavlima kojima je glavica bila nalik na gljive, i željeznim rešetkama što su se pri dnu ispupčile kao u starinskim pekarnicama, popločan širokim, bijelim, većim dijelom napuklim kamenjem, sa žutim i golim zidovima, kao u kasarni. Iza dućana nalazila se stražnja soba i kuhinja koje su bile osvijetljene s dvorišne strane, i naposljetku još jedno skladište koje je nekada moralo biti konjušnica. Iz stražnje sobe išlo se uskim stubama u dvije ulične sobe gdje je Popinot mislio smjestiti blagajnu, poslovnicu i knjigovodstvo. Iznad skladišta tri su se sobe držale graničnog zida, gledale su na dvorište, i tu je Popinot namjeravao stanovati. Tri ruševne

sobe koje su gledale samo na nepravilno mračno dvorište okruženo zidovima kojima je vlaga i po najsušem vremenu davala izgled kao da su svježe obojeni, dvorište u kojemu se među kamenim pločama zadržalo crno i smradno blato od nerafiniranog šećera i melase. Samo je jedna soba imala kamin. Nijedna nije bila tapetirana, a sve su imale pod od pločica. Gaudissart i Popinot već su od jutra, uz pomoć nekog tapetarskog radnika koga je našao Gaudissart, lijepili papire po petnaest soua na zidove ove strašne sobe koju je radnik mazao ljepilom. Jedan đački krevet od crvenog drveta, stol, dva naslonjača i šest stolica koje je svom nećaku darovao sudac Popinot, to je bilo sve pokućstvo. Gaudissart je stavio na kamin jedno loše zidno ogledalo koje je kupio na nekakvoj dražbi. Uvečer, oko osam sati, sjedeći pred kaminom u kome su gorjele cjepanice, dva su se prijatelja upravo spremala da pojedu ostatke od objeda.

— Makni hladni ovčji but! To se ne pristoji svečanoj gozbi novog stana — poviče Gaudissart.

— Ali — reče Popinot i pokaže svoj jedini zlatnik od dvadeset franaka koji je čuvao da plati prospekt — ja...

— Ja?... — reče Gaudissart i stavi na oko zlatnik od četrdeset franaka.

Toga trena udarac zvekirom odjeknu dvorištem koje je, sasvim razumljivo, nedjeljom bilo pusto jer se svi industrijalci raspršе i napuste svoje radionice.

— Evo pouzdanika iz ulice de la Poterie. Ja — nastavi slavni Gaudissart — *ja imam,* a ne *ja!*

I zaista, jedan konobar i dva kuharska pomoćnika nosili su u trima košarama večeru ukrašenu sa šest boca znalački izabranog vina.

— Ali kako ćemo sve to pojesti! — upita Popinot.

— A književnik! — poviče Gaudissart. — Zna Finci što su užici i ispraznost, sad će doći, bezazlenjak, sa svojim nečuvenim prospektom! Lijepa riječ, zar ne? Prospekti su uvijek žedni. Sjeme se mora zalijevati, ako želiš brati cvijeće. Idite, robovi — reče on kuharskim pomoćnicima, pošto se ispečio — evo zlata.

I dade im deset soua, kretnjom dostojnom Napoleona, svog idola.

— Hvala, gospodine Guadissarte — odgovoriše kuharski pomoćnici, sretniji zbog njegove šale nego zbog novca.

— Sinko — reče zatim konobaru koji je ostao da poslužuje — ima jedna vratarka, ona je negdje duboko u nekoj pećini gdje ponekad kuha, kao što je nekada Nausikaja prala rublje, samo da bi se odmorila. Idi do nje, zaklinji njezinu nevinost, nastoj da se zauzme za toplinu ovih jela. Reci joj da će je blagosloviti i nada sve poštovati Feliks Gaudissart, unuk Gaudissartovih, vrlo starih prostih proletera, njegovih predaka. Idi i brini se da sve bude dobro, inače ću te raspaliti nogom u tvoju poštovanu stražnjicu.

Odjeknu i drugi udarac zvekirom.

— Evo duhovitog Andochea — reče Gaudissart.

Na vratima se naglo pojavi debeli mladić, od glave do pete pravi sin jednog klobučara: punih obraza, osrednjeg rasta, okruglih crta, u kojima je uživanje u finim jelima i pićima zakopalo otmjenost. Njegovo tužno lice, kao u čovjeka koga progoni bijeda, poprimi vedar izraz kad je opazio prostrt stol i boce sa značajnim čepovima. Na Gaudissartov krik krijesnu njegovo blijedo plavo oko, njegova glavurda sa spljoštenim kalmičkim licem okrenu se slijeva nadesno, i on pozdravi Popinota neobično mlako, bez podređenosti i poštovanja, kao čovjek koji se ne osjeća u svom društvu i ne ustupa ni u čemu. Tada je

počinjao priznavati sam sebi da nema nikakvog književnog dara; pomišljao je da ostane u književnosti kao izrabljivač, da se u njoj popne po leđima darovitih ljudi i da u njoj pravi poslove, mjesto da piše slabo plaćena djela. Pošto je iscrpao poniženje pokušaja i molbi, sada se od toga odvraćao i hotimice postajao bezobrazan, kao novčari od velikog značaja. No trebao mu je početni kapital, i Gaudissart mu je ukazao kako će ga steći reklamom Popinotova ulja.

— Vi ćete se pogađati s novinama za njegov račun, ali ga ne varajte, inače ćete se boriti sa mnom do smrti. Dajte mu koliko ga ide za njegov novac.

Popinot uznemireno pogleda pisca. Pravi trgovci gledaju pisca s osjećajem u kome ima i straha, i samilosti, i radoznalosti. Premda je Popinot bio dobro odgojen, ipak su navike njegovih roditelja, njihova mišljenja, brige u dućanu i na blagajni, koje zatupljuju čovjeka, izmijenile njegovu inteligenciju i prilagodile je navikama i potrebama njegova zvanja, a to je pojava koja se može primijetiti ako se promatraju promjene koje nastaju na stotinu drugova koji su otprilike jednaki izašli iz škole ili internata. Androche je smatrao da je to uzbuđenje znak dubokog divljenja.

— E pa, pregledajmo tačno prospekt prije večere, moći ćemo piti bez ikakve primisli — reče Gaudissart. — Poslije večere slabo se čita. I jezik također probavlja.

— Gospodine — reče Popinot — prospekt je često čitavo bogatstvo.

— Ah, krasno — odvrati Gaudissart. — Ovaj šaljivčina Andoche ima duha za četrdesetoricu.

— Za stotinu — reče Popinot zapanjen tom misli.

Nestrpljivi Gaudissart uzme u ruke rukopis i pročita ga glasno' i sa zanosom: *Kefalično ulje!*

— Bilo bi mi milije: *Cesarovo ulje* — reče Popinot.

— Prijatelju — reče Gaudissart — ne poznaš li provincijalce; postoji kirurški zahvat ikoji ima isto ime, a oni su tako glupi te će pomisliti da ovo ulje olakšava ženama rađanje, a da ih odatle navedeš na kosu, moraš se oznojiti.

— Mada neću braniti svoj naziv — reče pisac — moram vas upozoriti da *kefalično ulje* znači ulje za glavu, i to ukratko izlaže vaše misli.

— Da čujemo! — reče nestrpljivi Popinot.

Eto prospekta kakav još i danas u tisućima
primjeraka prihvaća trgovina. (Drugi dokaz.)

ZLATNA MEDALJA NA IZLOZBI GODINE 1824.

KEFALIČNO ULJE

Zakonom zaštićeni izum i pravo usavršavanja

Nikakvo kozmetičko sredstvo ne može pojačati rast kose, kao što ih nikakav kemijski spoj ne može obojiti bez opasnosti za sjedište razuma. Nauka je nedavno izjavila da je kosa mrtva tvar i da je ništa ne može spriječiti da ispada i da sijedi. Da bi se predusrelo bolesno sušenje kose i ćelavost, dovoljno je čuvati korijenje kose od svakog atmosferskog djelovanja i nastojati da se glavi sačuva njezina prirodna toplina. *Kefalično* se *ulje* temelji na načelima koja je utvrdila Akademija nauka i postiže ovaj uspjeh do koga su držali stari narodi, Grci, Rimljani i sjeverni narodi, kojima je kosa bila dragocjena. Naučna istraživanja pokazala su da plemstvo, koje se nekoć raspoznavalo po svojoj dugoj kosi, nije upotrebljavalo drugo sredstvo, samo se

postupak bio izgubio, a njega je opet vješto našao A. Popinot, izumitelj *Kefaličnog ulja.*

Kefalično je *ulje* namijenjeno čuvanju kose, a i ne pokušava da je potakne na porast, što je nemoguće, te škodi koži koja sadrži korijenje. I zaista, ovo ulje koje sprečava prhut, a uz to ugodno miriše, svojim sastavnim dijelovima, među kojima je najglavnija lješnjakova esencija, onemogućava svako djelovanje vanjskih zraka na glavu, štiti je od nahlada, kijavice, teških glavobolja, čuvajući njenu unutarnju temperaturu. Zbog toga korijenje koje sadrži proizvodne sokove kose nije nikad izloženo vanjskoj studeni ili toploti. I tako kosa — taj veličanstveni proizvod koji i žene i muškarci toliko cijene — one osobe koja upotrebljava *Kefalično ulje* sačuva sve do u duboku starost, sjaj, mekoću, blistavost, koja daje toliku draž dječjoj glavi.

Svakoj bočici je dodana *uputa* u koju je bočica umotana.

Način upotrebe Kefaličnog ulja

Potpuno je suvišno namazati kosu: to je i smiješna predrasuda i nezgodna navika, .jer ulje ostavlja svuda svoj trag. Dovoljno je svakog jutra namočiti finu spužvicu, odmaknuti kosu češljem i redom natopiti korijen kose tako da se na koži slegne tanki sloj, pošto smo prije toga dobro očistili glavu četkom i češljem.

Ovo se ulje prodaje u bočicama s potpisom izumitelja, da bi se spriječila svaka patvorina, po TRI FRANKA bočica, kod A. Popinota, ulica Cinq-Diamants, u Parizu.

Umoljava se da nam se ne upućuju pisma s neplaćenom poštarinom.

Primjedba: Tvrtka A. Popinot ima na skladištu i drogerijska ulja, kao ulje od naranča, od aspika, od slatkih badema, od kakaoa, od kave, od ricinusa i drugih.

— Dragi prijatelju — reče Finotu slavni Gaudissart — napisao si savršeno. Do đavola, kako mi raspravljamo visoko naučno! Mi ne zaobilazimo, idemo ravno k činjenicama. Ah, moje iskrene čestitke! To je korisna književnost!

— Krasan prospekt — oduševljeno će Popinot.

— Prospekt koji svojom prvom riječju ubija *Macassar* — reče Gaudissart i ustane da na svečan način izreče te riječi kojima je naglašavao slog po slog i poprati ih kretnjama kakvog skupštinskog poslanika: „Ne može se potaknuti kosu da raste! Ne može se obojiti bez opasnosti!“ Ah! Ah!
U tome je uspjeh. Suvremena se nauka slaže s načelima starih naroda. Možeš se sporazumjeti sa starima i sa mladima. Ako imaš posla s kakvim starcem: Ah, gospodine, stari su narodi, Grci i Rimljani, imali pravo i nisu baš tako glupi kako se htjelo da vjerujemo!" Ako pregovaramo s mladićem: „Dragi mladiću, evo još jedno otkriće koje dugujemo napretku prosvjete, mi napredujemo. Što tek sve možemo očekivati od pare, brzojava i drugih otkrića![1] Ovo je ulje rezultat jednog izvještaja gospodina Vauquelina!“ Kako bi bilo da štampamo jedan izvadak iz izvještaja gospodina Vauquelina Akademiji nauka, kojom se potvrđuju naši navodi? Sjajno! Hajde, Finot, sjedni za stol. Požderimo povrće! Ispijmo na dušak šampanjac za uspjeh našeg mladog, prijatelja.

— Mislio sam — reče skromno pisac — da je pre šlo doba lakih i šaljivih prospekata. Mi ulazimo u doba nauke, a da se ne nametnemo javnosti, moramo pisati učeno i autoritativno.

— Gurat ćemo ovo ulje, svrbe me noge, a i jezik. Imam zastupstvo svih

tvrtka koje prodaju kozmetiku za kosu; nijedna ne daje više od trideset posto, jamčim za sito tisuća bočica za šest mjeseci. Jurišat ću na ljekarnike, sitničare i brijače, i kad im ponudim četrdeset posto, svi će zamazati oči svojim mušterijama.

Tri su mladića žderala kao vuci, pili su kao papinski gardisti i opijali se skorim uspjehom *Kefaličnog ulja.*

— Ovo ulje udara u glavu — reče Finot sa smiješkom.

Gaudissart je izredao čitav niz raznih kalambura s riječima: ulje, kosa, glava itd. Dok su se prijatelji grohotom smijali i počeli jesti kolače, odjeknu udarac zvekirom koji se čuo unatoč zdravicama i željama za uzajamnu sreću.

— To je moj stric. On je kadar da me posjeti, — poviče Popinot.

— Stric? — nato će Finot. — Ta nemamo više čaša!

— Stric mog prijatelja Popinota je istražni sudac — reče Gaudissart Finotu — ne treba ga obmanjivati, on mi je spasio život. A kad se jedanput čovjek našao u škripcu kao ja, licem u lice sa stratištem, gdje samo nešto frkne i zbogom koso! — reče on oponašajući kretnjom zlokobni udarac sjekire — čovjek se sjeća kreposnog suca kome može zahvaliti što je sačuvao ovaj žljebić kuda teče šampanjac. I mrtav pijan sjeća se toga. Vi ne znate, Finot, hoćete li jednom trebati gospodina Popinota. Do đavola, treba mu se klanjati i opet klanjati.

I zaista kreposni je istražni sudac tražio svog nećaka kod vratarke. Prepoznavši njegov glas Anselme je sišao niza stube sa svijećnjakom u ruci da posvijetli.

— Pozdravljam vas, gospodo — reče sudac.

Slavni se Gaudissart duboko nakloni. Finot je
promatrao suca pijanim pogledom i učini mu se da je podosta glup.

— Nema raskoša — reče ozbiljno sudac gledajući sobu — ali, sinko, da postigneš nešto veliko, treba znati započeti s ničim.

— Kako je dubok! — reče Gaudissart Finotu.

— Trebalo bi napisati tu misao — reče novinar.

— Ah, to ste vi, gospodine — reče sudac, pošto je prepoznao trgovačkog putnika. — Što vi radite ovdje?

— Gospodine, hoću da pridonesem svim svojim slabim silama da stvorim blagostanje vašem nećaku. Upravo ismio razmišljali o prospektu njegova ulja, a u ovom gospodinu vi vidite autora tog prospekta koji nam se čini da je jedan od najljepših primjera vlasuljarske književnosti.

Sudac pogleda Finota.

— To je gospodin Andoche Finot, jedan od najuglednijih ljudi mlade književnosti, koji u vladinim novinama uređuje političku rubriku i piše male kazališne komade, sluga koji je na putu da postane književnik.

Finot povuče za skut Gaudissartova kaputa.

— Dobro, djeco — reče sudac kome su te riječi objasnile izgled stola na kome su ležali ostaci gozbe koja se mogla opravdati. — Sinko — obrati se on Popinotu — obuci se, večeras ćemo otići gospodinu Birotteauu kome dugujem posjet. Kao poslovni drugovi potpisat ćemo o tome ugovor koji sam pomno pregledao. Vaša će tvornica biti u predgrađu Temple, mislim da moraš potpisati ugovor o zakupu radionice, a moraš imati i zastupnike. Kad su stvari dobro uređene, uštede nam mnoge prepirke. Čini mi se da su ovi zidovi vlažni, Anselme, presvući rogozom zidove oko kreveta.

— Dozvolite, gospođine istražni suče — reče Gauđissart ulagujući se kao kakav dvorjanin — danas smo mi sami zalijepili papirnate tapete i... oni... nisu... suhi.
— Štednja! Lijepo — reče sudac.
— Čujte — šapne Gauđissart u uho Finotu — moj je prijatelj Popinot krepostan mladić, on odlazi sa svojim stricem, hajde da završimo veće kod naših sestrična.
Novinar izvrne postavu džepića na prsluku. Popinot primijeti kretnju i turi dvadeset franaka autoru svog prospekta. Na uglu ulice kola su čekala suca, i on poveze nećaka Birotteauu gdje su Pillerault, gospodin i gospođa Ragon i Roguin igrali boston, a Cesarina vezla maramu. Kad su se pojavili sudac Popinot i Anselme, Roguin, koji je sjedio nasuprot gospođi Ragon, pokraj koje je bila Cesarina, opazi djevojčino zadovoljstvo kad je vidjela kako ulazi Anselme; Roguin namigne svom prvom pisaru, te mu pokaže kako je pocrvenjela kao šipak.
— Dakle, hoće li ovo biti dan ugovora? — reče trgovac miomirisima, pošto se pozdravio sa sucem kad mu je ovaj rekao zašto je došao.
Cesar, Anselme i sudac odoše u drugi kat, u privremenu sobu trgovca miomirisima, da raspravljaju o ugovoru u pogledu zakupa i o ugovoru o ortakluku koje je sastavio sudac. Zakup je bio utvrđen na osamnaest godina da bi ga se uskladilo sa zakupom lokala u ulici Cinq-Diamants. Prividno je to bila nevažna okolnost, ali je kasnije koristila Birotteauu. Kad su se Cesar i sudac vratili na polukat, sudac se čudio sveopćem neredu i nazočnosti radnika u nedjelju, kod čovjeka koji je bio tako pobožan kao trgovac miomirisima, te upita za razlog, a trgovac miomirisima jedva je to i dočekao.
— Iako vi ne volite društvene zabave, gospodine, nećete vidjeti ništa zla u tome što slavimo oslobođenje zemlje. To nije sve. Pozvao sam nekoliko prijatelja zato da proslavimo moje odlikovanje ordenom Legije časti.
— Ah! — nato će sudac koji nije bio odlikovan.
— Možda sam postao dostojan te počasti i kraljevske naklonosti kao sudac... oh, doduše samo Trgovačkog suda, a i boreći se za Bourbone na stepenicama...
— Da — prekine ga sudac.
— ... Saint-Rocha 13. vendemiaira, gdje me je ranio Napoleon.
— Vrlo rado — reče sudac. — Ako mi žena ne bude bolesna, dovest ću i nju.
— Xandrot — reče Roguin svom pisaru na kućnom pragu — nikako nemoj misliti da se ženiš s Cesarinom, a za šest tjedana vidjet ćeš da sam ti dobro savjetovao.
— Zašto? — upita Crottat.
— Dragi moj, Birotteau će potrošiti sto tisuća za svoj ples, on ulaže svoj imetak u posao sa zemljištima unatoč mojim savjetima. Za šest tjedana ovi ljudi neće imati ni kruha. Vjenčaj se s gospođicom Lourđois, kćerkom soboslikara, ona ima tri stotine tisuća franaka miraza, ja sam ti to čuvao za najgori slučaj! Ako mi dadeš samo sto tisuća franaka u gotovu za moju kancelariju, možeš je imati sutra.
Novine su objavile Evropi raskošni ples koji je pripremao trgovac miomirisima. Radovi koji nisu prestajali ni danju ni noću, sasvim su se drukčije prikazivali među trgovcima. Jedni su pripovijedali da je Cesar unajmio tri kuće, drugi da je pozlatio salone; jedni su govorili da će se, tobože,

na večeri služiti jela izmišljena osobito za tu priliku, a drugi da trgovci neće biti pozvani, jer se ples daje samo za ljude koji su uz vladu; neki treći su strogo osuđivali ambiciju trgovca miomirisima i rugali se njegovoj političkoj uobraženosti, niječući da je uopće bio ranjen! Ples je prouzrokovao nemalo spletaka u drugom pariškom gradskom kotaru; prijatelji su bili mirni, ali su zahtjevi običnih znanaca bili ogromni. Svaki ugled privlači udvorice. Bilo je ljudi koji su više puta poduzimali korake da budu pozvani. Birotteauove je iznenadio broj prijatelja koje nisu poznavali. Ta je pažnja ustrašila gospođu Birotteau. Kako se približavao dan svečanosti, njeno je lice bivalo sve smrknutije. U prvom redu, a to je priznala Cesaru, ona neće znati kako da se drži, ona se bojala bezbrojnih sitnica koje zahtijeva jedna takva svečanost: gdje će naći srebrninu, stakleninu, piće, suđe, poslugu? Tko će sve to nadgledati? Molila je Birofteauia da stane na ulazu u stan i da pusti sam uzvanike, jer je čula pripovijedati neobične stvari o ljudima koji dolaze na građanske plesove i tobože traže prijatelje kojima ne znaju imena. Kad su deset dana prije 17. prosinca Braschon, Grinđot, Lourdois i građevni poduzetnik Chaffaroux potvrdili da će stan biti gotov za slavnu nedjelju, u veće se, poslije večere, između Cesara, njegove žene i kćeri održao smiješan sastanak u čednom, malom salonu u polukatu, da bi sastavili popis uzvanika i poslali pozive koje je tiskar poslao istog jutra tiskane engleskim slovima na ružičastom papiru, prema svima propisima djetinje i poštene pristojnosti.

— No čujte, nemojmo nikoga zaboraviti — reče Birotteau.

— Ako mi i zaboravimo nekoga neće zaboraviti on. Gospoda Derville, koja nas nije nikada posjetila sinoć je banula praveći se tako važnom da je bila upravo smiješna.

— Bila je veoma lijepa — reče Cesarina — svidjela mi se.

— Iako je prije svoje udaje bila manje lijepa nego ja; šivala je rublje u ulici Montmartre, pravila je košulje tvome ocu.

— Deder da započnemo s popisom — reče Birotteau. — Počnimo s najuglednijim osobama. Cesarina, piši: gospodin vojvoda i gospođa vojvotkinja de Lenoncourt...

— Ta, Cesare, ne šalji pozivnice ljudima koje poznaješ samo po tome što su ti mušterije. Hoćeš li pozvati kneginju de Blamont-Chauvry koja je još bliži rod tvojoj pokojnoj kumi, markizi d'Uxelles, nego vojvoda de Lenoncourt? Hoćeš li pozvati i oba gospodina de Vandenessea, gospodina de Marsaya, gospodina de Ronquerollesa, gospodina d'Aiglemonta, koji su ti mušterije? Ti si lud, veličina ti je zavrtjela mozgom...

— Da, ali gospodina grofa de Fontainea i njegovu obitelj,... ha! Dolazio je *Kraljici ruža* prije velike afere 13. vendemiaira, pod imenom GranđJacques; dolazio je sa Garsom, koji je bio markiz de Montauran, i gospodinom de la Billarđiere, koji se zvao Nantais. Tada su se oni rukovali sa mnom! „Hrabro, dragi moj Birotteau! Žrtvujte svoj život, kao i mi, za pravednu stvar!" Mi smo stari drugovi urotnici.

— Stavi ga — reče Constanca. — Ako dođu gospodin de la Billarđiere i njegov sin, treba da nađu nekoga s kime će razgovarati.

— Piši, Cesarino — reče Birotteau. — Prvo, gospodin prefekt okruga Seine: možda će doći, a možda i neće, ali on zapovijeda s općinom: caru carevo! Načelnik, gospodin Billardiere i njegov sin. Na kraju zabilježi broj pozvanih. Moj kolega, pođnačelnik, gospodin Granet i njegova žena. Ona je ružna, ali

svejedno, ne možemo je izostaviti. Gospodin Curel, zlatar, pukovnik narodne garde, njegova žena i njegove dvije kćeri. To su oni koje ja zovem predstavnicima vlasti. Poslije njih uplivne ličnosti! Gospodin grof i gospođa grofica de Fontaine i njihova kći gospođica Emilija de Fontaine.

— Bezočnica, zbog koje moram izaći iz dućana, kakvo god bilo vrijeme, da govorim s njom kod vrata njezinih kola — reče gospođa Birotteau. — Ako dođe, doći će samo da nam se podruguje.

— Onda će možda doći — reče Cesar, koji je svakako htio da dođe otmjeni svijet. — Nastavi, Cesarino. Gospodin grof i gospođa grofica de Granville, moj kuće vlasnik, najslavnija glava na kraljevskom dvoru, kako kaže Derville. No, čuješ! Gospodin de la Billardiere mi je rekao da će mi sutra podijeliti odlikovanje glavom grof de Lacepede. Pristojno je da pošaljem poziv za ples i večeru i čuvaru kraljevskih odlikovanja. Gospodin Vauquelin. Cesarino, napiši ples i večera. A da ne zaboravimo sve Chiffrevilleove i Protezove. Gospodin i gospođa Popinot, sudac Okružnog suda za Seinu. Gospodin i gospođa Thirion, tajnik kraljeva kabineta, Ragonovi prijatelji i njihova kći koja će se udati, kako bar kažu, za jednog sina iz prvog braka gospodina Camusota.

— Gesare, ne zaboravi malog Horacija Bianchona, nećaka gospodina Popinota i Anselmova bratića — reče Constanca.

— Nego!

— O da! Cesarina je već stavila broj četiri na kraju imena Popinot. — Gospodin i gospođa Rabourdin, jedan od šefova ureda u odjelu gospodina de la Billardierea. — Gospodin Cochin iz istog ureda, njegova žena i njihov sin, poslovni drugovi Matifatovih i gospodin, gospođa i gospođica Matifat, kad smo već kod njih.

— Matifatovi su — reče Cesarina — poduzimali korake za gospodina i gospođu Collevile, gospodina i gospođu Thuiller, njihove prijatelje, i za Saillardove.

— Vidjet ćemo — reče Cesar. — Naš burzovni senzal, gospodin i gospođa Jules Desmarets.

— Ova će biti najljepša na plesu — reče Cesarina — oh, sviđa mi se više nego sve druge!

— Derville i njegova žena.

— Zapisi, dakle gospodina i gospođu Coquelin, nasljednike moga strica Pilleraulta — reče Constanca. — Oni tako sigurno računaju da će biti pozvani da jadna ženica šije prekrasnu plesnu haljinu kod moje švelje: odozdo od bijelog satena, a sama haljina je od tila izvezena cikorijinim cvijećem. Trebalo je još malo pa da uzme haljinu od lame tkanine, kao da ide u dvor. Ako ih ne pozovemo, imat ćemo u njima ogorčenih neprijatelja.

— Stavi ih, Cesarino, moramo poštovati trgovinu, i'mi smo trgovci. — Gospodin i gospođa Roguin.

— Mamice, gospođa će Roguin staviti svoju nizu, sve svoje dijamante i svoju haljinu s čipkama.

— Gospodin i gospođa Lebas — reče Cesar. — Zatim gospodina predsjednika Trgovačkog suda, njegovu ženu i njegove dvije kćeri. Zaboravio sam ih staviti među predstavnike vlasti. — Gospodina i gospođu Lourdois i njegovu kćer. — Gospodina Claparona, bankara, gospodina du Tilleta, gospodina Grindota, gospodina Molineuxa, Pilleraulta i njegova kućevlasnika,

gospodina i gospođu Camusot, bogate trgovce svilom sa svom njihovom djecom, onoga iz Politehmičke škole i odvjetnika, koga će imenovati za suca jer se oženio s gospođicom Thirion.

— Ali za suca u provinciji — reče Cesarina.

— Gospodin Cardot, Camusotov tast, i sva Cardotova djeca. A onda i Guillaumove iz ulice Colombier, Lebusova tasta, dvoje starih koji i tako neće plesati. — Aleksandar Crottat — Celestin...

— Tata, ne zaboravi gospodina Andochea Finota i gospodina Gaudissarta koji su veoma korisni gospodinu Anselmu.

— Gaudissart? Bio je u zatvoru. No, svejedno; putuje za nekoliko dana i zastupat će naše ulje... stavi ga! Što se tiče gospodina Andochea Finota, tko je on?

— Gospodin Anselme veli da će postati velika ličnost; on ima duha kao Voltaire.

— Pisac? Svi su oni bezbožnici.

— Stavite ga, oče. I tako imamo malo plesača. Uostalom, on je napisao lijep prospekt za vaše ulje.

— On vjeruje u naše ulje; e, onda ga stavi, drago dijete — reče Cesar.

— Ja stavljam i svoje štićenike — reče Cesarina.

— Stavi gospodina Mitrala, mog ovršitelja; gospodina Handryja, našeg liječnika, stavi ga tek toliko, on i tako neće doći.

— Doći će da odigra svoju partiju karata — reče Cesarina.

— No čuješ, Cesare, nadam se da ćeš pozvati na večeru i gospodina opata Lorauxa?

— Pisao sam mu — odgovori Cesar.

— Ah, ne zaboravimo Lebasovu snahu, gospođu Augustinu de SommerVieux — reče Cesarina. — Jadna ženica. Teško je bolesna, umire od žalosti, rekao nam je Lebas.

— Evo što znači udati se za umjetnika — vikne trgovac miomirisima. — Pogledaj, tvoja majka spava — reče on tiho svojoj kćeri. — Nu, nu, laku noć, gospođo Birotteau. A haljina tvoje matere? — upita Birotteau Cesarinu.

— Da, tata, sve će biti gotovo. Mama misli da će imati samo svilenu haljinu kao što je moja; švelja je sigurna da neće morati da je proba.

— Koliko ima osoba? — zapita glasno Cesar jer je vidio da žena opet otvara oči.

— Što i devet sa pomoćnicima — odgovori Cesarina.

— Gdje ćemo ih sve smjestiti? — reče gospođa Birotteau. — Uostalom, poslije te nedjelje — nastavi ona naivno — doći će ponedjeljak.

U ljudi koji se iz jednog društvenog kata penju u drugi ništa se ne zbiva jednostavno. Ni gospođa Birotteau, ni Cesar, ni bilo tko drugi nije se smio uvući, ni pod kojom izlikom, u prvi kat. Cesar je obećao svome šegrtu Raguetu novo odijelo za dan plesa, ako bude dobro pazio i izvršio naređenja. Kao car Napoleon u Compiegnu, kad je obnavljao dvorac za svoje vjenčanje s Marijom Antoinettom austrijskom, Birotteau nije ništa htio vidjeti djelomično, već je htio uživati u *iznenađenju.* Ova su se dva protivnika još jedanput srela, a da to nisu znala, ali ne na bojištu, nego na polju građanske taštine. Dakle, gospodin je Grindot morao uzeti za ruku Cesara i pokazati mu stan, kao što vodič pokazuje galeriju kakvom ljubitelju umjetnosti. Uostalom, u kući je svatko izmislio svoje *iznenađenje.* Cesarina je, to drago dijete, uložila sve svoje malo

blago, stotinu zlatnika, da kupi knjige svome ocu. Jednog jutra gospodin joj je Grindot povjerio da će u radnoj sobi njezina oca biti dva krila biblioteke. To je bilo arhitektovo iznenađenje. Cesarina je bacila svu svoju djevojačku ušteđevinu na knjižarev stol da bi svom ocu darovala Bossueta, Voltairea, Jeain Jacques Rousseauia, Momtesquieua, Molderea, Buffona, Fenelona, Delillea, Bernarđina de SaintPierrea, la Fontainea, Corneillea, Pascala, La Harpea, jednom riječju, one svima poznate knjižice koje se vide svuda; a koje njezin otac neće nikada pročitati. Bit će da je užasno mnogo platila za uvezivanje. Netačni i slavni knjigoveža-umjetnik Thouvenin bio je obećao da će uvezati knjige do 18. prosinca u podne. Cesarina je povjerila svoju nepriliku ujaku Pilleraultu, i on se obavezao da će platiti uvez. Cesarovo iznenađenje, koje je priredio svojoj ženi, bila je haljina od baršuna trešnjeve boje, ukrašena čipkama, o kojoj je upravo govorio kćeri, svom sukrivcu. Iznenađenje gospođe Birotteau za novog viteza Legije časti sastojalo se od jednog para zlatnih kopča i od igle s briljantom. Naposljetku stan je bio iznenađenje za čitavu obitelj, poslije kojega je za petnaest dana moralo slijediti veliko iznenađenje računa koje je trebalo platiti.

Cesar je zrelo promislio koga će pozvati osobno, a kome će Raguet uvečer odnijeti pozivnice. Uzeo je kočiju, posjeo u nju ženu, koju je nagradio nekim šeširom s perjem i posljednjim šalom od kašmira koji joj je poklonio, a koji je ona željela jedanaest godina. Trgovac i trgovkinja obaviše dvadeset i dva posjeta u toku jutra.

Cesar je oslobodio svoju ženu poteškoća što su se pojavljivale kod kuće zbog priprema raznih jela koja su se priličila sjaju svečanosti. Birotteau i slavni Chevet zaključile diplomatski sporazum. Chevet će dati krasnu srebrninu koju je posuđivao, te mu ie donosila isto toliko nribnđa koliko kakva zemlja; on će dati večeru, vina, poslugu, kojom će upravljati maitre d'hotel pristojna izgleda, a svi će biti odgovorni za svoj rad i svoje ponašanje. Chevet je tražio i blagovaonicu u polukatu da tu smjesti svoj glavni štab, i on se nije smio maknuti s mjesta da bi se mogla poslužiti večera u šest sati i sjajna hladna večera u jedan sat ujutro. Birotteau se sporazumio s kavanom de Foy za sladoled od voća koji će se služiti u lijepim šalicama sa žličicama od pozlaćena srebra, na srebrnim tasama. Tourade, drugi slavni čovjek, nabavit će mu kolače.

— Budi mirna — reče Cesar svojoj ženi, videći da je dva dana prije plesa nešto suviše nemirna — Chevet, Tourade i kavana de Foy smjestit će se u polukatu, Virginija će ostati u drugom katu, dućan će biti dobro zaključan, a mi ćemo se sami udobno smjestiti u prvom katu.

Šesnaestoga prosinca u dva sata poslije podne gospodin je de la Billardiere došao do Cesara da ga povede u kacelariju Legije časti, gdje ga je gospodin grof de Lecepede trebao promaknuti za viteza, zajedno sa još desetak drugih vitezova. Načelnik je našao trgovca miomirisima sa suzama u očima jer mu je Constanca upravo darovala zlatne kopče i iglu s briljantom.

— Veoma je ugodno čovjeku kad ga toliko ljube — reče on penjući se u kočiju u nazočnosti svojih pomoćnika koji su se skupili, te Cesarine i Constamce.

Svi su gledali Cesara koji je imao hlače od crne svile, svilene čarape i nov plav kaput, na kojemu će uskoro blistati odlikovanje koje je, kako je rekao Molineux, natopljeno krvlju.

Kad se Cesar vratio da ruča, problijedio je od radosti, gledao je križ svog odlikovanja u svim ogledalima, jer se u prvom oduševljenju nije zadovoljavao samo time da nosi vrpcu od odlikovanja, i dičio se svojim križem bez lažne skromnosti.

— Ženo moja — reče on — krasan je čovjek veliki kancelar. Dovoljno je bilo da mu de la Billardiere kaže jednu riječ, i on je primio moj poziv; doći će s gospodinom Vauquelinom. Gospodin de Lacepede zaista je velik čovjek, kao i gospodin Vauquelin. Ta napisao je četrdeset svezaka! No on nije samo pisac, on je i pair Francuske! Ne zaboravimo mu reći: „Vaše gospodstvo!" ili „Gospodine grofe!“

— De, sada jedi — reče mu žena, a zatim se obrati Cesarini: — Tvoj je otac gori od djeteta.

— Kako ti lijepo pristaje u zapučku — reče Cesarina. — Vojnici će te pozdravljati vojničkim pozdravom, izlazit ćemo zajedno.

— Pozdravljat će me svagdje gdje god bude kakva straža.

Uto siđoše Grindot i Braschon. Budući da su poslije ručka gospodin, gospođa i gospođica Birotteau mogli letimično pogledati stan i uživati u njemu, to je prvi Braschonov pomoćnik, upravo zakucavao posljednje kuke za zastore, a tri su čovjeka palila svijeće.

— Treba stotinu i dvadeset svijeća — reče Braschon.

— Račun od dvije stotine franaka kod Trudona — reče gospođa Birotteau čije je jadikovanje zaustavio pogled viteza Birotteaua.

— Vaša će svečanost biti veličanstvena, gospodine viteže — progovori Braschon.

Birotteau pomisli:

— Evo već laskavaca! Obavezao sam se opatu Larouxu da im neću upasti u klopku i da ću ostat; skroman. Sjećat ću se svoga porijekla.

Cesar nije razumio što je htio reći bogati tapetar iz ulice Saint-Antoine. Braschon je jedanaest puta uzalud pokušao da ga pozovu sa ženom i kćerkom. Braschon mu je postao neprijatelj. Na kućnom pragu nije mu se više obratio sa „gospodine viteže“.

Započela je glavna proba, Cesar, njegova žena i kći izašli su iz dućana i ušli u stan s ulične strane. Kućna su vrata bila obnovljena u visokom stilu sa dva krila podijeljena u jednaka četverouglata polja s obojenim arhitektonskim ukrasom od lijevana željeza u sredini. Ova vrata, koja su danas u Parizu tako svakidašnja, tada su bila posljednja novost. U dnu ulaza vidjelo se stubište podijeljeno sa dvjema ravnim ogradama, između kojih se nalazilo podnožje zbog kojega se uznemirivao Birotteau, i koje je tvorilo kao neku kutiju gdje je mogla stanovati jedna starica. Ulaz koji je bio obojen kao mramor i popločan crnim i bijelim mramornim pločama rasvjetljivala je starinska svjetiljka s četiri svijeće.. Arhitekt je ujedinio raskoš s jednostavnošću. Uski crveni sag isticao je bjelinu stepenica na stubištu od uglačanog tvrdog vapnenca. S prvog se potrijemka ulazilo u polukat. Ulazna vrata u stan bila su u stilu uličnih vrata, ali iz drveta.

— Divno! — reče Cesarina. — I ništa što bode oči.

— Upravo je ta ljepota, gospođice, posljedica tačnih razmjera između podnožja stupova, ploča, vijenaca i ukrasa; osim toga, nisam ništa pozlatio, boje su jednostavne i nisu kričave.

— To je pravo umijeće — reče Cesarina.

Tada svi uđoše u ukusno parketirano, veliko i jednostavno ukrašeno predsoblje. Iz predsoblja se ulazilo u crnobijeli salon sa tri prozora s pogledom na ulicu i s elegantno izvedenim vijencima, fino obojen, u kome ništa nije stršilo. Na jednom bijelom, mramornom kaminu sa stupovima nalazila se garnitura izabrana sa sigurnim ukusom, na kojoj se ništa nije moglo smatrati smiješnim, te je bila u skladu s drugim pojedinostima. Naposljetku, tu je vladao onaj prijatan sklad koji samo umjetnici znaju uspostaviti držeći se jednog sistema ukrašavanja koji provode do najsitnijih sitnica, a koji građani ne poznaju, ali ih iznenađuje. Svijećnjak sa dvadeset i četiri svijeće obasjavao je crvene svilene draperije, parket je tako dražio da je natjerao Cesarinu da pleše. Kroz zeleno bijeli salončić ulazilo se u Cesarovu sobu.

— Tu sam smjestio krevet — reče Grindot, otvarajući vrata ložnice, vješto sakrivena između dva ormara za knjige. — Netko od vas dvoje, vi ili gospođa, može biti bolestan, i onda svatko ima svoju sobu.

— Ali su ormari napunjeni uvezanim knjigama. Oh, oh, ženo moja, ženo moja — reče Cesar.

— Ne, to je Cesarinino iznenađenje.

— Oprostite očinskom uzbuđenju — obrati se Cesar arhitektu, pošto je poljubio svoju kćer.

— Ali izvolite, samo izvolite, gospodine — reče Grindot. — Vi ste u svojoj kući.

U radnoj su sobi prevladavale smeđe boje, koje su oživljavali zeleni ukrasi, jer su sve sobe stana bile povezane u jednu cjelinu veoma vještim skladnim prijelazima boja. Tako je na primjer osnovna boja jedne sobe bila sporedna drugoj i obratno. Bakropis *Here i Leandra* sjao je na jednom zidu Cesarove radne sobe.

— Ti ćeš — reče veselo Cesar — ti ćeš sve ovo platiti.

— Gospodin Anselme vam je poklonio ovu lijepu sliku — reče Cesarina.

I Anselme je sebi dopustio da ga nečim iznenadi.

— Jadno dijete, učinio je ono što sam ja učinio za gospodina Vauquelina.

Zatim su išli u sobu gospođe Birotteau. Arhitekt je i tu unio sjaj kakav se mora svidjeti svim poštenim ljudima koje je želio pridobiti; proučivši dobro preuređenje stana, on je nastojao da održi riječ. Zidovi sobe bili su presvučeni plavom svilom s bijelim ukrasima, a pokućstvo finim suknom s plavim ukrasima. Na bijelom mramornom kaminu bio je sat s likom Venere kako kleči na bijeloj mramornoj pećini. Lijep vuneni sag s turskim ornamentima spajao je ovu sobu sa Cesarininom sobom koja je bila presvučena obojenim platnenim tapetama, te je veoma dopadljivo izgledala s klavirom i lijepim ormarom s ogledalom; jednostavan krevet s isto tako jednostavnim zastorima i sa svim malim pokućstvom koje vole mladi ljudi. Blagovaonica je bila iza Birotteauove i ženine sobe u koju se ulazilo sa stubišta; bila je namještena u stilu Luja XIV sa Boulleovim zidnim satom, s ormarima iz bakra i umetnutim pločicama od školjaka, a zidovi presvučeni tkaninom pričvršćenom zlatnim čavlima. Radost ovo troje ljudi bila je neopisiva, osobito kad se gospođa Birotteau vratila u svoju sobu i našla na postelji haljinu od baršuna trešnjeve boje s čipkama koju joj je darovao muž, a unijela Virginija šuljajući se na prstima.

— Gospodine, ovaj će vas stan mnogo proslaviti reče Consitanca Gnindotu. — Kod nas će sutra uveče biti više od stotinu osoba, i svi će vas pohvaliti.

— Ja ću vas preporučiti — reče Cesar — vidjet ćete glavne predstavnike trgovine, i u samoj jednoj večeri vi ćete biti poznatiji nego da ste sagradili stotinu kuća.

Constanca, ganuta, nije više pomišljala ni na trošak ni na to da zanovijeta svome mužu. Evo zašto. Jutros je Anselme Popinot donio bakrorez *Hera i Leandar.* Anselme, koga je Constanca smatrala veoma pametnim i sposobnim, uvjerio ju je u uspjeh *Kefaličnog ulja,* kojemu se on predao s besprimjernom žestinom. Zaljubljenik je obećao, bez obzira na zamašnost svote koju će potrošiti Birotteauove ludosti, da će troškovi biti pokriveni dijelom zarade od ulja. Budući da je devetnaest godina drhtala, bilo joj je tako ugodno predati se samo jednom danu radosti, tako da je Constanca obećala svojoj kćeri da neće nikakvim primjedbama zatrovati sreću svoga muža i da će joj se potpuno predati. Oko jedanaest sati, kada ih je ostavio gospodin Grindot, ona se svome mužu baci oko vrata i suze joj navriješe na oči dok je govorila:

— Ah, Cesare, poludjet ću od sreće!

— Samo da to potraje zar ne? reče Cesar sa smiješkom.

— Potrajat će, više se ne bojim — odvrati gospođa Birotteau.

— Napokon, već je i vrijeme da me cijeniš primijeti trgovac miomirisima.

Ljudi, koji su doista veliki da uviđaju svoje slabosti, priznat će da je jednom siročetu koje je prije osamnaest godina bilo prva prodavačica u *Malom mornaru* na otoku Sv. Luja, i bijednom seljaku koji je došao pješice iz Touraine u Pariz sa štapom u ruci i s potkovanim cipelama, moralo laskati i da su morali biti sretni što daju takvu svečanost iz tako pohvalnih razloga.

— Bože, rado bih žrtvovao sto franaka — reče Cesar — da nas sada tkogod posjeti.

— Evo gospodina opata Lorauxa — reče Virginija.

Opat se Loraux pokazao na vratima. Ovaj je svećenik onda bio kapelan Saiot-Sulpicea. Nikad se duševna snaga nije tako ispoljila kao kod tog svećenika kojega je ponašanje ostavilo duboke tragove u sjećanju onih koji su ga poznavali. Njegovo je namršteno i veoma ružno lice, koje nije ulijevalo povjerenja, postalo uzvišeno zbog njegova kreposnog kršćanskog života: iz njega bi nas izdaleka ozario nebeski sjaj. Bezazlenost, koja je prožela sve njegovo biće, povezivala je sve njegove ružne crte, a samilosni žar oplemenjivao je sve nepravilne crte nekim izražajem suprotnim izražaju Claparona, u kome je bilo sve pokvareno i poživinčeno. U njegovim borama titrale su tri lijepe ljudske vrline: nada, vjera, samilost. Govorio je blago, polagano i prirodno. Bio je obučen kao i drugi pariški popovi, samo je sebi dozvoljavao i kaput kestenjasto-smeđe boje. Nikakva se ambicija nije uvukla u to čisto srce koje će anđeli odnijeti bogu u njegovoj nevinosti, kao da je tek od majke rođeno. Bilo je potrebno da kći Luja XVI blago prisili opata Lorauxa da primi jednu parišku župu, i to najskromniju. Nemirno je gledao na taj raskoš, smiješio se tim trgovcima i kimao svojom sijedom glavom.

— Djeco moja reče im on moja dužnost mje da prisustvujem svečanostima, nego da tješim ucviljene. Došao sam da se zahvalim gospodinu Cesaru i da vam čestitam. Doći ću ovamo samo za jednu svečanost, samo za vjenčanje ovog lijepog djeteta.

Četvrt sata kasnije opat je otišao, a da mu se ni trgovac miomirisima ni njegova žena nisu usudili pokazati stan. Njegova ozbiljna pojava ulila je nekoliko hladnih kapljica u Cesarovu vrelu radost.. Svi legoše u svoje

raskošne, lijepe i male krevete, koje su željeli, i postaše njihovi gospodari. Cesarina je pomogla materi da se svuče pred mramornim toaletnim stolom s ogledalom. Cesar je sebi nabavio neke suvišne stvari koje je htio odmah upotrijebiti. Napokon svi zaspaše predočavajući sebi unaprijed sutrašnje radosti. Pošto su otišli u crkvu i izmolili poslijepodnevnu molitvu, Cesarina i nje aina majka obukoše se oko četiri sata i rekoše Chevetovim ljudima drugi kat. Nijedna haljina nije bolje pristajala gospođi Birotteau nego ova od baršuna trešnjeve boje, s čipkama, kratkim rukavima ukrašenim a *la joćkey;* bogata tkanina i njezina divna boja isticala je njene lijepe ruke, još mlade i svježe, njene grudi što su blistale bjelinom, vrat i ramena neobično lijepa oblika. Naivno zadovoljstvo koje osjeća svaka žena kad se vidi u čitavoj svojoj ljepoti, davalo je neizrecivu draž grčkom profilu trgovkinje miomirisima, koje je ljepota blijesnula kao ljepota kakvog finog dragulja. Cesarina, odjevena u haljinu od bijelog krepa, imala je na glavi vijenac od bijelih ruža i jednu ružu na grudima, dok je laka koprena čedno pokrivala njezine grudi i ramena; Popinot je poludio za njom.

— Ovaj nas svijet hoće pregaziti — reče gospođa Roguin svome mužu dok je prolazila kroz sobe stana.

Žena je javnog bilježnika bila bijesna što nije bila tako lijepa kao gospođa Birotteau; svaka žena naime zna da li je njezina suparnica ljepša ili ružnija.

— Koješta! Neće to dugo trajati i uskoro ćeš je uprskati blatom kad je sretneš, tu jadnu ženu, kako ide ulicom pješice, upropaštena — reče tiho Roguin svojoj ženi.

Vauquelin je bio savršeno mio, došao je sa gospodinom de Lecepedeom, svojim kolegom iz Akademije nauka, koji je došao kolima po njega. Kad su vidjeli trgovkinju miomirisima, oba joj učenjaka počeše praviti učene komplimente.

— Gospođo, vi znate tajnu koju nauka ne poznaje, a to je čuvanje ljepote i mladosti reče joj kemičar.

— Ovdje ste vi pomalo kao u svojoj kući, gospodine akademičaru — reče mu Birotteau. Da, gospodine grofe — nastavi okrenuvši se k velikom kancelaru Legije časti — ja dugujem svoj imetak gospodinu Vauquelinu. Čast mi je predstaviti vašem gospodstvu predsjednika Trgovačkog suda. Ovo je gospodin grof Lacepede, pair Francuske, jedan od njezinih velikih ljudi. Napisao je četrdeset knjiga reče on Josephu Lebasu koji je pratio predsjednika suda.

Gosti su bili tačni. Večera je protekla kao sve večere trgovaca u krajnjem veselju punom dobroćudnosti, u pripovijedanju paprenih šala kojima su se svi smijali. Gosti su se radovali izvrsnim jelima i odličnom vinu. Bilo je devet i pol sati kad je društvo ušlo u salone da pije kavu. Nekoliko je kočija dovezilo nestrpljive plesačice. Sat kasnije salon je bio pun i ples je poprimio izgled otmjenog sijela. Gospodin de Lacepede i gospodin Vauquelin su se oprostili, što je Birotteau veoma žalio. On ih je pratio do stubišta i uzalud molio da ostanu. Uspjelo mu je zadržati suca Popinota i gospodina de la Billardierea. Osim triju gospođa, predstavnica aristokracije, bankarstva i administracije: gospođice de Fontaine, gospođe Jules, gospođe Rabourdin, kojih se sjajna ljepota, držanje i ponašanje veoma isticalo u ovome skupu, ostale su žene bile odjevene u teške, čvrste haljine i pokazivale bogatstvo, što je zajednička crta građanstva, a to se još nemilosrdnije isticalo pored lakoće i draži onih triju

dama.

Građanstvo se iz ulice Saint-Denis veličanstveno izlagalo pokazujući svu opravdanost svojih prava na šaljivu glupost. To je zaista bilo ono građanstvo koje svoju djecu oblači kao kopljanike i narodne gardiste, koje kupuje slike. *Pobjeda i osvajanja, Vojnik seljak,* divi se slici *Pogreb siromaha,* zabavlja se na paradama, provodi nedjelje u svojoj kući na selu, nastoji da izgleda dostojanstveno, sanja o općinskim častima; ovo građanstvo, ljubomorno na sve, a ipak dobro, uslužno, privrženo, osjetljivo, milosrdno, koje daje priloge za djecu generala Foya, za Grke, ne poznajući njihove gusarske pothvate, za Sklonište onda kad više i ne postoji, stalež koji vara zbog njegovih vrlina i kome se ruga zbog njegovih mana jedno društvo koje ga nije dostojno, jer građanstvo ima srca upravo zato što ne poznaje pravila pristojnosti; ovo kreposno građanstvo koje odgaja kćeri čista srca, vične radu i pune dobrih vrlina, što slabe čim dođu u doticaj s višim slojevima; ovo građanstvo koje odgaja kćeri bez duha, među kojima bi dobričina Chrysale[7] bio izabrao svoju ženu; građanstvo koje su divno predstavljali Matifatovi, drogisti iz ulice Lombards, koji su već šezdeset godina dobavljali robu *Kraljici ruža.*

Gospođa Matifat, koja je željela da izgleda dostojanstveno plesala je s turbanom na glavi i u teškoj haljini jasno crvene boje, protkanoj zlatom, u haljini koja bi pristajala nekoane s ponosnim izraizom lica, s rimskim nosom i sjajnim rumenim licem. S gospodinom Matifatom koji bi bio veoma veličanstven na reviji narodne garde, gdje bi se sa pedeset koraka mogao opaziti njegov okrugli trbuh sa sjajnim lancem i s čitavim snopom privjesaka, vladala je ova Katarina II s tezge. Tako debeo i malen, s naočalama na nosu, s veoma niskim okovratnikom na košulji isticao se među drugima svojim dubokim glasom i bogatim rječnikom. Nikada nije govorio *Corneille,* nego *uzvišeni Corneille.* Račine je bio *„blagi Racine“.* Voltaire! oh! Voltaire, „drugi u svim književnim rodovima, s više duha nego genijalnosti, ali ipak genijalan!“ Rousseau „sumnjičav duh, ponosan čovjek, koji se naposljetku objesio". Nezgrapno je pripovijedao proste anegdote o Pironu koga građanstvo smatra osobito sposobnim čovjekom. Matifat, koji je strastveno volio glumice, volio je pomalo besramne riječi; govorkalo se čak da se povodi za dobričinom Cardottom i bogatim Camusotom, te da izdržava Ijubovcu. Ponekad, kad bi opazila da se sprema pripovijedati kakvu anegdotu, gospođa bi se Matifat požurila da ga prekine, vičući glasno: „Debeli moj, pazi da ne izvališ nešto." Ona ga je zvala po domaću „debeli moj“. Ova je krupna kraljica droga prisililа gospođicu la Fontaine da prekrši svoje aristokratsko lijepo ponašanje. Ponosna se djevojka nije mogla suzdržati a da se ne nasmiješi kad je čula kako gospođa Matifat govori svome mužu:

— Slušaj, debeli, nemoj navaliti na sladoled! To nije otmjeno!

Teže je objasniti čime se otmjeni svijet razlikuje od građanstva nego što bi bilo građanskom staležu da zbriše tu razliku. U haljinama koje su ih smetale te su žene znale da su se svečano obukle, pa su naivno pokazivale radost koja je dokazivala da je ples rijetkost u njihovu zaposlenom životu. Međutim ove tri žene, od kojih je svaka bila izraz jedne sfere otmjenog svijeta, ponašale su se na zabavi kao što će se ponašati sutra, nisu izgledale kao da su se posebno obukle, nisu se promatrale u divotama na koje nisu bile navikle, nisu se

7 Chrysale, lice iz Moliereove komedije „Učene žene".

brinule kako će se doimati drugih; sve je bilo gotovo onoga časa kad su pred ogledalom dotjerale svoju plesnu toaletu; njihova bića nisu otkrivala ništa izvanredno, one su plesale s dražešću i nemarnošću koju su nepoznati geniji nadahnuti nekim antičkim kipovima. One druge, naprotiv, na kojima je rad utisnuo svoj pečat, zadržale su svoje prosto držanje i previše su se zabavljale; njihov je pogled bio odveć radoznao, u njihovu se glasu nije osjećao onaj laki nemar koji plesnim razgovorima daje onu duhovitost što se ne može oponašati; osobito nisu imale onu ozbiljnost u kojoj je već epigram u klici, ni ono mirno ponašanje po kojemu se prepoznaju osobe koje su vične savršeno gospodariti sa sobom. Stoga su se gospođe Rabourdin, gospođa Jules i gospođica la Fontaine, koje su od ovog plesa kod trgovca miomirisima očekivale beskrajno veselje, isticale nad svim građanima nekom svojom ljupkošću, odličnim ukusom svojih toaleta i svojim načinom zabave, kao što se ističu tri prve operne pjevačice iznad nezgrapne mase statista. Promatrali su ih zabezeknuto, ljubomorno. Gospođa Roguin, Constanca i Cesarina bile su neka veza koja je povezivala lica iz trgovačkog svijeta s ona tri tipa ženske aristokracije. Kao na svim plesovima i na ovom je došao čas oduševljenja kad bujice svijetla, radost, muzika i zanos plesa izazivlju pijanstvo u kojem te razlike nastaju u sveopćem *crescendu.* Ples ie postajao bučan, gospođica je la Fontaine htjela otići, ali kad se htjela rukovati s časnim Vandejcem, Birotteau, njegova žena i njegova kći dotrčaše da spriječe odlazak jedinih predstavnika aristokracije na njihovu skupu.

— U ovom stanu ima mirisa dobra ukusa koji me zaista čudi — reče bezobrazna djevojka trgovcu miomirisima — i ja vam čestitam.

Birotteaua su toliko opila javna priznanja da to nije razumio!, ali je njegova žena razumjela i pocrvenjela.

— Ovo je narodna svečanost kojom se možete podičiti — reče mu Camusot.

— Rijetko sam kada vidio tako lijep ples — dobaci mu gospodin Billardiere, koga službena laž nije ništa stajala.

Birotteau je sve te pohvale primao ozbiljno.

— Prekrasan prizor, dobar orkestar! Hoćete li nam često priređivati plesove? — upita ga gospođa Lebas.

— Pređi van stan! Je li po vašem ukusu? — umiješa se gospođa Desmarets.

Birotteau se usudi slagati pustivši je da vjeruje kao da je on bio redatelj. Cesarina, koju su morali pozvati da pleše svaki ples, uvidjela je koliko je Anselme tankoćutan.

— Kad bih ja slušao samo svoju želju — šapne joj on u uho dižući se sa stola — ja bih vas molio za jedan ples, ali bi moja sreća skupo stajala i vaše i moje samoljublje.

Cesarina koja je smatrala da ljudi hodaju bez draži kad su im noge ravne, htjela je otvoriti ples s Popinotom. Popinot, ohrabren svojom tetkom, smogao je hrabrosti da za vrijeme plesa govori toj krasnoj djevojci o svojoj ljubavi, ali zaobilazno, kao i svi plašljivi ljubavnici.

— Gospođice, moja sreća zavisi o vama.

— Kako to?

— Samo mi je nada može dati.

— Nadajte se.

— Znate li vi što ste upravo rekli samo tom jednom riječju? — nastavi Popinot.

— Nadajte se sreći — reče Cesarina sa zlobnim smiješkom.

— Gaudissante! Gaudissante! — reče Anselme svome prijatelju poslije plesa stiskajući mu ruku herkulovskom snagom — moram uspjeti ili ću se ustrijeliti. Uspijeti, to znači oženiti se Cesarinom, ona mi je to rekla, a pogledaj kako je lijepa!

— Da, lijepo se dotjerala i bogata je. Ispržit ćemo tu ribicu na našem ulju.

Gospođa je Birotteau opazila da se Aleksandar Crottat, određeni Roguinov nasljednik, i gospođica Lourdois dobro razumiju; ona se nije bez teških patnja odrekla nade da će joj kći postati ženom jednog pariškog javnog bilježnika. Pošto se pozdravio s malim Molineuxom, stric je Pillerault sjeo u naslonjač pokraj ormara za knjige i od vremena do vremena zavirio kroz vrata na kite cvijeća što su ih pravile glave plesačica koje su se vrtjele. Bio je suzdržljiv kao pravi filozof. Muškarci su bili strašni, osim du Tilleta koji se već otmjeno ponašao, i mladog de la Billardierea, gizdelima u povoju, te gospodina Julesa Desmaretsa i službenih ličnosti. Na ovom skupu, među svim osobama koje su bile više ili manje smiješne te su mu davale pečat, bila je jedna osobito neugledna, kao republikanski novac od stotinu soua, ali ju je odijelo pravilo zanimljivom. Mogli ste pogoditi da je to bio tirančić iz dvorišta Batave. Imao je na sebi fino rublje koje je požutjelo u ormaru, kočoperio se pred pogledima svih prisutnih u čipkastom jabotu koji je prikopčao iglom s plavičastim dragim kamenom, u kratkim hlačama od crne svile, iz kojih su izlazila vretena na koja je on imao hrabrosti da se naslanja. Cesar mu je pobjednički pokazao četiri sobe koje je arhitekt stvorio na prvom katu njegove kuće.

— Eh, eh! To je vaša stvar — reče mu Molineux. — Moj će prvi kat ovako preuređen vrijediti više od tisuću škuda.

Birotteau odgovori šaljivo, ali ga je bocnuo kao iglom način kojim je starčić izgovorio tu rečenicu. „Naskoro ću ja opet ući u svoj prvi kat, ovaj se čovjek upropaštava!" to je bio smisao riječi „vrijedit će“, koju je Molineux dobacio kao udarac pandžom.

Kućevlasnikovo bljedunjavo lice i razbojničke oči iznenadile su du Tilleta čiju je pažnju najprije pobudio lanac za sat, na kome je visio čitav snop privjesaka koji su zvečali, te zelenkasto-bijelo odijelo s čudno podignutom jakom, što je starčiću davalo izgled zmije čegrtuše. I bankar mu se približi da bi od tog lihvarčića saznao kojim je slučajem i on došao da se veseli na zabavi.

— Tu, gospodine — reče Molineux, pošto je zakoraknuo jednom nogom u mali salon gospođe Birotteau — ja sam na vlasništvu grofa Granvillea no ovdje — reče pokazujući drugu nogu — ja sam na svome jer sam ja vlasnik ove kuće.

Molineux se tako ljubazno prilagođivao onome tko ga je slušao da je, očaran du Tilletovom pažnjom, počeo govoriti o sebi, o svojim navikama, o nepristojnostima gospodina Gendrina, o svome ugovoru s trgovcem miomirisima, bez kojega se ne bi bila održala ova zabava.

— Tako! Gospodin vam je Cesar platio najam? — začudi se du Tillet. — Ništa nije suprotnije njegovim navikama.

— Ta ja sam to zahtijevao, ja sam tako dobar sa svojim stanarima!

— Ako tatica Birotteau padne pod stečaj, ovaj će mi smiješni starčić biti izvrstan upravitelj stečajne mase. Njegova će sitničavost biti dragocjena. Kad je sam kod kuće, bit će da se zabavlja kao Domicijan, ubijanjem muha.

Du Tillet ode da se karta gdje je već bio Claparon, jer mu je on to naredio. Mislio je da će toboţnji bankar u sjeni kartaškog stola izbjeći svakom

ispitivanju. Ponašali su se kao da jedan drugoga ne poznaje, tako da ni najsumnjičaviji, čovjek ne bi mogao otkriti ništa što bi odavalo da su se dogovorili. Gaudissart, koji je znao za Claparonovo bogatstvo, nije mu se usudio pristupiti jer ga je obogaćeni trgovački putnik pogledao hladnim i svečanim pogledom skorojevića koji neće da ga drug pozdravi. U zoru oko pet sati ugasila se zabava kao kakva sjajna raketa. Tada je od stotinu i nekoliko kočija koje su bile zakrčile ulicu Saint-Honore ostalo još oko četrdeset. Plesala se ,,la boulangere"[8], koju su kasnije istisnuli ,,cotillon" i „engleski galop". Du Tillet, Roguin, Cardot sin, grof Granville i Jules Desimarets igrali su se karata. Du Tillet je dobio tri tisuće franaka. Ukazalo se danje svijetlo koje je zasjenilo svijeće, i kartaši su prisustvovali posljednjoj četvorki. U građanskim se kućama ovaj posljednji užitak ne može svršiti bez gluposti. Ugledne su osobe otišlle; pijanstvo pokreta, topli zrak, duhovi sakriveni u najnevinijim pićima razmekšali su oporost starih žena koje su iz ljubeznosti ušle u četvorke i prepustile se ludosti jednoga časa; ljudi su se ugrijali, kosa, što se raščešljala, pala im na lice, i njihov čudan izgled tjerao je na smijeh; mlade žene postale su lakoumne, cvijeće im je ispalo iz kose. Pojavio se građanski Momus[9] sa svim svojim lakrdijama! Smijeh odjekuje, svi se predaju šali s mišlju da će sutradan rad opet steći svoje pravo. Matifat je plesao sa ženskim šeširom na glavi; Celestin je karikirao. Neke su dame pretjerano lupale rukama kad je to zahtijevala figura tog beskrajnog plesa.

— Kako se zabavljaju! — govorio je sretni Birotteau.

— Samo da što ne razbiju — reče Constanca svome stricu.

— Dali ste najljepši ples koji sam vidio, a ja sam ih vidio mnogo — reče du Tillet svojoj bivšoj gazdarici, pošto ju je pozdravio.

U Beethovenovoj Osmoj simfoniji u c-molu ima jedina *fantazija,* velika kao kakva poema, koja se ističe u finalu. Poslije polaganih priprema uzvišenog čarobnjaka koga je Habeneck tako razumio, kada oduševljeni dirigent jednom kretnjom diže bogati zastor te dekoracije, dozivajući svojom palicom blistavi motiv prema kojemu je težila sva snaga muzike, pjesnici kojima srce kuca razumjet će da se Birotteauov ples njega doimao kao što se njih doima ovaj plodni motiv kojemu možda simfonija u c-molu zahvaljuje svoju nadmoć nad svojim sjajnim sestrama. Jedna čarobna vila poleti dižući svoju palicu. Čuje se šuštanje grimiznih svilenih zastora koje dižu anđeli. Zlatna se vrata, izrezbarena poput vrata na firentinskoj krstionici, okreću na svojim dijamantnim baglamama. Oči uranjaju u sjajne vidike, obuhvaćaju red veličanstvenih palača iz kojih se izvijaju viša bića. Dimi se tamjan blagostanja, plamti vatra na oltaru sreće, struji mirisni zrak! Bića s božanskim smiješkom, odjevena u bijele tunike obrubljene plavim, prolaze polako pred vašim očima i pokazuju naitčovječno lijepa lica i beskrajno nježne oblike. Amori lepršaju i šire plamen svojim bakljama! Osjećate da ste ljubljeni, sretni ste od sreće koju udišete, a ne razumijete kupajući se u valovima toga sklada što teče i svakog hrani božanskim jelom koje je sebi izabrao. Pogađa vaše srce, vaše najtananije nade koje se načas ostvaruju. Pošto vas je prošetao nebom, čarobnjak vas dubokim i tajanstvenim prijelazom dubokih zvukova opet uranja u močvaru stvarnosti, da bi vas izvukao kad vam je stvorio žeđ za božanskim melodijama i kad vaša duša viče: ,,Još!" Duševno je stanje najdivnije tačke tog lijepog

8 La boulangžre — Jedna vrst plesa.
9 Momus — bog zabavljanja.

finala jednako stanju koje su u Constanci i u Cesaru izazvala uzbuđenja ove svečanosti: Collinot je svojom frulicom komponirao finale njihove trgovačke simfonije.

Umorni, ali sretni, Birotteauovi su zaspali ujutro u brujanju te svečanosti koja je, ako se uzme u obzir trošak gradnje, preuređivanje, pokućstvo, jela i pića, haljine i biblioteka što ju je Pillerault nadoknadio Cesarini, dosizala svotu od šezdeset tisuća franaka. Eto koliko je stajala kobna crvena vrpca, koju je kralj nataknuo u zapučak jednog trgovca miomirisima. Da se Cesaru Birotteauu dogodi kakva nesreća, taj bi ludi trošak bio dovoljan da potpadne pod nadležnost krivičnog suda. Kad trgovac pretjerano troši, to je isto kao da je pao pod obični stečaj. Možda je teže odgovarati pred šestim sudskim odjeljenjem zbog glupih sitnica i nespretnosti nego pred porotnim sudom radi kakve velike prijevare. U očima nekih ljudi bolje je biti zločinac nego glupan.

CESAR U BORBI S NESREĆOM

Osam dana poslije te svečanosti, posljednjeg plamička osamnaest godina uspjeha što je planuo kao slama, Cesar je kroz prozore svoga dućana promatrao prolaznike razmišljajući o razmahanosti svojih poslova, za koje je osjećao da mu postaju teški. Dosad je u njegovom životu sve bilo lako; on je proizvodio i prodavao ili je kupovao i preprodavao. Sada ga je pritisnuo posao sa zemljištima, sudioništvo u tvrtki *A. Popinot i drug,* briga kako će platiti sito šezdeset tisuća franaka koje je dao u opticaj, te bi ih trebalo ili plaćati u mjenicama, što se ne bi svidjelo njegovoj ženi, ili zahtijevati nečuvene uspjehe od Popinota. Sve je to mnoštvo poslova, koji su mu se motali po glavi, plašilo jadnika koji je osjećao da ima u ruci više klupčadi konca nego što ih može držati. Kako će Popinot upravljati svojom lađom? Birotteau je postupao s Popinotom kao profesor retorike sa svojim učenikom, nije se pouzdavao u njegove sposobnosti i bilo mu je žao što ne može biti uz njega. Budući da ga je morao čvrknuti nogom kod Vauquelina da bi ga ušutio, to je bio razumljiv strah koji je Birotteau imao od mladog trgovca. Cesar se dobro čuvao da žena, kći i njegovi pomoćnici ne naslute što ga mori, ali je tada bio nalik na običnog veslača u čamcu na Seini kome bi neki ministar sasvim slučajno dao da zapovijeda fregatom. Te su mu misli gotovo smutile pamet koja i tako nije bila sklona razmišljanju, i on je stajao iza prozora dućana nastojeći da gleda jasno. Uto se na ulici pojavi ličnost prema kojoj je osjećao jaku odvratnost, a to je bio njegov drugi kućevlasnik, mali Molineux. Svaki je čovjek sanjao snove o životu punom događaja koji znače čitav jedan život u koji se često svraća neko fantastično biće koje donosi loše poruke, kao podmuklica u kakvom komadu. Birotteauu se činilo da je slučaj odredio Molineuxa da igra takvu ulogu u njegovom životu. Na svečanosti to se lice đavolski cerilo gledajući raskoš očima punima mržnje. Kad ga je opet ugledao, Cesara još jače saletješe dojmovi koje je izazvao taj mali *cicija* (riječ iz njegova rječnika) i osjetio novo gađenje kad se Molineux pojavio dok je on sanjario.

— Gospodine — reče čovječuljak svojim okrutno bezazlenim glasom — mi smo tako brzo posvršavali naše stvari da ste zaboravili potpisati naš ugovorčić.

Birotteau uzme u ruke ugovor o zakupu da ispravi grešku. Uto uđe arhitekt, pozdravi trgovca miomirisima i poče se diplomatski vrtjeti oko njega.

— Gospodine — naposljetku mu šapnu u uho — vi znate kako je teško

započeti u jednom poslu; vi ste zadovoljni sa mnom, napravili biste mi veliku uslugu kad biste mi isplatili moj honorar.

Birotteau, koji je bio ostao bez novca pošto je izdao svoju gotovinu i vrijednosne papire, reče Celestinu da ispuni mjenicu na dvije tisuće franaka plativih za tri mjeseca i da napiše priznanicu.

— Imao sam zaista sreću da ste vi preuzeli susjedov dug — reče Molineux podmuklim, a u isto vrijeme šaljivim glasom. — Moj me je vratar obavijestio da jutros mirovni sudac pečati njegov stan jer je gospodin Cayron nestao.

— Samo da me tu ne zakinu za pet tisuća franaka! — pomisli trgovac miomirisima.

— Smatralo se da mu poslovi dobro idu — reče Lourdois koji je upravo ušao da Birotteauu predoči svoj račun.

— Trgovac je tek onda siguran da ga neće snaći nesreća kad se povuče iz poslova — reči mali Molineux savijajući svoj ugovor sitničavom tačnošću.

Arhitekt je promatrao tog starčića s užitkom koji osjeća svaki umjetnik kad vidi karikaturu koja potvrđuje njegovo mišljenje o građanima.

— Ako pada kiša, te nam je glava pod kišobranom, obično mislimo da nam je zaštićena — reče arhitekt.

Molineux je više promatrao brkove i arhitektovu bradicu nego lice, i prezirao ga je isto tako kao što je njega prezirao arhitekt, te je ostao' da ga ogrebe kad izađe. Živeći sa svojim mačkama, Molineux je u kretnjama i u očima poprimao nešto mačje.

Uto uđoše Ragon i Pillerault.

— Govorili smo sucu o našem poslu — reče Ragon Cesaru na uho — on tvrdi da bismo u takvom poslu morali imati potvrdu prodavača i dati sudski potvrditi ugovore, a da bismo bili pravi vlasnici...

— Ah! Vi ste napravili posao sa zemljištem oko Madeleine? — upita Lourdois. — Nešto se govorka o tome. Imat ćemo što graditi!

Soboslikar, boji je došao da bd bio odmah podmiren, smatrao je korisnijim za sebe da ne pritisne trgovca miomirisima.

— Predočio sam vam račun samo zato što je konac godine, sada mi ne treba nišja — reče on Cesaru u uho.

— E pa, što ti je, Cesare? — upita Pillerault svog nećaka kad je opazio kako se zaprepastio videći račun te nije odgovorio ni Ragonu ni Lourdoisu.

— Ah, ništa, sitnica. Od mog susjeda, trgovca kišobranima, koji je pao pod stečaj, kupio sam za pet tisuća mjenica. Ako mi je uvalio .mjenice bez pokrića, nasjeo sam kao prava budala.

— Uostalom, ja vam već dugo to govorim — poviče Ragon — utopljenik bi se uhvatio da se spasi za nogu svoga oca i utopio se zajedno s njim. Ja sam vidio toliko padova! Nije baš svatko lopov u početku nesreće, ali postaje iz nužde.

— Tako je — reče Pillerault.

— Ah, ako mi ikad uspije postati poslanikom ili ako budem imao kakva utjecaja na vladu... — reče Birotteau osovivši se na prste nogu i spustivši se na pete.

— Što biste vi uradili? — upita Lourdois — jer vi ste mudrac!

Molineux, koji se zanimao za svaki razgovor o pravu, ostade u dućanu. Budući da nas tuđa pažnja prisiljava da budemo i mi pažljivi, to su ga Pillerault i Ragon, koji su znali Cesarova mišljenja, slušali isto tako pažljivo kao i ta tri stranca.

— Htio bih — reče trgovac miomirisima — sud nepremjestivih sudaca s pravom da javno sude krivcu. Poslije istrage u kojoj bi jedan sudac bio neposredno i ono što su sadašnji agenti, upravitelji stečajne mase i istražni suci, koji bi trgovca proglasio popravljivim ili nepopravljivim stečaj nikom; popravljiv bi stečajnik bio dužan da sve plati i on bi sam bio čuvar svoga imetka i imetka svoje žene, jer bi sva njegova prava, njegovo nasljedstvo i sve ostalo pripadalo njegovim vjerovnicima; on bi radio za njihov račun i pod njihovim nadzorom, jednom riječju, on bi i dalje radio potpisujući se: *taj i taj stečajnik,* dok ne bi sve platio. Nepopravljiv bi stečaj nik bio osuđen, kao nekada, da bude vezan za sramotni stup u dvorani Burze, gdje bi dva sata bio izložen sa zelenom kapom na glavi. Njegov imetak i imetak njegove žene pripali bi vjerovnicima, a njega bi prognali iz kraljevstva.

— Trgovina bi onda bila dvaput sigurnija — reče Lourdois — i svatko bi onda dvaput dobro promozgao prije nego bi se upustio u kakav posao.

— Ne pridržavaju se ljudi zakona — ogorčeno će Cesar. — Od stotinu trgovaca ima ih više od sedamdeset i pet koji nisu dorasli svojim poslovima, ili koji prodaju robu dvadeset i pat posto ispod inventarske cijene, a to je uništavanje trgovine.

— Gospodin imia pravo — reče Molineux — postojeći zakon je preširok. Trebalo bi ili da bude potpuno popustljiv ili da zahtijeva potpunu sramotu.

— Do vraga! — uzvikne Cesar — kako sada stvari stoje, trgovac je na putu da postane zaštićeni lopov. Sa svojim potpisom on može da posegne za džepovima svih ljudi.

— Vi baš niste nježni, gospodine Birotteau — reče Lourdois.

— Ima pravo — primijeti stari Ragon.

— Svi ti stečajevi sumnjivi — nastavi Cesar ogorčen zbog malog gubitka koji mu je zvonio u ušima kao jedini krik hajke.

Toga je časa upravitelj posluge donio račun od Cheveta, a za njim uđoše i Felixov šegrt, konobar iz kavane de Foy i Collinetov momak, svi s računima svojih gazda.

— Rabelaisovih četvrt sata — nasmije se Ragon.

— Vjere mi, priredili ste lijepu svečanost — reče Lourdois.

— Zaposlen sam — reče Cesar svim šegrtima i konobarima koji su ostavili račune.

— Gospodine Grindote — reče Lourdois videći da arhitekt savija mjenicu koju je Birotteau potpisao — vi ćete provjeriti i odobriti moj račun; dosta je da ga letimično pregledate, vi ste ugovorili sve cijene u ime gospodina Birotteaua.

Pillerault pogleda Lourdoisa i Grindota.

— To su cijene koje je arhitekt odobravao poduzetniku. Pa tebe su opljačkali! — reče stric u uho svom nećaku.

Kad je Grinđot izašao, Molineux je pošao za njim i prišao mu tajanstveno.

— Gospodine — reče mu, — vi ste me slušali, ali me niste Razumjeli: želim vam kišobran.

Grindot se uplaši. Što je dobitak manje zakonit, to čovjek više do njega drži. Takvo je ljudsko srce. Arhitekt je zaista s ljubavlju napravio nacrt za stan u koji je unio sve svoje znanje i vrijeme, dao je sebi truda za deset tisuća franaka, ali ga je prevarilo njegovo samoljublje, tako da poduzetnicima nije bilo teško da ga zavedu. Neodoljivi dokazi prijetnje koju je dobro shvatio: da će ga ogovarati i time mu naškoditi, nisu još bili toliko jaki koliko Lourdodsova

primjedba da Birotteau neće sagraditi nijedne kuće na zemljištima koja je kupio oko Mađeleine, nego da on spekulira na povišenje cijene. Odnos je između arhitekata i poduzetnika jednak odnosu između pisca i glumaca; oni zavise jedni o drugima. Grindot, koga je Birotteau ovlastio da ugovara cijene, pristao je uz zanatlije protiv građanina. Zato su ga tri velika poduzetnika, Lourdois, Ghaiffaroux i tesar Thiorein proglasili *dobrim djetetom* s kojim je pravi užitak raditi. Grindot je pogodio da će računi, od kojih je i on imao dobiti svoj dio, biti plaćeni, kao i njegov honorar, u mjenicama, a starčić mu je upravo probudio sumnju da neće biti plaćeni. Grindot će biti nemilosrdan kao umjetnik, a to su najokrutniji ljudi kad se susretnu s građanima. Pri kraju mjeseca prosinca Cesar je dobio račune na šezdeset tisuća franaka troška. Felix, kavana Foy, Tanrad i sitni vjerovnici kojima je trebalo platiti u gotovu, poslali su k trgovcu miomirisima tri puta ljude da naplate račune. U trgovini takve gluposti škode više nego kakva nesreća: one najavljuju nesreću. Poznati su gubici određeni, ali panika ne poznaje granice. Birotteau je vidio da mu se za čitavo vrijeme njegova trgovanja nešto slično nije dogodilo. Kao svim ljudima koji se nisu nikada borili s bijedom, a koji su slabići, ova je okolnost, koja je obična pojava u životu većeg dijela pariških malih trgovaca, smutila Cesarovu pamet.

Trgovac miomirisima izdao je naređenje Celestinu da mušterijama pošalje račune, ali prije nego će ih napisati, prvi je pomoćnik zamolio da mu ponovi nečuveno naređenje. Klijenti, otmjeni izraz kojim su onda trgovci na malo nazivali svoje kupce, a koji je Cesar upotrebljavao unatoč nezadovoljstvu svoje žene, koja bi naposljetku rekla: „Zovi ih kako hoćeš, samo neka plate!" klijenti su dakle bili bogati ljudi s kojima se nije moglo nikada ništa izgubiti, te su plaćali kad im se prohtjelo, a Cesar je često kod njih imao pedeset do šezdeset tisuća franaka. Drugi pomoćnik izvadi knjigu računa i počne prepisivati one najveće. Cesar se bojao svoje žene. Da ne primijeti utučenost koju je izazvao vihor nesreće, htio je izaći.

— Dobar dan, gospodine — reče Grindot ulazeći neusiljeno, kako već to rade umjetnici kad hoće govoriti o novcu prema kojemu su tobože ravnodušni. — Nisam nikako mogao unovčiti vašu mjenicu, moram vas zamoliti da mi je zamijenite gotovinom. Ja sam veoma nevješt u takvim poslovima, ali se nisam htio obratiti lihvarima; ne bih htio vucarati vaš potpis jer se ipak toliko razumijem u trgovinu da znam da bi to značilo oboriti mu vrijednost; dakle, u vašem je interesu da...

— Gospodine — reče Birotteau — molim vas malo tiše; to me užasno iznenađuje.

Uđe Lourdois.

— Lourdois — reče Birotteau smiješeći se — razumijete li vi?...

No Birotteau zastane. Jadnik je upravo htio zamoliti Lourdoisa da uzme Grindotovu mjenicu, rugajući se arhitektu s dobrom vjerom trgovca koji je siguran u sebe, ali je opazio da se LourdoisoVo čelo smrklo, i on zadršće zbog svoje neopreznosti. Ta nedužna šala bila je smrt već poljuljanog kredita.
U takvom slučaju bogat trgovac uzimlje mjenice i ne nudi ih više. Birotteauu se nešto zavrti u glavi, kao da je pogledao u dno strma ponora.

— Dragi gospodine Birotteau — reče Lourdois vodeći ga u kut dućana — moj je račun pregledan, uređen, odobren, molim vas da mi priredite novac za sutra. Kći mi se udaje za maloga Crottata, on treba novaca, a javni se bilježnici

ne pogađaju; uostalom, ja nisam nikada potpisivao mjenice.

— Pošaljite prekosutra — reče ponosno Birotteau koji je računao da će naplatiti račune. — I vi, gospodine — reče Grindotu.

— A zašto ne odmah? — zapita arhitekt.

— Danas moram isplatiti svoje radnike u predgrađu — reče Cesar koji nije nikada lagao.

Uzeo je šešir da bi izišao s njima, ali ga, baš kad je zatvarao vrata, zaustaviše zidar Thorein i Chaffaroux.

— Gospodine — reče mu Chaffaroux — nama je veoma potreban novac.

— Ta nemam ja srebrne rudnike — reče nestrpljivo Cesar i živo se udalji stotinak koraka od njih. — Ima nešto u tome. Prokleti ples! Svi ljudi misle da imaš milione. Ipak, Lourdois se ne drži prirodno — pomisli — nešto se iza brda valja.

Išao je besciljno ulicom Saint-Honore; imao je osjećaj da se rastvara, dok se nije na uglu neke ulice sukobio s Aleksandrom Crottatom kao ovan, ili kao kakav matematičar zadubljen u rješavanje nekog problema, koji bi se sukobio s drugim matematičarom.

— Ah, gospodine — reče mu budući javni bilježnik — samo jedno pitanje! Je li Roguin dao vaših četiri stotine tisuća franaka gospodinu Claparonu?

— Posao smo uglavili pred vama. Gospodin Claparon nije mi izdao nikakvu potvrdu; moje je mjenice trebalo... prodati... Roguin mu je trebao predati... mojih dvije stotine i četrdeset tisuća škuda... Reklo se da će se konačno unovčiti kupoprodajni ugovori... Gospodin sudac Popinot tvrdi... Priznanica!... Ali... zašto to pitate?

— Zašto vas to pitam? Da bih znao da li je vaših dvije stotine i četrdeset tisuća franaka kod Claparona ili kod Roguina. Roguin je već odavno u tijesnim vezama s vama, trebalo ih je iz tankoćutnosti predati Claparonu, i vi biste se spasili! Ah, što sam glup! Odnio ih je s Claparonovim novcem koji je, na svoju sreću, poslao samo sto tisuća franaka. Roguin je pobjegao, primio je od mene sto tisuća franaka za svoju kancelariju, nije mi izdao priznanice jer sam mu ih dao, kao što bih vama povjerio svoju novčarku. Oni koji su vam prodali zemljište nisu primili ni prebite pare, sada su bili kod mene. Novac od vašeg zajma ne postoji više ni za vas ni za vašeg zajmodavca. Proždro ga je Roguin zajedno s vaših sto tisuća franaka... koje on... već odavno nije više imao... Tako je nestalo i vaših posljednjih sto tisuća franaka; sjećam se da sam išao na banku da ih podignem.

Zjenice su se Cesaru tako prekomjerno raširile da mu se zakrvavilo pred očima.

— Vaših sto tisuća franaka... koje je digao iz banke, mojih sto tisuća franaka za odstupanje kancelarije, sto tisuća franaka od gospodina Claparona; eto planulo je tri stotine tisuća franaka, a da ne govorimo o krađi koja će se tek otkriti — nastavi mladi javni bilježnik. — Nema nade da će gospođa Roguin preživjeti tu sramotu; gospodin je du Tillet proveo čitavu noć kod nje. Du Tillet se dobro izvukao! Roguin ga je čitav mjesec dana salijetao da ga uvuče u taj posao sa zemljištima, ali je on, na svoju sreću, sve svoje pare uložio u neki posao s bankom Nucingen. Upravo sam pročitao užasno pismo koje je Roguin napisao svojoj ženi. Već je pet godina zloupotrebljavao novac koji su njegovi klijenti polagali kod njega, a zbog čega? Radi jedne ljubovce, Lijepe Holanđanke, koju je napustio petnaest dana prije nego je ovo napravio.

Ta je rasipnica ostala bez marijaša, prodala je svoje pokućstvo, potpisala neke mjenice. Da bi izbjegla progonima, sklonila se u jednu kuću u Palais-Royalu, gdje ju je sinoć ubio neki kapetan. Božja ju je kazna brzo stigla jer je sigurno ona spiskala Roguinov imetak. Ima žena kojima nije ništa sveto. Spiskati kancelariju jednog javnog bilježnika! Gospođi Roguin pripada dio imetka na koji se ona uknjižila; sav je imetak te vucibatine opterećen preko prave vrijednosti. Kancelarija je prodana za tri stotine tisuća franaka! A ja sam mislio da ću napraviti dobar posao ako platim sto tisuća više! I nemam priznanice! Ima takvih poslova koji progutaju posao i jamčevinu. Vjerovnici će misliti da sam njegov pomagač ako budem govorio o svojih sto tisuća franaka, a kad je čovjek početnik, mora čuvati svoj dobar glas. Vi ćete jedva dobiti; svojih trideset posto. U mojim godinama pretrpjeti takvu štetu! Čovjek od pedeset i devet godina izdržava ljubovcu!... Stari jarac! Prije dvadeset dana rekao mi je da se ne smijem oženiti s Cesarinom, jer da ćete uskoro ostati bez kruha. Nakaza ljudska!

Aleksandar je mogao govoriti koliko je htio jer se Birotteau skamenio. Za njega je svaka rečenica bila udarac toljagom. On je čuo samo brujanje mrtvačkih zvoina, kao što je vidio samo vatru Svoga požara. Aleksandar Crottat, koji je mislio da je časni trgovac miomirisima jak i sposoban, uplaši se njegove bljedoće i obamrlosti. Roguinov nasljednik nije znao da je javni bilježnik odnio više nego Cesarov imetak. Prva misao tog inače duboko pobožnog čovjeka bila je da se ubije. U ovom bi slučaju samoubistvo bilo samo sredstvo da se izbjegne tisuću smrti, pa se čini logičnim izabrati samo jednu. Aleksandar Crottat uhvatio je Cesara pod ruku htijući ga odvesti, ali je to bilo nemoguće: tlo mu je izmicalo pod nogama kao da je pijan.

— Ta što vam je? — upita Crottat. — Dragi gospodine Cesare, malo hrabrosti! Ta još niste mrtvi. Uostalom, vi ćete negdje naći četrdeset tisuća franaka, vaš zajmodavac nije imao tu svotu, ona vam nije bila isplaćena, može se poništiti ugovor.

— Moj ples, moje odlikovanje, mojih dvjesta tisuća franaka u mjenicama koje se prodaju, prazna blagajna... Ragonovi... Pillerault... A moja je žena sve to predvidjela!

Kiša nesuvislih riječi koje su otkrivale bezbroj teških misli i nečuvenih patnja spusti se kao grad i pokosi sve cvijeće u cvjetnjaku *Kraljice ruža.*

— Htio bih da mi odsijeku glavu — izusti naposljetku Birotteau — ne podnosim njezin teret, a ne služi mi ni za što.

— Jadni tatica Birotteau? — reče Aleksandar — znači, vi ste u opasnosti?

— U opasnosti!

— E, pa budite hrabri; borite se!

— Borite se! — ponovi trgovac miomirisima.

— Du Tillet je bio vaš pomoćnik, on ima sjajnu glavu — pomoći će vam.

— Du Tillet?

— Hajdemo, dođite!

— Bože! Ne bih se htio ovakav vratiti kući — reče Birotteau. — Vi ste mi prijatelj, ako ima prijatelja, za vas sam se zanimao, večerali ste kod mene, u ime moje žene, provezite me kočijom, Xandrot, pratite me....

I designirani javni bilježnik teškom mukom strpa u kočiju nepomični stroj koji je zvao Cesar.

— Xandrot — reče trgovac miomirisima glasom koji mu ugušiše suze, jer su

navrle na oči, te mu je malo popustio gvozdeni obruč što mu je bio pritisnuo glavu — odvezite me kući i mjesto mene recite Celestinu, prijatelju moj, recite mu da se radi o mojem životu i o životu moje žene. Neka nitko ni pod koju cijenu ne izlane o Roguinovu nestanku. Pozovite Cesarinu da siđe i zamolite je neka spriječi da se o tome govori pred njezinom majkom. Moramo se čuvati i svojih najboljih prijatelja. Pilleraulta, Ragonovih, svakoga...

Promijenjeni zvuk Birotteauova glasa živo se doimao Crottaita koji je razumio važnost te preporuke. Ulica Saint-Honore vodila je u sud, i on izvrši želju trgovca miomirisima koga su uplašeni Celeri i Cesarina vidjeli kako se bez riječi, blijed i tup izvalio u kočiji.

Čuvajte tajnu o toj stvari — reče trgovac miomirisima.

— Ah — pomisli Xandrot — dolazi k sebi! Mislio sam da je gotov.

Dugo je trajao razgovor između suca i Aleksandra Crottata; poslali su po predsjednika Komore javnih bilježnika. Cesaira su svakamo vozili, no on se nije mogao ni maknuti, niti je mogao govoriti. Pomisao da će se pojaviti pred Constancom vrati Cesaru glas. Mladom se javnom bilježniku toliko smilovao te je otišao naprijed da obavijesti gospođu Birotteau da joj je muža udarila kap.

— Govori zbunjeno — reče on i napravi kretnju da bi pokazao kako Cesaru nije nešto u redu u glavi — trebalo bi mu pustiti krv ili staviti pijavice.

— To je bilo neizbježivo — reče Constanca, daleko od toga da bi i slutila propast — u početku zime nije pio svoj lijek da bi predusreo bolest, a već dva mjeseca radi kao galiot, kao da nema od čega živjeti.

Žena i kći zaklinjale su Cesara da legne i odmah poslale po starog Birotteauova liječnika Haudryja. Stari je Hauđry bio liječnik na Molierovoj školi, veliki praktičar i prijatelj starih ljekarničkih propisa, te je kljukao bolesnike lijekovima kao kakav mađniliječnik, mada je bio konsilljarni liječnik. Kad je došao i pregledao Cesara, naredio je da mu se na tabane stave oblozi od slačice jer je pronašao tragove izljeva krvi u mozak.

— Od čega mu je to došlo? — upita Constanca.

— Od vlažnog vremena — odgovori liječnik, kome je Cesarina upravo bila rekla nekoliko riječi.

Često liječnici moraju svjesno izvaliti kakvu glupost da bi spasli čast i život zdravih oko bolesnika. Stari je liječnik toliko toga vidio da su mu bile dovoljne dvije riječi pa da sve razumije. Cesarina ga isprati do stubišta i upita ga kako da liječi bolesnika.

— Mirom i tišinom, a kada mu u glavi olakša, pokušat ćemo sa sredstvima za jačanje.

Gospođa Birotteau provela je dva dana uz uzglavlje svog muža; često joj se činilo da on bunca. Dok je ležao u lijepoj plavoj sobi svoje žene, kad bi primijetio zastore, pokućstvo i sav taj skupi raskos, govorio je stvari koje Constanca nije razumijevala.

— Lud je! — reče ona Cesarini kad se Cesar načas uspravio u krevetu i svečanim glasom počeo izgovarati neke članove Trgovačkog zakona.

_ Ako budu troškove smatrali pretjeranima...
Skinite zastore!

Nakon tri grozna dana, za kojih je Cesar bio u opasnosti da će izgubiti razum, pobijedila je snažna priroda tourainskog seljaka, i popustio mu je pritisak u glavi. Gospodin Haudry naredio mu je sredstva za jačanje srca i

dobru hranu, i, pošto su mu neko vrijeme davali po šalicu jake crne kave, trgovac se osovi na noge. Constanca, koju je njegova bolest izmorila, pade i sama u krevet.

— Jadna žena! — reče Cesar kad je vidio da je zaspala.

— De, oče, samo hrabro. Vi ste sposoban čovjek, pobijedit ćete. To nije ništa. Pomoći će vam Anselme.

Cesarina izgovori blago ove jednostavne riječi koje je nježnost još više ublažila, a koje vraćaju hrabrost najutučenijim ljudima, kao što majčina uspavanka ublažuje bolove djetetu koje dobiva zube.

— Da, moje dijete, ja ću se boriti, ali nikome ni riječi o tome, ni Popinotu koji nas voli, ni tvome ujaku Pilleraultu. Najprije ću pisati svome bratu koji je, čini mi se, kanonik, kapelan neke katedrale; on ne troši ni pare, dat će nam novaca. Ako već dvadeset godina štedi po tisuću škudi godišnje, bit će da ima sto tisuća franaka. U provinciji svećenici imaju kredita.

Cesarina, kojoj se žurilo da donese ocu mali stol s priborom za pisanje, donijela je i preostale pozivnice za ples, tiskane na ružičastom papiru.

— Spali sve to! — vikne trgovac. — Sam me đavao natjerao da priredim ples. Ako umrem, umrijet ću kao lopuža. Na posao. Na posao, bez mnogo riječi.

CESAROVO PISMO FRANCOISU BIROTTEAUU

Moj dragi brate!

Zapao sam u velike trgovačke poteškoće, pa te zaklinjem da mi pošalješ sav novac kojim ćeš moći raspolagati, makar ga morao i uzajmdti.

Tvoj brat
Cesar

„Tvoja nećakinja Cesarina koja je kraj mene, dok moja jadna žena spava, preporuča se i mnogo te pozdravlja."

Dodao je ove riječi na molbu Cesarine koja je odnijela pismo Raguetu.

— Oče — reče ona, pošto se vratila — došao je gospodin Lebas; želi govoriti s vama.

— Gospodin Lebas — poviče prestrašeno Cesar, kao da ga je njegova propast napravila zlikovcem — sudac!

— Dragi moj gospodine Birotteau, ja sam vam previše sklon — reče debeli trgovac platnom ulazeći u sobu — poznajemo se već dugo, obojica smo prvi put zajedno izabrani za suce, a da vam ne bih rekao da neki gospodin Bidault, nazvan Gigonnet, lihvar, ima vaših mjenica, *bez jemca,* koje je prenijela na njega banka Claparon. Ove dvije riječi nisu samo sramota za vaš kredit nego znače i njegovu smrt.

— Gospodin Claparon želi govoriti s vama reče Celestin, pošto se pojavio u sobi — mogu li ga dovesti?

— Sada ćemo saznati uzrok toj sramoti — reče Lebas.

— Gospodine — reče trgovac miomirisima Claparonu kad ga je vidio da ulazi — ovo je gospodin Lebas, sudac Trgovačkog suda i moj prijatelj...

— Ah, vi ste gospodin Lebas — progovori Claparon, prekinuvši ga — drago mi je što smo se upoznali, gospodin Lebas, suče, jer ima toliko Lebasa, a da ne govorimo o...

— On je vidio — reče Birotteau, prekinuvši brbljivca — moje mjenice za koje ste mi rekli da ih nećete pustiti o opticaj; vidio ih je s oznakom: *bez jamca.*

— E pa — odvrati Claparon — one zapravo nisu u opticaju, one su u rukama čovjeka s kojim zaključujem mnoge poslove, u rukama čiče Bidaulta. Zato sam ih i označio *bez jamca.* Da su mjenice morale ići u opticaj, vi biste ih sami bili izdali izravno s oznakom na donosioca. Gospodin će sudac razumjeti moj položaj. Što predstavljaju ove mjenice? Cijenu nekretnina koje je platio, tko? Birotteau. Zašto biste vi htjeli da ja jamčim svojim potpisom Biro-tteauu? Mi moramo platiti, svaki za svoj račun, svoj dio spomenute cijene. Zar to nije dosta što sam obavezan zajedno s vama prema onima koji su vam prodali zemljišta? Ja sam neumoljiv u trgovačkim propisima: ja ne dajem bez koristi svoje jamstvo, kao što ne izdajem potvrdu na svotu koju imam dobiti. Ja predviđam sve. Tko potpisuje, taj plaća. Ja neću da platim tri puta.

— Tri puta! — začudi se Cesar.

— Da, gospodine — odgovori Claparon. — Već sam jamčio za Birotteaua našim prodavačima, zašto da još jamčim za nj i bankaru? Živimo u teškim prilikama. Roguin mi je odnio sto tisuća franaka. Tako me moja polovina zemljišta stoji pet stotina tisuća franaka umjesto četiri stotine tisuća. Roguin je odnio Birotteauu dvjesta četrdeset tisuća franaka. Sta biste vi uradili na mome mjestu, gospodine Lebas, da ste u mojoj koži? Nemam čast da me vi poznajete više nego ja poznajem gospodina Birotteaua. Slušajte me pažljivo. Zaključujemo posao zajedno i sudjelujemo svaki s polovinom. Vi sudjelujete u poslu s vašom polovinom u gotovu, ja svoju plaćam u mjenicama; ja vam ih ponudim; vi se pobrinete iznimno ljubazno i pristajete da ih unovčite. Vi saznajete da bogatom, uvaženom bankaru Claparonu — ne odbijam ni jednu vrlinu — da kreposnom bankaru Claparonu prijeti da će pasti pod stečaj sa šest miliona franaka: hoćete li vi toga časa potpisati mjenicu kao jamac za moju polovinu? Bili biste ludi! Dakle, gospodine Lebas, Birotteau se nalazi u položaju u kojem sam pretpostavljao da se nalazi Claparon. Ne vidite li da bih tada mogao platiti kupcima kao uzajamno odgovoran, da nadoknadim Birotteauov dio do iznosa njegovih mjenica kad bih im bio jamac, i da ne dobijem...

— Kome? — upita trgovac miomirisima, prekinuvši ga.

— A da ne dobijem njegovu polovinu zemljišta — reče Claparon, ne vodeći računa o tome što ga Birotteau prekida — jer ja ne bih imao nikakve prednosti; dakle, trebalo bi da ga opet kupim. Prema tome, može mi se dogoditi da ga platim tri puta.

— Kome da ga platite? — neprestano je pitao Birotteau.

— Pa trećem licu, kad bih ja izvršio prijenos, a vama se dogodila nesreća.

— Gospodine, ja ću to isplatiti — reče Birotteau.

— Dobro — reče Claparon. — Vi ste bili sudac, vi ste sposoban trgovac, vi znate da se sve mora predvidjeti. Nemojte se dakle čuditi što vršim taj posao.

— Gospodin Claparon ima pravo — reče Lebas.

— Ja imam pravo nastavi Claparon s trgovačkog stanovišta. Ali to je posao sa zemljištem. Onda, što ću ja dobiti?... Novaca, jer ćemo našim prodavačima morati da damo novaca. Pustimo na stranu ornih dvjesta i četrdeset tisuća franaka koje će gospodin Birotteau sigurno naći. Došao sam da tražim malenkost od dvadeset i pet tisuća franaka — reče gledajući Birotteaua.

— Dvadeset i pet tisuća franaka! — viknu Cesar osjetivši kako mu se sledila

krv u žilama. — Ali, gospodine, na račun čega?

— Ta, dragi gospodine, mi moramo ovjeriti naš kupoprodajni ugovor pred javnim bilježnikom. Dakle, o cijeni se možemo sporazumjeti nas dvojica, ali s poreznim vlastima o prijenosnoj taksi ni govora! Porezne se vlasti ne zadovoljavaju praznim riječima, one traže da se sve plati u gotovu? i mi im još ovog tjedna moramo izbljuvati četrdeset tisuća franaka za takse. Dok sam dolazio ovamo, nije mi bilo ni na kraj pameti da će mi se nešto predbaciti, jer sam vas, misleći da će vas tih dvadeset i pet tisuća franaka možda smetati, htio obavijestiti da sam vas zapravo pukim slučajem spasio...

— Što! — reče Birotteau, izgovorivši tu riječ glasom punim užasa u kome se nijedan čovjek neće prevariti.

— Malenkost! Roguin mi je dao da prodam dvadeset i pet tisuća franaka u mjenicama na razna lica, a ja sam ih vama odobrio za prijenosne takse i troškove za koje ću vam poslati račun; kad odbijemo prijenosne takse, dugovat ćete mi šest ili sedam tisuća franaka.

— Čini mi se da je sve to potpuno ispravno — reče Lebas. — Kad bih ja bio na mjestu ovog gospo'dina koji mi izgleda da se veoma dobro razumije u poslove, ja bih isto tako postupao prema nekome nepoznatome.

— Gospodin Birotteau neće zbog toga umrijeti. Treba više udaraca da se zatuče stari vuk; vidio sam vukove s kuglama u glavi kako trče kao... do vraga! kao vuci.

— Tko bi se bio nadao da će Roguin izvršiti takvu opačinu? — reče Lebas, koga je uplašila i Cesarova šutnja i ogromna spekulacija koja nije u skladu s trgovinom miomirisima.

— Umalo što nisam gospodinu izdao potvrdu na četiri stotine tisuća franaka — reče Claparon — ala bih nasjeo! Uoči tog dana dao sam Roguinu sto tisuća franaka. Spasilo me je naše međusobno povjerenje. Činilo mi se da je svejedno hoće li novac do zaključenja ugovora biti kod javnog bilježnika ili kod mene.

— Bilo bi bolje da je svatko držao svoj novac u banci do časa isplate — reče Lebas.

— Roguin je bio moja banka — reče Cesar — ali i on ima udio u poslu — nastavi gledajući Claparona.

— Da, s jednom četvrtinom, ali na riječ — odgovori Claparon. — Najprije sam napravio jednu budalaštinu što sam dopustio da mi odnese moj novac, a sada bi bila druga kad bih mu ga dao. Ako mi pošalje mojih sto tisuća franaka i još dvjesta tisuća za svoj dio, onda ćemo vidjeti! No nije lud da mi ih pošlje za posao koji će se morati kuhati dobrih pet godina dok se skuha prva juha. Ako je odnio samo tri stotine tisuća franaka, kao što se govori, njemu svakako treba petnaest tisuća livra rente da bi pristojno živio u inozemstvu.

— Bandit!

— Eh, bože, Roguina je dotle dovela strast — reče Claparon. — Koji starac može reći da neće njime zagospodariti, da ga neće zanijeti njegov posljednji hir? Nitko od nas koji smo razboriti ne zna kako će svršiti. Posljednja ljubav, eh! ta je najžešća. Eto, na primjer Cardot, Camusot, Matifat... svi imaju ljubovce! Ako se prevarimo, nismo li sami krivi? Zašto smo imali povjerenja u javnog bilježnika koji se umiješao u spekulaciju? Javni bilježnik, mjenjač, posrednik koji radi za svoj račun, svi su oni sumnjivi. Ako padnu pod stečaj, to se smatra lažnim stečajem, a jer bi morali odgovarati pred porotnim sudom,

to im je milije da odu u inozemstvo. Ovo mi je dobra škola za čitav život. Eto vidite, mi smo previše slabi a da bismo mogli tužiti sudu bjegunce koji su nas pozivali na večere, koji su nam priređivali lijepe plesove, naposljetku otmjene ljude! Ljudi ih ne tuže, i čine krivo.

— Čine veoma krivo: trebalo bi izdati nov zakon o stečajevima.

— Ako me budete trebali — reče Lebas Birotteauu — možete potpuno računati sa mnom.

— Gospodinu nije nitko potreban — nato će neumorni bnbljavac kome je du Tillet otvorio brane, pošto je u nj nalio vode (Claparon je ponavljao lekciju koju mu je veoma vješto prišapnuo du Tillet). — Njegov je posao jasan: iz Roguinove stečajne mase, tako mi je bar rekao mali Crottat, izvući će pedeset postotaka svog novca. Na temelju tog dijela gospodin će Birotteau naći još četrdeset tisuća franaka koje njegov zajmodavac nije imao; može dići zajam na svoj imetak, a mi tek za četiri mjeseca moramo platiti dvjesta tisuća franaka onima koji su nam prodali zemljište. Dotada će gospodin Birotteau iskupiti svoje mjenice, jer bit će da gospodin nije računao da će ih namiriti novcem koji je Roguin odnio. Čak kad bi gospodin Birotteau bio malo u stisci... eh, sa malo spretnosti on će isplivati.

Kad je čuo kako Claparon razlaže njegov slučaj i ukratko mu takoreći pokazuje što treba raditi, trgovac miomirisima malo se ohrabri. Zato je postao prisebniji i odlučniji, stekavši visoko mišljenje o sposobnostima nekadašnjeg trgovačkog putnika. Du Tillet je smatrao da je uputno da ga Claparon prikazuje kao Roguinovu žrtvu. On je dao Claparonu sto tisuća franaka da ih dade Roguinu, a ovaj ih je opet vratio du Tilletu. Nemirni je Claparon prirodno glumio svoju ulogu govoreći svakome tko ga je htio slušati da mu Roguin duguje sto tisuća franaka. Du Tillet nije smatrao da je Claparon dovoljno jak, mislio je da je još suviše častan i obziran a da bi mu mogao povjeriti sav domašaj svojih planova; ujedno je smatrao da nije kadar da ih sam prozre.

— Ako ne namagarčimo svoga najbližeg prijatelja, teško da ćemo moći druge — rekao je du Tillet Claparonu jednog dana kad ga je njegov trgovački posrednik oštro prekorio, i tako ga je slomio kao što se lomi istrošeno oruđe.

Gospodin Lebas i Claparon odoše zajedno.

— Mogu se izvući — pomisli Birotteau. — Moja je pasiva u mjenicama dvjesta trideset i pet tisuća franaka, tj. sedamdeset i pet tisuća za kuću i stotinu sedamdeset i pat tisuća za zemljište. Da bih udovoljio svim plaćanjima, imam dio od Roguinove stečajne mase koja će možda biti sto tisuća franaka; nadalje, mogu da poništim zajam na moja zemljišta; to znači svega sto četrdeset tisuća. Preostaje mi da još zaradim sto tisuća franaka s *Kefaličnim uljem* i da pomoću nekoliko garantnih mjenica ili pomoću bankovnog kredita čekam vrijeme kad ću nadoknaditi gubitak i kad će zemljištima porasti cijena.

Kad netko u nesreći uspije da se obmane nadom razmišljajući više ili manje tačno i time uljulja svoj mozak da bi se odmorio, to ga često puta spasi. Mnogi su ljudi smatrali energijom samo povjerenje koje daje obmana. Možda je nada pola hrabrosti, zato je katolička crkva od nje napravila vrlinu. Nije li nada podržavala mnoge slabiće i dala im vremena da strpljivo čekaju sreću u životu? Pošto je odlučio da ode do strica svoje žene 1 da mu izloži svoj položaj prije nego će drugdje zatražiti pomoć, Birotteau se spusti ulicom Saint-Honore do ulice Bourđonnais, osjećajući dotad nepoznatu tjeskobu koja ga je tako

žestoko potresla te je pomislio da mu je zdravlje narušeno. Osjećao je kako mu gori utroba. Zaista, ljudi koji osjećaju ošitom, osjećaju bol u ošitu, dok oni koji misle, osjećaju bol u glavi. Veliki potresi napadaju onaj dio tijela gdje je u čovjeku smješteno sjedište života: slabići dobivaju proljev, Napoleon zaspi. Prije nego će krenuti u napad protiv svog samopouzdanja, prelazeći preko svih zapreka ponosa, bit će da su časni ljudi više puta osjetili u srcu mamuzu nužde, tog okrutnog jahača! Zato je i Birotteau pustio da ga udara mamuzama puna dva dana prije nego je otišao svome stricu, a odlučio s[1]e samo iz obiteljskih razloga: u svakom slučaju on je morao objasniti svoj položaj starom gvožđarskom trgovcu. Kad je stigao do vrata, ipak je osjetio svu unutrašnju muku koju osjeti svako dijete kad ulazi zubaru, ali se njegov nedostatak srčanosti ticao čitava njegova života, a ne samo jedne prolazne boli. Našao je starca kako čita *Constitutionnel* pokraj vatre, sjedeći za malim okruglim stolom, na kome je bio njegov jednostavni doručak: jedno pecivo, maslac, sir iz Briea i šalica kave.

— Ovo je pravi mudrac — reče Birotteau, zavidan životu svoga strica.

— Eto — reče Pillerault, skidajući svoje naočale — doznao sam jučer u kavani David za Roguinov slučaj i ubojstvo Lijepe Holanđanke, njegove ljubovce! Nadam se da si, pošto smo te mi koji smo htjeli biti pravi vlasnici upozorili, pošao Claparonu da uzmeš priznanicu.

— Na žalost, striče, u tom grmu i leži zec, dodirnuli ste prstom živu ranu. Ne, nisam.

— Ah, nesretniče, ti si upropašten — reče Pillerault i ispusti iz ruku svoje novine koje je Birotteau podigao, premda je to bio *Constitutionnel.*

Pilleraulta tako snažno zaokupiše misli da je njegovo, kao u medalje strogo lice, postalo brončane boje kao kovina pod udarcem stroja za kovanje novca: ostao je nepomičan, gledao je u stakla prozora susjednog zida a da ih nije vidio, slušajući dugi Birotteauov govor. Bilo je očito da sluša i rasuđuje, da važe ono što je za ili protiv, neumoljiv kao Minos koji je prošao paklom trgovine i napustio stan na pristaništu Morfondus da bi se smjestio u svom malom stanu na trećem katu.

— Dakle, striče? — upita Birotteau koji je očekivao odgovor, pošto je svršio govor molbom da proda rente za šezdeset tisuća franaka.

— E pa, jadni moj nećače, ja to ne mogu, ti si suviše zaglibio. I Ragonovi i ja izgubit ćemo po pedeset tisuća franaka. Na moj nagovor to dvoje poštenih ljudi prodalo je svoje dionice Vorčinskih rudnika, i ja smatram svojom dužnošću da im u slučaju gubitka, neću reći nadoknadim kapital, ali da im pomognem, da pomognem svojoj nećakinji i Cesarini. Možda ćete svi trebati kruha, naći ćete ga kod mene...

— Kruha, striče?

— Naravno, kruha. Moraš gledati stvari onakve kakve jesu: nećeš se izvući! Od pet tisuća šest stotina franaka rente moći ću odvojiti četiri tisuće da ih podijelim između vas i Ragonovih. Poznajem ja Constancu. Poslije tvoje nesreće počet će raditi kao luđa, sve će sebi uskratiti, a ti također, Cesare.

— Nije sive propalo, striče.

— Ja na to gledam drukčije nego ti.

— Dokazat ću vam obratno.

— Ništa mi ne bi bilo milije od toga.

Birotteau ode od Pilleraulta ne odgovorivši mu ništa. Došao je k njemu da

se utješi i ohrabri, a dobio je drugi udarac, doduše ne tako jak kao prvi, ali ga je taj pogodio u srce umjesto u glavu, a srce je bilo sav život tog jadnog čovjeka. Pošto je sišao niz nekoliko stepenica, on se vrati.

— Gospodine reče hladno. Constanca ne zna ništa. Ako već ništa drugo, a ono bar čuvajte tajnu i zamolite Ragonove da me ne uznemiruju, jer mi je mir potreban da bih se borio protiv svoje nesreće.

Pillerault kimnu glavom u znak da pristaje.

— Samo hrabro, Cesare! — dodade on. — Ljut si na mene, ali ćeš mi kasnije kad budeš mislio na svoju ženu i svoju kćer, odati priznanje.

Pošto ga je obeshrabrilo mišljenje njegova strica, kome je priznavao osobitu bistrinu, Cesar pade s vrha svojih nada u baru punu gliba nesigurnosti. U tim užasnim trgovačkim krizama, kad čovjek nije prekaljen kao Pillerault, događaji se s njime igraju: povodi se za tuđim mislima, kao što putnik juri za divljom vatrom. On se prepušta vijavici, umjesto da legne i da je ne gleda dok prolazi, ili da se digne i prati smjer da bi joj izbjegao. U svome bolu Birotteau nije zaboravio na parnicu zbog zajma. Otišao je u ulicu Vivienne k svom odvjetniku Dervillu da bi što prije započeo postupak, ukoliko bi odvjetnik pronašao kakvu mogućnost da se poništi ugovor. Trgovac je našao Dervilla kako, umotan u sobni haljetak od bijelog flanela, sjedi *mirno* i važno, kao i svi odvjetnici, vični na najstrašnije ispovijedi. Birotteau prvi put opazi tu potresnu hladnoću, od koje se sledi čovjek koga su zahvatile strasti, čovjek koji trpi zbog svoga života, svoje sudbine, svoje žene i djece, kao što je bio Birotteau kad je pričao o svojoj nesreći.

— Ako se pokaže — reče mu Derville, pošto ga je saslušao — da zajmodavčeva svota koju je Roguin uzajmio na vaš račun nije više kod Roguina, to se, pošto nije bilo predaje novca, može poništiti. Zajmodavcu će se nadoknaditi suma iz stečajne mase, kao što će se nadoknaditi i vama za vaših sto tisuća franaka. U tom slučaju ja preuzimam odgovornost za parnicu, ukoliko se uopće može za nju odgovarati, jer nema unaprijed dobivenih parnica.

Mišljenje tako iskusnog pravnika vratilo je malo hrabrosti trgovcu miomirisima koji zamoli Dervillea neka zatraži da suđenje bude za petnaest dana. Odvjetnik je odgovorio da će se možda prije nego prođu tri mjeseca održati suđenje koje će poništiti ugovor.

— Za tri mjeseca! — reče trgovac miomirisima koji je mislio kako će se domoći novčanih sredstava.

— Čak kad bismo i postigli da se odmah održi ročište, mi ne možemo prisiliti protivnu stranku da dođe; ona će se služiti odgodama ročišta jer odvjetnici nisu uvijek tamo. Tko zna neće li protama stranka dozvoliti da bude osuđena, a da ne pristupi na ročište? Ne može se tu raditi kako se kome prohtije, dragi gospodine! — reče Derville sa smiješkom.

— Ali u Trgovačkom sudu? — odvrati Birotteau.

— Oh! — nato će odvjetnik — suci Trgovačkog suda i suci prvostepenog suda, to su vam dvije različite vrste sudaca. Vi tamo presiječete nožem poslove! U sudbenom stolu mi se držimo forme. Forma je zaštitnica prava. Da li biste vi htjeli jedno suđenje na brzinu kojim biste izgubili svojih četrdeset tisuća franaka? Ta vaš će se protivnik braniti kad vidi da mu je ta svota u pitanju. Odgoda ročišta, to je sudsko obrambeno oružje.

— Imate pravo — reče Birotteau pozdravivši ses Dervilleom te izađe više

mrtav nego živ. — Svi imaju pravo. Novaca! Novaca — vikao je po ulicama trgovac miomirisima govoreći sam sa sobom, kao što rade svi poslovni ljudi u tom bučnom i uzavrelom Parizu koji neki suvremeni pjesnik zove kacom.

Kad je pomoćnik koji raznosi račune vidio da Birotteau ulazi, reče mu da su svi, jer je godina na izmaku, zadržali račune a da ih nisu platili.

— Dakle nigdje novaca! — poviče trgovac u dućanu.

Ugrizao se za usne jer su svi pomoćnici digli glave i okrenuli se prema njemu.

Tako je prošlo pet dana. Za tih su pet dana Braschon, Lourdois, Thorein, Grindot, Chaffaroux, sve neisplaćeni vjerovnici, prošli kroz kameleonske mijene, kroz koje prolaze vjerovnici dok se ne umire i tako steknu povjerenje u krvave boje trgovačke Belone[10]. U Parizu razdoblje ustezanja povjerenja prolazi isto tako brzo kao što razdoblje stvaranja povjerenja prolazi sporo. Kad se jedanput vjerovnik uplašio i postao trgovački oprezan on se laća kobnilh podmukloisti, zbog kojih postaje bjedniji od dužnika. Od sladunjave pristojnosti vjerovnici prelaze na crvenilo nestrpljivosti, na mračno prštanje salijetanja, na glasna razočaranja, na hladnu odlučnost i na crnu drskost tužbe suda. Braschon, taj bogati tapetar iz predgrađa Saint-Antoine, koji nije bio pozvan na ples, sada je, kao uvrijeđen vjerovnik, digao uzbunu. Htio je da mu Birotteau isplati račun u roku od dvadeset i četiri sata, tražio je jamstvo, ali ne u pokućstvu, nego je zahtijevao uknjižbu na zemljište u predgrađu, i to odmah iza one od četrdeset tisuća franaka. Unatoč žestini kojom su ti ljudi potraživali svoj novac, ipak su ostavili Cesaru nešto vremena da predahne. Mjesto da jakom voljom svlada te prve poteškoće svog položaja, Cesar je trošio svoju umnu snagu na to kako bi spriječio da za to ne sazna njegova žena, jedina osoba koja bi mu mogla savjetovati. On je čuvao stražu na kućnom pragu i oko dućana. Celestinu je povjerio tajnu svoje časovite poteškoće, a Celestin je promatrao svoga gazdu očima u isti mah radoznalim i začuđenim: u njegovim je očima Cesar postao manji, kao što u porazima postaju manji ljudi vični uspjehu, a kojih se snaga sastoji u znanju koje ljudi srednje pameti stječu iskustvom. Premda nije imao potrebnu sposobnost i snagu da se brani na svim ugroženim mjestima, Cesar je ipak imao hrabrosti da uvidi svoj položaj. Na kraju mjeseca prosinca i 15. siječnja trebalo mu je za podmirenje kućnih troškova ili za podmirivanje dospjelih dugova, zakupnine ili obaveze u gotovu ukupna svota od šezdeset tisuća franaka, od kojih trideset tisuća za 31. prosinac; sve što je mogao skupiti bilo je dvadeset tisuća franaka; bilo mu je dakle potrebno još deset tisuća. Njemu se činilo da ništa nije propalo, jer je i on vidio samo sadašnji trenutak, kao pustolovi koji žive iz dana u dan. Prije nego se pročuje vijest o njegovim novčanim poteškoćama on pokuša izvršiti nešto što je u njegovim očima bio smion pothvat, tj. da se obrati poznatome Frangoisu Keltom, bankaru,, govorniku i čovjekoljubu, slavnom zbog svojih đobročinstava i zbog svoje želje da koristi pariškoj trgovini, jer je želio da u Skupštini on uvijek bude jedan od pariških poslanika. Bankar je bio liberal, a Birotteau rojalist, ali ga je trgovac miomirisima sudio prema svome srcu, te je smatrao da različita politička uvjerenja mogu biti jedan razlog više da dobije otvoren račun. Ukoliko bi bile potrebne mjenice, on nije sumnjao u Popinotovu odanost, kome se htio obratiti da mu potpiše mjenice na trideset

[10] Belona, rimska boginja rata.

tisuća franaka što bi ih dao kao jamstvo vjerovnicima koji su se najviše bunili; to bi mu omogućilo da počeka dok dobije parnicu. Otvoreni Birotteau ikoji je pokraj uzglavlja svoje drage Constance ispovijedao najmanje uzbuđenje svoga života nije sada mogao razgovarati o svome položaju ni sa svojim prvim pomoćnikom, ni sa svojim stricem, a najmanje sa svojom ženom. Crne su ga misli dvostruko tištile. No taj je plemeniti mučenik više volio trpjeti nego da i ženu muči istom žeravicom. Htio joj je ispripovijedati opasnosti kada budu minule. Možda je bježao od strašnog priznanja. Strah koji mu je ulijevala žena davao mu je hrabrosti. Svakoga je jutra išao na ranu misu u Saint-Roch i povjeravao se bogu.

— Moja molitva bit će uslišana ako ne naiđem na vojnika vraćajući se iz Saint-Rocha. To će biti božji odgovor — govorio je on sebi, pošto je molio boga da mu pomogne.

I bio je sretan što nije naišao na vojnika. Međutim, srce mu je i previše pritisla tuga, trebalo mu je jedno drugo srce kome bi se mogao jadati. Cesarina, kojoj je sve povjerio odmah poslije kobne vijesti, znala je njegovu tajnu. Oni su između sebe kradom izmjenjivali poglede, poglede pune očaja i prigušene nade; zazivanja u pomoć, koje su jedno drugome slali tolikim žarom, poglede pune sućutnih pitanja i odgovora, pune blijesaka kojima srce govori srcu. Pred svojom ženom Birotteau je bio živahan i veseo. Ako ga je Constanca nešto pitala, on bi mahnuo rukom i odgovarao da je sve dobro, da Popinot, na koga nije ni mislio, ima uspjeha, da se ulje dobro uvodi, da će se Claparonove mjenice platiti, da se ne treba ničega bojati. Strašna je bila ta namještena radost. Kad bi njegova žena zaspala u svome raskošnom krevetu, Birotteau bi sjeo na krevet i predao se razmišljanju o svojoj nemoći. Tada bi ponekad došla Cesarina bosonoga, u košulji, sa šalom prebačenim preko svojih bijelih ramena.

— Oče, čujem da plačeš — govorila je, dok je i sama plakala.

Kad je napisao pismo, kome je velikog Frangoisa Kellera molio za sastanak, Cesar je bio toliko utučen da ga je kći odvela u grad. Tek je tada opazio na ulicama ogromne crvene oglase, i oči mu zapeše za riječi: *Kefalično ulje.*

Dok se *Kraljica ruža* zbog nedaće primicala svome zapadu, na istoku se pomaljala, u plamenim zrakama, tvrtka A. Popinot. Poslušavši savjete Gaudissarta i Finota, Anselme je smjelo izbacio svoje ulje. Prije tri dana dao je nalijepiti tri tisuće oglasa na najistaknutijim mjestima Pariza. Nitko nije mogao da izmakne susretu s *Kefaličnim uljem* i da ne pročita sažetu rečenicu što ju je sastavio Finot, da je nemoguće potaknuti porast kose i da ju je opasno bojiti. Rečenicu je popratio citatom iz referata koji je Vauquelin pročitao u Akademiji nauka, gdje zapravo obećava život mrtvoj kosi onih koji će upotrebljavati *Kefalično ulje.* Svi pariški brijači i vlasuljari uresili su svoja vrata pozlaćenim okvirima u kojima je bila lijepa tiskanica na finom pergament-papiru; iznad slova blistala je umanjena slika Here i Leanđra, a ispod nje ovaj natpis kao motto: *Stari su klasični narodi čuvali svoju kosu upotrebom Kefaličnog ulja.*

— Izumio je stalne okvire, vječni oglas! — pomislio je Birotteau, koji se zapanjio gledajući izlog *Srebrnog zvona.*

— Zar nisi vidio kod sebe — reče mu kći — jedan okvir koji je donio sam Anselme kad je ostavio Celestinu tri stotine bočica ulja?

— Ne — odgovori Cesar.

— Celestin je već prodao pedeset bočica prolaznim mušterijama, a šezdeset stalnim!

— Tako! — reče Cesar.

Trgovac miomirisima, omamljen zvonjavom tisuća zvona kojima nesreća zvoni u ušima svojih žrtava, živio je u vrtoglavom pokretu, tako da ga je dan prije Popinot čekao čitav sat i naposljetku otišao, pošto je razgovarao sa Constancom i Cesarinom koje su mu rekle da je Cesar zauzet svojim velikim poslom.

— Ah da, posao sa zemljištima.

Na svu sreću Popinot nije izlazio iz ulice Cinq-Diamants već punih mjesec dana, noću i nedjeljom radio je u tvornici, pa nije vidio ni Ragonove, ni Pilleraulta, ni svog strica suca. Jadni mladić spavao je samo dva sata! Imao je svega dva pomoćnika, a prema onome kako mu se posao uputio, uskoro će mu trebati još dvojica. U trgovini prilika čini sve. Tko ne uzjaše na uspjeh i ne drži ga čvrsto za grivu, taj je propustio sreću. Popinot je mislio kako će ga lijepo primiti kad poslije šest mjeseci rada bude rekao svojoj tetki: „Ja sam spasen, stekao sam bogatstvo!", kako će ga Cesar lijepo dočekati poslije šest mjeseci kad bude donio trideset ili četrdeset tisuća franaka u ime njegova dijela. Budući da nije znao za Roguinov bijeg, za Birotteauovu nesreću i njegove novčane neprilike, to nije mogao nešto bubnuti pred gospođom Birotteau. Popinot je obećao Finotu pet stotina franaka za svaki dnevnik, a bilo ih je deset, te tri stotine franaka za manje važne novine, kojih je bilo isto deset, ako budu govorile tri puta na mjesec o *Kefaličnom ulju.* Od tih osam tisuća Finot je znao da će tri tisuće biti njegove. To je bio prvi ulog koji će baciti na zeleni stol spekulacije! I on se, dakle, bacio kao lav na svoje prijatelje i znance; on je stanovao u uredništvima pariških novina; ujutro bi se uvukao do uzglavlja svih urednika, a uveče je obilazio foyere svih kazališta. „Dragi prijatelju, misli na moje ulje; nemam ja tu nikakva udjela, činim iz prijateljstva, ti to znaš! Gaudissart, veseljačina." To je bila prva i posljednja rečenica svih njegovih razgovora. Napao je sve završne stupce svih novina u kojima je pisao članke, a urednicima je ostavljao novac. Lukav kao statist koji hoće da dobije dobru ulogu, vješt kao odvjetnički pisar koji zarađuje šezdeset franaka mjesečno, on je pisao zajedljiva pisma, laskao je svim častoIjubljima, činio je velike usluge glavnim urednicima, samo da napisu članak. Novac, večere, podlost, sve je služilo njegovoj strastvenoj djelatnosti. Kazališnim ulaznicama podmićivao je slagare koji su oteo pola noći svršavali slaganje novina i popunjavali im stupce „raznim vijestima" koje imaju uvijek u pripremi. Tada bi se Finot našao u tiskari, tobože kao da želi pregledati neki članak. Budući da je bio prijatelj sa svim ljudima, to mu je pošlo za rukom da *Kefalično ulje* pobijedi *Regnauldovu pomadu* i *Brazilsku mješavinu,* koje su prve razumjele koliki utjecaj vrše novine i kakav uspjeh postizava u javnosti reklama koja se ponavlja. U to nedužno doba mnogi su novinari bili kao volovi, nisu poznavali svoju snagu, bavili su se glumicama: Flarinom, de Tulliom, Mariettom itd. Gospodarili su sa svime, a nisu dobivali ništa. Andocheovi zahtjevi nisu se ticali nikakve glumice kojoj je trebalo pljeskati, ni kakvog komada koji je trebalo progurati da se igra, ni da se prime njegovi vaudevilli, ni da mu se plaćaju članci; baš naprotiv, on je u prikladno vrijeme nudio novaca i ručak koji je dobro došao. I tako nije bilo novine koja nije govorila o *Kefaličnom ulju* i o tome kako se ono slaže s Vauquelinovim analizama, nije

bilo nijedne novine koja se nije rugala onima koji vjeruju da se može podsticati rast već ispale kose i da joj ne prijeti opasnost od bojadisanja.

Ovi su članci veselili Gaudissarta koji bi se oboružao novinama da razbije predrasude, te je u provinciji postigao ono što su spekulanti kasnije nazvali po njemu: *juriš najvećom brzinom;* u to su doba pariške novine gospodarile u svim onim oblastima koje, nesretnice, *nisu još imale svoja glasila!* Dakle, u provinciji su se one temeljito proučavale od naslova do imena onoga koji ih tiska, tj. do onog retka u kome se mogla sakrivati ironija progonjenog javnog mišljenja. Potpomognut štampom, Gaudissart je imao sjajan uspjeh već u prvim gradovima gdje mu se razvezao jezik. Svi su dućani htjeli imati okvire i tiskanice sa slikom *Here i Leandra.* Protiv *Macassarova ulja* Finot je uperio divnu šalu kojoj su se toliko smijali u cirkusima, kada Pierrot uzimlje staru metlu od konjske strune, u kojoj se vide samo rupe, te u nju ulijeva *Macassarovo ulje,* a četki naraste odmah dlaka kao gusta šuma. Ova je burgija nasmijala svakoga. Kasnije je Finot veselo pripovijedao da bi bez tih tisuću škuda bio umro od bijede i boli. Za njega je tisuću škuda značilo čitav imetak. U toj borbi on je prvi pogodio moć oglasa kojima se tako mnogo i znalački služio. Tri mjeseca kasnije on je postao glavni urednik jednih malih novina koje je naposljetku kupio i koje su udarile temelje njegova bogatstva. Kao što je brzi juriš. Gaudissarta, tog Murata trgovačkih putnika, na provinciju i na inozemstvo omogućio trgovačku pobjedu tvrtke *A. Popinot,* isto je tako pobijeđeno javno mišljenje, zahvaljujući Finotovu gladnom jurišu na novine, čega je posljedica bila živa reklama koju su imale i *Brazilska mješavina i Regnauldova pomada.* To osvajanje javnog mišljenja na juriš već je u svom početku urodilo trima uspjesima, trima bogatstvima, i izazvalo najezdu tisuću ambicija koje su kasnije sišle u zbijenim četama u novinsku arenu gdje su izazvale veliku revoluciju, plaćene oglase! Ovoga se časa tvrtka *A. Popinot i drug* kočila na svim zidovima i u svim izlozima. Budući da je bio nesposoban da ocijeni značenje ovakve reklame, Birotteau se zadovoljio da kaže Cesarini: „Mali Popinot ide mojim stopama!" a da nije mogao razumjeti razliku vremena, ni procijeniti snagu novih proizvodnih sredstava koja su se mnogo brže odvijala i rasprostirala, te su obuhvaćala trgovački svijet mnogo brže nego prije. Otkako je dao ples, Birotteau nije stupio u svoju tvornicu. On nije znao kakvu je djelatnost i promet razvio Popinot. Anselme je uzeo sve Birotteauove radnike,, te je spavao u tvornici; činilo mu se da Cesarina sjedi na svim sanducima, da leži u svim pošiljkama, da je natiskana na svim računima, te je govorio sebi: „Ona će biti moja žena!" dok je bez kaputa, rukava zavrnutih do lakata, hrabro zakucavao čavle u sanduke, jer mu nisu bili pri ruci pomoćnici koji su raznosili robu.

Sutradan, pošto je cijelu noć smišljao što treba i ne treba kazati velikom čovjeku iz visokih bankarskih krugova, Cesar je pošao u ulicu Houssaye i prišao ne bez strašnog lupanja srca kući liberalnog bankara koji je pripadao onim javnim ljudima koje se s pravom optuživalo da žele svrgnuti Bourbone. Trgovac miomirisima, kao i svi ljudi iz male pariške trgovine, nije poznavao običaje i ljude iz visokih financijskih krugova. U Parizu ima drugorazrednih novčarskih kuća koje su posrednici između banaka i trgovine. Te su novčarske kuće korisni posrednici za banke koje u njima imaju veće jamstvo. Constanca i Birotteau, koji nisu nikada prekoračili svoje novčane mogućnosti, te im blagajna nije nikada bila prazna, a osim toga nisu nikada na otkup

nudili svoje mjenice, nisu se nijednom obratili tim drugorazrednim novčanim zavodima. Zato su bili još manje poznati u visokim bankarskim krugovima. Možda je pogrešno ne stvoriti sebi neki kredit, pa čak i onda kad je nepotreban: mišljenja su o tom različita. Kako bilo da bilo, Birotteau je veoma žalio što nije pustio u opticaj mjenice sa svojim potpisom. Budući da je bio poznat kao podnačelnik i političar, to je mislio da će mu biti dovoljno reći svoje ime i da će ući; nije znao kolika je navala ljudi, kao da se ide kralju, u čekaonici tog bankara. Kad su ga uveli u salon, iz kojega se ulazilo u radnu sobu slavnog čovjeka s mnogo naslova, Birotteau se našao u brojnom društvu sastavljenom od poslanika, književnika, novinara, mjenjača, veletrgovaca, poslovnih ljudi, inženjera i osobito prisnih prijatelja koji su se provlačili između skupina i kucali na vrata radne sobe nekako na osobit način, i tako su ulazili prije drugih.

— Što sam ja u ovom stroju? — pomisli Birotteau, potpuno zbunjen komešanjem u toj intelektualnoj kovnici gdje se mijesio svagdanji kruh opozicije i gdje su se ponavljale uloge velike tragikomedije ljevice.

Slušao je kako se desno od njega raspravlja o zajmu za dovršenje glavnih kanala u mreži kanala koje je predložila uprava za ceste i mostove, a radilo se o milionima! Novinari u službi bankarova častoljublja govorili su, lijevo od njega, o jučerašnjoj skupštinskoj sjednici i o gazdinom improviziranom govoru. Za dva sata, koliko je čekao, Birotteau je tri puta vidio bankara-političara kako prati do praga svoje radne sobe uvažene ličnosti, od kojih je posljednju, generala de Foya, Frangois Keller ispratio do predsoblja.

— Propao sam! — pomisli Birotteau, koga nešto stisne za srce.

Kad se bankar vraćao u svoju sobu, opsjedne ga četa udvorica, prijatelja i koristoljubaca, poput pasa koji gone lijepu kuju. Nekoliko hrabrijih lajavaca skliznu, protiv njegove volje, u svetište. Razgovori su trajali pet, deset, petnaest minuta. Neki su odlazili skrušeno, drugi zadovoljna ili važna izgleda. Vrijeme je prolazilo i Birotteau je sa zebnjom gledao na zidni sat. Nitko se nije ni najmanje osvrtao na tu bol koja je jecala u pozlaćenom naslonjaču pokraj kamina, kraj vrata te radne sobe gdje je stolovao lijek svih zala, kredit! Cesar je s bolom pomišljao da je i sam jedno vrijeme bio kralj u svojoj kući, kao što je ovaj čovjek bio kralj svakoga jutra, te je mjerio bezdanu dubinu ponora u koji se survao. Gorka misao! Koliko li je suza suzdržao za vrijeme jednoga sata što je tu čekao!... Koliko li je puta Birotteau zaklinjao boga da mu se taj čovjek smiluje! Jer, pod tom surovom krinkom pučke dobroćudnosti vidioje njegovu bezobraznost, razdražljivu tiraniju, surovu želju za vladanjem, što je plašilo trgovčevu blagu dušu. Kad je još desetak, dvanaestak ljudi otišlo, pošto su zaškripala vanjska vrata, Birotteau se naposljetku odluči uspraviti i stati na ravnu nogu s velikim govornikom te mu reći: „Ja sam Birotteau!!" Ni grenadiru koji je prvi nasrnuo na bedeme Moskve nije trebalo više smjelosti nego ju je smogao trgovac miomirisima da izvrši ovu kretnju.

— Napokon, ja sam njegov podnačelnik — pomisli on ustavši da kaže svoje ime.

Lice Francoisa Kellera oživje; bilo je očito da želi biti ljubazan; pogledao je crvenu, vrpcu trgovca
miomirisima, povukao se natrag, otvorio vrata svoje radne sobe, pokazao mu put i zadržao se neko vrijeme u razgovoru s dvjema osobama koje su pojurile sa stubišta snagom vijavice.

— Decazes želi s vama razgovarati — reče mu jedna od tih osoba.

— Radi se o tome da se obori Marsana! Kralj vidi jasno, on se priklanja nama! — poviče drugi.

— Ići ćemo zajedno u Skupštinu — reče bankar ulazeći kao žaba koja hoće da oponaša vola.

— Kako može misliti na svoje poslove? — pomisli Birotteau sav uzrujan.

Blistalo je sunce nadmoćnosti koje je zablijeŠtilo trgovca miomirisima, kao što svjetlost zasljepljuje kukce kojima odgovara samo blagost dana ili sumrak lijepe noći. Na velikom stolu opazio je budžet, tisuće tiskanih skupštinskih izvještaja, otvorene sveske *Moniteura* što ih je Frangois Keller pročitao i podvukao da jednog dana odbrusi u brk kakvom ministru njegove riječi koje je govorio prije i koje je zaboravio, i da ga natjera da ih opozove uz pljesak glupave gomile koja nije kadra razumjeti da događaji mijenjaju sve. Na drugom stolu bili su nagomilani kartoni, izvještaji, planovi i tisuće obavijesti što se šalju čovjeku čiju je blagajnu pokušavala crpsti sva mlada industrija. Kraljevski raskoš ove radne sobe pune slika, kipova i umjetničkih djela; pretrpan kamin, hrpe stranih i domaćih vrednosnih papira nagomilanih u svežnjeve, sve je to učinilo tako jak dojam na Birotteaua, koji je postajao manji u vlastitim očima, da mu se krv sledila u žilama. Na radnom stolu Frangoisa Kellera ležali su svežnjevi mjenica, čekova i trgovačkih okružnica. Keller sjede i počne potpisivati pisma koja nije trebalo pregledati.

— Gospodine, čemu dugujem čast vaše posjete? — reče on Birotteauu.

Kad je čuo te riječi, koje je bankar izgovorio samo za njega glasom kojim je govorio Evropi, dok je njegova lakoma ruka klizila papirom, jadnom ss trgovcu miomirisima učini kao da ga usijano željezo pali po trbuhu. Dao je svome licu ugodan izraz, kakav je bankar već deset godina viđao na licima onih koji su ga salijetali da ga upletu u kakav važan posao, ali samo za njih, a to mu je već davalo prednost nad njima. I tako ga Frangois Keller pogleda pogledom koji je prošao kroz nj, pravim napoleonskim pogledom. Oponašanje Napoleonova pogleda bila je laka crta smiješnosti koju su sebi dozvoljavali neki skorojevići koji nisu bili vrijedni ni prebite pare svoga cara. Kao olovo carinika koji carini robu pao je taj pogled na Birotteaua, na čovjeka desnice, na slijepog pristašu vlasti, na kraljevski izborni element.

— Gospodine, ne želim zloupotrebljavati vaše vrijeme, bit ću kratak. Dolazim zbog čisto trgovačkog posla, da kod vas zatražim, ako mogu dobiti, kredit. Kao nekadašnji sudac Trgovačkog suda i poznat u Narodnoj banci, vi ćete razumjeti da bi bilo dovoljno da se obratim tamo gdje vi rukovodite, kad bih imao punu blagajnu. Imao sam čast da sjedim u sudu sa gospodinom barunom Thibonom, šefom komisije za eskompt, on me sigurno ne bi odbio, ali ja nisam nikada iskoristio svoj kredit, ni svoj potpis. Moj je potpis neoskvrnjen i vi znate na koliko poteškoća onda nailazi poslovanje...

Keller pomakne glavu, i Birotteauu se učini da je ta kretnja izraiz nestrpljivosti.

— Gospodine, evo iznosim vam činjenice — nastavi on. — Upustio sam se u posao sa zemljištima koje ne spada u djelokrug moje trgovine.

Frangois Keller, koji je još uvijek potpisivao i čitao kao da ne sluša Cesara, okrene glavu i njome kimnu potvrdno, a to ga ohrabri. Birotteau pomisli da je njegova stvar pošla dobrim putem, i odahne.

— Nastavite, ja vas slušam — reče Keller dobroćudno.

— Kupio sam polovinu zemljišta koja se nalaze oko Madeleine.

— Da, čuo sam govoriti kod Nucingena o tom velikom poslu koji je poduzela banka Claparon.

— Dakle — nastavi trgovac miomirisima — sto tisuća franaka kredita, uz jamstvo moje polovine, što je moj udio u tom poslu, kao i uz jamstvo trgovine kojoj sam ja vlasnik, dostajali bi mi da vodim poslove do onoga časa kad budem ostvario dobitak koji će mi uskoro donijeti jedan izum iz moje struke. Kad bi bilo potrebno, dao bih vam pokriće u mjenicama jedne nove tvrtke, tvrtke Popinot, jedne nove tvrtke koja...

Činilo se da se Keller vrlo malo brine za tvrtku Popinot, i Birotteauu postane jasno da je krenuo krivim putem. Prestao je, a zatim, uplašen šutnjom nastavi:

— Što se tiče kamata, mi...

— Da, da — reče bankar — možemo to urediti, ne sumnjajte u mioju želju da vam budem pri ruci. No budući da sam previše zaposlen, sa evropskim financijama na vratu, sa Skupštinom koja mi guta sve moje vrijeme, to vas neće začuditi ako vam kažem da mnogo mojih poslova prepuštam svojim činovnicima da ih prouče. Potražite dolje moga brata Adolfa, objasnite mu kakvo jamstvo dajete; ako on odobri posao, vi ćete se vratiti s njim sutra ili prekosutra, u vrijeme kad ja u tančine ispitujem poslove, u pet sati ujutro. Mi ćemo biti ponosni i sretni što smo stekli vaše povjerenje, jer vi spadate među one dosljedne rojaliste kojima možemo biti politički protivnici, ali čije poštovanje laska...

— Gospodine — reče trgovac miomirisima ushićen ovom rečenicom s političke govornice — ja sam isto toliko dostojan počasti koju mi vi iskazujete, kao i znaka kraljevske sklonosti... Zavrijedio sam je kao sudac Trgovačkog suda i boreći se...

— Da — nastavi bankar — dobar glas koji vi uživate otvara vam sva vrata, gospodine Birotteau.
Morate nam predložiti samo prihvatljive poslove i možete računati na našu pomoć.

Jedna žena, gospođa Keller, jedna od dviju kćeri grofa de Go-nđrevillea, paira Francuske, otvori jedna vrata koja Birotteau nije bio vidio.

— Prijatelju — reče ona bankaru — nadam se da ću te vidjeti prije nego odeš u Skupštinu.

— Već su dva sata — poviče bankar — bitka je zametnuta. Oprostite mi, gospodine, radi se o tome da se obori jedno ministarstvo... Potražite moga brata.

I on doprati trgovca miomirisima do vrata salona i reče jednom slugi:

— Odvedite gospodina gospodinu Adolfu.

Dok ga je čovjek u livreji vodio krivudavim stubištem u jednu radnu sobu, koja je bila manje raskošna od radne sobe glave kuće, ali svrsishodnija, trgovac se miomirisima uljuljkivao na jednom *ako,* na najslađoj ljuljaljci nade, i gladio podbradak jer je smatrao da je laskanje slavnog čovjeka povoljno za njega. Bilo mu je žao što je jedan neprijatelj Bourbona bio tako mio, tako sposoban i tako velik govornik.

Prepun takvih obmana ušao je u hladnu radnu sobu s dva radna stola, lošim naslonjačima, neurednim zastorima i izlizanim sagom. Ova je radna soba bila onoj prvoj ono što je kuhinja blagovaonici, tvornica prodavaonici. Tu

su se načinjali bankarski i trgovački poslovi, ispitivala poduzeća i izdvajali bančim predujmovi, od sveukupnog dobitka poduzeća, od kojih se smatralo da se može izvući korist. Tu su se smišljali smjeli udarci kojima su se Kellerovi istakli u trgovini na veliko, i kojima su za nekoliko dana stvarali monopol koji su brzo iskorištavali. Tu su se proučavali nedostaci zakona i utanačivalo bez srama ono što se na burzi zove „lavlji dio“, zahtijevale su se nagrade za najmanje usluge, kao što je kreditiranje i potpomaganje jednog poduzeća njihovim novcem. Tu su se snovale one prijevare, načičkane zakonitošću, koje se sastoje u neobaveznom kreditiranju sumnjivih poduzeća i u čekanju dok budu imala uspjeha, pa da ih se onda upropasti i da se zagospodari njima zahtijevajući od njih, u kritičkom času, da vrate novac: strašna smicalica u koju se uhvatilo toliko dioničara.

Dva su brata podijelila uloge između sebe. Gore je bio Frangois, sjajan gospodin i političar, koji se vladao kao kralj i dijelio širokom rukom milosti i obećanja, te je tako bio ljubazan prema svima. S njim je sve bilo lako; on je otmjeno uređivao svoje poslove, on je opijao novajlije i novopečene spekulante vinom svoje naklonosti i zavodljivih riječi izlažući im njihove vlastite misli. Dolje je bio Adolf, koji je opravdavao svoga brata time što je bio previše politički zauzet, pa je on sam vješto rješavao stvar; on je bio sramotni brat, težak čovjek. Trebalo je dakle imati dva pristanka da bi se uglavio posao s ovom nevjernom bankom. Često je dražesne ,,da“ iz raskošne radne sobe postajalo suho ,,ne“ u Adolfovoj. Ovo otezanje davalo je vremena da se razmisli, a često i da se zavara neupućene takmace.

Kad se pojavio trgovac miomirisima, bankarov je brat razgovarao sa slavnim Palanom, prisnim savjetnikom banke Keller, koji se udaljio kad je ušao Birotteau. Pošto je Birotteau objasnio zašto dolazi, Adolf, lukaviji brat, pravi gulikoža, oštra oka, tankih usana, jetka lica, pogleda preko naočala Birotteaua i u isti čas spusti glavu. Bio je to pogled koji se mora nazvati bankarskim pogledom i koji je nalik na pogled jastreba ili advokata: lakom i ravnodušan, jasan i taman, sjajan i mračan.

— Budite tako dobri pa mi pošaljite ugovore na kojima se temelji posao sa zemljištima oko Mađeleine — reče on. — Tu leži jamstvo za otvaranje kredita, moramo ih ispitati prije nego vam otvorimo račun i porazgovorimo o kamatima. Ako je posao dobar, mogli bismo se, da vas ne opteretimo, zadovoljiti jednim dijelom u zaradi, umjesto eskomptom.

— Hajde, vidim o čemu se radi — pomisli Birotteau kad se vraćao kući. — Treba da se lišim jednog dijela svoje kože, kao progonjeni dabar. Bolje je pustiti da me ostrižu nego da umrem.

Toga se dana vratio kući veoma vedar, i njegova je veselost bila iskrena.

— Ja sam spasen — reče on Cesarini — Kellerovi će mi otvoriti kredit.

Tek je 29. prosinca Birotteau mogao biti primljen u radnu sobu Adolfa Kellera. Kad je trgovac miomirisima došao prvi put, Adolf je bio otišao šest milja od Pariza da pogleda neko zemljište koje je veliki govornik htio kupiti. Drugi su put oba Kellera bila ujutro zaposlena: radilo se o tome da se podnese ponuda za zajam Gornjem i Donjem domu, pa su zamolili Barotteaua da dođe idućeg petka. Ta su odgađanja ubijala trgovca miomirisima. Naposljetku je osvanuo i taj petak. Birotteau se našao u radnoj sobi Adolfa Kellera, sjedio je pokraj kamina prema prozoru, a Adolf u drugom kutu.

— Sve je to dobro, gospodine — reče mu bankar pokazujući mu ugovore —

ali koliko ste vi platili za zemljište?

— Stotinu i četrdeset tisuća franaka.

— U gotovu?

— U mjenicama.

— Jeste li ih platili?

— One dospijevaju.

— No, ako ste vi preplatili zemljišta, s obzirom na njihovu sadašnju vrijednost, u čemu bi se onda sastojalo vaše jamstvo? Ono bi se temeljilo samo na dobrom mišljenju koje ulijevate i na poštovanju koje uživate. Poslovi se ne temelje na osjećajima. Da ste platili dvjesta tisuća franaka, uz pretpostavku da ste preplatili za stotinu tisuća franaka samo da se dočepate zemljišta, još uvijek bismo imali stotinu tisuća franaka kao jamstvo za naših stotinu tisuća koje bismo vam unaprijed isplatili. Za nas bi bio moguć ovaj izlaz: postati vlasnici vašeg zemljišta time što plaćamo mjesto vas: u tom slučaju moramo znati da li je posao dobar. Ako moramo čekati pet godina da udvostručimo kapital, onda ga je bolje unovčiti u banci. Tko zna što se sve može dogoditi? Vi biste htjeli kredit da platite mjenicama koje dospijevaju, to je opasan potez! Čovjek se odmakne da bi bolje skočio. To nije posao za nas!

Ova rečenica pogodi Birotteaua kao da mu je krvnik položio na rame željezo da ga žigoše, i on izgubi glavu.

— Ozbiljno — reče Adolf — moj se brat živo zanima za vas, on mi je govorio o vama. De, da ispitamo vaše papire — nastavi on i pogleda trgovca miomirisima kao milosnica kojoj se žuri da plati svoju tromjesečnu stanarinu.

Birotteau je sada postao Molineux kome se tako nadmoćno rugao. Zavaran bankarom koga je zabavljalo da isprazni misli iz glave tog jadnika, a koji je znao postavljati pitanja trgovcima, kao što je sudac Popinot znao natjerati zločinca da govori, Cesar je počeo pripovijedati o svojim poduzećima. Izvukao je *Dvostruku sultanijinu pomadu, Karminativnu vodu,* Bogudmov slučaj, parnicu zbog hipotekarnog zajma, od kojega nije ništa primio. Kad je po Kellerovu licu vidio da razmišlja i da se smiješi, kimao mu je glavom; Birotteau je pomislio: „Sluša me! Ja ga zanimam! Dobit ću kredit!" Međutim se Adolf Keller smijao Birotteauu, kao što se trgovac miomirisima smijao Molineuxu. Pošto ga je zanijela govorljivost, koja je osobitost ljudi opijenih nesrećom, Cesar je pokazao pravog Birotteaua: pokazao se u pravoj svjetlosti kad je predložio kao jamstvo *Kefalično ulje* i tvrtku Popinot, svoj posljednji ulog. Dobričina je, prevaren lažnom nadom, dozvolio da ga Adolf Keller ispipa i ispita, a ovaj je u trgovcu miomirisima prepoznao rojalističkog zvekana koji je pod stečajem. Sretan što je svjedok propadanju podnačelnika općine njihova gradskog kotara, čo~ vjeka nedavno odlikovana, čovjeka vlasti, Adolf Keller reče otvoreno Rirotteauu da mu ne može niti otvoriti račun, niti svome bratu Frangoisu, velikom govorniku, reći nešto u njegovu korist. Kad bi se Francois i upustio u glupe velikodušnosti da pomogne ljudima koji su protivnog političkog mišljenja i njegovi neprijatelji, tada bi se on, Adolf, odupro svom svojom snagom da ne ispadne takva budala i spriječio ga da pruži ruku jednom starom Napoleonovu neprijatelju koji je bio ranjen na stubištu Saint-Rocha. Sav očajan, Birotteau je htio nešto reći o gramzivosti velikih banaka, o njihovom lažnom čovjekoljublju, ali ga obuze tako žestoka bol da je jedva promrsio nekoliko rečenica o Narodnoj banci Francuske, iz koje su crpli kredite i Kellerovi.

— Ali — reče Adolf Keller — Narodna banka neće nikada isplatiti ono što neće da isplati jedan običan bankar.

— Uvijek mi se činilo da Narodna banka ne vrši svoju namjenu kad podnosi račun o svojoj dobiti te se hvali time da je s pariškom trgovinom izgubila svega stotinu ili dvije stotine tisuća franaka, kad joj je ona zaštitnica.

Adolf se nasmiješi i ustade, tako da se na njemu vidjelo da se dosađuje.

— Kad bi se Narodna banka miješala u to da pomaže ljudima koji su u novčanim poteškoćama na najklizavijem i najlopovskijem tlu financijskog svijeta, ona foi morala proglasiti bankrot u roku od godinu dana. Ima već dovoljno muke da se brani protiv opticaja krivotvorenih vrijednosnih papira, a što bi tek bilo kad bi morala proučavati poslove onih koji bi htje'i da im ona pomogne.

— Gdje ću naći deset tisuća franaka koji su mi potrebni za sutra, za subotu 30. prosinca? — pitao se Birotteau dok je prolazio dvorištem.

Običaj je da se plaća 30, kad je 31. kakav praznik. Kad je tako stigao do kolnog ulaza, trgovac miomirisima, očiju vlažnih od suza, jedva je vidio lijepog oznojenog engleskog konja koji je vukući najljepša laka jedoprežna kola koja su tada saobraćala pariškim ulicama, upravo stao pred ulazom. Bilo bi mu najmilije da su ga kola pregazila, jer bi umro od nesretna slučaja, pa bi nered u njegovim poslovima išao na račun te nesreće. Nije prepoznao du Tilleta koji je vitka stasa, u otmjenom jutarnjem odijelu, bacio uzde sluzi, a pokrivač na oznojena leđa svoga čistokrvnog konja.

— Što vi ovdje radite? — upita du Tillet svog nekadašnjeg gazdu.

Du Tillet je to veoma dobro znao jer su Kellerovi tražili obavijesti od Claparoma, koji je po savjetu du Tilleta ocrnio stari, dobar glas trgovca miomirisima. Premda su mu odmah prestale teći, suze su jadnog trgovca miomirisima govorile sve.

— Da niste došli k ovim kajišarima da molite kakvu uslugu — reče du Tillet — k ovim koljačima trgovine koji su izvršili užasna djela, izazvali porast cijena indigu, pošto su ga prije toga pokupovali, oborila cijenu riži da bi prisilili vlasnike da je prodaju uz nisku cijenu, kako bi je oni mogli svu kupiti i tako zagospodariti tržištem; k ovim groznim gusarima koji nemaju ni duše ni vjere, koji ne poštuju zakone! Dakle, vi ne znate na što su sve oni spremni? Otvorit će vam kredit dok vam posao dobro ide, da bi vam ga zatvorili baš onda kad vaš posao bude u punom zamahu, i tako vas prisilili da im ga ustupite uz najnižu cijenu. Le Havre, Borđeaux i Marseille mogli bi vam pripovijedati mnogo štošta na njihov račun. Politika im je samo plašt za mnoge gnusne poslove! Stoga ih ja iskorištavam bez grižnje savjesti! Hajde da se malo prošetamo, dragi moj Birotteau. — Joseph, provedite malo mog konja; previše mu je toplo, a tisuću škuda, to je čitav kapital.

I on krenu prema bulevaru.

— Dakle, dragi moj gazdo, jer vi ste mi bili gazda, vama treba novaca? Tražili su od vas pokriće, bijednici! Ja vas poznam i ja vam nudim novaca na mjenicu samo s vašim potpisom. Časno sam stekao svoj imetak, s nečuvenim naporima. Išao sam čak u Njemačku da ga steknem! Danas vam mogu reći: ja sam kupio kraljeve dugove sa šezdeset posto popusta; onda mi je vaše jamstvo bilo vrlo korisno, i ja sam vam zahvalan! Ako trebate deset tisuća franaka, oni su vaši.

— Što velite, du Tillet — poviče Cesar — je li to istina? Da se ne šalite sa

mnom? Da, ja sam u maloj stisci, doduše samo trenutačnoj...

— Ja to znam, Roguinov slučaj — odgovori du Tillet. — Eh, i mene je zakinuo za deset tisuća franaka koje je stara hulja uzajmio od mene da šmugne, ali će mi ih vratiti gospođa Roguin od svoga dijela. Savjetovao sam toj jadnoj ženi da ne bude tako luda i da ne profućka svoj imetak plaćajući njegove dugove koje je on načinio zbog jedne drolje. Bilo bi dobro kad bi ona isplatila sve, ali kako da dade prednost jednim vjerovnicima pred drugima? Vi niste kao Roguin, ja vas poznajem — nastavi du Tillet — vi biste prije sebi prosvirali kuglu kroz glavu nego da me oštetite za jednu paru. Dođite, evo nas u ulici Chaussee-d’Antin, popnimo se k meni.

Skorojević je uživao u tome da svoga nekadašnjeg gazdu vodi kroz stan, umjesto da ga odvede u kancelariju, pa ga je vodio polako, da bi mu pokazao lijepu i skupu blagovaonicu koju su resile slike što. ih je kupio u Njemačkoj, i kroz dva salona tako otmjena i raskošna kakvim se Birotteau mogao diviti samo još kod vojvode de Lenoncourta. Pozlate, umjetnička djela, lude sitnice, dragocjene vaze, tisuće sitnica, pred kojima je izblijedio raskoš Constancine sobe, zabliještale su oči građaninu koji je znao cijenu svojoj ludosti, pa se pitao:

— Odakle ovome toliki mili oni?

Ušao je u blagovaonicu prema kojoj je ona njegove žene bila kao što je stan na trećem katu kakve statistkinje prema palači kakve prve operne pjevačice. Na stropu koji je sav bio presvučen ljubičastom svilom bilo je pojačano svijetlo naborima od bijele svile. Sag od hermelina pred krevetom isticao se na ljubičastim bojama jednog perzijskog čilima. Pokućstvo i ostali pribor imali su nove, neobično birane oblike. Trgovac miomirisima stao je pred prekrasnim satom s figurama Amora i Psihe, koji je tek dao napraviti neki poznati bankar. Du Tilletu je uspjelo da dobije jedini primjerak koji je još postojao, osim onoga njegova kolege. Naposljetku su bivši gazda i njegov bivši pomoćnik stigli u otmjenu radnu sobu gizdelina, dopadljivu, koja je više podsjećala na ljubav nego na financije. Bez sumnje gospođa mu je Roguin, da bi se zahvalila za brigu kojom se starao za njezino imanje, darovala zlatni nož za rezanje papira, tijesak za papir iz malahita s urezanim ukrasima, sve skupe trice neobuzdanog raskoša. Sag, jedan od najskupocjenijih belgijskih proizvoda, zadivljivao je pogled, a u isti mah njegove su mekane, guste i duge vunene niti bile iznenađenje za noge. Du Tillet posjedne pokraj kamina jadnog, zadivljenog i zbunjenog trgovca miomirisima.

— Hoćete li sa mnom objedovati?

Pozvonio je. Ušao je sobar odjeven bolje nego Birotteau.

— Recite gospodinu Legrasu da dođe gore, zatim potražite Josepha i recite mu da se vrati; naći ćete ga pred ulazom u kuću Kellerovih; najavite se Adolfu Kelleru i recite mu da neću doći k njemu i da ću ga čekati kod kuće do početka burze. Naredite da me podvore, i to odmah.

Te su riječi začudile trgovca miomirisima.

— On zove k sebi tog strašnog Adolfa Kellera, zviždi mu kao psu, taj du Tillet!

Junačina, velik kao šaka, uđe u sobu i otvori stol koji je bio tako malen da ga Birotteau nije uopće vidio, i položi na nj jetrenu paštetu, bocu vina iz Bourdeauxa, sve izabrane stvari koje su se na Birotteauovu stolu viđale samo dva puta u tri mjeseca, samo za velikih svetkovina. Du Tillet je uživao. Njegova

mržnja prema jedinom čovjeku koji ga je s pravom mogao prezreti tako se raspaljivala, tako ga je grijala da je pred Birotteauom imao isti osjećaj što ga ima tigar pred ovcom koja se brani, Sine mu glavom velikodušna misao: pitao se, nije li se već osvetio, kolebao se između pobuda probuđene blagosti i uspavane mržnje.

— Ja mogu trgovački uništiti ovoga čovjeka — mislio je du Tillet — imam vlast nad njegovim životom i smrću, nad njegovom ženom koja me mučila, nad njegovom kćeri koje sam ruku jedno vrijeme smatrao čitavim imetkom. Ja imam njegov novac, zadovoljit ću se da pustim ovoga glupana da pliva i da se drži za konop koji će biti u mojim rukama.

Pošteni ljudi nemaju takta, ne znaju mjeru u dobru, oni sve kažu otvoreno i bez primisli. Birotteau se sam upropastio do kraja jer je razbjesnio tigra, ubo ga u srce, napravio ga je neumoljivim jednom riječju, jednom pohvalom, jednim kreposnim izrazom, đobroćuđnošću svoga poštenja. Kad je ušao blagajnik, du Tillet mu pokaže Cesara:

— Gospodine Legras, doriešite mi deset tisuća franaka i mjenicu na taj iznos u moju korist na devedeset dana od gospodina Birotteaua, znate li?

Du Tillet posluži paštetom, nalije trgovcu miomirisima čašu vina iz Bordeauxa; Birotteau, koji je mislio da je spasen, udari u grčevit smijeh; gladio je lanac svoga sata, stavljao je zalogaj u usta tek kad bi mu njegov nekadašnji pomoćnik rekao: „Vi ne jedete?". Birotteau je slutio dubinu ponora u koji ga je bacdfa du Tilletova ruka, iz kojega će ga on izvaditi, u koji ga je ona mogla opet strmoglaviti.

Kad se vratio blagajnik koji mu je donio mjenicu na potpis, i kad je osjetio deset hiljadarki u džepu, Birotteau se više nije mogao suzdržati. Čas prije bio je u takvom položaju da su njegov gradski kotar i Narodna banka morali saznati da on više ne plaća, da je morao priznati svojoj ženi svoju propast, a sada je sve bilo u redu! Sreća što se toga spasio bila je ravna, po svojoj žestini, mukama poraza. Jadnikove se oči ovlažiše i protiv njegove volje.

— No, što je vama, dragi gazdo? — reče du Tillet. — Zar ne biste vi za mene učinili sutra to isto što ja činim danas za vas? Zar to nije jasno kao sunce?

— Du Tillet — reče dobričina s ozbiljnošću i zanosom, pošto se digao i uhvatio za ruku svoga nekadašnjeg pomoćnika — vraćam ti opet sve svoje poštovanje.

— Tako! Zar sam ga bio izgubio? — upita du Tillet koji je u svojoj sreći osjetio tako snažan udarac da je pocrvenio.

— Izgubio... baš ne... — reče trgovac utučen svojom vlastitom glupošću — ali pripovijedali su mi nešto o vašoj vezi s gospođom Roguin. Do vraga! Oteti drugome ženu...

— Brbljaš koješta, dragoviću — pomisli du Tiliet, upotrijebivši izraz iz svog prvog zvanja.

Ta ga misao navede na njegovu prvotnu namjeru da dotuče ovu vrlinu, da je zgazi nogama, da osramoti na pariškom tržištu ovog vrlog i poštovanog čovjeka koji ga je uhvatio u krađi. Svaka mržnja, bilo da je politička, bilo da je osobna, žene prema ženi ili čovjeka prema čovjeku, ima svoje porijeklo u sličnoj pobudi. Ljudi se ne mrze što jedan drugome pomrse račune, ni zbog rane, pa čak ni zbog pljuske; sve se to da poravnati. Ali kad netko nekoga uhvati na kakvom prljavom djelu... dvoboj koji nastaje između zlikovca i svjedoka zlodjela svršava se samo smrću jednoga ili drugoga.

— Oh, gospođa Roguin — reče podrugljivo du Tillet — naprotiv, nije li ona samo pero na kapi jednoga mladića? Ja vas razumijem, dragi gazdo, bit će da su vam rekli da mi je ona pozajmila novaca. Upravo je obratno, ja sam njoj oporavio imetak koji je njezin muž svojim radom veoma uzdrmao. Porijeklo je moga imetka čisto, rekao sam vam čas prije. Ta znate da nisam imao ništa! Ponekad se mladići nalaze u groznoj nuždi. Tada se može zapasti u najdublju bijedu, ali ako čovjek, kao Republika, napravi prisilne zajmove, a zatim ih vraća, onda je pošteniji nego Francuska.

— Tako je — reče Birotteau: — Sine... za boga... Nije li Voltaire rekao:
Kajanje postade vrlina smrtnika!

— Ukoliko — nastavi du Tillet, koga su ovi stihovi još više pogodili — ukoliko se ne odnese imanje svoga bližnjega, i to kukavno, podlo, kao na primjer, ako vi padnete pod stečaj prije nego se navrše tri mjeseca, pa mi plane mojih deset tisuća franaka...

— Ja da padnem pod stečaj! — reče Birotteau koji je bio popio tri čaše vina i koga je opijalo zadovoljstvo. — Zna se, što ja mislim o stečaju! Stečaj je smrt trgovca, to bi bila moja smrt!

— U vaše zdravlje! — reče du Tillet.

— Za tvoj uspjeh! — odvrati trgovac miomirisima. — Zašto ne kupujete kod mene?

— Vjere mi — reče du Tillet — moram priznati, bojim se gospođe Birotteau, ona uvijek čini dubok dojam na mene! I da niste bili moj gazda, vjere mi...

— Ah, nisi ti prvi kome je ona lijepa, i mnogi su je poželjeli, ali ona mene ljubi! E pa, du Tilletu — nastavi Birotteau — dragi prijatelju, ne činite stvari na pola...

— Kako?

Birotteau poče govoriti du Tilletu o svome poslu sa zemljištima; du Tlllet raskolači oči i pohvali trgovca miomirisima zbog njegove oštroumnosti i njegove dalekovidnosti, te počne hvaliti posao.

— Vjere mi, veseli me što se s time slažeš, jer vas smatraju jednom od pametnih glava u bankarstvu, du Tilletu! Drago dijete, vi mi možete pribaviti kredit kod Narodne banke dok mi počne pristizati dobit od *Kefaličnog ulja.*

— Mogu vas poslati u banku Nucingen — odgovori du Tillet— koji je odlučio da će natjerati svoju žrtvu da otpleše sve figure stečajnog plesa.

Ferdinand sjedne za pisaći stol i napiše ovo pismo:

Gospodinu barunu de Nucingenu
Pariz

Dragi barune!

Donosilac ovoga pisma je gospodin Cesar Birotteau, podnačelnik drugog gradskog kotara i jedan od najglasovitijih pariških tvorničara miomirisima. On želi da s vama stupi u poslovne veze. Možete mu izaći u susret s povjerenjem u svemu što od vas traži. Obvezujući njega, obvezujete
.Vašeg prijatelja
F. du Tilleta

Du Tillet nije stavio tačku iznad ,,i“ u svom prezimenu. Ta hotimična pogreška bila je dogovoreni znak za one s kojima je on bio u poslovnim vezama. Tada nisu značile ništa ni najživlje preporuke, ni najtoplije, najpovoljnije i najupornije molbe u njegovu pismu. Takvo pismo, u kojemu su uskličnici zaklinjali, u kojemu je du Tillet padao na koljena, značilo je da ga je

napisao samo iz jakih obzira i da nije mogao a da ga ne napiše, ali se moralo smatrati kao da nije napisano. Pošto bi vidio ,,,i“ bez tačke, prijatelj bi još sam malo pokadio molitelju. Poslovni svijet, bankari i odvjetnici znaju tako izigrati, kao djecu, mnoge otmjene ljude, i to najuglednije, jer oni svi imaju dvostruki potpis, jedan mrtav, a drugi živ. I najprepredeniji su tome nasjeli. Da čovjek otkrije tu lukavštinu, mora osjetiti posljedice jednog toplog i jednog hladnog pisma.

— Du Tillet, vi ste moj spasilac! — reče Cesar dok je čitao pismo.

— Za boga — reče du Tillet — idite i molite novaca. Kad pročita moje pismo, Nucingen će vam dati koliko budete htjeli. Na žalost, ja sam svoj kapital uložio za neko vrijeme, inače vas ne bih slao knezu velikih banaka, jer su Kellerovi, prema barunu Nueimgenu, samo patuljci. U Nucangenu je uskrsnuo Law. S mojim pismom vi ćete biti u stanju da pokrijete svoje izdatke do 15. siječnja, a kasnije ćemo vidjeti. Na svijetu nema boljih prijatelja nego što smo Nucingen i ja, on me ne bi uvrijedio ni za milijun.

— To je isto kao da mi je i jamčio — govorio je u sebi Birotteau dok je odlazio sav pun zahvalnosti prema du Tilletu. — E pa — pomisli — dobročinstvo nikada ne propada!

I on je filozofirao bez kraja i konca. Ipak mu je jedna misao gorčila zadovoljstvo. On je doduše mogao spriječiti svojoj ženi da gura nos u knjige jer je prebacio blagajnu na Celestinova leđa, kome je on pomagao; mogao je željeti da mu žena i kći uživaju u novom stanu koji im je on dao preurediti i namjestiti novim pokućstvom, ali kad se gospođa Birotteau bude zasitila prve sreće, ona bi prije umrla nego da se odrekne da sama pregleda poslove svoje trgovine i da tako, kako sama veli, drži tri ugla radnje. Birotteau je bio na kraju svoje domišljatosti, iskoristio je sve svoje lukavštine da pred ženom prikrije znakove svojih poslovnih poteškoća. Constanca je oštro zamjerila što su mušterijama poslali račune, grdila je pomoćnike i predbacivala
Celestinu da želi upropastiti njezinu trgovinu, da je to palo na pamet samo Celestinu. Celestin joj je dozvolio da ga grdi jer mu je tako naredio Birotteau. Gospođa je Birotteau, po mišljenju pomoćnika, zapovijedala trgovcu miomirisima; ako se može prevariti javnost o tome tko je pravi gospodar u kući, ne mogu se prevariti oni koji stanuju pod istim krovom. Birotteau je morao priznati svojoj ženi svoj položaj jer je morao opravdati dug prema du Tilletu. Kad se vratio u dućan, Birotteau je uzdrhtao kad je primijetio Constancu za blagajnom kako pregledava knjigu dospjelih rokova i sigurno računa stanje blagajne.

— Čime ćeš sutra platiti? — reče mu ona u uho kad je sjeo pokraj nje.

— Novcem — odgovori on te izvadi iz džepa novčanice i namignu Celestinu da ih uzme.

— Ali odakle ti novac?

— Pripovijeđat ću ti večeras. — Ceiestine, upišite u knjige, kraj ožujka, mjenica od deset tisuća franaka, po naredbi du Tilleta.

— Du Tilleta! — ponovi Constanca koju zahvati strah.

— Posjetit ću Popinota — reče Cesar. — Nije baš lijepo što ga još nisam posjetio. Prodaje li se njegovo ulje?

— Prodano je tri stotine bočica koje nam je dao.

— Birotteau, ostani, moram govoriti s tobom — reče Constanca, uhvativši Cesara za ruku i tako ga naglo povuče u sobu da bi to ispalo smiješno u svakoj

drugoj prilici. — Du Tillet — nastavi ona kad je ostala sama sa svojim mužem, pošto se uvjerila da je prisutna još samo Cesarina — du Tillet koji nam je ukrao tisuću škuda! Ti se upuštaš u poslove sa du Tiketom, tom nakazom koji me je htio zavesti — šapne mu u uho.

— Mladenačka ludost — reče Birotteau koji se najedanput prometnu u čovjeka snažna duha.

— Slušaj, Birotteau, s tobom nešto nije u redu, ne ideš više u tvornicu. Nešto se dogodilo, ja to osjećam! Sad ćeš mi reći, ja hoću sve znati.

— E, pa — reče Birotteau — umalo da nismo pali pod stečaj, dapače, još je izgledalo da ćemo pasti, ali sve se uredilo.

I on počne pripovijedati strahote koje je prošao u ovih petnaest dana.

— To je dakle razlog tvojoj bolesti! — poviče Constanca.

— Da, mama — vikne Cesarina. — Oh, moj je otac bio veoma hrabar! Ja samo želim da mene netko ljubi kao što on ljubi tebe. On je mislio samo na tvoju bol...

— Moj se san ispunio — reče jadna žena, pošto se blijeda i ustrašena skljokala u naslonjač pokraj kamina. — Sve sam ja to predvidjela. Rekla sam ti one kobne noći u našoj bivšoj sobi, koju si dao porušiti, da će nam ostati samo oči da plačemo. Jadna moja Cesarino! Ja...

— Koješta, opet si počela — viknu Birotteau. — Zar ćeš mi oteti hrabrost koja mi je i te kako potrebna?

— Oprosti, prijatelju — reče Constanca, uhvativši Cesara za ruku koju stisne tako nježno da je to jadnika dirnuio u srce. — Imam krivo, došla je nesreća, bit ću jaka, krotka. Ne, nikada nećeš od mene čuti jadikovke.

I ona se baci Cesaru u naručje i reče plačući:

— Hrabro, prijatelju, drži se hrabro! Ja ću biti hrabra za nas oboje, ako bude potrebno.

— Moje ulje, ženo, moje ulje je naš spas.

— Neka nas štiti bog! — reče Constanca.

— Zar Anselme neće pomoći mome ocu? — upita Cesarina.

— Skočit ću do njega — poviče Cesar koga je veoma uzbudio glas njegove žene koji mu je parao srce, glas kakav nije čuo za devetnaest godina njihova zajedničkog života. — Ne boj se, Constanco.
De, pročitaj du Tilletovo pismo gospodinu Nueingenu. Kredit nam je siguran. Dotle ću dobiti i svoju parnicu. Uostalom — đođade on poslužïvši se lažju iz nužde — imamo i svog strica Pilleraulta; dovoljno je da budemo hrabri.

— Kad bi se radilo samo o tome! — reče Constanca sa smiješkom.

Birotteau, kojemu je teški kamen pao sa srca, krenu kao čovjek koji je izašao iz zatvora, iako je u sebi osjećao neobjašnjivu iscrpljenost koja nastupa poslije teških moralnih borbi u kojima se izgubi više živaca, više volje nego što se obično smije izgubiti u jednom danu, koje čovjek otimlje, tako reći, od životnog kapitala. Birotteau je već ostario.

Tvrtka A. Popinot u ulici Cinq-Diamants za dva mjeseca veoma se izmijenila. Dućan se nanovo obojio. Očišćeni ormari s pregradama puni bočica veselili su oči svakog trgovca koji poznaje znakove blagostanja. Skladište je bilo puno bačvica ulja koje je naručivao Popinotu privrženi Gaudissart. Knjige, računovodstvo i blagajnu smjestio je iznad dućana i stražnje sobe. Jedna stara kuharica vodila je kućanstvo za trojicu pomoćnika i Popinota, Popinot se zatočio u jednom uglu svog dućana koji je bio ograđen

staklenom ogradom. Imao je na sebi pamučnu pregaču, štitnike od zelenog platna za rukave, za uhom pero, ukoliko se ne bi zadubio u hrpu papira, kao što se zadubio sada kad je došao Birotteau u pregledavanje mjenica i naručaba. Kad ga je njegov bivši gazda pozdravio s riječima: ,,E pa, dijete moje?" on je podigao glavu, zaključao svoju ogradu i radosno izašao, dok mu je vrh nosa bio crven od zime. Dućan se nije grijao, a vrata su bila otvorena.

— Bojao sam se da nećete nikada doći — odgovori Popinot s poštovanjem.

Pomoćnici su dotrčali da vide velikog čovjeka u proizvodnji miomirisima, odlikovanog podnačelnika, poslovnog druga njihova gazde. Ovo iskazivanje poštovanja bez riječi laskalo je trgovcu miomirisima. Birotteau, koji je još jutros bio tako malen kod Kellerovih, osjeti potrebu da ih oponaša; pogladio je podbradak, tašto se ispravi na petama govoreći otrcane stvari.

— E pa, prijatelju, ustajete li rano? — upita ga.

— Ne, jer uvijek ne legnemo — reče Popinot — treba se čvrsto uhvatiti za uspjeh.

— E pa, što sam govorio? Moje je ulje bogatstvo,

— Da, gospodine, ali i način rasturanja nešto vrijedi: vaš dijamant jaše na dobrom konju.

— Ah, zbilja — reče trgovac miomirisima — kako stojimo? Jesmo li što zaradili?

— Poslije mjesec dana? — poviče Popinot — nije nego! Prijatelj je Gaudissart krenuo na put tek prije dvadeset i pet dana i uzeo je diližansu a da mi nije ništa rekao. Oh, on je tako privržen! Dugovat ćemo mnogo mome stricu! Novine će nas — šapne u uho Birotteauu — stajati dvanaest tisuća franaka.

— Novine? — povika podnačelnik.

— Zar ih niste čitali?

— Ne.

— Onda vi ništa ne znate — reče Popinot. — Dvadeset tisuća franaka za oglase, okvire i tiskanice! Prodano je sto tisuća bočica! Ah, sada još imamo samo izdatke. Proizvodimo na veliko. Da ste navratili u predgrađe gdje ja često provodim noći, vidjeli biste jedna mala kliješta za razbijanje lješnjaka koja su moj izum, i to ne loš! Ovih posljednjih pet dana zaradio sam za svoj račun tri tisuće franaka samo od komisije na drogerijskim uljima.

— Dobra glavica — reče Birotteau položivši ruku na kosu maloga Popinota, kao da je dijete — znao sam ja to!

Ušlo je više ljudi.

— Do viđenja u nedjelju, večerat ćemo kod tetke Ragon — reče Birotteau i ostavi Popinota njegovim poslovima, osjećajući da svježe meso koje je došao pomirisati još nije rasječeno. — Baš je to neobično! Pomoćnik postaje trgovac za dvadeset i četiri sata — pomisli Birotteau, koji se nije mogao osvijestiti ni od Popinotove sreće i samopouzdanja ni od du Tilletova raskoša. — Anselme se malo lecnuo kad sam mu položio ruku na glavu, kao da je već Frangois Keller.

Birotteau nije ni pomislio da ga promatraju pomoćnici i da gazda mora sačuvati dostojanstvo u svojoj kući. Opet je dobričina Birotteau napravio glupost, kao i kod du Tilleta, iz dobrote srca, samo zato što nije znao suzdržati pravi osjećaj, jer bi Cesar, po domaću rečeno, prije uvrijedio svakoga drugoga čovjeka nego Anselma.

Nedjeljna večera kod Ragonovih trebala je da bude posljednje veselje

devetnaest godina Birotteauova sretnog braka koji je zaista bio sretan. Ragonovi su stanovali u ulici Petit-Bourbon-Saint-Sulpice, na drugom katu neke stare kuće doličnog izgleda, u starom stanu sa zrcalima, sa zidovima na kojima su bile naslikane pastirice s košaricama kako plešu, i stada koja pasu, kao što je bilo u osamnaestom stoljeću kojega su ozbiljno građanstvo smiješnih navika, puno poštovanja prema plemstvu, odano vladaru i crkvi, divno predstavljali Ragonovi. Pokućstvo, ure, rublje, suđe, sve je to bilo patrijarhalno, ali novo baš zato što je bilo staro. Salon bijaše presvučen starim damastom, ukrašen brokatnim zastorima i slikama vojvotkinja i jednom izvrsnom slikom Popinota, općinskog činovnika, koju je izradio Latour. Taj Popinot bio je otac gospođe Ragon, sjajno je izgledao na slici i smijuljio se blaženo, kao kakav skorojević. Stan gospođe Ragon ne bi bio potpun bez jednoga psića engleske pasmine, poput psa kralja Charlesa II koji je činio krasan dojam ležeći na svome tvrdom malom rokoko divanu, koji sigurno nije nikada igrao ulogu Crebillonova divana. Osim ostalih vrlina Ragonovi su se preporučivali i svojim starim vinima koja su bila savršeno istaložena, a i time što su imali neke likere gospođe Anfoux, koje su im donijela na dar neka gospoda iz kolonija koja su bila dovoljno tvrdoglava da ljube (beznadno, govorilo se) lijepu gospođu Ragon. Zato su se i cijenile njegove večerice. Stara kuharica Jeanetta posluživala je ovo dvoje staraca slijepom privrženošću; ona bi bila ukrala voće, samo da im pripremi slatko! Nije joj bilo ni na kraj pameti da ulaže novac u štedionicu, već ga je mudro ulagala u srećke nadajući se da će jednoga dana donijeti svojim gospodarima glavni zgoditak. Kad bi njezini gospodari imali nedjeljom goste, ona je, unatoč svojih šezdeset godina, bila u kuhinji gdje je nadzirala jela, i oko stola da poslužuje, i to tako gipko da je u gipkosti nađmašivala i gospođicu Contat u ulozi Suzane u *Figarovu piru.*

Uzvanici su bili sudac Popinot, stric Pillerault, Anselme, troje Birotteauovih, troje Matifatovih i opat Loraux. Gospođa Matifat, koja je na plesu imala turban na glavi, došla je u haljini od plavog baršuna, u debelim pamučnim čarapama i u cipelama od kozje kože, u rukavicama od divokozine kože obrubljenim zelenim baršunom, u ružičasto postavljenom šeširu ukrašenom presličicama. Tih desetoro ljudi sastalo se u pet sati. Stari je zaklinjao svoje goste da budu tačni. Kad bi pozivao ovaj časni bračni par, pazilo se da se večera posluži u pet sati, jer se želuci staraca od sedamdeset godina nisu mogli prilagoditi na nove satove kada se, prema pravilima bontona, poslužuje večera.

Cesarina je znala da će je gospođa Ragon posjesti pokraj Anselma. Sve žene, pa i one pobožne i one glupe razumiju se u ljubav. Dakle, kći se trgovca miomirisima bila obukla tako da zavrti glavom Popinotu. Constanca, koja se nije bez bola odrekla javnog bilježnika koji je u njezinim mislima bio kao neki nasljedni knez, pridonijela je ne bez gorkih razmišljanja ovakvom načinu odijevanja. Ova brižna majka nešto je niže prikopčala nevinu maramu od gaze da bi se malo otkrila Cesarinina ramena i pokazao dio vrata koji je bio neobično elegantan. Gornji dio haljine u grčkom kroju, ukršten slijeva nadesno u pet nabora, mogao se lako otvoriti i pokazati divne obline. Haljina od olovne sive merino vune, s naborima obrubljenim zelenim ukrasima, jasno je ocrtavala tijelo koje se nikad još nije činilo tako fino i vitko. U ušima imala je zlatne naušnice, krasan rad. Kosa podignuta po kineskom ukusu, dozvoljavala je pogledu da obuhvati prijatnu svježinu kože, pomalo zasjenjenu

žilicama u kojima je, na tamnim mjestima, izbijao najčistiji život. Naposljetku, Cesarina je bila tako ubavo lijepa da se gospođa Matifat nije mogla suzdržati a da to ne prizna, ne primijetivši da su majka i kći shvatile potrebu da očaraju maloga Popinota.

Ni Birotteau ni njegova žena, a ni gospođa Matifat, nitko nije smetao slatkom razgovoru koji je to dvoje djece zagrijanih ljubavlju tiho vodilo u udubljenu prozora, kroz pukotine kojega je prodirao hladni vjetar. Uostalom, razgovor starijih bio je upravo najživlji kad se sucu Popinotu izmakla riječ o Roguinovu bijegu, te je primjetio da je to već drugi javni bilježnik koji je pronevjerio, i da je sličan zločin nekada bio nepoznata stvar. Kad se spomenulo Roguinovo ime, gospođa je Ragon gurnula nogom svoga brata, a Pillerault je počeo govoriti glasno da se sučev glas ne bi čuo, i oboje pokazaše na gospođu Birotteau.

— Znam sve — reče Constanca svojim prijateljima glasom u isti mah blagim i punim bola.

— E pa — zapita gospođa Matifat Birotteaua koji je ponizno oborio glavu — koliko vam je odnio? Ako se može vjerovati brbljarijama, onda ste vi upropašteni.

— Ja sam kod njega imao dvije stotine tisuća franaka. Vodim parnicu zbog četrdeset tisuća franaka koje je on tobože u moje ime pozajmio od nekog svog poslovnog prijatelja, a koje je on sam spiskao.

— Rasprava će se održati ovog tjedna — reče Pillerault. — Mislio sam da se nećete srditi što sam vaš položaj protumačio gospodinu predsjedniku koji je naredio da se u sudskom vijeću pregledaju Roguinovi papiri, da bi se ispitalo kad je potrošio novac zajmodavca i da se pregledaju dokazi koje je priložio Derville koji sam vodi parnicu da bi vam uštedio troškove.

— Hoćemo li je dobiti? — nato će gospođa Birotteau.

— Ne znam — odgovori Popinot. — Premda sam član vijeća i radim u odjeljenju u kome se spor rješava, ja ću se suzdržati od glasanja, čak i onda kad bi me pozvali.

— Može li biti kakve sumnje u tako jednostavnom sporu? — upita Pillerault. — Zar se u ugovoru ne mora izričito spomenuti da se novac predao, a zar javni bilježnici ne moraju izjaviti da je pred njihovim očima zajmodavac predao novac zajmoprimcu? Roguin bi otišao na robiju da je na dohvatu vlasti.

— Po mome mišljenju — reče sudac — zajmodavac mora tužiti Roguina za glavnicu i jamstvo, ali i u još jasnijim sporovima u sudskom vijeću suci glasaju šest prema šest.

— Gospođice, zar je Roguin pobjegao? — upita Anselme koji je naposljetku čuo o čemu se govori. — Gospodin mi Cesar nije ništa rekao, i to baš meni koji bih svoju krv dao za nj…

Cesarina je razumjela da je u riječima „za nj“ sadržana čitava obitelj. Da nedužna djevojka nije to osjetila u njegovu glasu, ne bi se bila prevarila u njegovu pogledu od kojega je svu obli rumenilo.

— Ja sam to znala i ja sam mu to govorila, ali je sve sakrivao čak i od moje majke; povjerio se samo meni.

— Vi ste mu tom prilikom govorili o meni — reče Popinot — znači da vi čitate u mome srcu, ali čitate li vi sve?

— Možda.

— Veoma sam sretan — reče Popinot. — Ako se ne budem morao bojati za vas, za godinu dana bit ću tako bogat da me vaš otac neće više mrgodno primiti kad mu budem govorio o našem vjenčanju. Odsad ću spavati samo pet sati na dan...

— Pazite da vam ne naškodi — reče Cesarina glasom koji se ne može oponašati, pogledavši Popinota pogledom u kome se mogla pročitati cijela njezina misao.

— Ženo — reče Cesar dižući se sa stola — mislim da se ovo dvoje ljubi.

— E pa to je bolje — reče Constanca ozbiljnim glasom — moja će kći biti ženom jednog pametnog i hrabrog čovjeka. Talent je najljepši miraz prosca.

Ona se požuri da izađe iz salona i da ode u sobu gospođe Ragon. Za vrijeme večere Cesar je izvalio nekoliko rečenica kojima su se nasmijali Pillerault i sudac; one su toliko otkrivale njegovo neznanje da su podsjetile nesretnu ženu koliko je njezin jadni muž imao malo snage da se bori protiv nesreće. Constanci je bilo teško pri srcu, ona nagonski nije imala povjerenja u du Tilleta, jer sve majke znaju *Timeo Danaos et dona ferentes,* premda ne znaju latinski. Ona je plakala na grudima svoje kćeri i gospođe Ragon, a da im nije htjela priznati zašto plače.

— To je od živaca — reče.

Preostali dio večere stariji su proveli igrajući se karata, a mladi u onim prekrasnim društvenim igrama koje še nazivaju nedužnim, a koje sakrivaju nevine zlobe građanskih ljubavi. Matifatovi se umiješaše u tu nedužnu igru.

— Cesare — reče Constanca svome mužu, dok su se vraćali kući — idi već 8. siječnja k barunu de Nucingenu da bi unaprijed osigurao novac za dospjeće 15. siječnja. Ako bi iskrsla kakva zapreka, da li ćeš od danas do sutra naći sredstava?

— Ići ću, ženo — odgovori Cesar te stisnu ruku ženi i kćeri i nastavi: — Lijepe moje dvije bijele košute, tužne sam vam darove poklonio za Novu godinu.

U kočiji je bilo mračno, pa ni mati ni kći nisu mogle vidjeti trgovca miomirisima, ali su osjetile njegove vrele suze koje su im kapnule na ruke.

— Nadaj se, prijatelju — reče Constanca.

— Tata, sve će biti dobro. Gospodin mi je Anselme Popinot rekao da bi svoju krv dao za tebe.

— Za mene i za obitelj, zar ne? — produži Cesar veselim glasom.

Cesarina mu stisnu ruku, i to tako kao da mu hoće reći da je Anselme njezin zaručnik.

U prva tri dana nove godine Birotteau je primio dvije stotine pismenih čestitaka. Taj priliv lažnih izljeva prijateljstva, te izjave naklonosti grozne su ljudima koji vide da ih sa sobom vuče struja nesreće. Birotteau je tri puta utaman dolazio u palaču slavnog bankara baruna Nucingena. Početak nove godine i njezine priredbe dovoljno su opravdavale novčarevu nenazočnost. Posljednji je put trgovac miomirisima prodro do bankareve radne sobe gdje mu je njegov prvi pomoćnik, neki Nijemac, rekao da se gospodin de Nucingen vratio u pet sati ujutro s plesa koji su priredili Kellerovi, pa da se ne može govoriti s njim u devet i po sati. Birotteau je znao zainteresirati za svoju stvar prvog pomoćnika s kojim je razgovarao otprilike pola sata. U toku dana taj mu je upravitelj Nucingenove banke napisao pismo da će ga barun primiti sutradan, 3. siječnja u podne. Premda mu je svaki dan donosio još jednu kap

gorčine, dan je protekao strahovitom brzinom. Trgovac miomirisima došao je u kočiji i naredio kočijašu da stane jedan korak od palače, jer je dvorište bilo zakrčeno kolima. Jadnom se poštenom čovjeku steglo srce kad je vidio sjaj ove slavne kuće.

— A ipak je dva puta likvidirao — pomisli Birotteau, penjući se veličanstvenim stubištem ukrašenim cvijećem i prolazeći kroz raskošni veliki stap zbog kojega je barunica Delfina de Nucingen postala slavna. Barunica je težila za tim da se natječe s najbogatijim kućama iz predgrađa Saint-Germain gdje je još nisu primali. Barun je ručao sa svojom *ženom.* Unatoč mnoštvu ljudi koji su ga čekali pred njegovim uredima, on reče da du Tilletovi prijatelji mogu ući u svako vrijeme. Birotteau zadršće od nade kad je video kako se na te barunove riječi promijenilo lice sluge koji je u početku bio bezobrazan.

— *Oproztite mi, moja, traga — reče barun svojoj ženi, pošto je ustao i pozdravio lakim naklonom glave Birotteaua — ali gospodin bio topar rojalist i topar prijatelj od tu Dilleta. Uostalom, gospotin je potnačelnik od tesetog gratskog kodara i taje plesofe ot asijskog sjaja. Nema zumnje di ćeš piti satofoljna s njime s uposnadi.*

— Ali ja ću biti polaskana i da učim kod gospođe Birotteau. Naime, Ferdinand (gle — pomisli trgovac miomirisima — ona ga kratko zove Ferdinand) nam je govorio o tome plesu s divljenjem koje je to dragocjenije što se on ničemu ne divi, Ferdinand je strog kritičar, bit će da je sve bilo savršeno. Hoćete li uskoro dati drugi ples? — upita ona najljubaznijim glasom.

— Gospođo, siromasi kao mi rijetko se kad zabavljaju — odgovori trgovac miomirisima, ne znajući da li mu se ona ruga ili otrcano laska.

— *Gospodin Grintot je uprafljao preuređenjem vašeg stana — reče barun.*

— Ah, Grindot, krasan mladi arhitekt koji se upravo vratio iz Rima? — reče Delfina de Nucingen. — Ludujem za njim, narisao mi je krasne slike u moj album.

Nijedan zavjerenik koga je istraga u Veneciji mučila pitanjima nije se gore osjećao u španjolskim čizmama za mučenje nego Birotteau u svojem odijelu. Smatrao je da je svaka riječ tih ljudi podrugljiva.

— I mi *tajemo male palove* — reče barun, pogledavši inkvizitorskim pogledom trgovca miomirisima. — *Fitite, svako mlijeko frije!*

— Izvoli li gospodin Birotteau bez cifranja ručati s nama? — reče Delfina i pokaže stol što je bio raskošno prostrt.

— Gospođo barunice, došao sam poslovno i...

— *Da — reče barun. — Gospođo, tosfolite da goforim o poslovima.*

Delfina lako kininu glavom da pristaje i reče barunu:

— Hoćete li kupiti miomirisa?

Barun slegne ramenima i okrene se k Cesaru koji je bio očajan.

— *Tu Dillet bokazuje feoma šif interes sa fas — reče on.*

— Napokon — pomisli jadni trgovac — došli smo do moje stvari.

— *Sa njegofom pismom, fi imadede u moja banka kredit koji se graniči samo sa mojom imanjem.*

Napitak koji osvježava, a bio je u vodi koju je anđeo dao Agari u pustinji, bit će da je bio nalik na rosu koja je prostrujila žilama trgovca miomirisima od tih polufrancuskih bankarovih riječi. Prefrigani je barun, da bi mogao povući svoju riječ koju je dobro dao, a koja se slabo razumjela, govorio užasnim izgovorom njemačkih Židova koji umišljaju da govore francuski.

— *Fi ćete imati dekući račun. Eto kako butemo postupali* — reče s elzaškom dobroćudmošću dobri, poštovani i veliki novčar.

Birotteau nije više sumnjao ni u što, on je bio trgovac, te je znao da oni koji nisu raspoloženi da nekome učine uslugu i ne ulaze u pojedinosti izvršivanja.

— *Fi ćete znati ta se kot felikih kao i kot malih panaka traži dri potpisa. Takle fi ćete sve mjenice stafiti po nalogu našeg prijadelja tu Dilleta koji će boslati istog tana s mojim podpisom Narodnoj banci, a fi ćete istoga dana brimiti iznos po paučinom kamadnoj stobi. Ja ne zahdijevam ni gomision, ni esgond, ni ništa, jer sam satovoljan učiniti vam uslugu. No uz jedno uslov! — reče i dodirne nos lijevim palcem jednom rijetko brzom kretnjom.*

— Gospodine barune — pristajem unaprijed — reče Birotteau koji je mislio da se radi o sudjelovanju u dobiti.

— *Jedno uslov, to koga najviše tržim, jer želim da se gospođa de Nucingen, kako je kasala, nauči ot gospođe Pirotteau,*

— Gospodine barune, zaklinjem vas, ne rugajte se sa mnom!

— *Gospotin Pirotteau — reče novčar ozbiljnim glasom — to je godovo, vi ćede nas pozvati na prfi pal. Moja žena je lubomorna, ona hoće videti faš stan.*

— Gospodine barune.

— *Ne bude kretita ako nam otbijete! Fi ste u felika milost, fi! Ja snađem što vaš seinski mantat siguran.*

— Gospodine barune!

— *Fi ste imali Pillartiera, jetan plemić iz barlamenda Fonteheina,. koji je kao fi bio ranjen... na Sainte...*

— 13. venđemiaira, gospodine barune.

— *Imali ste gosbotina Lassebetta, gospodina Faugueleina ot Agatemije nauk...*

— Gospodine barune!

— *Eh! terteifle, ne putide tak skromni, gosbotine podnačelnik, toznao sam što kralj rekla da faš bal...*

— Kralj? — reče Birotteau koji nije mogao više da se snađe.

Neki je mladić ušao, kao domaći, u stan, a kad je lijepa Delfina de Nucingen izdaleka prepoznala njegove korake, ona je pocrvenjela.

— *Topar tan, tragi moj Marsay reče barun*[1] *de Nucingen — uzmite moja mjesto, kažu, što felika navala ljudi na moje kancelarije. Snam sašto! Vorčinski rudnici taju čitafe kapitale rente! Brimio sam račun! Gospođa Nucingen fi imate sto tisuća lifara rende fiše. Fi ćete moći kupidi bojase i nakide, što biti lijepa, ako fama nešto pude trebalo.*

— Bože, a Kagonovi su prodali svoje dionice — vikne Birotteau.

— A tko su ta gospoda? — upita mladi kicoš smiješeći se.

— *Efo — reče gospodin de Nucingen, pošto se okrenuo, jer je već bio došao do vrata, — čini mi se da se ove osope... de Marsay, ofo je gospodin Pirotteau, vaš barfimer koji taje palove istočnjačkog sjaja i koga je kralj otlikofal.*

De Marsay pfimakne očima svoj lorgnon i reče:

— Ah da, mislio, sam da mi ovo lice nije nepoznato. Vi ćete dakle namirisati svoje poslove kakvim i poznatim kozmetičkim sredstvom i nauljiti ih?

— *E ba, ofi Rakonovi — nastavi barun namrštivši lice kao da je nezadovoljan — imali su tekući račun kot mene, htio sam da bostanu pogataži, a oni ne htjeli čekati još jeden tan,*

— Gospodine barune — viknu Birotteau.

Dobričina je Birotteau smatrao da je njegova.
stvar do krajnosti nejasna i, ne pozdravivši barunicu ni de Marsayja,,potrči za bankarom. Gospođin: de Nucingen bio je na prvoj stepenici stubišta, trgovac ga miomirisima stiže dolje kad je ulazio u svoju kancelariju. Kad je otvorio vrata, gospodin je de Nucingen vidio očajnu kretnju ovog jadnika koji je osjećao da tone u bezdan.

— *E pa tobro — reče mu — nismo li se sporasumjeli? Idite tu Dilletu, uredite sve s njim.*

Birotteau je pomislio da Marsay može da utječe na baruna, pa se opet popeo stubištem hitro kao lastavica, te se ušuljao u blagovaonicu gdje su još morali biti barunica i de Marsay, jer je Delfina, kad ju je Birotteau ostavio, čekala kavu. Vidio je da su im poslužili kavu, ali nije bilo ni barunice, ni mladoga kicoša; oboje su nestali. Sobar se nasmiješio kad je vidio da se trgovac miomirisima čudi, polagano silazeći niza stube. Cesar pohrli do du Tilleta gdje su mu rekli da je otišao na selo gospođi Roguin. Tada je trgovac miomirisima platio kola da ga odvezu brže nego diližansa u Nogent-sur-Marne. U Nogent-sur-Marnu trgovac miomirisa saznao je od vratara da su *gospodin* i *gospođa* opet otputovali u Pariz. Birotteau se vratio kući sav shrvan. Kad je ispripovijedao svoje putešestvije ženi i kćeri, začudio se što ga je Constanca, koja bi se obično nadvila nad njega kao zlokobna ptica zbog najmanjeg trgovačkog neuspjeha, sada tješila najblažim riječima i govorila mu da će sve biti dobro.

Sutradan, već u sedam sati, Birotteau se našao na straži u ulici u kojoj je stanovao du Tillet. Zamolio je njegova vratara, pošto mu je turio u ruke deset franaka, da ga poveže sa du Tilletovim sobarom. Cesaru se dala milost da govori sa du Tilletovim sobarom koga zamoli da ga uvede du Tilletu, čim to bude moguće, te mu gurne dva zlatnika u ruke. Ove male žrtve i velika poniženja, koja su zajednička i udvoricama i moliocima, pomogla su mu da postigne svoj cilj. U osam i po sati, baš kad je njegov nekadašnji pomoćnik oblačio kućni haljetak i nastojao osloboditi glavu pospanosti, te je zijevao i protezao se moleći svog nekadašnjeg gazdu za oproštenje, Birotteau se našao licem u lice s tigrom, željnim osvete, u kojemu je on htio vidjeti svoga prijatelja.

— Izvolite, samo izvolite — reče Birotteau.

— Što želite, *moj dobri Cesare?* — reče du Tillet.

I Cesar poče, uz strašno lupanje srca, pripovijedati du Tilletu o odgovoru i zahtjevima baruna de Nucingena. Du Tillet ga je rastreseno slušao, tražeći mijeh za potpirivanje vatre i psujući svoga sobara što tako nespretno pali vatru.

Sobar je slušao, Cesar ga nije bio vidio, ali ga napokon opazi, zbuni se i prestade govoriti, da bi nastavio, potaknut du Tilletovim riječima:

— Naprijed, samo naprijed, ja vas slušam! — reče rastreseno bankar.

Dobričini se košulja promočila od znoja. Znoj mu se sledio kad ga je du Tillet pogledao svojim nepomičnim pogledom, pokazujući mu svoje srebne zjenice, protkane s nekoliko zlatnih pruga, što su trgovcu miomirisima prodirale do srca svojom đavolskom svjetlošću.

— Dragi moj gazdo, Narodna je banka odbila vaše mjenice koje je Claparon prenio na Gigonneta. *bez jamca,* je li to moja krivnja? Kako ste mogli vi, stari sudac Trgovačkog suda, učiniti takvu glupost? Ja sam najprije bankar. Ja ću

vam dati svoj novac, ali ne smijem dozvoliti da mi odbiju moj potpis. Mene drži samo kredit. Svi moramo imati to na umu. Hoćete li novaca?

— Možete li mi dati sve što trebam?

— To zavisi o svoti koju morate platiti! Koliko vam treba?

— Trideset tisuća franaka.

— Prevelika cigla za moju glavu! — reče du Tillet i udari u grohotan smijeh.

Slušajući taj smijeh, Birotteau, koga je prevario du Tilletov raskoš, vidio je u njemu smijeh čovjeka za koga ta svota znači malo ili ništa, pa odahnu. Du Tillet pozvoni.

— Recite mome blagajniku da dođe gore.

— Nije još došao, gospodine — odgovori sobar.

Ti se lopuže rugaju sa mnom! Već je osam i pol sati. Dosad je trebalo svršiti tisuću poslova.

Pet časaka kasnije popeo se gospodin Legras.

— Koliko imamo u blagajni?

— Samo dvadeset tisuća franaka. Gospodin je naredio da se kupi za trideset tisuća franaka rente, plativo petnaestoga.

— Istina je, još spavam.

Blagajnik sumnjivo pogleda Birotteaua i izađe.

— Kad bi se istina prognala sa zemlje, ona bi blagajniku predala svoju zadnju riječ — reče du Tillet.

— Nemate li kakva udjela kod malog Popinota koji je tek počeo raditi? — nastavi on poslije strašne stanke, za vrijeme koje su se trgovcu osule po čelu, kao biseri, kapljice znoja.

— Da — reče naivno Birotteau — mislite li da bi se moglo eskomptirati njegov potpis na veću svotu?

— Donesite mi mjenicu na pedeset tisuća franaka s njegovim prihvatom, ja ću je unovčiti uz umjereni kamatnjak kod nekoga Gobsecka koji je veoma mekan kad ima novca koji bi htio uložiti, a on ga ima.

Birotteau se vratio kući tužan, a da nije opazio da se bankari loptaju s njim bacajući ga jedan drugome. Ali Constanca je već bila pogodila da će biti nemoguće dobiti bilo kakav kredit. Ako su' ga već tri bankara odbila, bit će da su se svi raspitali za tako istaknuta čovjeka kao što je podnačelnik i stoga se nisu više mogli uzdati ni u Narodnu banku.

— Pokušaj produljiti mjenice — reče Constanca — i idi Claparonu, tvom sudrugu u poslu, uostalom, idi svima onima kojima si izdao mjenice koje dospijevaju petnaestoga i predloži im produženje. Imat ćeš još uvijek vremena da odeš do zajmodavaca koji će iskupiti Popinotove mjenice.

— Sutra je trinaesti — reče Birotteau sav utučen.

Ako se poslužimo riječima njegova prospekta,
on je imao sangviničan temperament, koji uzbuđenja i misli veoma troše, te mu je bio apsolutno potreban san da nadoknadi svoje gubitke. Cesarirta odvede svoga oca u salon i odsvira mu, da bi se odmorio, „Rousseauov san“, jednu vrlo lijepu Heroldovu skladbu, a Constanca je radila ručni rad pokraj njega. Jadnik legne na divan i svaki put kad bi pogledao svoju ženu, vidio je da ima smiješak na usnama; tako je zaspao.

— Jadnik! — reče Constanca — koliko ga još čeka muka... Samo da izdrži!

— Oh, što ti je majčice! — upita Cesarina kad je vidjela da majka plače.

— Draga kćeri, vidiš da se približava stečaj. Ako tvoj otac bude morao

predati ključeve, ne smijemo moliti milosti ni od koga. Dijete moje, budi spremna da postaneš obična prodavačica. Ako budem vidjela da si se hrabro pomirila sa sudbinom, imat ću snage da opet započnem raditi. Poznam ja tvoga oca, on neće sakriti ni jednu paru; ja ću se odreći svojih prava, prodat će nam sve što imamo. Ti, dijete moje, odnesi sutra svoje dragulje i svoju odjeću k stricu Pilleraultu jer ti nisi ničim obavezana.

Kad je čula te riječi koje je majka izrekla s pobožnom jednostavnošću, Cesarininu strahu nije bilo granice. Nakanila je otići do Anselma, ali ju je spriječila njezina tankoćutnost.

Birotteau je sutradan u deset sati bio u ulici Provence, mučen tjeskobama koje su bile potpuno drukčije od onih koje je već bio prošao. Trgovcu je traženje kredita savršeno jednostavna' stvar. Kad se god poduzimlje neki posao, potrebno je naći kapitala, ali tražiti produženje dospjelih rokova, to je u trgovačkom zakonodavstvu isto što je istražna vlast sudu, to jest prvi korak ka stečaju, kao što prestupak vodi u zločin. Tajna vaše nemoći i vaših poteškoća prelazi iz vaših ruku u tuđe. Trgovac se, sputanih ruku i nogu, stavlja na raspoloženje drugom trgovcu, a na burzi, se ne premjenjuje vrlina samilosti.

Trgovac miomirisima, koji je nekada išao Parizom s očima sjajnim od pouzdanja, sada je, pošto su ga sumnje oslabile, oklijevao da uđe k bankaru Claparonu; počinjao je razumijevati da je u bankara srce samo unutrašnji organ i ništa više. Claparon mu se činio tako surov sa svojim prostačkim veseljem i otkrio je u njemu toliko opačine da je drhtao što mu mora pristupiti.

— On je bliži puku, možda će imati više duše.

To je bila prva riječ optužnice koju mu je nametala srdžba što se nalazi u takvom položaju.

Cesar posegne za posljednjim ostatkom hrabrosti u svojoj duši i popne se uza stube malog opasnog međukata gdje je na prozorima opazio zelene, od sunca požutjele zastore. Na vratima pročita: *Kancelarija,* riječ urezanu crnim slovima na jajolikoj bakrenoj ploči; pokucao je, ali se nitko nije javio; ušao je. Ove više nego skromne prostorije odavale su bijedu, škrtost ili nemar. Nije se pojavio nijedan činovnik iza mjedenih rešetaka koje su bile postavljene u visini naslona na drvenoj neobojenoj ogradi što je djeila stolove i pultove od crno obojena drveta. Ovi prazni stolovi bili su pretrpani tintarnicama u kojima se plijesan hvatala crnila, i svinutim perima, raščupanim poput fakinčića; osim toga, stolovi su bili prekriveni kartonima, papirima, tiskanicama, bez sumnje nepotrebnim. Pod u hodniku bio je nalik na pod sobe za razgovore kakvog pensiona, toliko je bio istrošen, nečist i vlažan. Vrata koja su bila ukrašena riječju „blagajna", vodila su u drugu sobu koja je po svojoj prljavštini bila potpuno u skladu s prvom. U jednom kutu bila je ograda od hrastovine, isprepletena bakrenom žicom s pomoćnim prozorčićem, a unutra jedna velika željezna blagajna, bez sumnje prepuštena provalama štakora. U tom kavezu, kojega su vrata bila otvorena, bio je još jedan fantastičan pisaći stol sa svojim naslonjačem, ružnim, izblijedjelim, zelenim, koji se provalio tako da mu je izvirila konjska struna s tisuću živih pramenova, kao gazdina vlasulja. Ova je soba očito nekada bila salon, prije nego je stan pretvoren u bankarovu poslovnicu, te je imala kao glavni ukras okrugao stol prestrt zelenim suknom, oko kojega su bile poredane stolice presvučene crnom kožom, zakucanom starim izblijedjelim pozlaćenim čavlima. U dosta otmjenom kaminu nisu se mogli primijetiti tragovi čađe od vatre, ploča mu je

bila čista; ogledalo koje su ogadile muhe izgledalo je bijedno i bilo je u skladu s urom od mahagonija koju je sigurno kupio od kakvog starog javnog bilježnika, a koja je vrijeđala oko, to više što su pokraj nje stajala dva svijećnjaka bez svijeća, na kojima se nagomilala ljepljiva prašina. Zidne! tapete u sivoj boji, nalik na mišju, bile su ružičasto obrubljene, a čađave, nezdrave mrlje na njima odavale su da tu borave pušači. Ništa nije bilo tako kao ova soba nalik na otrcani salon koji novine zovu „redakcijom". Birotteau se bojao da ne ispadne suviše radoznao pa je tri puta kratko zakucao na vrata koja su bila nasuprot onima kroz koja je ušao.

— Izvolite! — poviče Glaparon čiji je glas otkrivao da je morao proći i kroz prazninu sobe u kojoj je trgovac miomirisima osjećao da pucketa dobra vatra, ali u kojoj nije bilo bankara.

Zapravo je to bila njegova lična radna soba. Između veličanstvene dvorane za razgovore kod Kellera i ove upravo neobično zapuštene sobe tog tobožnjeg novčara bila je isto takva razlika kao što je između dvorca Versaillesa i šatora kakvog indijanskog poglavice. Trgovac miomirisima vidio je bankarske veličine, sad će imati prilike da vidi i njihov ološ.

Claparon je ležao u nekakvoj duguljastoj jazbini koja je bila iza radne sobe, u kojoj su navike bezbrižnog života uništile, umastile, upropastile, zbrkale, razbile i napravile neuporabivim pokućstvo koje je nekada moralo biti gotovo otmjeno, pa kad je ugledao Birotteaua, umotao se u svoj prljavi sobni haljetak, odložio lulu i povukao zastore na krevetu tako brzo da je nedužni trgovac miomirisima posumnjao u njegove navike.

— Izvolite sjesti — reče mu taj tobožnji bankar.

Claparon nije imao vlasulje, a glavu je umotao poprijeko nekom maramom, pa je Birotteauu izgledao to ružniji što se kroz sobni haljetak, koji se rastvorio, pokazala nekakva, nekada bijela vunena majica koja je postala smeđa od preduge upotrebe.

— Hoćete li ručati sa mnom? — zapita Claparon, pošto se sjetio plesa kod trgovca miomirisima, te mu se tim pozivom htio i odužiti i prevariti ga.

I zaista, stol s kojega su bili hitro maknuti papiri pokazao je lijepo društvo paštete, oštriga, bijelog vina i svakomu poznatih prženih bubrega sa šampanjcem, kojih se umak bio zgusnuo. Pred ognjištem, na kome je gorjela vatra od kamenog ugljena, vatra je zlatila omlet s gljivama. Napokon stolni pribor za dvije osobe i dva ubrusića prljava od sinoćnje večere bila bi dovoljna da otvore oči i najnevinijoj duši. Kao čovjek koji se smatra vještim, Claparon je uporno tražio da Birotteau jede unatoč tome što ovaj nije htio.

— Bit će da sam imao nekog gosta, ali je strugnuo — poviče lukavi trgovački putnik tako da ga čuje osoba koja se sigurno pokrila njegovim pokrivačima.

— Gospodine — reče Birotteau — došao sam samo poslovno i neću vas dugo zadržavati.

— Prezaposlen sam — reče Claparon, pokazujući na svoj pisaći stol i na druge stolove pretrpane papirima — nemam ni jednog jedinog časa za sebe. Primam stranke samo u subotu, ali za vas, dragi gospodine, ja sam uvijek tu! Nemam više vremena ni za ljubav, ni za skitnju, a gubim volju za poslove, jer oni, da bi bili uvijek budni, zahtijevaju i znalački proračunan odmor. Više me nitko ne viđa besposlena po bulevarima. Ah, neću ni da čujem o poslovima, dosadili su mi, imam dosta novaca, a neću nikada imati dosta sreće. Vjere mi, hoću putovati, vidjeti Italiju! Oh, ta divna Italija, koja je lijepa sa svim svojim

naličjem, obožavana zemlja gdje ću sigurno susresti kakvu podatnu i veličanstvenu Talijanku. Uvijek sam volio Talijanke! Je li ikada kakva Talijanka bila vaša? Ne... E pa, dođite sa mnom u Italiju. Vidjet ćemo Veneciju, sjedište duždeva, koja je u nezgodno vrijeme pala u ruke tupim Austrijancima koji ne znaju što je umjetnost. Koješta! Ostavimo na miru poslove, kanale, zajmove i vlade. Ja sam dobroćudan kad mi je puna kesa. Sto mu gromova, putujemo!

— Gospodine, samo jednu riječ i ja odlazim — reče Birotteau. — Vi ste prenijeli moje mjenice na gospodina Bidaulta.

— Htjeli ste reći na Gigonneta, na dobrog malog Gigonneta, čovjeka koji je prilagodljiv kao petlja.

— Da — nastavi Cesar. — Ja bih htio... i računam na vašu čast i vašu tankoćutnost...

Claparon se nakloni.

— Ja bih htio produžiti...

— Nemoguće — presiječe ga bankar čisto i bistro — ja nisam sam u tom poslu. Nekoliko je nas u vijeću, kao u pravoj Skupštini, ali se svi slažemo kao slanina u loncu. Do vraga! Mi vijećamo. Budući da zemljišta oko Madeleine nisu ništa, mi radimo na drugoj strani. Eh, gospodine moj, da se nismo upustili u poslove oko Elizejskih Poljana, oko Burze koja će biti dovršena u četvrti Saint-Lazare i u Tivoliju, ne bismo bili, kao što kaže debeli Nucingen, *bozlovni ljuti.* Sto je Madeleine? Mali poslić. Brr! Mi se ne šalimo, dragoviću reče i udari Birotteaua po trbuhu pošto ga je drugom rukom obuhvatio oko pasa.

— De, da ručamo i onda ćemo razgovarati — nastavi Claparon da bi ublažio svoje odbijanje.

— Vrlo rado — reče Birotteau. — To gore po domaćina — pomisli trgovac miomirisima, kome se prohtjelo da napije Claparona ne bi li saznao koji su njegovi pravi ortaci u poslu što mu se počeo činiti sumnjivim.

— Dobro! Viktorijo! — poviče bankar.

Na njegov krik pojavi se neka prava Leonarda nacifrana kao prodavačica ribe.

— Recite mojim pomoćnicima da nisam kod kuće ni za koga, čak ni za Nucingena, Kellerove, Gigonneta, ni za bilo koga drugoga.

— Došao je samo gospodin Lempereur.

— On će primati bolje ljude — reče Claparon. — Sitna riba neka ne prijeđe prvu sobu. Recite im da proučavam mogućnost jednog velikog posla... sa šampanjcem.

Nemoguće je opiti jednog bivšeg trgovačkog putnika. Cesar je mislio da je kiša prostakluka koje je sipao Claparon znak pijanstva, pa je pokušao ispipati od njega tko su njegovi ortaci.

— Taj nečasni Roguin još je uvijek s vama — reče Birotteau — ne biste li mu pisali da pomogne prijatelju koga je doveo u nepriliku, čovjeka kod kojega je večerao svake nedjelje i koga poznaje već dvadeset godina?

— Roguin?... Budala! Njegov je dio naš. Ne budite tužni, junače, sve će biti dobro. Platite petnaestog, i vidjet ćemo za naredni put! Kad ja velim „vidjet ćemo"... (čašu vina!) kapital me se ni najmanje ne tiče. A sve da i ne platite, ne bih bio nezadovoljan; od cijelog posla ja imam samo proviziju od kupovine i mali udio od dobiti koja mi omogućuje da se motam oko vlasnika...

Razumijete li? Vi imate solidne ortake i zato se ne bojim, dragi gospodine. — Danas se poslovi dijele! Jedan posao zahtijeva da u njemu sudjeluje mnogo sposobnih ljudi! Hoćete li vi s nama u poslove? Sto tu kuburite s vašim lončićima pomađe i češljevima? Slabo je to, slabo! Ogulite ljude, bacite se na spekulaciju.

— Spekulaciju! Kakva je to trgovina? — upita trgovac miomirisima.

— To je apstraktna trgovina — odgovori Claparon — koja će još desetak godina ostati tajna, kako kaže veliki Nucingen, Napoleon novčarstva, trgovina kojom čovjek obuhvaća cjelinu brojki, pobire kajmak dobiti prije nego se ona i ostvari, to je divovska zamisao, neki način da se nada ulije u odmjerene čaše; sve u svemu, to vam je novo tajno društvo! Svega je nas desetak, dvanaestak ušlo u kabalističke tajne tih veličanstvenih kombinacija.

Cesar je otvorio oči i uši nastojeći da razumije tu smušenu frazeologiju.

— Slušajte vi — reče Claparon poslije stanke — za takve pothvate hoće se pravih ljudi. Ima ljudi koji imaju zamisli, ali nemaju novaca, kao i svi ljudi sa zamislima. Ti ljudi misle i troše ne osvrćući se ni na što. Zamislite svinju koja luta šumom gdje ima gljiva! Svinju prati ljudina, parajlija, koji čeka da svinja zagrokće kad nađe gljive. Kad je čovjek sa zamislima nanjušio dobar posao, parajlija ga potapše po ramenu i veli mu: „Što je to? Vi uskačete u čeljust peći, junače, ne možete vi to izdržati; evo tisuću franaka i pustite meni da ja ovaj posao izvedeni." Dobro! I bankar onda sazove industrijalce. »Prijatelji, na posao! Prospekti! Lažite do besvijesti!" Uzmu se i lovački rogovi i rastrubi se: „Sto tisuća franaka za pet soua!" ili „Pet soua za sto tisuća franaka; zlatni rudnici, rudnici ugljena..." Naposljetku, sva ta lakrdija trgovine. Kupuje se mišljenje učenjaka, umjetnika, razvije se parada, publika ulazi, bacila je pare, prihod ostaje u našim rukama. Svinja se zatvori u svinjac s krumpirom, a ostali se valjaju po hiljadarkama. Eto vam, dragi gospodine. Uđite u poslove. Sto želite biti? Svinja, puran, lakrdijaš ili milioner? Razmislite o tome. Ja sam vam izložio teoriju o modernim zajmovima. Posjetite me, i vi ćete naći dobrog, uvijek veselog momka. Francuska veselost, u isti mah ozbiljna i laka, ne škodi poslovima, baš naprotiv! Ljudi koji se kucaj.u upravo su kao stvoreni da se razumiju. De, još jednu čašu šampanjca? Izvrstan je! Hajde! Poslao mi ga je neki čovjek upravo iz Epernaya, čovjek kome sam mnogo prodao i uz dobru cijenu (nekada sam radio s vinom). On mi je zahvalan i sjeća me se i u mom blagostanju. To je rijetko.

Birotteaua je iznenadila lakoumnost i nehajnost tog čovjeka kome su svi pridavali začudnu dubinu i sposobnost, te se nije više usudio da ga ispituje. Premda ga je šampanjac raizdražio i pobrkao mu misli, on se je ipak sjetio jednog imena koje je spomenuo du Tillet, i upita tko je i gdje stanuje bankar Gobseck.

— Zar ste na to spali, dragi gospodine? — upita Clapairon. — Gobseck je upravo toliko bankar, koliko je pariški krvnik liječnik. Njegova je prva riječ pedeset postotka; on je iz Harpagonove škole: drži na raspoloženju kanarince, balzamirane udave, ljeti krzna, zimi nankin. A kakvu ćete mu vi vrijednost ponuditi? Da bi on uzeo vašu golu mjenicu, trebalo bi da mu založite vašu ženu, vašu kćer, vaš kišobran, sve, pa čak i vašu kartonsku kutiju za šešir, vašu obuću, lopate, mašice i drva koja imate u podrumu!... Gobseck! Gobseck! Vrlina nesreće! Tko vam je spomenuo tog bankara koljača?

— Gospodin du Tillet.

— Oh, hulja! Prepoznajem ga. Nekada smo bili prijatelji. Ako smo se toliko zavadili da se više ne pozdravljamo, vjerujte mi da imam razloga zašto ga ne trpim; prozreo sam ga do u dno njegove blatne duše; zbog njega se nisam ugodno osjećao na lijenom plesu koji ste nam priredili; ne mogu ga smisliti onako uobražena što ima jednu bilježnikovicu! Ja ću imati markize kad budem htio, a on neće nikada imati moje poštovanje, ne, nikada! Ah, moje je poštovanje princeza koja ga neće nikada smetati u njegovu krevetu. I vi ste mi neki šaljivčina! Ta molim vas, striče, kakav je to način, dajete nam ples, a dva mjeseca kasnije tražite produženje mjenica! Vi ćete daleko doprijeti! De, da radimo zajedno. Vi ste ugledan čovjek, to će mi dobro doći. Oh, du Tillet je kao stvoren da razumije Gobsecka! Du Tillet će slabo svršiti. Ako je on, kao što se govorilo *ovca* starog Gobsecka, neće doprijeti daleko. Gobseck se šćućurio u uglu svoje mreže kao kakav stari pauk koji je obišao čitav svijet. Kadli — tadli i hop! i lihvar će ga progutati, kao ja ovu čašu vina. To bolje! Du Tillet mi je jedanput podvalio... oh, krvnički podvalio!

Pošto je utrošio sat i pol vremena na besmisleno brbljanje, Birotteau je htio otići, jer se nekadašnji trgovački putnik spremao da mu ispripovijeda dogodovštinu nekog predstavnika naroda u Marseillu koji je bio zaljubljen u neku glumicu što je igrala ulogu *lijepe Arsene,* kojoj je rojalistički parter zviždao.

— *On je ustao sa stolice, uspravio se u loži: „Prestanite vi ča zviždite!... Ako to radi žena, ja je razumim; ako je to čovik, onda ćemo se vidit; ako ni ni jedno ni drugo, neka ga čuva dragi bog!...“ Znate li kako se to svršilo?*

— Zbogom, gospodine — reče Birotteau.

— Morat ćete me posjetiti — nato će Claparon. — Prva Cayronova mala mjenica vratila nam se protestirana, a ja sam nalednik i platio sam je. Poslat ću vam je jer posao je posao.

Birotteaua isto tako duboko pogodi u srce ova hladna i licemjerna uslužnost, kao i okrutnost Kellera ili njemačka podrugljivost de Nucingena. Drzovitost tog čovjeka i smiješni izljevi povjerenja, raspaljeni šampanjcem, ponizili su čestitog trgovca miomirisima koji je mislio da se izvukao iz kakve novčarske jazbine. Sišao je niz stube, našao se na ulici, a da nije znao kamo će otići. Prošao je bulevarima, dopro je do ulice Saint-Denis, sjetio se Molineuxa i uputio se prema dvorištu Batave. Popeo se prljavim i krivudavim stubištem kojim se nekada slavno i ponosno uspinjao. Sjetio se Molineuxove bijedne pohiepnosti za dohotkom i zadrhtao je od same pomisli što će ga morati moliti. Kao i onda kad ga je prvi put posjetio, kućevlasnik je bio pokraj vatre, ali je ovoga puta probavljao svoj ručak i Birotteab mu izloži svoju molbu.

: — Produžiti mjenicu od tisuću i dvjesta franaka — reče Molineux s podrugljivom nevjericom. — Zar ste na to spali? Ako nemate dvadeset tisuća franaka da petnaestog platite vašu mjenicu, znači da mi nećete moći platiti ni stanarinu. Ah, to bi me ljutilo, a u pitanju novaca nisam ni najmanje uljudan; moje stanarine, to su moji prihodi. Kako bih, bez njih, platio ono što dugujem? Trgovac neće negodovati zbog tog spasonosnog načela. Novac ne poznaje nikoga; novac nema ušiju; novac nema srca. Zima je oštra, drva su poskupila. Ako ne platite petnaestoga, doći će vam nalog, šesnaestoga u podne. Koješta! Dobričina Mitral koji je vaš ovršitelj, ujedno je i moj, on će vam poslati svoj nalog u kuverti sa svim dužnim obzirima prema vašem visokom položaju.

— Gospodine, ja nisam,nikada, bio. opomenut da platim račun — reče

Birptteau.

— Sve mora jedanput početi — odgovori Molineux. "

Zaprepašten stareieevom neprikrivenom okrutnošću, trgovac miomirisima bio je utučen jer je čuo kako mu u ušima odjekuje mrtvačka zvonjava stečaja. Svaki udarac zvona budio je uspomenu na riječi, koje su mu njegova neumoljiva pravna načela nametala prilikom kakvog stečaja. Njegova šu se mišljenja oličavala u platnenim crtama na mekanoj tvari njegova mozga.

— A propoiš. toga — reče Molineux — vi ste zaboravili da na mjenici označite: *vrijednost primljena u zakupnini,* a to mi može dati prvenstvo.

— Moj mi položaj brani da bilo što uradim na štetu svojih vjerovnika— odgovori trgovac koji je bio otupio kad je ugledao ždrijelo bezdana.

Dobro, gospodine, vrlo dobro; mislio Sam da sam sve naučio u vezi sa najamninama gospode zali upuca. Vi ste me naučili da nikada ne primim. uplate u mjenicama. Ah! Tužit ću vas jer mi vaš odgovor dovoljno jasno kaže da nećete platiti. Ovo može zanimati sve kućevlasnike Pariza.

Birotteau izađe. Ogadio mu se život. Nježne su i mekane duše takve da se poplaše prvog neuspjeha, kao što ih prvi uspjeh ohrabri. Cesar se još uzdao samo u privrženost malog Pcpinota, na koga je čisto prirodno pomislio kad se našao na Trgu nevinih.

— Jadno dijete, da mi je to rekao tkogod prije šest tjedana u Tuilerijama kad sam ga uvodio u život!

Bilo je otprilike četiri sata poslije podne, vrh. jeme kada suci izlaze iz suda. Istražni je sudac slučajno došao da posjeti sivoga nećaka. Ovaj je sudac, jedan od najoštroumnijih duhova u pitanjima morala, imao i drugo čulo koje mu je dozvoljavalo, da vidi skrivene nakane, da spozna smisao najsuprotnijih ljudskih djela, klice zločina, korijene postupaka; on je promatrao Birotteaua, a da to ovaj nije ni slutio. Trgovac miomirisima, ljutit, što se stric našao kod nećaka, učini mu se zbunjen, zamišljen. Mali je Popinot, uvijek zaposlen, s perom ia uhom kao uvijek, puzao pred Cesarininim ocem. Otrcane riječi koje je Cesar rekao svome ortaku, sucu su se činile kao da kriju neku važnu molbu. Umjesto da ode, lukavi je sudac ostao kod svog nećaka i protiv njegove volje jer je računao da će trgovac miomirisima nastojati da ga se riješi tako što će on sam otići. Poslije Birotteaua otišao je i sudac, ali ga je ugledao kako lunja onim dijelom ulice Cinq-Diamants koji vodi u ulicu Aubryle-Boucher. Ta neznatna slučajnost bila je povod da je stari Popinot posumnjao u Cesarove namjere, te je izašao Iz ulice Lombards, a kad je vidio da je trgovac miomirisima opet ušao k Anselmu, i on se brzo vratio.

— Dragi Popinot — reče Cesar svom poslovnom drugu — došao sam te zamoliti za jednu uslugu.

— Sta da za vas uradim? — upita Popinot s velikodušnim žarom.

— Ah, ti mi spašavaš život — poviče dobričina, presretan zbog te topline srca koja je blistala usred leda kojim je prolazio ovih posljednjih dvadeset i pet dana... Trebalo bi mi pedeset tisuća franaka na račun moga dijela dobiti: mi ćemo se sporazumjeti o načinu plaćanja.

Popinot pogleda Cesara netremice. Cesar obori oči. Uto se pojavi sudac.

— Dijete moje... Ah, oprostite, gospodine Birotteau! Dijete moje, zaboravio sam ti reći...

I zapovijednom sudačkom kretnjom on odvuče nećaka na ulicu i prisili ga da ga sluša, iako gologlav i u vesti, dok su išli prema ulici Lombards.

— Anselme, tvoj bivši gazda mogao bi se naći u tako zamršenim poslovima da će morati predati ključeve. Prije nego do toga dođe, čak i ljudi koji su četrdeset godina bili pošteni i najčestitiji, u želji da sačuvaju svoju čast, oponašaju najstrastvenije igrače, te su kadri da učine sve; oni prodaju ženu, trguju sa svojim kćerima, izvrgavaju pogibelji svoje najbolje prijatelje, zalažu ono što nije njihovo, hazardiraju na kartama, postaju komedijanti, lažu, plaču... Uostalom, ja sam vidio najneobičnije stvari. Ti si i sam vidio kako je Roguin bio dobroćudan. Ljudi su mu vjerovali kao bogu. Ne tvrdim to isto za Birotteaua, smatram ga poštenim, ali ako te bude zamolio da učiniš nešto što ne bi bilo u skladu s trgovačkim zakonima, na primjer da mu potpišeš garantnu mjenicu i da te tako uvede u sistem mjeničnog opticaja, a to je po mome mišljenju početak lopovluka, jer su mjenice krivotvoreni novac, obećaj mi da nećeš ništa potpisati prije nego što mene upitaš za savjet. Ako ljubiš njegovu kćer, pomisli i na to da za sreću svoje ljubavi ne smiješ upropastiti svoju budućnost. Ako gospodin Birotteau mora propasti, zašto da propadnete obojica? Ne bi li to značilo oduzeti jednome i drugome sve mogućnosti tvoje trgovačke kuće koja će biti i njegovo utočište?

— Hvala striče. Tko nije gluh, neka čuje — reče Popinot, kojemu je sada postao jasan tužan uzvik njegova gazde.

I tako se trgovac finim uljima i drugim vratio zabrinuta čela u svoj mračni dućan. Birotteau je primijetio ovu promjenu.

— Vi ćete me osobito počastiti ako se popnete sa mnom u moju sobu; tamo je bolje nego ovdje. Mogli bi nas čuti pomoćnici, iako su veoma zaposleni.

Birotteau je slijedio Popinota osjećajući se tjeskobno kao osuđenik koji očekuje poništenje osude ili odbijanje žalbe.

— Dragi dobročinitelju — reče Anselme — mislim da ne sumnjate u moju slijepu privrženost. Dozvolite mi samo da vas zapitam hoće li vas ova svota potpuno spasiti ili će samo odložiti propast; u tom slučaju, čemu da povučete sa sobom i mene? Vi trebate mjenice na devedeset dana. E pa, sigurno je, da ih za tri mjeseca neću moći platiti.

Blijed i dostojanstven, Birotteau ustane i pogleda Popinota.

Popinot se uplaši i poviče:

— Ja ću ih izdati ako hoćete.

— Nezahvalniče! — reče trgovac miomirisima, koji je smogao ostatak svoje snage da Anselmu skreše u lice riječ koja će ga obeščastiti.

Birotteau krene prema vratima i izađe. Kad se Popinot osvijestio od dojma te grozne riječi, pojuri na stubište, potrči na ulicu, ali nije više našao trgovca miomirisima.

Cesarininom je ljubavniku neprestano šumjela u ušima ta strašna osuda, neprestano mu je pred očima lebdjelo izobličeno lice jadnog Cesara. Bilo mu je kao Hamletu koga je pratila užasna sablast.

Birotteau se vrtio ulicama ove gradske četvrti kao da je pijan. Naposljetku se obreo na pristaništu, krenuo obalom i došao u Sevres, gdje je, lud od boli, proveo noć u nekakvoj krčmi. Njegova se žena toliko uplašila da se nije ni usudila da ga potraži. Neoprezna uzbuna može biti kobna u takvoj prilici. Razborita je Constanca žrtvovala svoje brige dobrom trgovačkom glasu, čekala je cijelu noć, miješajući molitve sa suzama. Da nije Cesar umro? Nije li otišao izvan Pariza, u potragu za posljednjom nadom? Sutradan se vladala kao da zna zašto je odsutan, ali je pozvala svoga strica koga je zamolila da ode u

mrtvačnicu, jer se Birotteau nije bio vratio do pet sati. Za to je vrijeme hrabra žena sjedila u dućanu, a kći je vezla pokraj nje. Obadvije su, izobličena lica, ali ni nasmijane ni tužne, odgovarale na pitanja mušterija. Pillerault se vratio u društvu s Cesarom. Vraćajući se iz Burze, susreo ga je kod Palais-Royala, gdje se Cesar upravo skanjivao da li da uđe ili ne u igračnicu. To je bilo 14. siječnja. Cesar nije mogao ništa ručati. Želudac, koji mu se previše stisnuo, nije mogao primati hranu. I poslije večere bilo je jednako strašno. Trgovac je već po stoti put osjetio ono grozno izmjenjivanje nade i očaja koje diže čovjeka do najviše radosti i baca ga u najdublju bol te tako iscrpljuje slabiće. Derville, Birotteauov odvjetnik došao je i pojurio u salon gospođe Birotteau; ona je svim snagama zadržavala svog jadnog muža koji je htio da ode, kako je sam rekao, da gleda „spomenike svoje ludosti".

— Dobili smo parnicu — reče Derville.

Na ove riječi zgrčeno Cesarovo lice popusti, ali njegova radost uplaši Pilleraulta i Dervillea. Ustrašene se žene povukoše da plaču u Cesarininoj sobi.

— Onda mogu dići zajam? — poviče trgovac miomirisima.

— To bi bilo neoprezno — reče Derville — uložili su utok, okružni sud može promijeniti pravorijek, ali za mjesec dana osuda će biti izvršena.

— Mjesec dana!

Cesar zapadne u mrtvilo iz kojega nitko nije ni pokušavao da ga trgne. Tu prirodnu obamrlost za vrijeme koje tijelo živi i trpi, dok je mozak zakazao službu, taj mir koji dariva slučaj, i Constanca, i Cesarina, i Pillerault, i Derville smatrali su dobročinstvom i nisu imali krivo. Na taj je način-Birotteau mogao izdržati bolno uzbuđenje koja je donosila ta noć. Izvalio se u naslonjaču pokraj kamina a s druge strane bila je Constanca koja ga je pomnjivo promatrala, blago se smiješeći smiješkom koji potvrđuje da su žene mnogo bliže nego muškarci anđeoskoj prirodi, jer znaju sjediniti beskrajnu nježnost s potpunim smilovanjem; to je tajna svojstvena samo anđelima koji se viđaju u nekim proročanskim snovima koje čovjek u svom životu sanja samo ponekad, u velikim vremenskim razmacima. Cesarina je sjedila na podnošku pokraj majčinih nogu te bi se od vremena do vremena takla svojom kosom očeve ruke i tako milovala oca pokušavajući da u to milovanje unese misli koje je u tim teškim trenucima nemoguće izreći.

Na licu Pilleraulta, tog filozofa spremnog na Sve, koji je sjedio u svom naslonjaču, kao spomenik kancelara de l'Hopitala u trijemu Narodne skupštine, vidjele su se pametne crte koje su urezane na čelu egipatskih sfinga. On je tiho razgovarao s Dervilleom. Constanca je smatrala da je potrebno posavjetovati se s odvjetnikom u čije se povjerenje nije moglo sumnjati. Budući da je znala bilancu napamet, ona je, šaipćući mu u uho izložila svoj položaj Dervilleu. Pošto su se. otprilike jedan sat savjetovali pred otupjelim trgovcem miomirisima, odvjetnik klimne glavom gledajući Pilleraulta...

— Gospođo — reče on užasnom hladnokrvnošću poslovnih ljudi — treba podnijeti bilancu. Pretpostavimo da vam nekako uspije platiti sutra, ali vi zajim morate isplatiti najmanje tri stotine tisuća franaka, pa tek onda možete pozajmiti novac na svoje zemljište. Nasuprot pasivi od pet stotina pedeset tisuća franaka vi imate vrlo lijepu aktivu, veoma unosnu, ali koja se ne može realizirati, i vama neće biti izlaza za neko vrijeme. Moje je mišljenje da je bolje

skočiti kroz prozor nego pustiti da vas izbace niz stubište.

— Dijete, to je i moje mišljenje — reče Pillerault.

Dervillea su ispratili gospođa Birotteau i Pillerault.

— Jadni otac — reče Cesarina koja je polako ustala i poljubila Cesara u čelo. — Zar Anselme nije mogao ništa učiniti? — upita kad su se stric i majka vratili.

— Nezahvalnik! — viknu Cesar, kojemu ovo ime pogodi jedino još živo mjesto njegova pamćenja, kao tipka klavira koje će čekić udariti o svoju žicu.

Od časa kad mu je Birotteau skresao u lice tu riječ mali Popinot nije mogao ni na trenutak zaspati i smiriti se. Jadno je dijete proklinjalo strica i otišlo da ga potraži. Popinot je razvio svu svoju ljubavnu govorljivost da bi se staro sudsko iskustvo njegova strica predalo, nadajući se da će nagovoriti čovjeka niz kojega riječi drugih ljudi klize kao voda po voštanom platnu, da će nagovoriti suca!

— S trgovačkog stanovišta — reče mu on — običaj dozvoljava da onaj drug koji trgovinom upravlja isplati unaprijed svome drugu jednu svotu na račun dobitka, a naša će trgovina donijeti dobitka. Pošto sam temeljito ispitao svoje poslove, osjećam se dovoljno jakim da za tri mjeseca platim četrdeset tisuća franaka. Cesarovo mi poštenje dozvoljava da vjerujem da će tih četrdeset tisuća franaka upotrijebiti da plati mjenice. I tako nam vjerovnici neće moći ništa zamjeriti, ako padnemo pod stečaj! Uostalom, striče, više volim izgubiti četrdeset tisuća franaka nego Cesarinu. Dok ovo govorim, ona već sigurno zna da nisam htio potpisati mjenicu, i ona će me prezreti. Obećao sam da ću dati svoju krv za svog dobrotvora! Ja sam u istom položaju kao i mladi mornar koji mora potonuti držeći za ruku svog kapetana, ili vojnik koji mora poginuti sa svojim generalom.

— Dobro srce i slabi trgovce, ti nećeš izgubiti moje poštovanje — reče sudac stisnuvši ruku svome nećaku. — Mnogo sam na to mislio — nastavi — i znam da si ludo zaljubljen u Cesarinu; mislim da možeš udovoljiti zakonima svoga srca i zakonima trgovine.

— Ah, striče, ako ste našli način vi ste mi spasili čast.

— Isplati Birotteauu pedeset tisuća franaka uz ugovor o pravu na otkup njegova dijela u vašoj trgovini uljem koja je postala kao neko vlasništvo; ja ću ti sastaviti ugovor.

Pošto je Anselme poljubio strica, vratio se kući gdje je napisao mjenice na pedeset tisuća franaka i otrčao iz ulice Cinq-Diamants na trg Vendome. Upravo onog časa kad su Cesarina, njezina majka i stric Pillerailt pogledali trgovca miomirisima, iznenađeni grobnim prizvukom glasa kojim je izgovorio riječ „Nezahvalnik!" kao odgovor na kćerino pitanje, otvore se vrata salona i pojavi se Popinot.

— Dragi i ljubljeni gazdo — reče on brišući oznojeno čelo — nosim vam ono što ste me molili.

On pruži mjenice.

— Da, ja sam dobro ispitao svoje stanje, ne bojim se, moći ću platiti; spasite, spasite svoju čast.

— Bila sam sigurna da će on to učiniti — reče Cesarina uhvativši Popinota za ruku i stisnuvši je grčevitom snagom.

Gospođa Birotteau poljubi Popinota. Trgovac miomirisima uspravio se kao pravednik koji je čuo trubu posljednjeg suda i ustao iz groba! Pomamnom

kretnjom ispružio je ruku da zgrabi mjenice.

— Samo časak! — reče grozni stric Pillerault istrgnuvši Popinotu mjenice iz ruku — samo časak!

Četiri lica, od kojih se sastojala ova obitelj, Cesar, njegova žena, Cesarina i Popinot, zblenuti činom svoga strica i njegovim glasom, gledali su ga uplašeno kako dere mjenice i kako ih baca u vatru gdje su izgorjele, a da nitko od njih nije mogao da mu to zapriječi.

— Striče!

— Striče!

— Striče!

— Gospodine!

Bila su to četiri glasa, četiri srca u jednom srcu, strašna jeđnodušnost. Stric Pillerault zagrli maloga Popinota, stisne ga na svoje grudi i poljubi ga u čelo..

— Ti zaslužuješ obožavanje ljudi koji imaju srca — reče mu on. — Kad bi ti ljubio moju kćer i kad bi ona ima! a mili on, a ti samo ovo (pokazao je na mjenice koje su već pocrnjele i pretvorbe se u pepeo), ukoliko bi te ona ljubila, vi biste se za petnaest dana vjenčali. Tvoj je gazda — reče on i pokaže na Cesara — poludio. Nećače moj — nastavi ozbiljnim glasom Pillerault — nećače moj, dosta je s obmanama! Trguje se novcem, a ne osjećajima. Osjećaji su uzvišeni, ali nisu korisni. Bio sam dva sata na burzi, ti nemaš ni dvije pare kredita; svi govore o tvome padu, o odbijenim pokušajima da se produže mjenice; o tvojim pokušajima kod nekih bankara i o njihovom uskraćivanju kredita, o tvojim ludostima da si se penjao na šesti kat da posjetiš jednog kućeviasnika, brbljavog kao svraka, ne bi li obnovio mjenicu na tisuću i dvjesta franaka, o plesu koji si priredio samo zato da prikriješ svoje poteškoće... Ide se tako daleko te se priča da nisi imao nikakva pologa kod Roguina. Po mišljenju tvojih neprijatelja Roguin je saimo izlika. Jedan moj prijatelj, kome sam naložio da sve sazna, potvrdio je moje sumnje. Svi predosjećaju da će Popinot, s-.kim si se ti tobože namjerna udružio, samo da ti bude odskočna daska za izdavanje mjenica, izdati mjenice. Naposljetku, sada se među trgovačkim svijetom šire sva ogovaranja i sve spletke koje je izazvao čovjek koji se htio popeti na društvenoj ljestvici. Osam dana ti bi utaman nosio Popinotove mjenice po svim bankama, izložio bi se odbijanjima koja bi te ponizila, a nitko ih ne bi htio primiti, jer se ne može znati koliko ćeš takvih mjenica dati u opticaj, i svi očekuju da ćeš ti žrtvovati to jadno dijete da bi spasio sebe. Ti bi bez ikakve koristi upropastio kredit tvrtke Popinot. Znaš li ti koliko bi ti najhrabriji zajmodavac dao za tih pedeset tisuća? Najviše dvadeset, dvadeset tisuća, razurmješ li! Ima časova kad u trgovini treba izdržati pred ljudima tri dana bez jela, kao kad se pokvari želudac, da ti se četvrtog dana otvori pristup u smočnicu kredita. Sve je u tame što ti ne možeš izdržati tri dana. Moj jadni nećače samo hrabro, treba da podneseš bilancu. Ovdje je Popinot, ovdje sam ja, i nas ćemo dvojica, čim legnu tvoji pomoćnici, raditi zajedno da ti prišteđimo te muke.

— Striče!... — reče trgovac miomirisima sklopivši ruke.

— Cesare, hoćeš li, dakle, da spadneš na sramotnu bilancu u kojoj neće biti aktive? Tvoj udio kod Popinota spasava ti čast.

U svijetlu tog kobnog i posljednjeg mlaza svjetlosti Cesaru je postalo jasno, napokon je vidio svu strahotu i zamašnost istine, pa se opet svalio na svoj

naslonjač, a s naslonjača na koljena, postavši pravo dijete. Ženi se učini da on umire; klekla je kraj njega da ga digne, međutim ostala je i ona da kleči kada je vidjela da je sklopio ruke, podigao oči i počeo skrušeno govoriti u prisustvu svoga strica, svoje kćeri i Popinota uzvišenu molitvu katolika:

— Oče naš koji jesi na nebesima, sveti se ime tvoje, i dođi kraljevstvo tvoje, budi volja tvoja, kako na nebu tako i na zemlji. Kruh naš svagdašnji daj nam danas i otpusti nam dugove naše, kako i mi otpuštamo dužnicima našim. Ne uvedi nas u napast, izbavi nas od zla Amen!

Suze navriješe na oči stricu Pilleraultu. Cesarina sva utučena i sa suzama u očima nagnula je glavu k Popinotovom ramenu; Popinot je stajao blijed i nepomičan kao kip.

— Siđimo — reče mladiću bivši trgovac Pillerault, pošto ga je uhvatio pod ruku.

U jedanaest sati i po oni ostaviše Cesara na brizi ženi i Cesarini. Uto uđe u salon Celestin, prvi pomoćnik, koji je za vrijeme ove tajne oluje upravljao trgovinom. Kad je Cesarina čula njegove korake, otrčala mu je u susret da on ne bi vidio gazdinu utučenost.

— Među pismima koja su stigla večeras ima jedno što je došlo iz Toursa, sa slabo označenom adresom, pa je zakasnilo. Mislim da je od gospodinova brata i zato ga nisam otvorio.

— Oče — reče Cesarina — stiglo je pismo od strica iz Toursa!

— Ah, spasen sam — poviče Cesar. — Moj brat, moj brat! — reče cjelivajući pismo.

Odgovor Frangoisa Cesaru Birotteauu.

Tours, 17. tekućeg

Moj ljubljeni brate! Tvoje mi je pismo prouzročilo najživlju bol. Pročitao sam ga i poslije toga otišao sam da za Tebe prineseni bogu žrtvu svetoga sakramenta mise, moleći ga u ime krvi koju je njegov sin, naš božanski spisitelj, prolio za nas da očima milosrđa gleda nevolje Tvoje. U času dok sam izgovarao molitvu *Pro meo fratre Cesare*[11], oči su mi bile pune suza, mislio sam na Tebe, od koga sam, na žalost, daleko baš kad Ti je potrebna pomoć bratskog prijateljstva, ali sam pomislio da će me sigurno zamijeniti uvaženi i poštovani gospodin Pillerault. Dragi moj Cesare, usred svojih nesreća ne zaboravi da je ovaj život prolazan i pun kušnja, da nas jednog dana čeka nagrada zato što smo trpjeli za sveto ime božje, za svetu crkvu, zato što smo se pridržavali mudrih izreka evanđelja i kreposno živjeli, jer inače život ne bi imao smisla. Ponavljam ti ove mudre izreke jer znam kako si dobar i pobožan i kako ljudi kao Ti, koje oluje života bacaju na opasno more ljudskih računa, nagone da hule, pošto ih shrva bol koju im nanose nesreće. Ne proklinji ni ljude koji će Te uvrijediti, ni boga koji hotimice ulijeva čemer u tvoj život. Ne gledaj zemlju, naprotiv, diži uvijek oči k nebu, odakle dolazi slabićima utjeha. Tamo je bogatstvo siromašnih, tamo je strah bogatih…

— Ali, Birotteau — reče mu žena — preskoči to, i pogledaj da li nam nešto šalje.

— Mi ćemo ga često čitati — odgovori trgovac, dok je brisao suze i rastvarao pismo iz kojega je ispala uputnica za Kraljevsku blagajnu. — Bio sam siguran

---

[11] Za mog brata Cesara.

da će poslati, jadni moj brat — reče Birotteau podignuvši uputnicu.

Pošao sam gospođi de Listomere — nastavi Cesar čitajući glasom koji je prekidao plač — i zamolio sam je, ne govoreći joj zašto mi to treba, da mi pozajmi sve čime bi mogla raspolagati u moju korist, kako bi se povećala moja uštednja. Njezina mi je plemenitost dozvolila da nekako skupim svotu od tisuću franaka koju ti šaljem uputnicom glavnog poreznika iz Toursa na Državnu blagajnu.“

— Krasan predujam! — reče Constanca gledajući Cesarinu.

„... Ako se odreknem nekih suvišnosti u svome životu, moći ću za tri godine vratiti četiri stotine franaka koje mi je gospođa Listomere pozajmila, te se ne trebaš brinuti za to, moj dragi Cesare. Ja Ti šaljem , sve što imam na ovome svijetu, u nadi da će Ti ova svota pomoći da sretno svršiš sa svoj'm trgovačkim nedaćama koje su sigurno samo privremene. Znam Tvoju tankoćutnost pa hoću da preteknem Tvoje prigovore. Nemoj uopće pomišljati na to da mi platiš kakve kamate, ni na to da mi jednog dana, kada se oporaviš, vratištu svotu; a taj dan nije daleko, ako se bog udostoji saslušati moje molitve kojima ću mu se obraćati svakoga dana. Na temelju tvoga posljednjeg pisma, koje sam primio prije dvije godine, mislio sam da ću svoju ušteđevinu moći podijeliti među sirotinju, ali sada je tvoje sve to čime raspolažem. Kad budeš-prebrodio tu prolaznu poteškoću na svome putu, sačuvaj tu svotu za moju nećakinju Cesar.nu, da je, prije nego se okući, potroši na kakvu sitnicu što će joj biti uspomena na staroga strica koji će. svoje ruke uvijek dizati k nebu i moliti od boga da obaspe blagoslovom nju i sve one koji će joj biti dragi. Naposljetku, dragi moj Cesare, imaj na umu da sam još skroman svećenik koji živi od milosti božje, kao ptice nebeske, koji ide spokojno svojim putem nastojeći da izvrši zapovijedi našeg božanskog spasitelja i koji je prema tome zadovoljan s malim. Zato neka se, u tvojim teškim prilikama, tvoja savjest ni najmanje, ne uzbuđuje, i misli-na mene kao na nekoga koji te nježno ljubi. Naš izvrstan opat Chapeoud, kome nisam ni. pisnuo o tvome položaju, a koji zna da ti p:šem, zamolio me je da ti u njegovo ime zaželim sve najbolje i da predam njegove pozdrave tebi i tvojoj obitelji. Zbogom, moj dragi i voljeni brate; zavjetujem se, s obzirom na prilike u kojima se nalaziš, da bi ti se bog smilovao i podario zdravlje tebi, tvojoj ženi i tvojoj kćeri, a ja’ vam svima želim da strpljivo i hrabro podnesete vaše nevolje.

Frangois Birotteau Svećenik, kapelan stolne župne crkve svetoga Gatiena u Toursu

— Tisuću franaka — vikne bijesno gospođa Birotteau-

— Čvrsto ih stisni u ruke — reče ozbiljno Cesar — on je imao samo, to. Uostalom, taj novac je vlasništvo naše kćeri i moći ćemo živjeti, a da ništa ne molimo od naših vjerovnika.

— Pomislit će da si sakrio velike svote.

— Pokazat, ću im pismo.

— Oni će reći da je himbeno.

— Bože moj! bože moj! — vikne uplašeno Birot-: teau — to sam isto pomislio i ja o jadnicima koji; su bili sigurno u istom položaju u kome sam sada ja.

Budući da ih je Cesarovo stanje i previše uznemirilo, majka i kći posve su tiho vezle kraj njega: U dva sata ujutro Popinot polako otvori vrata salona i namigne gospođi Birotteau da siđe. Kad je Pillerault ugledao svoju nećakinju, skinuo je naočale.

— Dijete, ima nade, nije sve izgubljeno — reče joj on — ali tvoj muž ne bi izdržao naizmjenične promjene pogađanja koje treba učiniti, a to ćemo pokušati Anseme i ja. Sutra ne izlazi iz dućana, zapiši adrese svih mjenica; imamo vremena do četiri sata. Evo što ja mislim. Nije potrebno da se bojite ni mene ni Ragona. Pretpostavite da ste onih sto tisuća franaka koje ste bili položili kod Roguina dali nabavljačima; vi ih ne biste imali, kao što ih nemate sada. Otvoreno je još sto i četrdeset tisuća franaka koje ste potpisali Claparonu, a morali biste ih platiti u svakom slučaju; znači, ne upropaštava vas Roguinov stečaj. Vidim da biste trebali, da udovoljite onome što se od vas potražuje, prije ili kasnije pozajmiti četrdeset tisuća franaka na vaše tvornice, a šezdeset tisuća na Popinotove mjenice. Znači, možete se boriti, jer ćete kasnije moći dići zajam na zemljište oko Madeleine. Ako vaš glavni vjerovnik pristane da vam pomogne, ja se neću osvrtati na svoj imetak, prodat ću svoje rente i ostat ću bez kruha. Popinot neće biti ni živ ni mrtav, a što se tiče vas, vi ćete biti prepušteni na milost i nemilost najmanjeg trgovačkog potresa, ali ulje će vam sigurno donijeti velike zarade. Popinot i ja upravo smo se posavjetovali, mi ćemo vas podržavati u toj borbi. Ah, ja ću veoma radosno jesti svoj suhi kruh, samo ako bude izgleda u uspjeh. No sve ovisi od Gigonneta i Claparonovih poslovnih drugova. Između sedam i osam sati Popinot i ja ići ćemo Gigonnetu; saznat ćemo kakve oni imaju nakane, ravnat ćemo se prema tome.

Constanca se baci sva satrvena na grudi svoga strica; nije izustila nijedne riječi, samo je jecala i suze su joj navirale na oči. Popinot i Pillerault nisu mogli znati da su Bidault, nazvani Gigonnet, i Claparon bili zapravo du Tillet pod drugim imenom, i da je du Tillet želio da pročita među malim oglasima ove strašne retke:

„Osudom, Trgovačkog suda proglašava se da je gospodin Cesar Birotteau, trgovac miomirisima, koji stanuje u Parizu u ulici Saint-Honore br. 397, pao pod stečaj. Stečaj je otvoren 16. siječnja 1819. Stečajni sudac gospodin Gobenheim-Keller. Predstavnik vjerovnika gospodin Molineux.“

Sve do jutra su Anselme i Pillerault proučavali Cesarove poslove. U osam sati ujutro ova dva junačka prijatelja, jedan stari vojnik, a drugi potporučnik od jučer, koji su upoznali samo kao zastupnici drugih strašne patnje svih onih koji su se penjali stubištem Bidaulta, nazvanog Gigonneta, uputili su se, a da nisu rekli nijednu riječ, u ulicu Grenetat. Oni su trpjeli. U nekoliko je navrata Pillerault obrisao rukom svoje čelo.

U ulici Grenetat sve su kuće pretrpane trgovinama i izgedaju odvratno. U toj se ulici ističe sramotna nečistoća, kakva se vidi samo po tvornicama. Stari je Gigonnet stanovao na trećem katu jedne kuće, na kojoj su svi prozori imali mala prljava stakla. Stubište je dopiralo ravno na ulicu. U polukatu nalazila se vratareva sobica na stepeništu s kojeg je dolazilo svjetlo. Svi su stanari, osim Gigonneta, obavljali neki zanat. Radnici su neprestano ulazili ili izlazili, te bi se na stubama uhvatio sloj tvrdog ili mekog blata, već prema atmosferskim prilikama. Na svakom potrijemku tog smradnog stubišta vidjelo se ime nekog tvorničara, napisano zlatnim slovima na crvenoj i lakiranoj ploči, gdje su bili naslikani i uzorci njegovih remek-djela. Kroz vrata koja su uglavnom bila otvorena, vidjela se neobična mješavina tvornice i domaćinstva, odakle je dopirala vika i nečuveno graktanje, pjevanje i zviždanje, koje je podsjećalo na vrijeme kad se u zoološkom vrtu hrane životinje. U prvom katu,

u jednoj srodnoj jazbini, izrađivale su se najljepše luksusne pariške maramice, a na drugom katu, među najsmradnijim smećem, izrađivale su se najraskošnije kutije koje za Novu godinu ukrašavaju pariške izloge. Gigonnet je umro kao bogataš koji je za sobom ostavio milion i osam stotina tisuća franaka, ali je umro na trećem katu ove kuće, i ni za što na svijetu on se ne bi bio iselio iz ove kuće, unatoč tome što mu je njegova nećakinja, gospođa Saillarđ, ponudila da će mu dati stan u jednoj kući na trgu Royale.

— Hrabro — reče Pillerault — pošto je povukao za srneću nogu koja je visjela na uzici, na sivim i čistim Gigonnetovim vratima.

Gigonnet je sam otvorio vrata. Dva svjedoka trgovca miomirisima započeli su borbu na stečajnom bojnom polju, pošto su prošli kroz jednu besprijekornu i hladnu sobu bez zastora na prozorima. Sva su trojica sjela u drugoj sobi gdje se zajmodavac zavalio pokraj kamina koji je bio pretrpan pepelom u kojemu se drvo branilo od vatre. Od lihvarove zelene kutije od ljepenke, od samostanske hladnoće ove radne sobe, u kojoj se osjećao propuh kao u kakvom podrumu, od svega toga Popinotu se sledila duša. Gledao je tupo u plavkasti papir s trobojnim cvjetićima, nalijepljen na zidove prije dvadeset i pet godina, a zatim mu pogled padne na kamin koji je resio sat u obliku lire i duguljasta plava vaza iz Sevresa bogato optočena pozlaćenim bakrom. Ove hrbine koje je Gigonnet skupio prilikom brodoloma Versaillesa, kad je gomila sve slomila, potjecale su iz kraljičinog malog salona, ali uz ove krasne stvari nalazila su se dva svijećnjaka najjadnijeg oblika, od kovanog željeza, koji su svojom divljačkom oprekom pokazivali kakvoj se okolnosti može zahvaliti što su se tu nalazile one krasne stvari.

— Znam da vi ne možete doći zbog sebe — reče Gigonnet — već zbog velikog Birotteaua. E pa, što se dogodilo, prijatelji?

— Znam da vam nemamo saopćiti ništa što vi ne biste znali, i zato ćemo biti kratki. Vi imate mjenice po naredbi Claparona?

— Da.

— Hoćete li zamijeniti prvih pedeset tisuća, za mjenice gospodina Popinota koji je evo ovdje, naravno, uz odbitak kamata?

Gigonnet skine svoju strašnu zelenu kapu u kojoj kao da se rodio, i ukaže mu se gola lubanja, žuta kao maslac; zatim se nakesi kao Voltaire i reče:

— Vi mi hoćete platiti uljem za kosu. A što ću s njim?

— Kad se šalite, ne preostaje nam drugo već da odemo — reče Pillerault.

— Govorite kao mudrac, a to i jeste — reče mu Gigonnet s laskavim smiješkom.

— A ako bih i ja potpisao Popinotove mjenice kao jamac? — zapita Pillerault pokušavši posljednje.

— Vi ste čisto zlato, gospodine Pilleraulte, ali mi zlato nije potrebno, ja trebam samo svoj novac.

Pillerault i Popinot ga pozdravile i iziđoše. Na kraju stubišta Popinotu su se još uvijek tresle noge.

— Zar je to čovjek? — obrati se on Pilleraultu.

— Tako se bar kaže — reče starac. — Sjećaj se uvijek ovog kratkog sastanka, Anselme! Upravo si vidio kato izgleda banka bez krinke ugodnih formalnosti. Nepredviđeni događaji su zavrtanj na tijesku; mi smo grožđe, a bankari su bačve. Sigurno je posao sa zemljištem dobar, pa Gigonnet ili netko drugi iza njega hoće udaviti Cesara da bi navukao njegovu kožu: sve je u tome,

i tome više nema lijeka. To ti je banka, ne obraćaj joj se nikada!

U jedanaest sati, poslije ovog strašnog jutra kad je gospođa Birotteau, prvi put u životu, zapisala adrese onih koji su došli po svoj novac, i uskratila da plati momku iz Narodne banke, ova je hrabra žena, zadovoljna što je prištedjela te bolove svome mužu, opazila da se vraćaju Anselme i Pillerault koje je čekala sa sve većom mukom: na njihovim licima pročitala je svoju osudu. Predavanju bilance nije se moglo izbjeći.

— Umrijet će od bola — reče jadna žena.

— Ja mu to želim — odvrati ozbiljno Pillerault — ali on je pobožan, a u sadašnjim prilikama može ga spasiti samo njegov ispovjednik opat Loraux.

Pillerault, Popinot i Constanca čekali su da jedan pomoćnik dovede opata Lorauxa, pa da tek onda predadu Cesaru na potpis bilancu koju je Celestin pripremao. Pomoćnici su bili očajni jer su voljeli svoga gazdu. Dobri je pop stigao u četiri sata. Constanca ga je upoznala s nesrećom koja se na njih oborila, i opat se popeo na prvi sprat, kao vojnik koji se penje na prodor u zidinama.

— Znam zašto ste došli — reče Birotteau.

— Sine — reče opat — već dugo poznajem vaše smjerne osjećaje pred božjom voljom, ali sada ih morate primijeniti: upirite uvijek oči u raspelo, mislite neprestano, dok ga gledate, na poniženje kojima je bio obasut spasitelj ljudi, mislite na to koliko su njegova stradanja bila okrutna, i tako ćete moći izdržati muke koje vam šalje bog…

— Moj me je brat kapelan već pripremio na to — reče Cesar i pokaže mu pismo koje je opet pročitao, a zatim ga predao svom ispovjedniku.

— Imate dobrog brata — reče gospodin Loraux — kreposnu i blagu ženu, nježnu kćer, dva prava prijatelja, vašeg strica i dragog Anselma, Ragonove, dva strpljiva vjerovnika; sva će ta dobra srca neprestano ulijevati melem u vaše rane i pomoći vam da nosite svoj križ. Obećajte mi da ćete biti jaki kao mučenik i da ćete, ne klonuvši, podnijeti udarac.

Opat se nakašljao da bi dao znak Pilleraultu koji je čekao u salonu.

— Moja je smjernost beskrajna — mirno će Cesar. — Ja sam obeščašćen, i sada moram pomišljati samo na to da sperem tu ljagu sa sebe.

Glas i riječi jadnog trgovca miomirisima iznenadili su Cesarinu i svećenika. Međutim ništa nije bilo prirodnije od toga. Svi ljudi bolje podnose nesreću s kojom su načisto, te im je poznata, nego okrutna kolebanja sudbine koja od časa do časa donosi ili prekomjernu radost ili skrajnju bol.

— Dvadeset i dvije godine ja sam sanjao, a danas se budim sa svojim štapom u ruci — reče Cesar, u kome se opet probudio turenjski seljak.

Kad je čuo te riječi, Pillerault pritisne svoga nećaka na grudi. Cesar ugleda ženu, Anselma i Celestina. Papiri koje je prvi pomoćnik imao u rukama govorili su sve. Cesar je mirno gledao ovu skupinu ljudi koji su ga promatrali tužno, ali prijateljski.

— Samo čas! — reče on te otkine odlikovanje i preda ga opatu Lorauxu — vratit ćete mi ga kad ga budem mogao nositi bez srama. Celestine — obrati se zatim svom prvom pomoćniku — napišite mi ostavku na mjesto podnačelnika. Gospodin opat ee vam diktirati pismo; datirat ćete je sa 14. siječnja, a Raguet neka je odnese gospodinu Billardiereu.

Opat Loraux i Celestin siđoše u dućan. Četvrt sata, otprilike, bilo je potpuno tiho u Cesarovoj sobi. Kad su se Celestin i opat vratili, Cesar je

potpisao svoju ostavku, a kad mu je stric Pillerault predočio na potpis bilancu, jadnik nije mogao suzdržati živčano uzbuđenje.

— Bože, smilujte mi se! — reče on potpisavši strašni spis koji preda Celestinu.

— Gospodine, gospođo — tada će Anselme, kome se smrknuto čelo razvedri — učinite mi čast i dajte mi ruku gospođice Cesarine.

Kad su čuli te riječi, svima prisutnima navriješe suze na oči, osim Cesaru koji je ustao, uhvatio Anselma za ruku i rekao mu promuklim glasom:

— Dijete moje, nikada nećeš oženiti kćer jednoga trgovca koji je pao pod stečaj.

Anselme se netremice zagleda u Birotteaua:

— Gospodine, obavezujete li se u nazočnosti čitave vaše obitelji da ćete, ako me gospođica bude htjela za muža, pristati na naše vjenčanje onoga dana kad će se skinuti stečaj?

Na trenutak nastade šutnja, a za to vrijeme svi su bili uzbuđeni osjećajima što su se odražavali na oslabjelom trgovčevu licu.

— Pristajem — reče napokon Birotteau.

Anselme napravi, kretnju, koja se ne može opisati, da bi uzeo Cesarininu ruku, ona mu pruži ruku i on je poljubi.

— Pristajete li vi? — upita on Cesarinu.

— Da — reče ona.

— Sada sam napokon i ja član obitelji i imam pravo da se bavim obiteljskim poslovima — reče on s čudnim izrazom lica.

Anselme hitro izađe da ne bi pokazao radost koja je bila i previše u opreci s bolom njegova gazde. Ne, nije se Anselme radovao stečaju, no ljubav je tako bezobzirna, tako sebična! Čak je i Cesarina osjećala uzbuđenje koje je bilo oprečno njezinoj čemernoj tuzi.

— Kad smo već kod toga — reče Pillerault Cesarini u uho — hajde da zadamo sve udarce.

Gospođi Birotteau izmakne znak bola, a ne pristanka.

— Nećače moj — reče Pillerault, pošto se obratio Cesaru — što misliš ubuduće raditi?

— Nastaviti s trgovinom.

— To nije moje mišljenje — odgovori Pillerault. Likvidiraj svoju aktivu, podijeli je svojim vjerovnicima i ne pojavljuj se više na pariškom tržištu. Često sam se zamišljao u položaju koji bi bio nalik na tvoj... (Oh! U trgovini treba sve predvidjeti! Trgovac koji ne pomišlja na svoj stečaj nalik je na generala koji računa s tim da ga nikada nitko neće potući. On je samo polutrgovac.) Ja ne bih bio nastavio. Kako da se čovjek uvijek crveni pred ljudima kojima je skrivio, kako da bude izložen njihovim nepovjerljivim pogledima i da prima njihove prećutne prijekore? Mogu shvatiti guillotinu!... Za jedan čas sve je gotovo. No, da čovjek ima na ramenima glavu koja se svakog dana obnavlja, i da svakog dana osjeća da mu je skidaju, to je nepodnošljiva patnja kojoj bih ja svakako izmakao. Mnogi ljudi počinju opet raditi kao da im se ništa nije dogodilo! To bolje za njih... oni su jači od Clauda-Josepha Pilleraulta. Ako plaćaš gotovinom a na to si prisiljen, onda ti vele da si znao sačuvati pare za sebe. Ako se bez pare, ne možeš
se nikada više podići. Dosta o tome! Odreci se svoje aktive, neka ti prodaju sve, i radi nešto drugo.

— Ali što? — upita Cesar.

— Eh — nato će Pillerault — pa traži neko mjesto. Zar vojvoda i vojvotkinja de Lenoncourt, gospođa Mortsauf, gospodin de Vandenesse nisu tvoji zaštitnici? Piši im, posjeti ih, smjestit će te u kraljevsku službu s nekoliko tisuća škuđa godišnje plaće; tvoja će žena zaraditi isto toliko, a možda i tvoja kći. Položaj nije očajan. Vas troje skupit ćete otprilike deset tisuća franaka godišnje. Za deset godina možeš platiti sto tisuća franaka, jer nećeš ništa uzeti od onoga što budete zaradili. Tvoja žena i tvoja kći primat će od mene tisuću i dvjesta franaka za svoje troškove, a što se tiče tebe, vidjet ćemo!

Nije Cesar razmišljao, već je Constanca razmišljala o tim mudrim riječima. Pillerault se uputio prema burzi koja se tada privremeno održavala u jednoj drvenoj zgradi s okruglom dvoranom u koju se ulazilo s ulice Feydeau. Za stečaj uglednog trgovca miomirisima, kome su ljudi zavidjeli, već se znalo; taj je stečaj izazvao sveopću uzrujanost među trgovcima na veliko koji su bili oristaše ustavne monarhije. Liberalni su trgovci vidjeli u svečanosti koju je dao Birotteau smjeli izazov njihovim osjećanjima. Opozicionari su htjeli imati za sebe monopol ljubavi prema domovini. Rojalistima je dozvoljeno ljubiti kralja, ali ljubiti zemlju, to je bila povlastica ljevice, a narod je pripadao njoj. Vlast se preko svojih organa nije smjela veseliti događaju kojega su liberali htjeli imati isključivo pravo eksploatacije. Pad jednog dvorskog štićenika, jednog vladinog čovjeka, nepopravljivog rojalista, koji je 13. vendemaira vrijeđao slobodu, kad se borio protiv slavne francuske revolucije, taj je pad potakao ogovaranja i naišao na odobravanje burze. Pillerault je htio saznati i proučiti mišljenje burze. Našao je da su u grupi najoduševljenijih du Tillet, Gobenheim-Keller, Nucingen, stari Guillaume i njegov zet Joseph Lebas, Claparon, Gigonnet, Mongenod, Camusot, Gobseck, Adolf Keller, Palma, Chiffreville, Matifat, Grindot i Lourdois.

— Ta koliko treba biti oprezan — reče Gobenheim du Tilletu. — Moj tast umalo nije odobrio kredit!

— Ja sam zaglibio za deset tisuća franaka, za koje me je molio prije petnaest dana — reče du Tillet — dao sam mu ih samo na njegov potpis jer me je u svoje vrijeme zadužio. Neće mi biti žao ako ih izgubim.

— Vaš je nećak kao i svi drugi — reče Lourdois Pilleraultu — daje zabave! Mogu razumjeti da će kakva lopuža pokušavati zamazati vjerovnicima oči, ali da će se čovjek, koji se smatrao skorupom među poštenim ljudima, poslužiti prepredenošću staroga šarlatanstva na koje se uvijek uhvatimo!...

— Kao pijavice — reče Gobseck.

— Imajte povjerenja, kao Claparon, samo u one koji žive u jazbinama — reče Gigonnet,

— *E ba topro — reče du Tilletu debeli barun Nucingen — fi ste htjeli ta mene topro utesiti kad ste mi poslali Piroddeaua. Ja ne znam sašto — nastavi, pošto se okrenuo Gobenheimu, tvorničaru platna — go nije pozlao g meni te usme bedeset hiljata franaka, ja pih mu ih pio tao.*

— Oh, ne, gospodine barune! — reče Joseph Lebas. — Vi ste morali veoma dobro znati da je Narodna banka odbila njegove mjenice, ta vaše je djelo da su ih odbili u eskomptnom odboru. Slučaj ovog jadnika, prema kome još uvijek gajim duboko poštovanje, ukazuje na neobične stvari...

Pillerault stisne ruku Josephu Lebasu.

— Zaista, nemoguće je — reče Mongenod — objasniti što se tu događa,

ukoliko čovjek ne pomisli da se iza Gigonneta kriju bankari koji hoće da onemoguće posao sa zemljištima oko Madeleine.

— Njemu se događa ono što će se dogoditi svima koji izađu iz svog posebnog poslovnog područja — reče Claparon, prekinuvši tako Mongenoda. — Da je sam uveo svoje *Kefaličino ulje,* umjesto da nam diže cijenu zemljištima u Parizu, bio bi izgubio svojih sto tisuća franaka položenih kod Roguina, ali ne bi bio pao pod stečaj. Radit će i dalje pod imenom Popinota.

— Pazite na Popinota — reče Gigonnet.

Roguin je, prema riječima te gomile trgovaca, bio *nesretni Roguin,* dok je trgovac miomirisima bio *onaj jadni Birotteau.* Činilo se da se jednome oprašta zbog njegove velike strasti dok se drugi smatra više krivim zbog njegove preuzetnosti. Kad je napustio burzu, prije nego će se vratiti u ulicu Grenetat, Gigonnet je pošao ulicom Perrin-Gasselin i svratio kod gospođe Madou, trgovkinje suhim voćem.

— Majko — reče joj svojom okrutnom dobrodušnošću — kako vaša draga trgovina?

— Pomalo — reče puna poštovanja gospođa Madou i ponudi lihvaru svoj jedini naslonjač sa srdačnom podložnošću, kakvu je iskazivala samo svome *dragom pokojniku.*

Majka Madou, koja je znala oboriti na zemlju kakvog upornog ili previše brbljavog vozara, koja nije imala straha da 10. listopada krene u napad na Tuillerije, koja je zbijala šale sa svojim najboljim mušterijama, koja je, naposljetku, bila kadra da bez straha govori kralju u ime prodavačica velike tržnice, Angelika Madou primala je Gigonneta s dubokim poštovanjem. U njegovoj nazočnosti nije imala snage, drhturila je pred njegovim strogim pogledom. Pučani će još dugo drhtati pred krvnikom, a Gigonnet je bio krvnik ovih trgovaca. Na velikoj tržnici nikakva se vlast toliko ne poštuje koliko vlast čovjeka koji upravlja opticajem novca. Ostale ljudske ustanove nisu ništa prema njegovoj. I na samu pravdu, koja se pred očima trgovaca pojavljuje u liku komesara, oni se naviknu. No lihvarstvo, iza svojih zelenih kutija od ljepenke, lihvarstvo tjera strah u kosti, pred lihvarstvom presuše šale, osuši se grlo obara se ponosni pogled, puk postaje smjeran.

— Htjeli ste me nešto pitati? — reče ona.

— Ništa, malenkost, pripremite se da isplatite Birotteauove mjenice, dobričina je pao pod stečaj, može se tražiti čitav iznos, poslat ću vam račun sutra ujutro.

Oči gospođe Mađou najprije se stisnuše kao u mačke, a onda iz njih krijesnuše iskre.

— Ah, lopov! Ah, razbojnik! Došao je on lično ovamo, rekao mi je da je podnačelnik, da bi mi zamazao oči! Ah, to mi je trgovina! Ne može se vjerovati ni načelnicima, vlada nas vara. Čekajte, ići ću ja sama, da naplatim...

— Eh, milo dijete, u takvim poslovima svatko se snalazi kako zna! — reče Gigonnet i digne nogu načinivši kratku, suhu kretnju nalik na kretnju mačke koja hoće da prijeđe preko lokvice, zbog čega je i dobio nadimak Gigonnet.[12]

— Dobro! Dobro! Izvući ću ja svoje lješnjake. — Marie-Jeanne, donesi brzomoje cipele i moj kaput od zečje dlake, samo brzo ili ću ti opaliti dvije po njuški da ti zazvoni u ušima.

---

12 Gigot francuski znači krak, but, a glagol gigoter znači bacakati se, batrgati se, iz kojega je izveden nadimak Gigonnet, što bi značilo „bacakalo".

— Ala će se ta raspaliti do kraja ulice — pomisli Gigonnet i protrlja sebi ruke. — Du Tillet će biti zadovoljan, bit će bruke u čitavom gradskom kotaru. Ne znam što mu je napravio taj jadni trgovac miomirisima, žao mi ga je kao psa kome su slomili nogu. To nije čovjek, nema on snage.

Oko sedam sati uvečer nahrupi gospođa Madou, kao buna iz predgrađa Saint-Antoine, na vrata jadnog Birotteaua, te ih otvori plaho i silovito jer se hodajući još više razjarila.

— Smeće jedno, hoću svoj novac, trebam svoj novac! Ili ćete mi dati moj novac lili ću odnijeti tih mirisnih kesica, tih svilenih tričarija, lepeza i drugih stvari za mojih dvije tisuće franaka. Tko je ikada vidio da načelnici kradu svojim općinarima! Ako mi ne platite, poslat ću vas na robiju, otići ću kod kraljevskog tužioca, čut će se riječ pravde! Uostalom, ja ne izlazim odavde bez svojih para.

Ona napravi kretnju kao da će skinuti ogledalo s jednog ormara gdje su bili skupocjeni predmeti.

— Madouovka otimlje — reče tiho Celestin svome susjedu pokazujući na nju.

Trgovkinja je to čula, jer kad su strasti najžešće, osjetila ili otupe ili postanu osjetljivija, i ona opali Celestinu takav šamar kakav se još nije nikada vidio u jednoj trgovini miomirisima.

— Anđele moj, nauči se poštovati žene — reče ona — i ne unakazivati imena onih koje si okrao.

— Gospođo — reče gospođa Birotteau, pošto se pojavila iz stražnje sobe dućana, u kojoj se slučajno nalazio i njezin muž, jer je stric Pillerault htio da dođe s njim; naime Birotteau je u svojoj smjernosti prema zakonima išao tako daleko da je htio da ga zatvore — gospođo, za ime božje, ne bunite prolaznike.

— E pa, neka samo uđu — odvrati žena — reći ću im sve da prasnu u smijeh! Da, moju robu i moje pare koje sam zaradila u znoju lica svoga upotrijebili ste da dajete plesove. Uostalom, vi ste odjeveni kao francuska kraljica, u vunu koju ste ostrigli s jadnih ovčica kao što sam ja! Isuse! Meni bi ukradeno dobro opeklo leđa! Na svojim kostima ja imam samo zečju kožicu! Razbojnici i lupeži, moje pare ili...

Skočila je na lijepu kutiju od drvenih daščica, u kojoj su bili skupi toaletni predmeti.

— Ostavite to, gospođo — reče Cesar pošto se pojavio — ovdje nije ništa moje, sve pripada mojim vjerovnicima. Ja mogu raspolagati samo sa sobom, pa ako baš hoćete, možete me dati zatvoriti, dajem vam poštenu riječ (na oči mu navru suze) da ću čekati vašeg ovršitelja, čuvara trgovine i njegove svjedoke...

Glas i kretnje u skladu s riječima umiriše srdžbu gospođe Madou.

— Neki je javni bilježnik odnio moj novac, ja nisam kriv za nesreće koje sam prouzročio — nastavi Cesar — ali s vremenom ja ću vam otplatiti, makar baš umro tegleći i radeći kao nosač nadničar na golemoj tržnici.

— Znam, vi ste poštenjačina — reče piljarica. — Molim vas za oprošten je zbog mojih riječi, ali meni ne preostaje drugo već da se utopim jer će me Gigonnet goniti, a ja za isplatu vaših prokletih mjenica imam samo takve koje dospijevaju za deset mjeseci.

— Dođite k meni sutra ujutru — reče Pillerault koji se u taj čas također pojavio, — ja ću vam naći pare kod jednog svog prijatelja, uz pet posto.

— Gle, to je naš vrijedni čestiti čiča Pillerault.

— Ta da, on je vaš stric — obrati se trgovkinja Constanci. — Znam, vi ste pošten svijet, neću ništa izgubiti, zar ne? Do viđenja sutra, stari Brute — reče ona bivšem gvožđarskom trgovcu.

Cesar je svakako htio ostati usred svojih ruševina, tvrdeći da će se tako objasniti sa svim svojim vjerovnicima. Unatoč zaklinjanju svoje nećakinje, stric Pillerault je ipak odobravao Cesaru i odveo ga u stan. Lukavi starac zatim požuri do liječnika, gospodina Haudryja, kome je ispripovijedao u kakvom je stanju Birotteau, a liječnik mu dade recept za neki napitak za spavanje; kupivši lijek u ljekarni, on se vrati da provede veče kod svog nećaka. U sporazumu s Cesarinom natjerao je Cesara da pije s njima. Napitak je uspavao trgovca miomirisima koji se probudio tek poslije četrnaest sati u sobi strica Pilleraulta, u ulici Bourđonnais, kao zatočenik starca koji je spavao u svom salonu na krevetu od remenja. Kad je Constanca čula kotrljanje kočije, u kojoj je njezin stric Pillerault odvodio Cesara, ona izgubi hrabrost. Potreba da pružimo podršku licu koje je slabije nego mi često podstiče naše snage. Ostavši kod kuće sama sa kćerkom, jadna je žena plakala, kao što bi plakala nad mrtvim Cesarom.

— Mama — reče Cesarina i sjedne na koljena svoje majke, milujući je dražesnim kretnjama mačke kojima se žene samo među sobom umiljavaju — ti si mi rekla da ćeš, ako smjelo pogledam u oči svojoj sudbini, smoći snage protiv nesreće. Stoga, draga majko, nemoj plakati. Ja sam spremna da se zaposlim u kakvom dućanu i neću više nikada pomisliti na ono što smo bili. Bit ću ono što si i ti bila kao djevojka, prva prodavačica, a ti nećeš nikada čuti ni jadikovke ni žalbe. Imam jednu nadu. Nisi li čula gospodina Popinota?

— To drago dijete, on neće biti moj zet...

— Oh! mama...

— On će biti moj pravi sin.

— Dobro je u nesreći upravo to — reče Cesarina poljubivši majku — što u njoj prepoznajemo svoje prave prijatelje.

Cesarini je napokon uspjelo ublažiti tugu jadne žene preuzevši oko nje ulogu majke. Sutradan ujutru Constanca je otišla k vojvodi de Lenoncourt, prvom dvorjaninu kraljevske kuće, i ostavila mu pismo u kojemu ga je molila da je primi u toku dana. U međuvremenu je otišla do gospodina de la Billardierea, kojemu je izložila položaj u koji je zapao Cesar zbog bijega javnog bilježnika, te ga zamolila da joj pruži podršku kod vojvode i da govori s njim umjesto nje, jer se bojala da se neće dobro izraziti. Željela bi jedno mjesto za njega. Birotteau bi bio najčestitiji blagajnik, ako bi bilo razlike među poštenim ljudima.

— Kralj je upravo imenovao grofa de Fontainea za glavnog direktora svoje kuće; ne smijemo dakle gubiti vremena.

Gospodin de la Billardiere i gospođa Birotteau penjali su se u dva sata stubištem palače de Lenoncourt u ulici Saint-Dominique, gdje ih je primio plemić, kraljev ljubimac, ukoliko je kralj Luj XVIII uopće imao ljubimaca. Prijazni prijem tog velikog gospođina, koji je pripadao onom malom broju istinskih plemića koje je prošli vijek ostavio u nasljedstvo ovome vijeku, ulio je nade Cesarovoj ženi. Žena trgovca miomirisima pokazala se velikom i jednostavnom u svojoj boli. Bol oplemenjuje i najobičnija stvorenja jer u njoj ima veličine, a da bi se nešto poprimilo od njezina sjaja, dovoljno je ne biti

lažan. Constanca je u svojoj biti bila istinita žena. Radilo se o tome da se što prije govori s kraljem.

Upravo dok su razgovarali, najavili su gospodina de Vandenessea, i vojvoda poviče:

— Evo vašeg spasitelja.

Gospođa Birotteau nije bila nepoznata tom mladiću koji je jedan ili dva puta bio kod nje da kupi neke sitnice koje su često isto tako važne kao i velike stvari. Vojvoda mu objasni što namjerava de la Billardiere. Pošto je saznao za nesreću koja se svalila na kumče markize d'Uxelles, Vandenesse smjesta ode sa de la Billardiereom grofu de Fontaineu zamolivši gospođu Birotteau da ga pričeka.

Gospodin je grof de Fontaine bio, kao uostalom i la Billardiere, srčan plemić iz pokrajine, jedan od onih gotovo nepoznatih junaka koji su se borili u Vendeji. Birotteau mu nije bio stran, nekada ga je viđao u *Kraljici ruža.* Ljudi koji su bili prolili svoju krv za kraljevu stvar, tada su uživali povlastice koje je kralj držao tajnima, da ne bi razbjesnio liberale. Gospodina de Fontainea jednog od ljubimaca Luja XVIII, smatrali su najpovjerljivijim kraljevim čovjekom. Ne samo da je grof obećao sigurno mjesto nego je došao k vojvodi de Lenoncourtu, koji je tada bio dežuran, da ga zamoli da mu za istu večer isposluje prijem kod kraljeva brata koji je osobito volio tog bivšeg vendejskog diplomata.

Istog večera gospodin je grof de Fontaine izašao iz Tuillerija i došao javiti gospođi Birotteau da će njezin muž, poslije nagode s vjerovnicima, službeno biti imenovan u blagajni državnih dugova sa dvije tisuće pet stotina franaka godišnje plaće, jer su sve položaje u kraljevskoj kući bili zaposjeli prekobrojni plemići prema kojima se imalo obaveza.

Ovaj je uspjeh bio samo jedan dio zadaće gospođe Birotteau. Jadna je žena otišla u ulicu Saint-Denis, *k Mačku koji se lopta,* da vidi Josepha Lebasa. Usput je srela gospođu Roguin u sjajnoj kočiji, koja se sigurno izvezla da kupuje stvari. Njezine se oči sukobiše s očima lijepe bilježnikovice. Kad je sretna žena vidjela upropaštenu trgovkinju, nije mogla da se ne postidi, a to je Gonstanci dalo hrabrosti.

— Ja se ne bih nikada vozila kočijom kupljenom tuđim parama — pomisli Constanca.

Budući da ju je Joseph Lebas lijepo primio, ona ga zamoli da njezinoj kćeri nađe neko namještenje u kakvoj uglednoj trgovini. Lebas nije ništa obećavao, ali je osam dana kasnije Cesarina dobila stan, hranu i tisuću škuda godišnje u najbogatijoj pomodnoj kući Pariza koja je otvarala novu prodavaonicu u Talijanskoj četvrti. Nadzor nad dućanom i blagajnu povjerili su kćeri trgovca miomirisima, i tako je ona zamjenjivala i gazdu i gazdaricu dućana.

Što se tiče gospođe Birotteau, ona je istoga dana otišla k Popinotu i zamolila ga da mu vodi blagajnu, dopisivanje i kućanstvo. Popinot je razumio da će samo u njegovoj kući žena trgovca miomirisima naići na dužno poštovanje i naći mjesto gdje se neće osjećati poniženom. Plemeniti joj je mladić dao tri tisuće franaka godišnje, hranu i stan, koji je dao preurediti za nju, a on se smjestio na tavanu u sobi jednog svoga pomoćnika. Pošto je mjesec dana uživala u svome raskošnom stanu, sada je lijepa žena trgovca miomirisima morala useliti u strašnu sobu, koje su prozori gledali na mračno i vlažno dvorište, u sobu gdje su Gaudissart, Anselme i Finot proslavili

početak poslovanja s *Kefaličnim uljem.*

Trgovački je sud odredio Molineuxa da bude predstavnikom vjerovnika, i kad je Molineux došao da preuzme aktivu Cesara Birotteaua, Constanca, kojoj je pomagao Celestin, ovjerila je inventar. Zatim su majka i kći izašle pješke, jednostavno odjevene, i pošle k svome stricu Pilleraultu ne osvrćući se za kućom u kojoj su proveli trećinu svoga života. Krenule su šutke prema ulici Bourdonnais gdje su prvi put, pošto su se rastali, večerale s Cesarom. Bila je to tužna večera. Svi su imali vremena da razmisle, da izmjere veličinu svojih obaveza i da odvažu svoju hrabrost. Sve je troje bilo nalik na mornare koji su spremni da se bore s lošim vremenom, svjesni opasnosti. Birotteaua je ohrabrilo kad je saznao kako su se velike ličnosti pokazale spremnima da mu omoguće život, ali je zaplakao kad je saznao što će mu postati kći. A zatim, kad je vidio kakvom je hrabrošću njegova žena opet počinjala raditi, on joj je pružio ruku.

Stricu su se Pilleraultu po posljednji put u životu ovlažile oči suzama kad je vidio ganutljivu sliku koju je pružalo ovo troje zagrljenih bića, od kojih je Birotteau, najslabiji, najutučeniji među njima, dignuo ruku govoreći:

— Nadajmo se!

— Da bi mogao štedjeti — reče Pillerault — ti ćeš stanovati kod mene u mojoj sobi i dijelit ćeš sa mnom moj kruh. Već mi je odavno dosadno što sam sam, ti ćeš mi zamijeniti ono jadno dijete koje sam izgubio. Odavde do tvoje blagajne u ulici Oratoire imaš svega nekoliko koraka.

— Dobri bože — viknu Birotteau — u najvećoj buri vodi me jedna zvijezda.

Time što se predao sudbini nesretnik je istrošio svoju nesreću. Birotteauov je pad bio svršena stvar, na to je on pristao i opet smogao jakosti.

Pošto jednom preda ključeve, trgovac bi se morao brinuti samo da nađe neko tiho mjesto u Francuskoj ili u inozemstvu da tamo živi i da se ne miješa ni u što, kao kakvo dijete, što on zapravo i jest: po zakonu on postaje maloljetnim i nesposobnim za bilo koji zakonski, građanski i licnopravni čim. Ali nije tome tako. Prije nego će se opet pojaviti u svijetu, on očekuje nekakvu propusnicu koju ni sudac ni vjerovnik nikada nisu odbili izdati, jer kad bi se pojavio bez nje, mogao bi odmah biti zatvoren, dok se, naprotiv, s tom propusnicom može kretati po neprijateljskom zemljištu kao pregovarač, ne iz radoznalosti, nego da izigra zlonamjernost stečajnog zakona. Kao posljedica svakoga zakona koji dira u privatno vlasništvo, vanredno se razvija sposobnost varanja. Ljudi koji padnu pod stečaj, kao i svi oni kojima kakav zakon kvari račune, pomišljaju na to da ga ukinu, ukoliko se odnosi na njih. Stanje građanske smrti stečajnika traje, kao i začahurene gusjenice, otprilike tri mjeseca, koliko je potrebno da se obave sve formalnosti prije nego će doći do sastanka na kome se između vjerovnika i dužnika potpisuje ugovor o miru, a to se zove nagoda. Ta riječ označuje dovoljno jasno da je zavladala sloga poslije bure što je nastala između žestokih suprotnih interesa. Kad se predaje bilanca, Trgovački sud smjesta imenuje stečajnog suca koji bdije nad interesima nepoznatih vjerovnika, a ujedno mora bdjeti nad stečajnikom, protiv nesnosnih pothvata uzrujanih vjerovnika; dvostruka uloga, koja bi bila veličanstvena kad bi sudac imao vremena da je odigra, Međutim, sudac određuje predstavnika vjerovnika koji ima pravo da stavi ruku na čitavu imovinu, sve vrijednosti i robu stcčajnika i da provjeri aktivu koja je unijeta u bilancu. Poslije toga sud upućuje poziv svim vjerovnicima koji se poziv izvodi

uz talambase oglasa u novinama. Vjerovnici, pravi i lažni, pozivaju se da se skupe i da imenuju privremene stečajne upravitelje koji zamjenjuju predstavnika vjerovnika, uvlače se tako reći u kožu stečajnika i nekakvom sudskom pretpostavkom postaju sam stečajnik, te mogu sve likvidirati, sve prodati, nagoditi se o svemu i naposljetku iscijediti sve što se da iscijediti u korist vjerovnika, ako se stečajnik tome ne suprotstavi. Veći dio pariških stečaja ostaje kod privremenih stečajnih upravitelja, i evo zašto:

Postavljanje jednog ili više stečajnih upravitelja, to je najstrastveniji čin kome se mogu uteći vjerovnici željni osvete, izigrani, izvrgnuti ruglu, ismijani, pogođeni, namagarčeni, pokradeni i prevareni Ali u Parizu nijedna trgovačka strast ne živi devedeset elana, premda su obično vjerovnici prevareni, pokradeni, nasamareni, pogođeni, ismijani, izvrgnuti ruglu i izigrani. U poslovnom svijetu mogu samo trgovačke mjenice kojima je produljen rok plaćanja trajati tri mjeseca. Za devedeset dana svi vjerovnici, koje su različiti poduzeti koraci i protukoraci što ih zahtijeva stečaj na mrtvo ime umorili, spavaju pored svojih izvrsnih ženica. To može pomoći strancima da razumiju koliko je u Francuskoj ono što je privremeno postalo stalno: od tisuća privremenih stečajnih upravitelja gotovo da ni petorica ne postanu stalni. Sada će biti razumljivo zašto prestaju mržnje koje je izazvao stečaj. No treba razjasniti ljudima koji nemaju sreću da su pregovarali u drami kakvog stečaja, da bi razumjeli kako je to u Parizu jedna od najnakaznijih ozakonjenih šala i kako će Cesarov pad biti velika iznimka.

Ta lijepa trgovačka drama ima tri posebna čina: čin stečajnog suca, čin upravitelja stečajne mase, čin nagode. Kao i svi kazališni komadi, i ona ima dva lica: jedno za publiku, drugo sakriveno; predstavu koja se vidi iz gledališta, i predstavu koja se vidi iza kulisa. Iza kulisa su stečajnik i njegov odvjetnik, pravni zastupnik trgovaca, upravitelj stečajne mase i, napokon, stečajni sudac. Nitko izvan Pariza ne zna, a u Parizu nema nikoga tko ne bi znao, da je sudac Trgovačkog suda najčudniji predstavnik vlasti koga je društvo sebi dozvolilo da izmisli. On se svakoga časa može bojati da se njegova pravda ne okrene protiv njega. Pariz je doživio da je predsjednik njegova Trgovačkog suda morao podnijeti bilancu. Umjesto da na njegovo mjesto dođe kakav stari trgovac koji se povukao iz poslova i za koga bi taj položaj bio nagrada za njegov neokaljani život, to mjesto zauzimlje kakav trgovac preopterećen poslovima u velikim poduzećima, na čelu kakve ogromne trgovačke kuće. Za izbor takvog suca koji će suditi u čitavoj hrpi trgovačkih parnica, kojih u prijestolnici ima neizmjerno mnogo, jest uvjet *sine Qua non*, da ima i sam mnogo muke baš u vođenju svojih poslova. Trgovački sud, umjesto da bude ustanova koja će trgovcu koristiti da bez izvrgavanja podsmijehu prijeđe u sferu plemstva, sastoji se od aktivnih trgovaca kojima njihove osude mogu štetovati ako se tu susretnu s protivnom strankom, kao što se Birotteau susreo s du Tilletom.

Prema tome je stečajni sudac nužno ličnost pred kojom se izgovara mnogo riječi koje on sluša misleći na svoje poslove, pa se otarasuje javne stvari tako što je prebacuje na upravitelja stečajne mase i na branitelja kod Trgovačkog suda, osim u rijetkim i neobičnim slučajevima u kojima se krađa zbila pod čudnim okolnostima koje mu govore da su vjerovnici ili dužnik vješti ljudi. Ova se ličnost, koja je postavljena kao kraljevsko poprsje u kakvoj sudnici, može vidjeti između pet i sedam sati na njegovu slagalištu ako je trgovac

drvom; u njegovoj trgovini ako je, kao nekoć Birotteau, trgovac miomirisima; ili navečer, poslije večere, između voća i sira; inače mu se uvijek strašno žuri. Tako je ova ličnost uglavnom nijema. Odajmo priznanje zakonu: zakoni, napisani na brzinu, na temelju kojih se vodi spor, vezali su sucu ruke, a u većini slučajeva oni posvećuju prijevare, jer ih, kao što ćete vidjeti, ne mogu spriječiti.

Predstavnik vjerovnika, mjesto da bude njihov zastupnik, može se prometnuti i u zastupnika dužnika. On se nada da će moći dobiti veći dio ako ide na ruku stečajniku, za koga se pretpostavlja da je sakrio novac. Predstavnik vjerovnika može iskoristiti obadvije strane tako da s jedne strane ne upropasti đužnikove poslove, a s druge strane nešto odvoji za utjecajne ljude, te ostane koza cijela i vuk sit. Spretan je predstavnik vjerovnika često mogao poništiti osudu tako što je otkupljivao potraživanja i na taj način osovio na noge trgovca koji bi tada skočio kao gumena lopta. Predstavnik se vjerovnika okreće onima koji imaju punije jasle ili zato da namiri jače vjerovnike i skine hlače s dužnika ili da žrtvuje vjerovnike u korist dužnika. Tako je njegov čin odlučan. Predstavnik vjerovnika, kao i branilac stečajnika, igra sporednu ulogu u ovom komadu u kome se i jedan i drugi prihvaćaju te uloge samo ako su sigurni, da će biti plaćeni. Na otprilike tisuću stečajeva, u devet stotina slučajeva predstavnik vjerovnika postaje stečajnikov čovjek. U doba kad se ovo dogodilo, gotovo su svi branitelji stečajnika predlagali stečajnom sucu koga da postavi za predstavnika vjerovnika; predlagali su svoga čovjeka koji poznaje trgovčeve poslove i koji će znati pomiriti interese stečajne mase s interesima poštenjačine koji se unesrećio. Već nekoliko godina spretniji suci traže da im se naznači koga žele za predstavnika vjerovnika, ali ne imenuju njega, već nastoje postaviti drugoga, tobože čestitog čovjeka.

Za vrijeme tog čina prijavljuju se vjerovnici, lažni ili pravi, da bi označili *privremene* upravitelje stečajne mase koji su, kako smo već rekli, *stalni.* Na toj izbornoj skupštini imaju jednako pravo glasa oni kojima dužnik duguje samo pedeset soua, kao i oni kojima duguje pedeset tisuća franaka; glasovi se broje, a ne važu se. Ova skupština na kojoj sudjeluju i lažni vjerovnici koje je uveo stečajnik, a to su jedini koji uvijek prisustvuju izboru, predlažu kandidate vjerovnike, između kojih stečajni sudac mora izabrati upravitelje stečajne mase. Tako stečajni sudac gotovo uvijek uzimlje upravitelje stečajne mase koje mu daje stečajnik, a koji mu odgovaraju. To je druga zloupotreba, što od ove nesreće pravi jednu od najsmiješnijih drama koje je ikada zaštićivala pravda. Tako pošten jačina, koga je pogodila nesreća, postaje gospodar situacije i ozakonjuje kradu koju je unaprijed smislio. Općenito uzevši, malim se pariškim trgovcima ne može u tom pogledu postaviti nikakva zamjerka. Kada kakav trgovčić predaje bilancu, znači da je prije toga prodao šal svoje žene, založio svu svoju srebrninu, poslužio se svima sredstvima, ali da je podlegao praznih ruku i da nema ni toliko novaca da plati svoga branitelja koji se veoma malo brine za njega.

Da bi se sklopila nagoda, kojom se trgovcu oprašta jedan dio duga i vraća pravo trgovanja, zakon traži da se ona izglasa određenom većinom glasova i kapitala. Taj veliki pothvat traži spretnu diplomatsku aktivnost koju mora razviti stečajnik, njegov branilac ili upravitelj stečajne mase između suprotnih interesa koji se ukrštavaju ili sukobljuju. Obični, svakome poznati postupak,

sastoji se u tome da dužnik onoj skupini vjerovnika koji sačinjavaju zakonom propisanu većinu, ponudi nagradu, povrh onoga dijela koji će im se odrediti nagođom. Tom velikom lopovluku ne može se stati na kraj; trideset Trgovačkih sudova, koji su dolazili jedan za drugim znaju to jer se tako postupalo. Kad je to postalo svima jasno, jer se prečesto tako postupalo, naposljetku su odlučili da će poništiti rješenja donesena na prijevaran način; pošto je stečajnicima u interesu da se žale protiv takvih globljenja, suci se nadaju da će na taj način stečajevi postati pošteniji. Međutim, to će dovesti do toga da će stečajevi biti nepošteniji, i vjerovnici će izmisliti kakav veći lopovluk koji su suci osuđivali kao suci, a iskorištavali kao trgovci.

Jedan drugi postupak koji se osobito upotrebljava, a kojemu dugujemo izraz *zakoniti i ozbiljni vjerovnik,* sastoji se u tome da se stvore vjerovnici, kao što je du Tillet stvorio banku, i uvede nekoliko Claparona koji tako umanjuju dijelove koji će se isplatiti pravim vjerovnicima, i tako s jedne strane osigurava sredstva za budućnost, a s druge strane priprema većinu glasova i kapitala koja je potrebna da se sklopi nagoda. *Veseli* i *nezakoniti* vjerovnici su nalik na lažne glasače uvedene u glasačke listine. Što može uraditi zakoniti vjerovnik protiv veselih i nezakonitih vjerovnika? Napasti ih i tako se riješiti? Lako je reći. Ozbiljni i zakoniti vjerovnik, da bi otjerao uljeza, morao bi zapustili svoje poslove, naći čovjeka koji će ga zastupati, ali ovaj, pošto time ne dobiva ništa, više voli upravljati stečajnim masama, pa mu se ne žuri s tom parničicom. Da bi se istisnuo veseli vjerovnik, treba raznositi klupko postupaka, treba se vraćati u prošlost, kopkati po knjigama, isposlovati preko suda pravo pregleda knjiga i lažnih vjerovnika, otkriti nevjerojatnog! izmišljotina, dokazati je sucima, braniti, trčkarati amo tamo, zagrijati mnogo hladnih srdaca, a najzad biti kao i Don Kihot prema svakom *Veselom i nezakonitom* vjerovniku koji se, ako ga uspije uvjeriti da je veseo, povlači, pozdravlja suce i veli:
„Oprostite mi, vi se varate, ja sam *veoma ozbiljan* Sve se to mora raditi ne krnjeći prava stečaj nika koji može Don Kihota dovesti pred redovni sud. Za to vrijeme Don Kihotu poslovi ›du slabo i može lako pasti pod stečaj.

Iz toga slijedi pouka: Dužnik imenuje upravitelja stečajne mase, provjerava svoje dugove i sam udešava svoju nagodu.

Prema tome, tko ne vidi spletke, Sganareliove podvale, Frontinove izmišljotine, Mascarillove laži i prazne Scapinove vreće koje razvijaju ova dva sistema? Nema stečaja u kojima ih nema toliko da ne bi dali građu za četrnaest svezaka *Clarisse Harlowe* piscu koji bi ih htio opisati. Dostatan je samo jedan primjer. Poznati Gobseck, gospodar Palme, Gigonneta, Werbrusta, Kellerovih i Nucingenovih, pošto je pao pod stečaj, u kome je mislio surovo izigrati nekog trgovca koji ga je nasamario, primio je poslije nezgode u mjenicama s dospjećem svotu koja bi sa svotom što bi je primio od stečajne mase iznosila upravo toliko koliko je potraživao. Gobseck je pristao na nagodu, na temelju koje se dužniku oprašta sedamdeset postotaka duga. Tako su vjerovnici bili izigrani u Gobseckovu korist, ali je trgovac nedopušteno potpisivao mjenice jer se nalazio pod stečajem, te je Gobseck mogao svoje mjenice iskupiti uz sedamdeset i pet postotaka popusta. Gobseck, veliki je Gobseck primio tek pedeset posto, pa je uvijek s podrugljivim poštovanjem pozdravljao svog dužnika.

Svi poslovi koje je stečajnik sklopio deset dana prije stečaja mogu biti sumnjivi. Zato se oprezni ljudi brinu da sklope nekoliko poslova s nekoliko

vjerovnika kojima je, kao i stečajniku, u interesu da dođe do brze nagode. Veoma prefrigani vjerovnici sastaju se s veoma glupim ili veoma zaposlenim vjerovnicima, pa im stečaj opisuju u crnim bojama, otkupljuju njihova potraživanja uz polovinu vrijednosti koju bi dobili prilikom likvidacije i na taj način dolaze do svog novca dijelom koji dobivaju od svojih potraživanja, i onom polovinom, trećinom ili četvrtinom što su je zaradili na kupljenim potraživanjima.

Stečaj je više ili manje nepropusno zatvorena kuća u kojoj je pljačka ostavila nekoliko vrećica novca. Sretan je trgovac koji se ušulja u nju kroz prozor, preko krova, kroz podrum, kroz kakvu rupu, uzme vreću i poveća svoj dio! U tom rasulu gdje odjekuje divlji krik bijega, kao kod prijelaza preko Beresine, sve je zakonito i nezakonito, lažno i istinito, pošteno i nepošteno. Poštuje se čovjek ako se znao *pokriti,* a *pokriti se* znači dočepati se kakvih vrijednosti na štetu ostalih vjerovnika, čitavom su se Francuskom razlijegale prepirke zbog nekog velikog stečaja u jednom gradu gdje je zasjedao kraljevski sud kojega su svi suci, jer su bili u poslovnim vezama sa stečajnicima, obukli tako teške gumene kapute da su poderali plastove pravde koje oni navlače. Bili su prisiljeni, iz opravdane sumnje, prenijeti suđenje na drugi sud. U mjestu gdje je došlo do stečaja nije bilo moguće naći ni stečajnog suca, ni predstavnika vjerovnika, ni nezavisni sud.

U Parizu se ta ušasna trgovačka kaljuža toliko cijeni da svaki trgovac, ukoliko nije zainteresiran u stečaju kakvom velikom svotom, pa čak i kad nije prezaposlen, smatra stečaj zlom protiv koga se ne možeš osigurati, te prenese gubitak na račune *gubitka* i *dobitka,* jer nije toliko glup da bi badava trošio svoje vrijeme, već radije dalje obavlja svoje poslove. Što se tiče malog trgovca, koga muči svaki svršetak mjeseca, koji je prisiljen trčati za dobitkom, njega plaši parnica što se strašno dugo povlači i koja je toliko skupa; on se povodi za veletrgovcem, pokunji se i nastoji da pokrije gubitak.

Veletrgovci više i ne podnose bilancu, oni likvidiraju na prijateljski način: vjerovnici daju namiru i uzimlju ono što im se nudi. Na taj se način izbjegne sramoti, sudskim ročištima, nagradama, braniteljima pred Trgovačkim sudom, obaranju cijena robi. Svatko vjeruje da će stečaj donijeti manje od likvidacije. U Parizu ima manje stečaja nego likvidacija.

Čin stečajnog upravitelja je namijenjen dokazivanju da je svaki stečajni upravitelj nepodmitljiv. Gledaoci koji su gotovo svi bili stečajni upravitelji, znaju da je svaki stečajni upravitelj namireni vjerovnik. Oni slušaju, vjeruju u što hoće, a nakon tri mjeseca, pošto su se provjeravale pasivne i aktivne tražbine, dolazi do dana nagode. Tada privremeni upravitelji stečajne mase daju kratki izvještaj kojega je formula uglavnom ovakva:

„Gospodo, nama svima zajedno dužnik duguje jedan milijun. Mi smo našeg dužnika raskomadali kao potonuli brod. Tri stotine tisuća franaka dali su čavli, željezo, drvo i bakar. Dakle imamo trideset i pet posto od naših tražbina. Budući da smo sretni što nam je naš dužnik ostavio toliku svotu, jer nam je mogao ostaviti samo sto tisuća franaka, to ga mi proglašavamo poštenim poput Aristida, i izglasat ćemo mu, da ga ohrabrimo, nagradu, i vijence, te predlažemo da mu se ostavi aktiva, i dajemo mu rok od deset do dvadeset godina da nam isplati pedeset postotaka, što se udostojio da nam predloži. Evo spisa nagode, hajdemo u kancelariju da ga potpišemo!“

Poslije ovog govora sretni trgovci čestitaju jedan drugome i izljube se.

Poslije ovjerovljenja nagode stečajnik postaje opet trgovac, kao što je i prije bio; njemu se vraća aktiva, on počinje opet raditi, s pravom da ponovo padne pod stečaj zbog dijela koji je obećao isplatiti, tj. pod ponovljeni stečaj, što se često događa, kao što i majka često rodi dijete devet mjeseci poslije udaje svoje kćeri.

Ako ne dođe do nagode, tada vjerovnici imenuju trajne upravitelje stečajne mase, laćaju se pretjeranih mjera i udruže se da bi iskoristili imetak i trgovinu svog dužnika, plijeneći sve što bi imalo biti njegovo: nasljedstvo njegova oca, njegove majke, njegove tetke itd. Ova se oštra mjera provodi na osnovu ugovora o savezu.

Postoje dakle dvije vrste stečaja: stečaj trgovca koji želi nastaviti s trgovinom, i stečaj trgovca koji padne u vodu i želi potonuti na dno rijeke. Pillerault je dobro poznavao ovu razliku. Prema njegovom mišljenju, a isto tako mislio je i Ragon, bilo je jednako teško izaći čist iz prvoga, kao izaći bogat iz drugoga. Pošto je savjetovao Birotteauu da sve to potpuno napusti, otišao je zamoliti najpoštenijeg branitelja da se prihvati likvidacije stečaja i da sve vrijednosti stavi vjerovnicima na raspolaganje. Po zakonu moraju vjerovnici za sve vrijeme dok traje drama izdržavati stečajnika i njegovu obitelj. Pillerault je javio stečajnom sucu da će on izdržavati svoju nećakinju i nećaka.

Du Tillet je sve smislio kako bi njegovom nekadašnjem gazdi stečaj postao neprestano umiranje. Evo kako: u Parizu je vrijeme skupocjeno, pa se od dva upravitelja stečajne mase samo jedan bavi time. Drugi je puka formalnost. On odobrava kao i drugi javni bilježnik u javnobilježničkim ispravama. Upravitelj stečajne mase koji radi, često se oslanja na branitelja dužnika. Tako se u Parizu stečajevi prve vrste vode tako brzo da se u roku koji propisuje zakon sve napravi, skupi, donese i uredi! Poslije stotinu dana stečajni sudac može izreći okrutnu riječ kakvog ministra: ,,U Varšavi je red!“ Du Tillet je htio Birotteaua trgovački ubiti. Stoga su imena upravitelja stečajne mase, koji su bili imenovani du Tilletovim utjecajem, bila značajna za Pilleraulta. Gospodin Bidault, nazvan Gigonnet, glavni vjerovnik, nije se trebao brinuti ni za što. Molineux, čangrizavi starčić, koji nije imao što izgubiti, morao se brinuti za sve. Du Tillet je bacio ovom malom čagalju tu plemenitu trgovačku lešinu da je ždere i muči. Poslije sastanka, na kome su vjerovnici izabrali upravitelje stečajne mase, mali se Molineux vratio kući *počašćen,* kako je sam rekao, *izborom svojih sugrađana,* sretan što će vladati Birotteauom, kao što je dijete sretno kad može mučiti kukca. Kućevlasnik, koji je strogo pazio na zakon, zamolio je du Tilleta da mu pomogne svojim znanjem, i kupio je Trgovački zakon. Na svu sreću je Joseph Lebas. koga je obavijestio Pillerault, isposlovao od predsjednika suda da postavi jednog oštroumnog i dobronamjernog stečajnog suca. I tako je umjesto Gobenheim-Kellera, koga se nadao dobiti du Tillet, došao gospodin Camusot, zamjenik suca, bogat slobodan trgovac svilom, vlasnik kuće u kojoj je stanovao Pillerault, čovjek koga su smatrali čestitim.

Najgrozniji prizor u Cesarovu životu bio je obavezni sastanak s malim Molineuxom, tim bićem koje je smatrao ništavnim i koji je po zakonskoj fikciji postalo Cesar Birotteau. U pratnji svog strica morao je otići u dvorište Batave, popeti se na šesti kat i ući u strašni stan tog starca, svoga staratelja, gotovo suca, predstavnika stečajne mase njegovih vjerovnika.

— Što je tebi? — upita Pillerault Cesara kad je čuo da je viknuo.

— Ah, striče, ne znate vi kakav je čovjek taj Molineux!

— Već ga petnaest godina viđam, od vremena do vremena, u kavani David, u kojoj uvečer igra domino; zato sam te i dopratio.

Gospodin je Molineux bio neobično ljubazan prema Pilleraultu i prezrivo popustljiv prema svome stečajniku. Starčić je unaprijed smislio kako će se vladati, proučio prijelaze svoga držanja, pripremio svoje misli.

— Kakva obavještenja želite? — upita Pillerault. — Što se tiče tražbina, nema nikakvih prigovora.

— Oh — odgovori mali Molineux — tražbine su uredne, sve je provjereno. Vjerovnici su ozbiljni i zakoniti! Ali zakon, gospodine moj, zakon! Troškovi stečajnika nisu u skladu s njegovim imetkom... Utvrđeno je da je ples...

— Kojemu ste vi prisustvovali — reče Pillerault, upavši mu u riječ.

— ... Stajao više od šezdeset tisuća franaka i da se ta svota potrošila tom prilikom, a tada stečajnikova aktiva nije iznosila više od stotinu i nekoliko tisuća franaka... Stečajnik bi se mogao predati izvanrednom sudu pod krivnjom običnog bankrota.

— Je li to vaše mišljenje? — upita Pillerault, pošto je vidio kako je ova riječ utukla Birotteaua.

— Gospodine, ja razlikujem: gospodin je Birotteau bio podnačelnik...

— Po svoj prilici vi nas niste pozvali da nam tumačite kako ćete nas predvesti pred sud za prestupe? — reče nato Pillerault. — Večeras bi se svi gosti kavane David smijali vašem držanju.

Izgleda da je mišljenje kavane David veoma uplašilo starčića jer je zbunjeno pogledao Birotteaua. Upravitelj stečajne mase je računao da će Birotteau doći sam, te se pripremio da poprimi držanje vrhovnog suca, kao Jupiter. Računao je da će uplašiti Birotteaua poraznom, unaprijed smišljenom optužbom, da će zamahnuti nad njegovom glavom sjekirom kaznenog postupka, da će uživati u njegovoj smetenosti, u njegovu užasu i da će od svoje žrtve stvoriti jednu za uvijek zahvalnu dušu. Ali umjesto te bubice on je sreo staru trgovačku sfingu.

— Gospodine — odgovori on — nema se tu čemu smijati.

— Oprostite mi — odgovori Pillerault — vi postupate vrlo široko s gospodinom Claparonom, vi napuštate interese stečajne mase da biste osigurali svoju tražbinu. Kao vjerovnik, ja se mogu u to umiješati. Tu je i stečajni sudac.

— Gospodine — reče Molineux — ja sam nepodmitljiv.

— Znam to — odgovori Pillerault. — Vi ste samo, kako se ono kaže, izvukli svoje kestenje iz vatre.
Vi ste lukavac i postupali ste u tome kao sa svojim zakupcem.

— Oh, gospodine — reče upravitelj stečajne mase, preobrazivši se opet u kućevlasnika, kao što mačka, preobražena u ženu, trči za mišem — o mojoj stvari u ulici Montorgueil nije još bila rasprava. Dogodilo se ono što se zove nezgoda. Vlasnik stana je glavni vlasnik. Taj spletkar danas tvrdi, jer je već platio godinu dana unaprijed i jer nema više od godine dana, da...

Pillerault na to namigne Cesaru preporučivši mu da bude što pažljiviji.

— ... I budući da je tu godinu dana platio, on se može iseliti. Nova parnica. Zapravo ja moram zadržati jamstvo dok ne isplati sve, jer će možda biti potrebni popravci.

— No — reče Pillerault — po zakonu vi možete zadržati pokućstvo kao

jamstvo samo za zakupninu.

— I za ostalo! — reče Molineux, koga to pogodi u najosetljivije mjesto. — Taj se član zakonika tumači na temelju izrečenih osuda; međutim sada bi trebalo donijeti ispravak. Sada baš izrađujem podnesak za Njegovu Visost čuvara pečata o toj praznini u zakonu. Vlada bi se morala pobrinuti za interese kućevlasnika. I tako sve dajemo državi, mi smo stupovi poreza.

— Vi ste zaista sposobni da to razjasnite vladi — reče Pillerault — a što da vam razjasnimo mi u vezi s našim poslom?

— Hoću da znadem — reče Molineux zapovjedničkim zanosom — da li je gospodin Birotteau primio novac od gospodina Popinota?

— Ne, gospodine — odgovori Birotteau.

Razvila se prepirka o tome koliki je Birotteauov

udio u tvrtci Popinot, te je proizašlo da Popinnt ima pravo da mu se potpuno unaprijed plate njegovi izdaci i da polovina Birotteauovih troškova, koje duguje za osnivanje poduzeća, ne ulaze u stečaj. Upravitelj stečajne mase, kojim je Pillerault upravljao, neprimjetno je. postao blag, a to je bio dokaz koliko mu je bilo stalo do mišljenja starih gostiju kavane David. Naposljetku on je počeo tješiti Birotteaua pozvavši njega i Pilleraulta da podijele s njim njegov skromni ručak. Kad bi bivši trgovac bio došao sam, možda bi bio naljutio Molineuxa, i stvar bi se bila pogoršala. Ovoga je puta, kao i u nekim drugim prilikama, Pillerault bio anđeo čuvar.

Postoji jedno strašno mučenje koje zakon nameće stečajnicima, a to je da oni moraju osobno pristupiti u pratnji svojih upravitelja stečajne mase i stečajnog suca na sastanak na kome se odlučuje o njihovoj sudbini. Za čovjeka koji je iznad svega, kao i za trgovca koji hoće da se oporavi, u ovoj tužnoj ceremoniji nema ništa strašno, ali za čovjeka kao što je Cesar Birotteau, taj je prizor prava muka s kojom se može mjeriti samo zadnji dan osuđeniku na smrt. Pillerault je učinio sve, samo da bi njegovu nećaku taj strašni dan bio podnošljiv.

Evo što je poduzeo Molineux s pristankom stečajnika. Birotteau je dobio parnicu za zemljište u ulici Faubourg-du-Temple. Upravitelji stečajne mase odlučiše prodati zemljište. Cesar se nije tome suprotstavio. Pošto je du Tillet saznao da vlada namjerava izgraditi kanal koji će vezati Saint-Denis s gornjom Seinom i prolaziti kroz predgrađe Temple, kupio je Birotrteauova zemljišta za sedamdeset tisuća franaka. Cesarovo pravo na zemljište oko Madeleine ustupljeno je Claparonu pod uvjetom da se ovaj odrekne prava potraživanja polovine troškova za pristojbe za prijenos zemljišta i potpisivanja ugovora, s time da plati punu cijenu zemljišta, a da iz stečajne mase primi dio koji bi pripadao onima koji su zemljište prodali. Dio trgovca miomirisima u tvrtci *Popinot i drug* kupio je Popinot za četrdeset i osam tisuća franaka. Trgovinu *Kraljica ruža* kupio je Celestin Crevel za pedeset i sedam tisuća franaka s pravom na zakup, s robom, s pokućstvom i vlasništvom *Sultanijine pomade* i *Karminativne vode,* kao i sa zakupom tvornice na dvanaest godina i sa svim tvorničkim spravama. Aktiva je bila u gotovu sto devedeset i pet tisuća franaka, kojoj su svoti upravitelji stečajne mase dodali sedamdeset tisuća franaka, što je bio Cesarov dio što mu je pripao iz mase nesretnog Roguina. U svemu je aktiva iznosila dvjesta šezdeset i pet tisuća franaka, dok je pasiva iznosila četiri stotine četrdeset tisuća franaka. Vjerovnici su dobivali više od pedeset posto. Stečaj je kao kakav kemijski proces iz kojega spretan trgovac

nastoji da izađe debeo. Birotteau, sav očišćen u toj retorti, dao je rezultat koji je razbjesnio du Tilleta. Du Tillet je računao sa sramotnim stečajem, a našao se pred časnim padom. Malo mu je bilo stalo do dobiti, jer će se dočepati zemljišta oko Madeleine a da ne izda ni pare, ali je on htio da vidi jadnog trgovca obeščašćena, upropaštena, prezrena. Može se dogoditi i to da će vjerovnici na zajedničkom sastanku pronijeti trgovca miomirisima na rukama. Kako mu se vraćala hrabrost, tako mu je stric, kao pametan liječnik, povećavao doze, uvodeći ga u zahvat stečaja. Te jake doze bile su isto što i udarci. Trgovac ne saznaje bez boli obaranje vrijednosti stvari koje za nj predstavljaju toliko novaca, toliko brige. Skamenjivale su ga vijesti, koje mu je donosio stric.

— Pedeset tisuća franaka za *Kraljicu ruža!* Ta samo je dućan stajao deset tisuća, stan stoji četrdeset tisuća franaka; uređaj tvornice, sprave, kalupi, kotlovi, to je stajalo trideset tisuća franaka; uz popust od pedeset posto u mojem dućanu ima za deset tisuća franaka robe; ta *pomada* i *voda* vrijede koliko jedno čitavo imanje.

Ta jadikovanja jadnog, propalog Cesara nisu gotovo nimalo strašila Pilleraulta. Bivši ih je trgovac slušao, kao što konj podnosi pljusak pred vratima kakve kuće, ali ga je strašila sumorna šutnja trgovca miomirisima kad se govorilo o sastanku s vjerovnicima. Tko razumije ispraznosti i slabosti ljudske u svakom društvenom sloju, razumjet će da je za ovog jadnika bilo grozno mučenje ući kao stečajnik u zgradu Trgovačkog suda u koju je ulazio kao sudac. Zar da se ode izlagati pogrdama baš tamo kamo je išao toliko puta uz riječi zahvalnosti za usluge, što ih je učinio? Zar da tamo ode on, Birotteau, čije je nepokolebljivo mišljenje o stečaju bilo poznato svim pariškim trgovcima? Zar on koji je rekao: „Čovjek je još pošten kad podnosi bilancu, ali sa sastanka s vjerovnicima on izlazi kao lopov"? Njegov je stric hvatao zgodne trenutke da bi ga pomirio s mišlju da će se morati pojaviti pred skupljenim vjerovnicima, kako to zakon zahtijeva. Ta je obaveza ubijala Birotteaua. Njegova tiha krotkost živo se doimala Pilleraulta koji ga je često kroza zid čuo kako viče:

— Nikada! Nikada! Umrijet ću prije toga.

Pillerault, koji je bio jak i jednostavan u životu, razumijevao je slabost. Nakanio je uštedjeti Birotteauu muke kojima je mogao podleći u strašnom prizoru kad se bude morao pojaviti pred vjerovnicima. A to je bilo neizbježivo! To zakon tačno, formalno i strogo propisuje. Trgovac koji neće da dođe može samo zbog toga biti predan redovnom sudu pod sumnjom lažnog bankrota. No, ako zakon prisiljava dužnika da se pojavi, on nema te moći da dovede vjerovnika. Sastanak vjerovnika je važan samo u posebnim slučajevima, na primjer, kad treba kazniti lopova i potpisati ugovor o savezu, ili ako nastane raskol između povlašćenih i oštećenih vjerovnika, ili ako je nagoda više nego lopovska, ili ako je stečajniku potrebna samo mala većina. Međutim u slučaju stečaja, gdje se sva imovina mogla prodati, kad je lopov već sve uredio, sastanak vjerovnika je puka formalnost. Pillerault je lično otišao zamoliti sve vjerovnike da potpišu punomoć svome zastupniku. Svi vjerovnici kad su srušili Birotteaua, iskreno su ga žalili, osim du Tilleta. Svaki je znao kako se držao trgovac miomirisima, kako je uredno vodio knjige, kako su mu poslovi bili čisti. Svi su vjerovnici bili zadovoljni što među njima nema nijednog *veselog* vjerovnika. Molineux, najprije kao predstavnik vjerovnika, a zatim kao

upravitelj stečajne mase, našao je kod Cesara sve što je jadni čovjek imao-, dapače i bakrorez *Here i Leandra* koji mu je darovao Popinot, njegov osobni nakit, iglu za kravatu, zlatan lanac, dva sata, sve sitnice koje bi i pošten čovjek odnio sa sobom i ne pomišljajući da se time ogriješio o svoje poštenje. I Constanca je ostavila svoj skromni nakit. Ta ganutljiva smjernost pred zakonom duboko se doimala trgovaca. Neprijatelji Cesarovi smatrali su to znakom gluposti, ali su razboritiji ljudi gledali na to u pravom svjetlu, kao na sjajan dokaz pretjeranog poštenja. Dva mjeseca kasnije promijenilose mišljenje na burzi. Najravnodušniji su ljudi priznavali da je taj stečaj bio jedna od najneobičnijih trgovačkih rijetkosti. Zato su vjerovnici, koji su znali da će dobiti gotovo šezdeset postotaka, uradili sve što je htio Pillerault. Branitelja pred Trgovačkim sudom ima veoma malo, pa se, dakle, događalo da je više vjerovnika imalo istog branitelja. Svršilo je tako da je Pillerault cijeli sastanak sveo na tri branitelja, na sebe, na Ragona, na dva upravitelja stečajne mase i na stečajnog suca.

Toga ozbiljnog dana Pillerault je rekao svome nećaku:

— Cesare, možeš bez straha ići na sastanak, neće biti nikoga.

Gospodin je Ragon htio pratiti svoga dužnika. Kad je bivši vlasnik *Kraljice ruža* progovorio svojim slabim glasićem, njegov je bivši nasljednik problijedio, ali je dobri starčić raširio ruke, i Birotteau mu se baci u naručaj, kao što se dijete baca svome ocu, i dva trgovca miomirisima oro-siše jedan drugome lice svojim suzama. Pošto je vidio toliku blagost, stečaj niku se vratila hrabrost i popeo se u kočiju sa svojim stricem. Tačno u deset i po sati stigli su pred samostan Saint-Merri, gdje je u to doba bilo sjedište Trgovačkog suda. U taj sat nije bilo nikoga u dvorani za stečajeve. U dogovoru sa stečajnim upraviteljima i sa stečajnim sucem izabrali su dan i sat. Umjesto vjerovnika bili su nazočni branitelji, tako da ništa nije moglo uplašiti Cesara Birotteaua. Međutim jadnik je ušao veoma uzbuđen u radnu sobu gospodina Camusota, koja je slučajno nekada bila njegova, a drhtao je što će morati prijeći u dvoranu za stečajeve.

— Hladno je — reče Birotteauu gospodin Camusot — gospoda se sigurno neće ljutiti ako ostanemo ovdje, umjesto da se smrzavamo u dvorani (ispustio je riječ: za stečajeve). Sjednite, gospodo.

Svi su uzeli stolice, a sudac je ustupio svoj naslonjač smetenom Birotteauu. Potpisali su branitelji i upravitelji stečajne mase.

— Budući da ste ustupili sve vrijednosti — reče Biroteauu Camusot — vaši vjerovnici jednodušno odustaju od ostatka svojih tražbina: vaša nagoda je tako napisana da može ublažiti vašu bol. Vaš će je branitelj odmah ovjeriti, i vi ste slobodni. Dragi moj gospodine Birotteau — nastavi Camusot uhvativši ga za ruke, — svi su suci Trgovačkog suda ganuti vašim slučajem, ali ih nije iznenadila vaša hrabrost, te nema nikoga koji nije odao priznanje vašem poštenju. U nesreći vi ste bili dostojni onoga što ste bili ovdje. Ja se već dvadeset godina bavim trgovinom, i ovo je tek drugi put što vidim trgovca koji je poslije svoje propasti stekao još veće poštovanje ljudi.

Sa suzama u očima Birotteau uhvati suca za ruke te mu ih stisne. Camusot ga upita što misli početi, a Birotteau odgovori đa će raditi dok potpuno ne isplati svoje vjerovnike.

— Ako bi vam bilo potrebno nekoliko tisuća franaka da započnete ovu plemenitu nakanu, vi ćete ih uvijek naći kod mene — reče Camusot — dat ću

ih s najvećim užitkom, da bih bio svjedok događaju, koji je dosta rijedak u Parizu.

Nato Pillerault, Ragon i Birotteau odoše.

— E, pa nije baš bilo tako užasno — reče Pillerault na vratima suda.

— Osjetio sam vašu ruku, striče — odvrati ganuti jadnik.

— Sad ste opet uspostavljeni u trgovački stalež. Svega smo nekoliko koraka od ulice Cinq-Diamants, hajte da posjetimo moga nećaka — reče mu Ragon.

Bilo je okrutno za Birotteaua proći tuda i vidjeti Constancu gdje sjedi u maloj kancelariji, u tamnom i niskom međukatu nad dućanom, dok joj je trećinu prozora zastirala velika tabla s natpisom *A. Popinot.*

— Evo jednog Aleksandrova zamjenika — reče Birotteau s gorkim smiješkom i pokaže natpis.

Od te namještene veselosti, u kojoj se naivno ispoljavao neugasiv osjećaj nadmoćnosti u koji je Cesar vjerovao, spopade Ragona jeza unatoč njegovih sedamdeset godina. Cesar je vidio svoju ženu kako silazi i nosi pisma na potpis Popinotu, pa nije mogao sudržati suze, ni spriječiti da mu lice ne problijedi.

— Dobar dan, prijatelju — obrati mu se ona nasmijano.

— Suvišno je i da te pitam da li ti je dobro ovdje — reče Cesar gledajući Popinota.

— Kao kod svoga sina — odgovori ona ganuto, što se jako dojmilo bivšeg trgovca.

Birotteau uhvati Popinota i poljubi ga govoreći:

— Ja sam čas prije zauvijek izgubio pravo da ga zovem svojim sinom.

— Nadajmo se — reče Popinot. — *Vaše* se ulje prodaje, zahvaljujući mojim naporima u novinama, zahvaljujući naporima Gaudissarta koji je obišao čitavu Francusku, preplavio je oglasima, prospektima, te sada u Strasbourgu daje tiskati prospekte na njemačkom, pa će se spustiti kaO' kakva najezda na Njemačku. Imamo narudžbe za tri tisuće velikih tuceta.

— Tri tisuće velikih tuceta! — začudi se Cesar.

— Kupio sam u predgrađu Saint-Marceau zemljište, i to dosta jeftino, gdje se gradi tvornica. Zadržat ću i onu u predgrađu Tetmple.

— Ženo — reče Birotteau u uho svojoj ženi — s malo pomoći bili bismo se izvukli.

Poslije tog kobnog dana Cesar, njegova žena i njegova kći dobro su se razumjeli. Siromašni je činovnik htio da postigne, ako i ne nemogući, a ono svakako divovski uspjeh: htio je potpuno isplatiti svoj dug! Ta tri bića, koje je povezivalo divlje poštenje, postali su škrti i odrekli se svega: svaki im je novčić izgledao svetim. Iz računa, Cesarina je prema svojoj trgovini pokazala djevičansku privrženost. Probdjela bi čitave noći, smišljala je mnogo štošta da unapredi blagostanje tvrtke, izmišljala je nacrte tkanina i razvila je urođeni trgovački dar. Gazde su je morale prisiliti da umjeri svoju vatrenu radinost, davali su joj nagrade, ali ona nije primala ukrase koje su joj gazde nudili. „Novaca!" to je bio njezin krik. Svakog je mjeseca donosila svoju plaću i svoju malu izvanrednu zaradu stricu Pilleraultu. Isto su to radili i Cesar i gospođa Birotteau. Budući da su se sve troje smatrali nesposobnim, te nijedan od njih nije htio preuzeti na sebe odgovornost da rukuje ušteđevinom, to su dali Pilleraultu puno ovlaštenje da ulaže kako hoće njihovu ušteđevinu. Pošto se opet dao na trgovinu, stric se okoristio njihovim novcem da igra na burzi.

Kasnije se saznalo da su mu u tome pomagali Jules Desmarets i Joseph Lebas koji su obojica nastojali da mu ukazu na neopasne poslove.

Bivši trgovac miomirisima, koji je živio kod svoga strica, nije se usuđivao da ga zapita u što ulaže novac koji su on, njegova žena i njegova kći stekli svojim radom. Išao je ulicama oborene glave, skrivajući pred pogledima ljudi svoje utučeno, izobličeno, izbezumljeno lice. Cesar je sebi predbacivao što nosi odijelo od finog sukna.

Bar ne jedem kruh svojih vjerovnika — govorio je on anđeoskim pogledom svome stricu. — Vaš mi se kruh čini sladak, premda mi ga dajete iz samilosti prema meni, kad pomislim da zahvaljujući ovoj svetoj samilosti ne kradem ništa od svoje plaće.

Trgovci koji bi susreli činovnika nisu u njemu mogli ni naslutiti trgovca miomirisima. Po izgledu tog čovjeka, na čijem je licu najcrnja nesreća utisnula svoj pečat bola, po licu tog čovjeka, koga je uznemirilo nešto čega na njemu prije nikada nije bilo, a to je *misao,* dakle po tom su licu ravnodušni ljudi shvatili veliku ideju o padu čovjeka. Ne može se uništiti svaki čovjek. Lakomislenim ljudima, ljudima bez savjesti, kojima je sve ravnodušno, nikada se ne vidi nesreća na licu. Samo vjera može utisnuti na propala bića svoj posebni pečat. Takva bića vjeruju u budućnost, u providnost, a iz njih sja nekakvo svjetlo koje ih obilježava, sveta pomirenost sa sudbinom pomiješana s nadom, što izazivlje ganuće; ona znadu sve što su izgubila, kao prognani anđeo koji plače na vratima raja. Stečajnici se ne mogu pojaviti na burzi. Cesar, protjeran iz područja poštenja, bio je slika i prilika anđela koji čezne za oproštenjem.

Kroz četrnaest mjeseci, prožet pobožnim mislima, kojima ga je nadahnuo njegov pad, Birotteau nije dozvoljavao sebi nikakav užitak. Iako je bio siguran u Ragonovo prijateljstvo, bilo je nemoguće natjerati ga da dođe k njima na večeru, ni k Lebasovima, ni k Matiffatavima, ni Protezovima, ni Chiffrevilleu, dapače ni gospodinu Vauquelinu, iako su se svi starali da Cesaru iskazuju čast kao višem čovjeku. Cesar je više volio biti sam u svojoj sobi nego susresti pogled kakvog dužnika. Najsrdačnija susretljivost njegovih prijatelja gorko ga je podsjećala na njegov položaj. Zato nisu izlazile ni Constanca ni Cesarina. U nedjelju ili o kakvom prazniku, u jedine dane kad su bile slobodne, došle bi po Cesara da odu s njim na misu, a pošto bi svršile svoje vjerske dužnosti, pravile su mu društvo kod Pilleraulta. Pillerault je pozivao opata Lorauxa, koji je svojim riječima podržavao Cesara u njegovu životu izloženom iskušenju, i tako su ostajali u najužem obiteljskom krugu. Bivši je gvožđarski trgovac bio i suviše pošten a da ne bi odobrio Cesarovu tankoćutnost. Zato je pomišljao da poveća broj osoba, među kojima bi se propali trgovac mogao pojaviti čista čela i otvorena pogleda.

U svibnju 1821. godine ova obitelj, koja se borila s nesrećom, bila je nagrađena za svoje napore svečanošću koju joj je priredio vođa njihove sudbine. U posljednjem tjednu tog mjeseca bila je godišnjica Constancinih i Cesarovih zaruka. Dogovorno s Ragonovima Pillerault je unajmio jednu skromniju kućicu u Sceauxu i bivši je gvožđarski trgovac htio da im tu priredi veselicu.

— Cesare — reče Pillerault svome nećaku — sutra ćemo otići u selo, doći ćeš i ti.

Budući da je Cesar imao prekrasan rukopis, to je uvečer prepisivao za

Dervillea i za neke druge odvjetnike. Stoga je on nedjeljom, sa župndkovom dozvolom, radio kao crnac.

— Ne — odgovori on — gospodin Derville očekuje da mu prepišem neki skrbnički račun.

— Tvoja žena i tvoja kći ipak zaslužuju ovakvu nagradu. Tamo ćeš naći samo naše prijatelje: opata Lorouxa, Ragonove, Popinota i njegova strica. Uostalom, ja to hoću.

Cesar i njegova žena, zahvaćeni vrtlogom poslova, nisu se nikad navraćali u Sceaux, premda bi se od vremena do vremena objema prohtjelo da tamo svrate, da vide stablo pod kojim se umalo nije onesvijestio prvi pomoćnik *Kraljice ruža.* Dok su se vozili kočijom, u kojoj je bio Cesar sa svojom ženom, kćerkom i Popinotom koji je vozio, Constanca je bacala mužu poglede koji su mnogo govorili, ali nije mogla da mu na usnama izazove smiješak. Šapnula mu je nekoliko riječi u uho, a umjesto odgovora on je samo kimnuo glavom. Znaci te blage nježnosti, usiljeno nepomućene, umjesto da razvedre Cesarovo lice, samo su ga još više namrštili, a na oči mu navriješe suze koje je suzdržavao. Prošlo je dvadeset godina što je jadnik prošao ovim putem, bogat, mlad, pun nade, zaljubljen u djevojku koja je bila isto tako lijepa kao sada Cesarina. Onda je snatrio o sreći, a sada je, zavaljen u kočiji, promatrao svoje plemenito dijete koje je problijeđjelo od noćnog rada, svoju hrabru ženu koja je samo još toliko lijepa, koliko su lijepi gradovi kojima je prošla lava kakvog vulkana. Ostala je samo ljubav! Cesarovo je ponašanje gušilo radost u srcu djevojke i Anselma koji su predstavljali nekadašnju krasnu sliku.

— Budite sretni, djeco, to je vaše pravo — reče im jadni otac glasom koji je razdirao srce. — Vi se možete ljubiti bez ikakve primisli — dodade on.

Izrekavši te riječi Birotteau uzme ruke svoje žene i na njih utisne poljubac pun divljenja i ljubavi, koji je Constancu ganuo više nego najživlja veselost. Kad su došli do kuće gdje su ih čekali Pillerault, Ragonovi, opat Loraux i sudac Popinot, ovo se petoro otmjenih ljudi ponašalo tako da se Cesar među njima ugodno osjećao, jer su svi bili ganuti što vide ovog čovjeka još uvijek jednako utučena, kao što je bio sutradan poslije svoje nesreće.

— Prošetajte po šumi Aulnay — reče im stric Pillerault, pošto je Cesarovu ruku stavio u Constaneinu — idite u društvu s Anselmom i Cesarinom, a vratite se u četiri sata.

— Jadnici, mi bismo im smetali — reče gospođa Ragon ganuta istinskim bolom svoga dužnika — uskoro će biti veseliji.

— Kaje se, a da nije sagriješio — reče opat Loraux.

— Mogao se uzdići nad samoga sebe samo kroz nesreću — reče sudac.

Zaboraviti je velika tajna snažnih i stvaralačkih ljudi. Zaboraviti kao priroda koja ne poznaje prošlosti, koja svakog trenutka počinje opet iznova tajne svojih neumornih začeća. Slabići, kao Birotteau, žive u bolu, umjesto da ga pretvore u iskricu iskustva; oni se njime zasićuju i troše vraćajući se neprestano na bolove koji su se istrošili. Kad su oba para došla do staze koja vodi u šumu Aulnay, što se smjestila kao kruna na jednom od najljepših brežuljaka u okolici Pariza, i kada se la Vallee-auxLoups[13] ukazala sva okićena, ljepota dana, draž pejzaža, prvo zelenilo i divne uspomene njegove mladosti, pod dojmom svega toga popustiše žalosne slike u Cesarovoj duši i on

13 Vučja Dolina.

pritisne ženinu ruku na svoje uzrujano srce, a njegove se mutne oči ozariše svjetlom radosti.

— Naposljetku te ponovo vidim — reče Constanca svome mužu — moj jadni Cesare! Čini mi se da se ponašamo dosta dobro da bismo sebi mogli dozvoliti od vremena do vremena kakav mali užitak.

— Mogu li ja to? — odgovori jadnik. — Ah, Constanco, jedino dobro koje mi je ostalo, to je tvoja ljubav. Da, izgubio sam i samopouzdanje, nemam više snage, moja je jedina želja da živim samo dok se ne odužim zemlji. A ti, draga ženo, ti koja si moja razboritost i moja. opreznost, ti koju jasno vidim, ti koja si besprijekorna, ti možeš biti vesela; od nas troje samo sam ja kriv. Prije osamnaest mjeseci usred te kobne svečanosti vidio sam svoju Constancu, jedinu ženu koju sam ljubio, vidio sam je možda ljepšu nego je bila ona mlada osoba s kojom sam trčao po ovoj stazi prije dvadeset godina, kao što sada trče naša djeca!... Za dvadeset mjeseci ja sam nagrđio tu ljepotu, svoj ponos, ponos dopušten i opravdan. Sada te još više ljubim, pošto sam te bolje upoznao... Qh, *mila moja!* — reče on, izgovorivši tu riječ glasom koji gane njegovu ženu — više bih volio da me grdiš nego da te gledam kako miluješ moju bol.

— Nisam vjerovala — reče ona — da poslije dvadeset godina zajedničkog života ljubav žene prema mužu može postati još veća.

Od tih riječi Cesar načas zaboravi sve svoje nesreće, jer je imao toliko srca da su te riječi za njega bile čitavo bogatstvo. Zato je krenuo gotovo radostan prema *njihovu stablu* koje srećom nije još bilo posječeno. Dvoje je supružnika sjelo i gledalo Anselma i Cesarinu koji su se neprestano vrtjeli po istoj livadi, i ne znajući to, jer su možda vjerovali da idu samo naprijed.

— Gospođice — reče Anselme — smatrate li me kukavnim i gramzivim što sam iskoristio priliku i kupio dio vašeg oca u *Kefaličnom ulju?* Ja mu s ljubavlju čuvam njegovu polovinu, brinem se za nju. Ja eskomptiram s njegovim novcem; ako ima sumnjivih mjenica, stavljam ih na svoj račun. Mi možemo pripadati jedno drugome tek sutradan poslije rehabilitacije vašeg oca, i ja se približavam tom danu svom snagom koju daje ljubav.

Ljubavnik se veoma čuvao da ovu tajnu kaže svojoj punici. I najnedužniji ljubavnici uvijek žele da izgledaju veliki u očima svojih ljubavi.

— Hoće li to skoro biti? — upita ona.

— Skoro — reče Popinot.

Odgovorio je tako prodirnim glasom da je čista i nevina Cesarina ponudila svoje čelo svome dragom Anselmu koji pritisnu na nj poljubac, požudan i pun poštovanja u isti mah, toliko su bile otmjene kretnje tog djeteta.

— Tata, sve će biti dobro — lukavo će ona Ce~ saru. — Budi ljubazan, razgovaraj, mani tugu.

Kad se ova tako složna obitelj vratila u Pilleraultovu kuću, Cesar, iako loš promatrač, opazio je da se ponašanje Ragonovih nekako promijenilo, a to je u ukazivalo na to da se nešto dogodilo. Gospođa
Ragon ih je primila osobito usrdno, njezin pogled i njezin glas govorili su Cesaru: „Mi smo isplaćeni“.

Poslije ručka, kad su jeli kolače, došao je javni bilježnik iz Sceauxa, a Pillerault ga posjedne za stol i ujedno pogleda Birotteaua koji je naslućivao da se tu sprema nekakvo iznenađenje, ali nije mogao zamisliti koliko će ono biti važno.

— Nećače, ti, tvoja žena i tvoja kći uštedjeli ste za ovo osamnaest mjeseci dvadeset tisuća franaka. Ja sam primio trideset tisuća franaka svojih tražbina, dakle imamo pedeset tisuća franaka koje možemo dati tvojim vjerovnicima. Gospodin ie Ragon primio trideset tisuća franaka za svoj dio, gospodin javni bilježnik iz Sceauxa donio ti je priznanicu da su tvoji prijatelji potpuno isplaćeni zajedno s kamatima. Ostatak svote je kod Crottata, i to za Lourdoisa, majku Madou, zidara, tesara i za vjerovnike kojima je novac najpotrebniji. Vidjet ćemo koga ćemo isplatiti do godine. Tko je strpljiv, daleko stigne.

Cesarova je radost bila neopisiva, i on se plačući baci u zagrljaj svome stricu.

— Neka danas nosi svoje odlikovanje — reče Ragon opatu Lorauxu.

Dušobrižnik prikopča crvenu vrpcu za zapučak činovnika koji se za čitave večeri u dvadeset navrata pogledao u ogledalima salona pokazujući zadovoljstvo kojemu bi se bili smijali tobožnji viši ljudi, ali ovi su dobri građani smatrali da je to prirodno.

Sutradan je Birortteau otišao gospođi Madou.

— Ah, to ste vi, slatki moj — reče ona — nisam vas prepoznala, toliko ste posijedili. A ipak se vi ne mučite, vi ste namješteni. A ja se mučim, kao izmrcvareni pas.

— Ali gospođo...

— **Ne,** ne, ne predbacujem vam ja ništa — reče ona — imate vi u rukama priznanicu...

— Došao sam vam javiti da ću vam danas kod javnog bilježnika Crottata platiti ostatak vašeg potraživanja i kamate.

— Istina?

— Budite kod njega u jedanaest i po...

— Eh, to je časno, da časnije ne može biti i *četiri* posto k tome — reče ona, naivno se diveći Birotteauu. — Čujte, dragi gospodine, ja pravim dobre poslove s onim vašim crvenokosim, on je Ijubezan, mogu dosta da zaradim s njim, ne pogađa se samo da bi me odštetio i zato ću ja sama ispostaviti priznanicu, a vi zadržite vaš novac, jadni moj starčiću! Mađouovka plane kao slama, ali ima u njoj ovoga — reče ona i udari se po najvećem jastuku od živa mesa koji se ikada vidio na velikoj pariškoj tržnici.

— Nikada! — reče Birotteau — zakon tačno kaže, hoću da vas potpuno isplatim.

— Neka bude, mene ne treba dugo moliti — reče ona. — a sutra ću na velikoj tržnici rastrubiti svakome o vašem poštenju. Ah, rijetko kad čovjek doživi takvu šalu!

To isto, samo malo drukčije, doživio je dobričina kod soboslikara, Crottatova tasta. Budući da je padala kiša, Cesar je odložio svoj kišobran u kut kraj vrata. Obogaćeni soboslikar, kad je vidio da iz kišobrana curi voda u njegovu lijepu blagovaonicu, u kojoj je doručkovao sa ženom, nije baš bio nježan.

— De, recite što želite, jadni moj tatica Birotteau? — reče on oporim glasom kojim se mnogi ljudi obraćaju nametljivim prosjacima.

— Gospodine, vaš vam zet nije rekao?...

— Što? — nestrpljivo ga prekine Lourdois koji je mislio da se radi o kakvoj molbi.

— ...Da jutros budete kod njega u jedanaest i po sati da vam u cijelosti isplatim vašu tražbinu i da mi date namiru...

— Ah! To je nešto drugo... Ta sjednite, gospodine Birotteau, zagrizite nešto s nama.

— Obradovat će nas ako s nama podijelit'? naš doručak — reče gospođa Lourdois.

— Znači, sad vam dobro ide? — upita ga debeli Lourdois.

— Ne, gospodine, morao sam svakoga dana ručati u kancelariji komadić kruha da bih skupio nešto novaca, no nadam se da ću s vremenom popraviti štetu koju sam napravio svojim bližnjima.

— Vi ste zaista — reče soboslikar, progutavši hljepčić namazan jetrenom paštetom — častan čovjek.

— A što radi gospođa Birotteau? — upita gospođa Lourdois.

— Ona je knjigovođa i blagajnica kod gospodina. Anselma Popinota.

— Jadni ljudi! — reče tiho svome mužu gospođa Lourdois.

— Ako vam ja budem potreban, dragi gospodine Birotteau, posjetite me — reče Lourdois — mogao bih vam pomoći...

— Gospodine, trebate mi u jedanaest sati — reče Birotteau i ode.

Ovaj je prvi uspjeh ohrabrio stečajnika, ali mu nije dao mira; želja da opet stekne svoju čast pretjerano je uzburkala njegov život; lice mu potpuno izgubi svježinu, oči mu se ugasiše, a obrazi upadoše. Kad bi bivši znanci susreli Cesara u osam sati ujutro ili u četiri sata poslijepodne, kako ide u ulicu Oratoire ili se vraća, odjeven u dugi kaput koji je nosio onda kad je propao, i čuvao ga, kao što siromašan potporučnik čuva svoju uniformu, potpuno sijeda, blijeda, uplašena, neki bi ga od njih zaustavljali i protiv njegove volje, iako je njegovo oko bilo živahno te bi nastojao da im neprimjetno izmakne duž zida.

— Prijatelju — govorili su neki — poznato je vaše vladanje. Svima je žao što vi tako strogo postupate prema sebi, a isto tako i prema vašoj ženi i vašoj kćeri.

— Odahnite malo — rekli bi drugi — novčana, rana nije smrtonosna.

— Smrtonosna zaista nije, ali je to duševna rana — jednoga je dana odgovorio Matifatu jadni klonuli Cesar.

U početku 1823. odlučilo se kopati kanal SaintMartin. Zemljišta u predgrađu Temple đosegoše lude cijene. Prema projektu kanal bi presijecao u dvoje bivše imanje Cesara Birotteaua koje je kupio du Tillet. Društvo kome je ustupljeno zidanje kanala pristalo je na pretjeranu cijenu ako mu bankar ustupi zemljište u određeno vrijeme. Budući da ga je Cesar dao u zakup Popinotu, to se posao nije mogao sklopiti. Bankar je došao u ulicu Cinq-Diamants da posjeti drogista. Ma da je du Tillet Popinotu bio ravnodušan, prema tome je čovjeku Cesarinin zaručnik gajio nagonsku mržnju. Iako nije znao ni za krađu, ni za sramotne spletke sretnoga bankara, ipak mu je neki unutarnji glas govorio: „Ovo je lopov u rukavicama”, Popinot ne bi bio sklopio ni najmanji posao s njim, njegova mu je nazočnost bila mrska. Osobito kad je vidio da se du Tillet obogaćuje na tome što je opljačkao njegova bivšeg gazdu, jer je cijena zemljištima oko Madeleine počinjala toliko rasti da je već nagoviještala lude cijene koje su dosegle u godini 1827. Zato je Popinot, kad mu je bankar rekao zbog čega ga je posjetio, pogledao du Tilleta prikrivenim dubokim prezirom.

— Ja vam neću odbiti da odustanem od zakupa, no trebam šezdeset tisuća franaka, i od toga ne odstupam ni za jednu paru.

— Šezdeset tisuća franaka! — poviče du Tillet, načinivši kretnju kao da će otići.

— Imam još najamni ugovor na petnaest godina; godišnje ću potrošiti tri tisuće franaka više ako premjestim tvornicu. Eto tako, šezdeset tisuća franaka ili nećemo uopće više razgovarati o tome — reče Popinot vraćajući se u dućan, dok je du Tillet išao za njim.

Prepirka je postajala sve žešća, spomenuto je Birotteauovo ime, a nato je sišla gospođa Birotteau i vidjela du Tilleta prvi put poslije onog čuvenog plesa. Bankaru nije pošlo za rukom prikriti iznenađenje kad je vidio kako se promijenila njegova bivša gazdarica, pa obori oči, pošto se prestrašio svoga nedjela.

— Gospodin će dobiti — reče Popinot gospođi Birotteau — za vaše zemljište tri stotine tisuća franaka, a neće da nam isplati šezdeset tisuća franaka, u ime odštete za naš zakupni ugovor...

— Tri tisuće franaka rente — reče zanosno du Tillet.

— Tri tisuće franaka! — ponovi gospođa Birotteau jednostavnim, i prodornim glasom.

Du Tillet problijedi, Popinot pogleda gospođu Birotteau. Načas zavlada duboka tišina, od koje je ovaj prizor postao Anselmu još nejasniji.

— Potpišite mi ugovor da odustajete od zakupa koji mi je pripremio Crottat — reče du Tillet vadeći iz pokrajnjeg džepa biljegovani papir — odmah ću vam potpisati ček na šezdeset tisuća franaka za Narodnu banku.

Popinot pogleda gospođu Birotteau ne prikrivajući svoje duboko čuđenje, jer je mislio da sanja. Dok je du Tillet na visokom pultu za pisanje potpisivao svoj ček, Constanca je nestala i popela se u međukat. Drogist i bankar predaše jedan drugome svoje papire. Du Tillet izađe, pošto je hladno pozdravio Popinota.

— Napokon, za nekoliko mjeseci — reče Popinot koji je gledao za du Tilletom kako ide u ulicu Lombards g'dje su ga čekala njegova kola — zahvaljujući ovome neobičnom poslu, imat ću svoju Cesarinu. Moja draga ženica neće se satrti radeći. Kako to? Bio je dovoljan jedan pogled gospođi Birotteau i Šta ima između nje i ovoga razbojnika? To što se dogodilo zaista je neobično.

Popinot je poslao u Narodnu banku da se unovči ček, a sam se popeo u međukat da razgovara s gospođom Birotteau, ali je nije našao kod blagajne morala je biti u svojoj sobi. Anselme i Constanca živjeli su zajedno, kao što živi zet i punica koji se slažu; pošao je dakle hitro prema sobi gospođe Birotteau, kao što je prirodno za ljubavnika kojemu je sreća na dohvatu ruke. Mladi se trgovac neobično iznenadio, pošto je mačjim skokom stigao do nje, kad je vidio da njegova buduća punica čita jedno du Tilletovo pismo; Anselme je naime prepoznao rukopis bivšeg Biroibteauova pomoćnika. Od zapaljene lojanice, od crnih uzvitlanih sablasti ostataka spaljenih pisama koji su se rasuli po podu, Popinot zadršće, a osim toga, jer je bio obdaren oštrim vidom, primijetio je i nehotice rečenicu kojom je počinjalo pismo što ga je njegova punica držala u ruci: *Ja vas obožavam! Vi to znate, anđele moga života; a zašto...*

— Kakvu moć imate vi nad du Tilletom da je odmah sklopio takav posao? — reče on smijući se onim grčevitim smiješkom kojim netko hoće da prikrije

zlokobnu sumnju.

— Nemojmo govoriti o tome — reče ona pokazujući svoju groznu uznemirenost.

— Da, govorimo — odgovori Popinot, sav smeten, — govorimo o svršetku vaših muka.

Anselme se okrenu na petama, ode k prozoru i poče prstima bubnjati po oknu gledajući u dvorište.

— E pa — pomisli on — sve da je ona i ljubila du Tilleta, zašto se ja ne bih ponio kao pošten čovjek?

— Što je vama, moje dijete? — upita jadna žena.

— Čista zarada od *Kefaličnog ulja* penje se na dvjesta četrdeset i dvije tisuće franaka. Polovina iznosi sto dvadeset i jednu tisuću — reče otresito Popinot, — Ako od ove svote odbijem četrdeset i osam tisuća franaka koje sam dao gospodinu Birotteauu, to ostaje sedamdeset i tri tisuće koje sa šezdeset tisuća franaka što sam ih dobio za odustajanje od zakupa čine *za vas* sto trideset i tri tisuće franaka.

Gospođa Birotteau slušala ga je sva sretna i sa strahom od koga se tako tresla da je Popinot čuo kucanje njezina srca.

— E pa, ja nisam prestao smatrati gospodina Birotteaua svojim poslovnim drugom — nastavi on — možemo upotrijebiti ovu svotu da namirimo njegove vjerovnike. Ako tome dodamo i dvadeset tisuća franaka vaše ušteđevine, koje je naš stric Pillerault uložio, mi imamo sto šezdeset i jednu tisuću franaka. Naš nam stric neće odbiti priznanicu na svojih dvadeset i pet tisuća franaka. Nema te ljudske moći koja me može spriječiti da svome tastu posudim, na račun dobiti za iduću godinu, ostatak svote koju duguje svojim vjerovnicima... I on., će... biti... rehabilitiran.

— Rehabilitiran — viknu gospođa Birotteau savivši koljena pod stolom.

Sklopila je ruke i molila neku molitvu, pošto je prije toga ispustila iz ruku pismo.

— Dragi Anselme! — reče ona kad se prekrstila — drago dijete!

I uhvati ga za glavu, poljubi ga u čelo, pritisne ga na svoje srce i izvede stotinjak drugih djetinjarija.

— Cesarina je i te kako tvoja! Dakle, moja će kći biti veoma sretna. Izaći će iz dućana u kojemu upropaštava zdravlje.

— Iz ljubavi — reče Popinot.

— Da — odgovori majka sa smiješkom.

— A sad ću vam odati jednu malu tajnu — reče Popinot gledajući poprijeko na pismo. — Ja sam pomogao Celestinu da kupi vašu trgovinu, ali sam za uzvrat postavio jedan uvjet. Vaš je stan onakav kakav ste ostavili. Nešto sam smišljao, ali nisam vjerovao da će nam se toliko nasmijati sreća. Celestin se obavezao da će vam iznajmiti vaš nekadašnji stan u koji nije zakoraknuo, a sve je pokućstvo vaše. Za sebe sam sačuvao drugi kat, gdje ću stanovati s Cesarinom koja vas neće nikada napustiti. Kad se oženim, ja ću ovdje boraviti od osam sati ujutro do šest sati uvečer. Da bih vam opet stvorio neki imetak, otkupit ću Cesarov dio za stotinu tisuća franaka, i vi ćete, na taj način, zajedno s njegovom plaćom imati deset tisuća livara rente. Nećete li tada biti sretni?

— Anselme, nemojte mi više ništa govoriti ili ću pomahnitati.

Anđeosko držanje gospođe Birotteau i čistoća njezinih očiju, nevinost

njezina lijepog čela tako su veličanstveno opovrgavali sve misli koje su se motale u zaljubljenikovoj glavi da je htio svršiti s tom grozotom. Grijeh je bio nespojiv sa životom i osjećanjima Pilleraultove nećakinje.

— Moja draga, obožavana majko — reče Anselme — i protiv moje volje u dušu mi se uvukla strašna sumnja. Ako želite moju sreću, možete je odagnati u tren oka.

Popinot ispruži ruku za pismom i podiže ga.

— I nehotice — nastavi on, pošto ga je užasnuo strah koji se pojavio na Constancinu licu — pročitao sam početne riječi pisma koje vam je napisao du Tillet. Te se riječi čudno slažu s dojmom koji ste vi čas prije učinili na nj. On je smjesta pristao na moje pretjerane zahtjeve, te bi svaki čovjek to objasnio tako kao što mi đavao šapće protiv moga uvjerenja. Vaš pogled i tri riječi dostajale su...

— Prestanite — reče gospođa Birotteau dohvativši opet pismo i spalivši ga pred Anselmom. — Dijete moje, okrutno sam kažnjena ni za što. Dakle, sve ću vam reći, Anselme. Ja neću da sumnja na majku škodi kćeri, a osim toga nemam se čega stidjeti. Rekla bih i svome mužu ovo što ću vam sada priznati. Du Tillet me je htio zavesti, ja sam odmah obavijestila svoga muža i trebalo je da ga otpustimo. Upravo onoga dana kad mu je moj muž htio otkazati, du Tillet nam je ukrao tri tisuće franaka.

— Ja sam to slutio — reče Popinot dok mu je glas odavao svu njegovu mržnju.

— Anselme, vaša budućnost i vaša sreća zahtijevaju od mene da vam se ispovijedim, ali ova ispovijest mora ostati zakopana u vašem srcu, kao što je u mome i u Cesarovu. Bit će da se još sjećate srdžbe moga muža jer je blagajna pokazivala manjak. Bit će da je gospodin Birotteau, jer je htio izbjeći raspravu i jer nije htio upropastiti ovoga čovjeka, vratio u blagajnu tri hiljadarke, upravo koliko je stajao moj šal od kašmirske vune koji sam zbog toga dobila tek četiri godine kasnije. To objašnjava moj uzvik. Jao! drago dijete, moram priznati i svoju djetinjariju. Du Tillet mi je napisao tri ljubavna pisma, u kojima se pokazao takav kakav jest — reče, uzdahne i obori oči — i zato sam ih spremila... kao rijetkost. Poslije toga nisam ih nikada više čitala, ali nije bilo oprezno što sam ih sačuvala. Kad sam ponovo vidjela du Tilleta, sjetila sam se tih pisama, popela se u svoju sobu da ih spalim, i gledala sam posljednje kad ste vi ušli... To je sve, prijatelju.

Anselme je klekao na jedno koljeno i s divnim izrazom poljubi ruku gospođe Birotteau, tako da su jednome i drugome navrle suze na oči. Zatim je punica podigla zeta, pružila mu ruke i poljubila ga.

To je bio sretan dan za Cesara. Lični kraljev tajnik, gospodin de Vandenesse, došao je u Cesarovu kancelariju da razgovara s njim. Izašli su zajedno u malo dvorište amortizacione blagajne.

— Gospodine Birotteau — reče vicomte de Vandenesse — kralj je slučajno saznao kako se vi mučite da biste isplatili svoje vjerovnike. Njegovo veličanstvo, ganuto takvim rijetkim držanjem, i jer je saznalo da iz čednosti ne nosite vaše odlikovanje Legije časti, zapovijeda vam da ga opet nosite. Zatim mi je naredilo, jer vam želi pomoći, kako biste zadovoljili vašim tražbinama, da vam predam ovu svotu iz njegove lične blagajne i da vam ujedno kažem da mu je veoma žao što ne može učiniti više za vas. Neka ovo ostane potpuno tajno. Njegovo veličanstvo smatra da nipošto nije kraljevski objavljivati službeno

njegova dobročinstva — reče lični kraljev tajnik i preda činovniku šest tisuća franaka. Bitnotteau je, dok je vicomte de Vandenesse govorio, osjećao neopisivo uzbuđenje.

Birotteau je mogao promucati samo nekoliko nesuvislih riječi. Vandenesse mu se nasmiješi i pozdravi ga rukom. Osjećaj koji je živio u jadnom Cesaru tako je rijedak u Parizu da je njegov život neosjetno pobudio divljenje. Joseph Lebas, sudac Popinot, Camusot, opat Loraux, Ragon, vlasnik ugledne trgovine, u kojoj je radila Cesarina, svi su oni širili glas o njemu. Javno mišljenje koje se, što se tiče Cesara, već bilo promijenilo, dizalo ga je do neba.

„Evo jednog časnog čovjeka." Dok je išao ulicama, Cesar je često čuo te riječi koje su ga uzbuđivale, kao pisca kad čuje da se govori: „Eno ga!“ Taj dobri glas ubijao je du Tilleta. Tek što je Cesar primio novčanice što mu ih je poslao kralj, najprije je pomislio da isplati svoga nekadašnjeg pomoćnika. Dobričina je otišao u ulicu Chaussee-d’Antin, te se bankar, koji se vraćao sa trka, susreo na stubištu sa svojim bivšim gazdom.

— To ste vi, bijedni moj Birotteau! — reče on laskavim glasom.

— Bijedni? — ponosno vikne dužnik. — Ja sam veoma, veoma bogat. Večeras ću zadovoljno položiti svoju glavu na jastuk, svijestan da sam vas isplatio.

Ova riječ, bremenita od poštenja, kao grom osinu du Tilleta. Unatoč sveopćem poštovanju koje je uživao, on sam nije sebe poštovao, neki neugušivi glas u njemu je vikao: „Ovo je divan čovjek!"

— Da me isplatite! Dakle kakvim se to vi poslom bavite?

Siguran da du Tillet neće ponoviti njegove riječi, bivši mu trgovac miomirisima reče:

— Ja se više nikada neću baviti poslovima, gospodine. Nema te ljudske moći koja je mogla predvidjeti ono što se meni dogodilo. Tko mi jamči da neću biti žrtva kakvog drugog Roguina? No moje se vladanje pročulo sve do kralja, njegovo se srce udostojilo sažaliti nad mojim naporima i on ih je ohrabrio poslavši mi čas prije prilično veliku svotu da...

— Treba li vam namira? — prekine ga du Tillet — vi plaćate?

— Potpuno, čak i kamate; zato ću vas zamoliti da dodete na dva koraka odavde, gospodinu Crottatu.

— Pred javnog bilježnika!

— Ali, gospodine, valjda smijem misliti na svoju rehabilitaciju? U tom se slučaju vjerodostojni spisi ne mogu pobijati.

— Hajdemo — reče du Tillet, izašavši za Birotteauom — hajdemo, to je na nekoliko koraka od nas. Ali gdje vi uzimljete toliko novaca?

— Ne uzimljem ga — reče Cesar — zarađujem ga u znoju lica svoga.

— Vi dugujete ogromnu svotu banci Claparon.

— Na žalost, to je moj najveći dug; mislim da ću morati umrijeti od rada dok ga platim.

— Nećete ga moći nikada platiti — reče okrutno du Tillet.

— Ima pravo — pomisli Birotteau.

Kad se jadni Cesar vraćao kući, nehotice je prošao ulicom Saint-Honore, koju je uvijek obilazio da ne bi vidio svoj dućan i prozore svoga stana. Nakon svoje propasti prvi je put vidio kuću u kojoj su tromjesečne tjeskobe izbrisale osamnaest godi ra sreće.

— Vjerovao sam da ću zaista u njoj dotrajati svoje dane — pomisli on.

I pođe bržim korakom jer je opazio novi natpis:

CELESTIN CREVEL Nasljednik Cesara Birotteaua

— Vidim li ja dobro?… Nije li to Cesarina? — vikne on, jer se sjetio da je na prozoru vidio jednu plavu glavu.

On je zaista vidio svoju kćer, svoju ženu i Popinota. Budući da su ljubavnici znali da Cesar nikada ne prolazi pored svoje nekadašnje kuće, a osim toga nisu ni mogli znati što mu se dogodilo, bili su došli da nešto urede za svečanost koju su mislili prirediti Cesaru. Ta neobična utvara tako se živo dojmila Birotteaua da je ostao kao ukopan.

— Eno gospodina Birotteaua. Gleda svoju nekadašnju kuću — reče gospodin Molineux trgovcu koji se bio smjestio nasuprot *Kraljici ruža.*

— Jadni čovjek — reče bivši susjed trgovca miomirisima — on je tu dao jedan od najljepših plesova… Pred vratima je bilo dvjesta kočija.

— Prisustvovao sam i ja, a poslije tri mjeseca pao je pod stečaj — reče Molineux — bio sam upravitelj stečajne mase.

Birotteau pobježe, drhtavih nogu i dotrča do strica Pilleraulta.

Budući da je već znao što se dogodilo u ulici Cimq-Diamants, Pillerauit je mislio da će njegov nećak teško izdržati udarac tako velike radosti koju će izazvati vijesti o njegovoj rehabilitaciji, jer je svakoga dana bio svjedok moralnih patnja tog jadnika koji je uvijek imao pred očima neslomljiva načela o stečajnicima i nije nikad mirovao. Čast je Cesaru bila mrtvac koji može i da uskrsne. Zbog te nade njegova je patnja bila uvijek živa. Pillerault se prihvatio zadaće da svoga nećaka pripremi za radosnu vijest. Kad je Birotteau ušao k svome stricu, našao ga je gdje mozga kako da dođe do cilja. Zato se Pillerault učinilo da je radost, kojom je činovnik pripovijedao o dokazu kraljeva zanimanja za nj veoma povoljna, a njegovo čuđenje što je vidio Cesarinu na prozoru *Kraljice ruža* odličan uvod u stvar.

— E pa, Cesare — reče Pillerault — znaš li ti što je tome razlog? Popinotova nestrpljivost da što prije oženi Cesarinu. Njemu nije do toga, a nije ni dužan zbog tvoga pretjeranog poštenja pustiti da mu mladost proteče, a da samo gleda masni zalogaj. Popinot ti hoće dati potreban kapital da potpuno isplatiš svoje vjerovnike.

— Znači, on kupuje svoju ženu — reče Birotteau.

— Nije li časno rehabilitirati svoga tasta?

— Ali bit će zadjevica. Uostalom…

— Uostalom — reče stric, hineći da je ljut — ti imaš pravo žrtvovati sebe, ali nemaš pravo žrtvovati svoju kćer.

Između njih se zametnu veoma živa prepirka koju je Pillerault namjerice još više raspirivao.

— Hm! A kad ti Popinot ne bi ništa pozajmio — viknu Pillerault — kad bi te bio smatrao svojim poslovnim drugom, kad bi on onu svotu koju je dao tvojim vjerovnicima u ime tvoga dijela u *ulju,* smatrao predujmom na dobit, samo da te ne bi opljačkao…

— Meni bi se činilo da sam dogovorno s njim prevario svoje vjerovnike.

Pillerault je hinio da je usvojio taj razlog. On je dovoljno poznavao ljudsko srce, te je znao da će se noću ova poštenjačina sam sa sobom prepirati o tom. Ta nutarnja prepirka sprijateljit će ga s mišlju o rehabilitaciji.

— Ali zašto su — reče on dok je večerao — moja žena i moja kći bile u mojem

nekadašnjem stanu?

— Anselme ga želi uzeti u najam da bi tamo stanovao sa Cesarinom. Tvoja je žena na njegovoj strani. Dali su objaviti zaruke, a da ti nisu ništa rekli, samo da bi te prisilili na pristanak. Popinot veli da bi sebi manje osvjetlao obraz kad bi Cesarinu oženio poslije tvoje rehabilitacije. Ti primaš šest tisuća franaka od kralja, a nećeš ništa da primiš od svoje rodbine! Ako bih ti ja htio dati priznanicu na ono što mi pripada, da li bi me ti odbio?

— Ne — reče Cesar — ali me to unatoč priznanici ne bi spriječilo da štedim, dok vas ne isplatim.

— Sve je to cjepidlačenje — reče Pillerault — a bar sam ja u pitanjima poštenja oštar. Kakvu si ono glupost izvalio čas prije? Da nećeš možda prevariti svoje vjerovnike i onda kad ih budeš sve isplatio?

Uto je Cesar pogledao Pilleraulta kojega gane to što je poslije tri godine prvi put vidio kako je pun smiješak oživio tužne crte njegova nećaka.

— Istina je — reče on — ja bih ih isplatio, ali to ne bi značilo prodati svoju kćer!

— A ja hoću da me kupi — vikne Cesarina koja se pojavila s Popinotom.

Dvoje je zaljubljenih čulo ove posljednje riječi jer su ušli na prstima u malo (predsoblje stana svoga strica. Iza njih je ušla gospođa Birotteau. Sve je troje zajedno obišlo vjerovnike da ih pozovu uveče kod Aleksandra Crottata koji je spremao namire. Snaga logike zaljubljenog Popinot a svladala je Cesarovu krajnju savjesnost jer je on i dalje tvrdio da je dužnik i da time izigrava zakon uvodeći zakonsku nadopunu. Nemiri njegove savjesti ustupili su pred Popinotovim povikom:

— Hoćete li ubiti svoju kćer?

— Ubiti svoju kćer! — reče Cesar izbezumljen.

— E pa — reče Popinot — imam pravo da vam pred svjedocima učinim darovnicu u iznosu svote za koju smatram po svojoj savjesti da pripada vama u mojem poslu.

— U pisarni državnog tužitelja pariškog suda odvjetnik je Derville predao molbu sa svim potrebnim prilozima za vašu rehabilitaciju.

Za tih mjesec dana, koliko su trajale formalnosti i objava vjenčanja Cesarine I Auselma, Birotteau je bio grozničavo uzbuđen. Bio je nemiran, bojao se da neće živjeti do onog velikog dana kad će se povući osuda. Njegovo je srce bezrazložno kucalo ubrzano — govorio je. Tužio se na podmukle bolove u predjelu ovoga organa koji se isto tako istrošio bolnim uzbuđenjima kao što se umorio ovom najvećom srećom. Pravorijeci o rehabilitaciji tako su rijetki u djelokrugu pariškog suda da se u deset godina možda jedva izreče jedan. Ljudima koji ozbiljno shvaćaju društvo sudska ustanova izgleda nešto veliko i ozbiljno. Ustanove su potpuno zavisne o osjećajima koji ljude za njih vežu, i važnosti u koju ih zaodijeva misao. I zato, kad u jednom narodu nema, ne velim religije, već vjere, kad je rani odgoj razlabavio sve konzervativne spone navikavajući dijete na nemilosrdnu analizu, taj se narod raspada jer on predstavlja jednu cjelinu samo još kao smjesa niskih materijalnih interesa, samo još po zapovijedima kulta koje stvara spretni egoizam. Budući da je Birotteau bio vjerski odgojen, to je on vidio u pravdi ono što bi ona i trebala biti u očima ljudi, vidio je sliku samog društva, vidio je u njoj uzvišeni izraz priznatog zakona, nezavisnog od oblika pod kojima se pokazuje. Što je sudac stariji, iznemogliji, sjedi, to je svečanije vršenje njegova zvanja za koje je

potrebno duboko poznavanje ljudi i Stvari, koje žrtvuje srcu i čini ga krutim, dok štiti interese koji obuzimlju čitavog čovjeka. Ima ljudi koji se penju živo uzbuđeni stubištem Kraljevskog suda stare Palače pravde, a među takve ljude spadao je bivši trgovac. Malo je tko primijetio svečani i veličanstveni izgled tog stubišta koje je veoma vješto postavljeno da bi izazvalo ovakav dojam. Ono se nalazi na vrhu vanjskog trijema sa stupovima koji rese Palaču, a vrata su mu u sredini galerije s koje se jednim krajem ide do predsoblja, a drugim do Svete kapele, dvaju spomenika pred kojima je sve sićušno. Crkva sv. Luja je jedan od najuznositijih pariških spomenika, dok pristup k njoj, koji je na kraju ove galerije, ima nečeg mračnog i romantičnog. Golemo sudsko predsoblje, naprotiv, ukazuje se puno svjetlosti, te je teško zaboraviti da je povijest Francuske vezana uz ovo predsoblje. Bit će, dakle, da u tom stubištu ima zaista nečeg veličanstvenog, jer ga ove dvije divne građevine ne zasjenjuju potpuno. Možda se tu čovjek uzbudi kad ugleda mjesto koje se vidi kroz bogatu ogradu Palače gdje se izriču osude. Stubište vodi u ogromnu sobu koja je predsoblje dvorani u kojoj zasjeda prvo sudsko odjeljenje, a koja je opet predsoblje suda. Zamislite što je sve morao osjećati stečajnik pod dojmom svega toga, dok se penjao u sudnicu okružen prijateljima: Lebasom, koji je tada bio predsjednik Trgovačkog suda; Camusotom, njegovim bivšim stečajnim sucem; Ragonom, njegovim bivšim gazdom; gospodinom opatom Lorauxom, njegovim dušobrižnikom. Sveti je pop ukazao na ovaj ljudski sjaj jednom mišlju kojom je postao još važniji u očima Cesarovim. Pillerault, taj praktični filozof, smislio je unaprijed kako će uvelike potaknuti radost svoga nećaka da bi ga sačuvao od opasnosti nepredviđenih događaja ove svečanosti. Kad je bivši trgovac bio svršio s oblačenjem, došli su stari prijatelji koji su ga htjeli pratiti u sudnicu. Ta je pratnja izazvala u ovom čestitom čovjeku zadovoljstvo od kojega se taman toliko' oduševio koliko mu je bilo potrebno da izdrži uznositi prizor suđenja. Birotteau je našao druge prijatelje okupljene u dvorani za svečane sjednice gdje je sjedilo dvanaest sudaca.

Kad je došao red na njih, Birotteauov je odvjetnik u nekoliko riječi izložio molbu. Kad je prvi predsjednik dao znak, dobio je riječ državni tužilac koji je ustao. U ime državnog tužioštva, sam državni tužilac, čovjek koji predstavlja javnu kaznu, zatražit će da se vrati čast trgovcu koji ju je bio samo založio. To je jedinstvena ceremonija, jer se osuđenik može samo pomilovati. Ljudi koji imaju srca mogu zamisliti koliko se Birotteau uzrujao kad je čuo govor gospodina de Granvillea, koji skraćeno navodimo:

— Gospodo — reče poznati sudac — 16. siječnja 1820. godine odlukom Trgovačkog suda okruga Seine, Birotteau je pao pod stečaj. On nije morao podnijeti bilancu zato što bi bio neoprezan trgovac, ili što bi s neuspjehom spekulirao, a niti iz bilo kojeg razloga koji bi mogao kaljati njegovu čast. Osjećamo potrebu da to i glasno kažemo: njegovu nesreću prouzročio je jedan od onih slomova koji se ponavljaju i zadaju tešku bol pravdi i gradu Parizu. Bilo je suđeno našem stoljeću, u kome će još dugo vreti loši kvasac revolucionarnih običaja i ideja, da vidi kako se pariški javni bilježnici udaljuju od slavnih tradicija minulih stoljeća, da doživi za nekoliko godina više stečajeva nego što ih je bilo za dva stoljeća stare monarhije. Želja da se naglo obogate zahvatila je bilježnike, te skrbnike narodnog imetka, te posrednike vlasti!

U jednom mjestu svog govora, grof de Granville, da bi bio na visini svoje

dužnosti, našao ie načina da okrivi liberale, bonapartiste i druge neprijatelje krune. Slučaj je dokazao da je ovaj sudac imao razloga da iznese svoje bojazni.

— Bijeg jednog pariškog javnog bilježnika, koji je odnio novac što ga je Birotteau položio kod njega, upropastio je molitelja — nastavi sudac. — Sud je o tome donio osudu koja dokazuje kako je Roguin sramotno prevario povjerenje svojih klijenata. Došlo je do nagode. Skrećem pažnju, u čast molitelja, da je spor bio zapažen zbog svoje ispravnosti na koju se ne može nikada naići ni u jednom od sablažnjivih stečajeva koji danomice nanose sramotu pariškoj trgovini. Birotteauovi vjerovnici našli su svaku stvarcu koju je nesretnik posjedovao. Našli su, gospodo, njegovo odijelo, nakit, sitnice za ličnu upotrebu, ne samo njegove nego i njegove žene koja se odrekla svih svojih prava da bi povećala aktivu. U takvim je okolnostima Birotteau bio dostojan poštovanja zbog kojega su mu bile povjerene općinske dužnosti, naime, on je tada bio podnačelnik drugog gradskog kotara i upravo je bio odlikovan ordenom Legije časti koji mu je dan i kao odanom rojalistu koji se u mjesecu vendemiairu borio na stubištu Saint-Rocha, gdje je prolio svoju krv, i kao sucu Trgovačkog suda u kome su ga poštovali zbog njegova znanja i voljeli zbog pomirljivog duha, i skromnom općinskom časniku koji nije htio da bude načelnik svoje općine, nego je predložio drugoga, dostojnijeg, poštovanog baruna de la Billardierea, vendejskog plemića koga je upoznao i počeo štovati za vrijeme crnih dana.

— Ova mu je rečenica bolja nego moja — šapne Cesar u uho svome stricu.

— Stoga su vjerovnici, koji su dobili šezdeset od sto od svojih tražbina jer su ovaj pošteni trgovac, njegova žena i njegova kći dali sve što su imali, izrazili svoje poštovanje u nagodi koja je zaključena između njih i njihova dužnika, i u kojoj su mu oprostili ostatak svojih tražbina. Ova se svjedočanstva preporučuju pažnji suda po tome kako su zamišljena.

Nato je državni tužilac pročitao obrazloženje nagode.

— Uz ovakvo blagonaklono držanje suda, gospodo, mnogo bi se trgovaca smatralo slobodnim i ponosno bi bili istupali na javnim mjestima. Naprotiv Birotteau je, ne dozvolivši da ga nesreća dotuče, naumio da stigne do slavnog dana koji je za njega danas osvanuo. Ništa ga nije moglo odvratiti. Naš valjani kralj dodijelio mu je mjesto da bi osigurao kruh svagdašnji ranjeniku kod Saint-Rocha. Stečajnik čuva plaću za svoje vjerovnike ne trošeći ni pare za svoje potrebe, jer nije izostala pomoć odane mu obitelji...

Sa suzama u očima Birotteau stisne ruku svome stricu.

— Njegova žena i njegova kći davale su u zajedničku blagajnu plod svoga rada, one su pristale uz plemenitu namisao Birotteauovu. Obadvije su se spustile niže od položaja na kome su se dotad nalazile. Te žrtve koje su najteže, gospodo, moraju se javno uvažavati. Eto, takav je cilj bio sebi postavio Birotteau.

Zatim je državni tužilac pročitao izvod bilance imenujući svote koje je Birotteau dugovao, i imena vjerovnika.

— Gospodo, ove su svote potpuno plaćene zajedno s kamatama, ne na priznanicama s ličnim potpisom, koje se moraju strogo ispitati, nego zakonskim priznanicama, koje ine mogu obmanuti sud. Međutim sud je unatoč tome proveo istragu koju zakon propisuje. Vi nećete vratiti Birotiteauu čast, nego pravo koje je izgubio, i vi ćete mu ispraviti, nepravdu. Na sudu su takvi slučaji tako rijetki da moliocu moramo izraziti koliko odobravamo takav

postupak koji je bila ohrabrila i najviša zaštita.

Zatim je pročitao svoje zaključke sastavljene pravničkim stidom.

Sud je donio odluku bez vijećanja, a predsjednik je ustao da pročita osudu.

— Sudsko vijeće — završi on — ovlastilo me je da izrazim Birotteauu zadovoljstvo koje vijeće osjeća što je moglo donijeti takvu osudu. — Pisaru, pozovite stranke za slijedeću parnicu.

Birotteau, koga je već slavni državni tužilac obasuo počasnim riječima, sav se skamenio od zadovoljstva kad je čuo svečane riječi koje je izrekao prvi predsjednik najvišeg kraljevskog suda u Francuskoj, a koje su riječi pokazivale da se uzbudilo srce neosjetljive ljudske pravde. Nije se mogao ni maknuti s mjesta, činilo se da je prikovan, zabezeknuto gledajući suce kao anđele koji su mu upravo otvorili vrata društvenog života. Stric ga uhvati pod ruku i odvuče iz dvorane. Tada Cesar, koji se nije bio pokorio Luju XVIII čisto nesvjesno prikopča o zapučak svoga kaputa vrpcu Legije časti. Smjesta ga okružiše prijatelji koji ga slavodobitno odniješe u kočiju.

— Prijatelji, kamo me vodite? — zapita on Josepha Lebasa, Pilleraulta i Ragona.

— Vašoj kući.

— Ne, sada su tri sata, hoću da uđem u burzu i da se poslužim svojim pravom.

— Vozite do burze — reče Pillerault kočijašu i namigne značajno Josephu Lebasu, jer je na rehabilitiranom trgovcu opazio uznemirujuće znakove; bojao se da ne poludi.

Nekadašnji je trgovac miomirisima ušao u burzu držeći ispod ruke s jedne strane svoga strica, a s druge Lebasa, dva poštovana trgovca. Već je bilo poznato da je rehabilitiran. Du Tillet je bio prvi koji je vidio ovu trojicu trgovaca za kojima je išao Ragom.

— Ah, dragi gazdo, sretan sam što ste se izvukli. Možda sam i ja pridonio sretnom svršetku vaših muka time što sam dozvolio da mi mali Po-pinot olako iščupa jedno pero iz krila. Toliko sam zadovoljan zbog vaše sreće, kao da je moja.

— Drukčije i ne možete biti — reče Pillerault — To vam se neće nikada dogoditi.

— Gospodine, kako vi to mislite? — upita ga du Tillet.

— Do đavola, s prave strane — reče Lebas, smiješeći se osvetničkoj zlobi Pilleraulta koji je, iako nije ništa znao smatrao du Tilleta opakim.

Matiffat je prepoznao Cesara. Bivšeg trgovca miomirisima odmah okružiše trgovci na dobru glasu i prirediše mu burzovne ovacije. Sa svih strana primao je na j laskavi je pohvale, rukovanja koja su kod mnogih izazvala ljubomoru, probudila mnoge grižnje savjesti, jer od stotinjak ljudi koji su tuda šetali više nego pedeset njih je bilo likvidiralo. Gigonnet i Gobseck, koji su razgovarali u jednom kutu, gledali su ovaj prizor, kao što su fizičari morali gledati prvi *ugor drhtavac* koji su im donijeli. Ta je riba, nabita električnom snagom jedne lajdenske boce" jedna od najvećih rijetkosti životinjskog carstva. Pošto se dosita nakadio tamjanom svoje pobjede, Cesar je opet sjeo u kočiju da se odveze kući gdje se imao potpisati bračni ugovor između njegove drage Cesarine i odanog Popinota. On se nervozno smijao, što je iznenadilo njegove stare prijatelje.

Mladost griješi kad misli da su svi ljudi jaki kao što je ona. Uostalom to je

mana koja potječe od samih vrlina mladosti. Mjesto da ljude i stvari gleda kroz naočale, ona ih boji odblijescima svoga plamena koji i starce grije obiljem svog života. Kao što se Cesaru i Constanci, tako se i Popinotu usjekla u pamćenju raskošna slika plesa koji je dao Birotteau. Za ove tri godine kušnja Constanca i Cesar su često čuli, a da to nisu jedno drugome rekli, Collinetov orkestar; opet su vidjeli onaj kitnjasti zbor i uživali u toj radosti tako surovo kažnjenoj, kao što su Adam i Eva ponekad morali pomišljati na zabranjeno voće koje je dalo život i smrt njihovu potomstvu, jer se čini da je rasplođavanje jedna od nebeskih tajna. No Popinot je mogao misliti na tu svečanost s užitkom, bez grižnje savjesti: Cesarina, koja je tada bila u punom sjaju, obećala se njemu siromahu. Te se večeri uvjerio da ga Cesarina ljubi zbog njega samog. Stoga je Popinot, kad je pod uvjetom da se ništa ne mijenja kupio od Celestina stan koji je Grindot bio preuredio, i savjesno sačuvao najmanju sitnicu koja je pripadala Cesaru i Constanci, pomišljao da tu i on dade svoj ples, ples koji će prirediti prilikom svoga vjenčanja. Pripremio je svečanost s ljubavlju, ali se nije poveo za svojim gospodarem; trošio je samo za najnužnije, a ne za ludosti; ludosti je bilo dosta. Večeru je servirao Chevet, gosti su bili otprilike isti. Opat je Loraux zamjenjivao velikog kancelara Legije časti, a nije izostao ni predsjednik Trgovačkog suda Lebas. Popinot je pozvao gospodina Camusota da mu se zahvali na pažnji kojom je obasuo Birotteaua. Mjesto Koguina i njegove žene došli su gospodin de Vandenesse i gospodin de Fontaine. Cesarina i Popinot su dobro pazili kome će poslati pozivnicu. Oboje su se jednako bojali oglasiti vjenčanje na veliko zvono, htjeli su sebi prištedjeti nelagodnosti koje osjećaju nježna i čista srca pri pomisli da se priređuje ples povodom njihova bračnog ugovora. Constanca je opet obukla haljinu trešnjeve boje u kojoj je bila bljesnula tako kratkotrajnim sjajem! Cesarina je uživala što će iznenaditi Popinota u plesnoj haljini o kojoj je bezbroj puta govorio. I tako će se Birotteauu stan ukazati u onom čarobnom sjaju u kome je uživao samo jedne večeri. Ni Constanca, ni Cesarina, ni Anselme nisu bili svijesni opasnosti koju će predstavljati za Cesara to veliko iznenađenje, pa su ga dočekali u četiri sata radosni kao djeca.

Poslije neopisivih uzbuđenja koja je doživio kad se opet pojavio na burzi, ovog junaka trgovačkog poštenja čekalo je novo uzbuđenje u ulici SaintHonore. Kad je, ulazeći u kuću u kojoj je nekada stanovao, vidio na donjem stubištu koje je bilo novo, svoju ženu u haljini od baršuna trešnjeve boje. Cesarinu, grota de Fomtainea, vicomtea de Vandenessea, baruna de la Billardierea, slavnog Vauquelina, oči mu se zastriješe lakom maglom, a stric Pillerauilt, koji ga je držao pod ruku, osjeti da sav drhti.

— To je previše za njega — reče filozof zaljubljenom Anselmu — on neće nikada moći podnijeti sve vino koje ti nalijevaš.

Sva su srca bila tako puna radosti da su svi mislili da je Cesar uzbuđen i da posrče od velikog oduševljenja; no često ono može biti i smrtonosno. Kad se opet našao u svome stanu, kad je opet vidio svoj salon, svoje goste, među kojima je bilo i žena u plesnim haljinama, odjednom mu završni takt Beethovenove herojske simfonije jeknu u glavi i u srcu. Zablista savršena muzika, krijesnu u svim skalama, zatutnji u opni: premorenoga mozga, za koji je ona morala biti veliki finale.

Satrt ovim unutarnjim skladom, on se uputi svojoj ženi da je uhvati pod ruku, i reče joj na uho glasom koji je prigušivao suzdržani izljev krvi:

— Meni je zlo!

Constanca se uplaši i odvede muža u svoju sobu, do koje se teškom mukom dovuče i sruši na naslonjač izgovorivši:

— Gospodina Haudrija! Gospodina Lorauxa!

Došao je opat Loraux, a za njim gosti i žene u plesnim haljinama. Svi su zastali i okružili ga zaprepašteni. U nazočnosti ovih otmjenih ljudi Cesar stisne ruku svome ispovjedniku i nagne glavu na grudi svoje žene koja je klekla. Jedan krvni sud je već bio prsnuo u njegovim grudima, a k tome je i srčana kap gušila njegov dah.

— To je smrt pravednika — reče opat Loraux ozbiljnim glasom i pokaže na Cesar a božanskom kretnjom koju je divno pogodio Rembrandt na svojoj slici *Krist uskrsava Lazara.*

Isus nalaže zemlja da vrati svoj plijen, a sveti je pop pokazivao nebu mučenika trgovačke čestitosti da ga odlikuje paominom grančicom vječnosti.

Pariz, studenog i prosinca 1832.

IZGOVOR STRANIH RIJEČI

Andoche — Andoš *Anfoux* — Anfu *Arnould Sophie* — Arnu Sofi, slavna operska pjevačica iz Pariza, čuvena sa svoje duhovitosti (1744—1802) *Aubry-le-Boucher* — Obri le Buše *Aulnay* — One *Barbet-de-Jouy* — Barbe-de-Žuj *Bauvan* — Bovan *Beaujon* — Bozom *Beauvisage* — Bovizaž *Bellechasse* — Belšas B *ernadotte* — Bemadot, francuski maršal koji je kasnije postao švedski kralj *Bianca Capella* — Bjauka Kapela *Boileau* — Boalo *Bourdonnais* — Burdone *Braschon* — Brašon *Brideau* — Brida *Brisetout* — Bnztu *Bouchot* — Bušo

Carabosse — Karabos

Cayron — Kejrom *Chapuzot* — Sapizo *Chardin* — Sardem *Chaffaroux* — Safaru *Charenton* — Šaranim *Chauchat* — Sosa *Chatelet* — Satle *Chaumiere* — Som jer *Chiffreulle* — Sifrvil *Chaussee d'Antin* — Sose d'Anten *Chevet* — Ševe *Claparon* — Klaparon *Cochin* — Košem *Colomb Michel* — Kolomb Mišel, francuski kipar (XV st.)

Coquet — **Koke** *Cottin* — Koten *Coutances* — Kutans *Crottat* — Krota *Courier* — Kurije *Coguelin* — Koklen

Deux-Ecus — Dezeiki *Desmaret* — Demare *Doyenne* — Doajene *Dupuytren* — Dipitren,. slavni francuski kirurg (1777-1835)

Fauveau — Fovo *Feraille* — Feraj *Flamet de la Billardiere* Flaime de la Bilardijer *Fontaine* — Fonten, glasoviti francuski arhitekt (1762-1853)

Gaillard — Gajar *Gendrin* — Žandren *Guenic* — Genik *Giraud* — Žiro *Georges* — Žorž *Greuze* — Grez, francuski slikar (1725—1805) *Grindot* — Grendo *Goujon Jean* — Gužon Žan, kipar i arhitekt francuski (XVI st.) *Gros-Caillou x* — GroKaju

Guaspre — Gaspr

Hannequin ' — Anken Herouville — Eruvil Hillerin-Bertin — IlerenBerten

Houssaye — Use *Hulot d'Ervy* — lio d'Ervi

Jules — Žil Junot — Žino

Lacepede — Laseped *La'is* — Lais, kurtizana iz Korinta u Grčkoj (IV st. pr. n. e.) *Largilliere* — Laržilijer, francuski slikar, portretist (1656-1746) *Lempereur* — Lamperer *Louchard* — Lušar *Loraux* — Loro

Lourdois — Lurđoa Lousteau — Lusto

Medor — Medor, muž Angelike u Aristovom spjevu B i j e s n i K o l a n d o

Merteuil gđa de Mertej, junakinja Laclosova romana O p a s n e v e z e

Metzu — Meci, holanđs,ki slikar (1630—1667) *Molineux* — Moline *Montauran* — Montoran *Montorgueil* — Montorgej

Montyon — Montijon, osnivač triju nagrada koje Francuska akademija dodjeljuje svake godine za revnosnu službu, za učinjeno do'b(ro djelo i za jedan naučni rad (1733 -1820)

Nourrisson — Nurisoin *Nogent-sur-Marne* — Nožan sir Marn

Perier Casimir — Perije (1777-1832), bogati bankar i opozicioni političar za Vrijeme Restauracije. Poslije revolucije 1830. postao ministar unutrašnji!} djela., ugušio radnički ustanak u Parizu i Lyonu *Pescaire* — Peker *Perrin-Gasselin* — Peren-Gaslen

Pillerault — Pilro *Percier* — Persije (1764 -1838), arhitekt, Fontenov suradnik *Pourin* — Puren *Poissoniere* — Poasonijer

Provengaux — Provanso

Quincampoix — Kenkarnpoa

Rabourdin — Raburden *Riccoboni* — Rikoboni *Rochefide* — Rošfild *Roguin* — Rogen *Ruysdael* — Rjusđejl (1629—1682), holandski slikar, pejzažist

Saillard — Sajar *Saint-Roche* — Sen-Roš *Saussayes* — Sosej *Sommervieux* — Somervije

Songuy — Songi

Terray — Tere

Thouvenin — Tuvenen

Thuillier — Tilije

Vallee-aux-Loups — Valeo I,u

Vauquelin — Voklen

Vauvinet — Vovine

Vignon Claude — Vinjon Klod

Watteau — Vato (1684 —1721), francuski slikar

Za'ire et Orosmane — Zair i Orosman, ličnosti iz Volteroive tragedije Z a i r e (1732), u kojoj se ugledao u Sekspirova O t e l a